

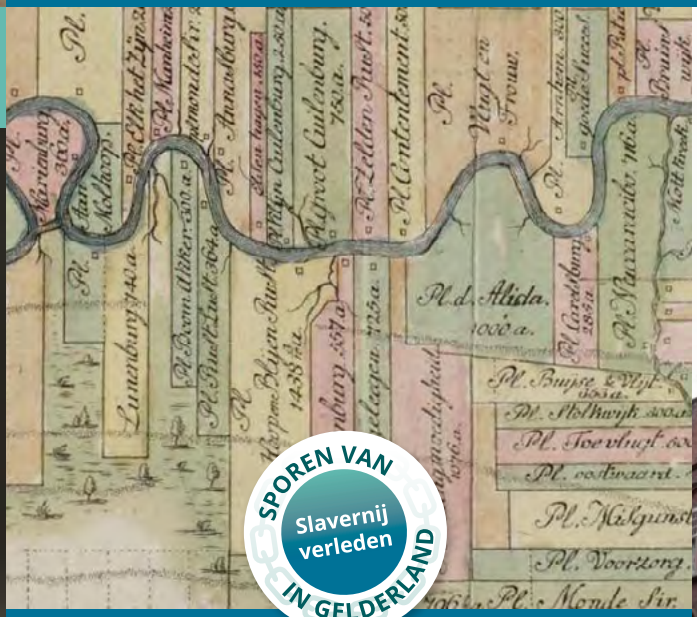

Sporen van **slavernijverleden** in Gelderland

Erfgoed Gelderland

samen verledən toekomst geven

INTERACTIEF DOCUMENT

Open bij voorkeur dit document in Acrobat Reader, hier gratis te downloaden.
De inhoudsopgaven zijn interactief, doormiddel van een muisklik op de verschillende hoofdstukken kun je navigeren door het document.
Via het ☰ symbool kom je telkens terug bij de inhoudsopgave van de desbetreffende regio.
Onderstreepte woorden/zinnen linken door naar websites.

Inhoud

Inleiding	3
Achterhoek en omgeving	8
Arnhem en omgeving	82
Rijk van Nijmegen	138
Rivierengebied	155
Veluwe	177
Termenlijst	197
Colofon	200

Inleiding

De slavernijgeschiedenis die gepaard ging met veel vernederingen achtervolgt de Curaçaoënaar in de huidige tijd nog altijd.

Interview met Marlene Melfor uit Arnhem 2019, geboren en opgegroeid in Curaçao.

Wij denken dat wij in Gelderland (...) op ordentelijke wijze na ons fatsoen ... gerust en stil kunnen leven, waar ik van geen slaven kan geplaagd worden. God zij geloofd...'

Brief vanuit Batavia (nu Jakarta) van dominee Johannes Wentinck en echtgenote Johanna Cruypenning 1735.(1)

Gelderland en slavernijverleden

Deze citaten uit een hedendaags interview met een Arnhemse en uit een achttiende eeuwse brief uit Batavia tonen direct het verband tussen Gelderland en slavernij.

Al in 1594 vervoerde de Zutphense koopman Heyndrick Dirrecksen Jolinck slaafgemaakten in een schip: "een berck vol slaven". Deze slavenhandel was georganiseerd vanuit Portugal om in Kaapverdië de arbeid op de suikerplantages te laten verrichten.(2) Slavernij was één van de pijlers van kolonialisme, dat begon met ruilhandel maar overging in (land-)roof, en steevast gepaard ging met geweld. Het machtscentrum van de langdurige en ingewikkelde koloniale geschiedenis lag in het christelijke Europa. Sporen daarvan vinden we niet alleen terug in de voormalig gekoloniseerde gebieden in Amerika, Afrika en Azië maar ook in Nederland en hier in Gelderland. Alleen al het feit dat in het Gelderland van nu mensen wonen die het slavernijverleden als nazaat van tot slaaf gemaakten, of juist van slaven-eigenaren met zich meedragen, is voldoende reden voor aandacht aan deze geschiedenis.

Gelderse bewindhebbers

Geen van de Gelderse steden had een Kamer van de West Indische Compagnie (WIC) of de Verenigde Oost Compagnie (VOC). Vanaf het begin van de 17de eeuw zijn verschillende Gelderse bestuurders wel bewindhebber bij de Rotterdamse en Amsterdamse Kamer van de WIC. Dankzij investeringen konden ze bewindhebber worden, daarna profiteerden ze van de koloniale handel en slavernij. Gelderse buitenhuizen als Ampsen, Middachten, De Cannenburch en Rosendael werden verbouwd, mede met geld dat in de koloniën was verdiend, waarbij meestal gebruik werd gemaakt van slavernij en dwangarbeid. Daar werkten soms ook Afrikaanse bedienden die in slavernij waren geboren. We kennen hen van de familieportretten in de kastelen of uit archieven. Van slechts een enkeling is de naam bekend.

Niet weg te denken

In archieven is veel te vinden over Gelderse slaveneigenaren die in 1863 bij de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Nederlandse Antillen compensatie kregen voor het verlies van hun bezit van slaafgemaakten. Terwijl de vrijgemaakten in Suriname niet alleen nog tien jaar onder contract moesten werken op plantages maar ook achterbleven zonder enige genoegdoening of opleiding. De gecompenseerden woonden door heel Gelderland.

De provincie was ook aantrekkelijk voor Nederlandse handelaren, bestuurders, dominees, die terugkeerden uit de koloniën. Die er huizen met klinkende namen als Djoerang of Soekaboemi lieten bouwen. Koloniale geschiedenis is evenmin weg te denken uit de militaire kant van Gelderland. Het

Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger had kazernes en tehuizen in Bronbeek, Harderwijk en Nijmegen. De Nijmeegse vierdaagse is voortgekomen uit de marsen van de koloniale reserve.(3)

Slavernij en het koloniale rijk van Nederland

Vanaf 1600 breidde de handel vanuit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zich uit over de wereldzeeën. De kooplieden die al in Spanje en Portugal waren gevestigd, stonden daarbij vooraan. De tachtigjarige oorlog (1586-1648) begon omdat de Nederlanden zich wilden bevrijden van de 'Spaanse tirannie' onder koning Filips II, die de Nederlanders 'aan een volledige slavernij zou onderwerpen'.(4)

NEDERLAND EN HET KOLONIALE RIJK, WIKIMEDIA COMMONS DOOR RED4TRIBE - CC BY-SA 3.0

Republiek dominant

De VOC en de WIC voeren met bewapende schepen in konvooi, om de oorlog tegen Spanje en Portugal op zee te voeren en te financieren door handel en het kapen van vijandelijke schepen- ook schepen met slaafgemaakten aan boord. Kort na de verovering van de zilvervloot (1628) op de Spanjaarden, kreeg graaf Maurits van Nassau Siegen van de WIC de opdracht om Brazilië en het fort Elmina aan de Afrikaanse kust te veroveren. Zo werd de Republiek gedurende dertig jaar in het midden van de zeventiende eeuw de dominante factor in de trans-Atlantische slavenhandel. Curaçao was een belangrijk knooppunt in die handel. Ook in zuidelijk Afrika en gebieden rond de Indische oceaan ging de handel vanaf het begin gepaard met handel in mensen en slavernij. Slaafgemaakten bouwden de forten en verbouwden de handelsproducten in een systeem van georganiseerde werkkampen – bekend als plantages. Zij werden als bezit beschouwd van de compagnieën of van de privé-eigenaren van plantages.

Koloniën en plantages

Vanuit de forten voerden de VOC en WIC namens de Republiek oorlog tegen andere Europese handelsnaties en tegen de inheemse bevolking. Langzamerhand ontstonden zo de koloniën onder Nederlands bestuur en met Nederlandse wetgeving, gemaakt in Den Haag exclusief door Europese mannen met stemrecht op grond van bezit.

In de achttiende en negentiende eeuw investeren de rijke kooplieden in de Republiek via negotiatie-fondsen in plantages in de koloniën, zowel in Nederlands-Indië als in Suriname. De eigenaren van de plantages woonden hier, zij benoemden directeuren en administratiekantoren om de 'zaken' daar te regelen – inclusief de in- en verkoop van mensen, die het werk moesten doen. Uit de negotiatie-fondsen kwamen handelsbanken voort, die tot op de dag van vandaag bestaan.

Einde van de slavernij?

Onder druk van Engeland werd in 1814 de slavenhandel officieel afgeschaft, maar illegaal ging de handel door met zogeheten lorrendraaiers, met smokkelschepen.(5) Het verhaal van de Belanda Itam, de KNIL soldaten, die de opstanden in de koloniën moesten neerslaan, laat zien er sprake was van slavernij bij de werving van soldaten. Op Java en Madura werd slavernij in 1860 afgeschaft, maar op Bali pas in 1877 en 1884 en op Lombok in 1901, terwijl het in 1913 nog bestond op Celebes en Borneo.(6) In Suriname en de Antillen werd in 1863 de slavernij officieel afgeschaft, maar pas echt in 1873. Slavernij werd vervangen door een systeem van contractarbeid, dat vergelijkbare omstandigheden kende, door onder meer de zogeheten poenale sanctie in de "koelie-ordonnantie van 1880", die ondernemers verregaande bevoegdheden gaf om arbeiders in hun vrijheid te beperken: contractarbeiders mochten volgens de wet de onderneming niet verlaten, ook niet met speciale toestemming. Elke vorm van protest werd in de kiem gesmoord: als de eigenaar vond dat iemand 'lui' of 'brutaal' was mocht hij hem (laten) bestraffen met opsluiting of lijfstraffen, - deze strafvorm heette 'poenale sanctie' en werd pas rond 1932 afgeschaft.(7)

Alle complexe samenlevingen kennen slavernij, ook nu in de hele wereld slavernij verboden is, komt het nog veel voor, anno 2022 naar schatting onder veertig miljoen mensen. De slavernijgeschiedenis van Nederland heeft bijgedragen tot structurele verschillen in welvaart over de wereld en is mede verantwoordelijk voor een specifieke vorm van racisme. Daarom is het belangrijk die geschiedenis te kennen.

Onderzoek Sporen van slavernijverleden in Gelderland

In 2020 startte het onderzoek naar Gelderse sporen van slavernij, een initiatief van Erfgoed Gelderland. De Radboud Universiteit en nazaten van slaafgemaakten en marrons deden hieraan mee. Met het Nederlandse slavernijverleden wordt bedoeld slavernij in de Amerika's, zoals het vroegere Nieuw Amsterdam, Brazilië, Suriname of Curaçao, en ten tijde van het bewind van de VOC in Azië en zuidelijk Afrika in de periode tussen grofweg de zeventiende en de negentiende eeuw.

Sporen

Slavernijgeschiedenis onderzoeken betekent kritisch omgaan met koloniale bronnen. Die zijn steevast gemaakt vanuit het perspectief van de machthebbers, van de slavenhandelaren, bestuurders of bewindhebbers. Slaafgemaakte mensen worden niet bij naam genoemd, en/of dragen namen die door slavenhouders zijn gegeven.

De 'sporen' die we letterlijk op de kaart zetten bestaan uit kleine stukjes in bronnen, in de naam van een plek of in herinneringen van mensen. Je moet er iets van weten om het te herkennen en dan actief andere gegevens erbij zoeken en plaatsen om tot één verhaal te kunnen komen. Met snippertjes informatie uit archieven en verhalen moest bijvoorbeeld het leven van Anna van Vossenburg worden getekend. De informatie was niet van haar zelf afkomstig, of van privé spullen, tekeningen of brieven. Via de ogen van de mensen die haar tot slavin hadden bestempeld en als hun bezit gebruikten en beschouwden, alleen zo weten we iets over Anna.

In de afgelopen jaren kwamen er door onderzoek en door persoonlijke verhalen steeds meer sporen naar boven, plekken in Gelderland die een connectie hebben met het slavernijverleden. Historici en studenten diepten die op uit (persoonlijke) archieven en collecties van musea en buitenhuizen. Gedurende het project is er elke maand een spoor van slavernijverleden op mijngelderland.nl gepubliceerd en zijn er ongeveer 60 Gelderse sporen op mappingslavery.nl geplaatst. In het onderzoek stuitten de onderzoekers op termen die misschien minder bekend zijn bij het publiek. Daarom is achterin deze publicatie een termenlijst opgenomen met veel voorkomende termen rondom onderzoek naar sporen van slavernijverleden.

Startbijeenkomst

Op de startbijeenkomst van het Sporen van Slavernij Gelderland kwamen zestien mensen, die zich op de een of andere manier betrokken voelen bij het onderwerp slavernij bijeen in Arnhem. "Slavernijverleden moet je voelen", zei een van de deelnemers, "het zit in de mensen. Dat element haal je niet uit het lezen van papier". Iedereen bracht iets persoonlijks naar voren en verbond dat met het slavernijverleden. Een Sarammacaans woordenboek, een theatervoorstelling, research voor een roman, kunst en boeken van thuis, kwasibita (bitterhout) en een korjaal (kano), familiefoto's, Anansiverhalen, maskers, verhalen van oma's en opa's en liedjes uit je jeugd, bleken ook over de slavernij te gaan'. Met gesprekken, muziek, dans, toneel, kunst het bewustzijn over het verleden vergroten, aan dat doel werkten we de afgelopen twee jaar met het project 'Sporen van slavernijverleden in Gelderland'.

Andere initiatieven

Het onderzoek voor sporen van slavernijverleden in Gelderland was ook een bron voor andere publicaties en initiatieven. Farida Nabibaks maakte twee voorstellingen met als thema Schitterende Schaduw: "Margaretha" en "Anna". In samenwerking met Museum Bronbeek, het Afrikamuseum en Rozet, organiseerden we een (online) lezingencyclus. Ook maakte het project deel uit van de eerste publieke keti koti-herdenking in Arnhem in 2021. De bustour langs drie kastelen die verband hebben met slavernijgeschiedenis was meteen uitverkocht en kreeg veel waardering van de deelnemers. De stad Arnhem heeft ons gevraagd vanaf het najaar van 2022 onderzoek te doen naar het slavernijverleden. Een aantal (Gelderse) musea en culturele instellingen zoals het Afrika Museum, het Jan van Riebeeckmuseum, Museum Nijkerk en The Black Archives maakten gebruik van de sporen in tentoonstellingen of in lesmateriaal voor scholen.

CAST VAN SCHITTERENDE SCHADUW, VAN LINKS NAAR RECHTS: FARIDA NABIBAKS, ROHIET THON POEN GIE, YARA VAN FREIJENHOVE, JITS AGEMA (13 JAAR GASTROL), TIEMO WANG EN DAVID MACKOR (LUIT) | FOTO DANIELLE CORBIJN

Een begin

De Gelderse sporen zijn geordend per regio Achterhoek, Arnhem, Nijmegen, Veluwe en Rivierenland. Persoonlijke verhalen zijn door de regio's heen geweven. De sporen van slavernijverleden in Gelderland maken deel uit van een gedeelde culturele erfenis. Met deze bundeling maken we het slavernijverleden in Gelderland zichtbaar. Het is zeker geen complete verzameling; er zijn veel aanknopingspunten om nieuwe sporen te onderzoeken en beschrijven. Deze publicatie is het startpunt om dit verleden van Gelderland op de kaart te zetten en met andere ogen te kijken naar deze geschiedenis.

Juli 2022,

Aschwin Drost, Barbara Esseboom, Dineke Stam, Else Gootjes, Ineke Mok, Marc Wingens

Bronnen:

---

(1) Noord Hollands Archief, Valkenburg 1571. inv nr 559. Brief uit Batavia 13 oktober 1735
(2) De Groene Amsterdammer, 30 juni 2022 jrg 146, nr 26. De vroegste slavernij, deel 2 https://www.groene.nl/artikel/jongens-van-goeden-begrijpeDe Groene Amsterdammer, 30 juni 2022 jrg 146, nr 26. De vroegste slavernij, deel 2 https://www.groene.nl/artikel/jongens-van-goeden-begrijpe
(3) Met dank aan Peter Bouman's Nieuwsbrief Indisch Netwerk 12 juli 2022, die verwijst naar Clemens Verhoeven, Het vergeten korps. De geschiedenis van de koloniale reserve (zie https://geschiedenis-winkel.nl/p/het-vergeten-korps/)
(4) Aldus de apologie van Willem van Oranje in 1580, zie Stephanie Archangel, 'Was de Tachtigjarige Oorlog een overwinningsverhaal?', Essay uit het boek "80 jaar oorlog" van het Rijksmuseum. https://historiek.net/was-de-tachtigjarige-oorlog-een-overwinningsverhaal/83181/
(5) http://www.paesie.nl/lorrendrayen.html
(6) https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB19:000553007:mpeg21:a00048, De Expres, 27 juli 1913
(7) R. Hoefte, Indenture in the Long Nineteenth Century, in: Cambridge World History of Slavery, pp. 610-632, esp. 630-31

Achterhoek en omgeving

Inhoud

Slavernijverleden in Gorssel: vier verhalen 11
Hoofdstraat 27, Gorssel
Bathmenseweg 16, Gorssel
Bathmenseweg 16, Gorssel
Laan van Eschede, Gorssel
In Elmina voel je de pijn door de muren heen
Persoonlijk verhaal 20
Boeroes uit Gelderland: Arend van den Brandhof in Terborg 22
Algemene Begraafplaats, Silvoldseweg 64 Terborg
Kasteel Vorden 23
De Horsterkamp 8, Vorden
Huis het Hassink 24
Hassinklaan, Epse
Gecompenseerden uit Hummelo: Anna Maria Schas (1800-1891) 25
Kasteellaan 1, Hummelo
Suriname en een koperslagerij uit Aalten 27
Peperstraat 4, Aalten
Leven op een kasteel: plantage-eigenaren rentenier in Gendringen 31
Zwanenburgseweg 2, Megchelen
Gecompenseerden en plantage-eigenaren uit Doesburg 33
Veerpoortstraat, Doesburg
Slavenloon voor Damiaan Hugo Staring 36
De Wildenborch, Vorden
Tot slaaf gemaakt in Marokko 39
De Wildenborch, Vorden
Damiaan Hugo Staring: equipagemeester en ondernemer aan de Kaap 41
De Wildenborch, Vorden
Staring en slavernij aan de Kaap de Goede Hoop 43
De Wildenborch, Vorden
Elf tot slaaf gemaakte mensen in de boedelinventaris van Damiaan Hugo Staring 45
De Wildenborch, Vorden
Een Zevenaars-Doesburgs gezin aan de Kaap de Goede Hoop 47
hoek Kerkstraat-Enghuizen
Plantage Arnhem 50
Markt 2, Zevenaar
Maurits Ver Huell - Marineofficier, tekenaar en schrijver 51
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Nederland en Banda 54
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Roosje in de herinneringen van Maurits Ver Huell 56
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Ida Magdalena en muskaatnotenperken 58
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Christina Martha Tiahahu en Maurits Ver Huell 60
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg

Pahlawan nasional Martha Christina 62
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
De Pattimura-oorlog, strijd voor vrijheid 64
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Maurits Ver Huell als bron voor de Pattimura-oorlog 66
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen 68
Laan Ampsen 8a, Lochem
Amsterdam, op de Zierikzee en naar Demerara 70
Laan Ampsen 8a, Lochem
Londen: In dienst bij baron van Nagell 72
Laan Ampsen 8a, Lochem
Valet op kasteel Ampsen 74
Laan Ampsen 8a, Lochem
Ozias Humphry's originele pastel van Christiaan 76
Laan Ampsen 8a, Lochem
Asueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oije (deel 1) 78
Persoonlijk verhaal
Asueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oije (deel 2) 80
Persoonlijk verhaal

Slavernijverleden in Gorssel: vier verhalen

De verhalen van Gorssel begonnen met een naam: Christiaan van Gorssel. Een naam die deed vermoeden dat het hier om iemand ging die ooit in slavernij had geleefd en bij zijn doop een topografische naam had gekregen. Wat was zijn geschiedenis? En kende Gorssel soms meer inwoners die op een of andere wijze een connectie hadden met slavernij? Inderdaad, er woonde een slavenhouder uit Demerary, die bij de afschaffing van de slavernij aldaar werd gecompenseerd. Een slavenhoudster die, wonend in Gorssel, in Suriname mensen in slavernij gevangen hield en voor hen compensatie ontving toen zij in 1863 werden vrijverklaard. En dan was er nog een familie, met al twee generaties Surinaamse plantage-eigenaren.

Christiaan van Gorssel uit 'de Oost'
Ouders niet bekend

1800-1900 | Achterhoek
Hoofdstraat 27, Gorssel

Op Paaszondag 1818 werd in de hervormde kerk van Gorssel de kleermakersgezel uit 'de Oost', die tot dan toe bekend was onder de naam Nuncius Houtman of Zoutman, na belijdenis gedoopt. Bij deze gelegenheid kreeg hij de naam Christiaan van Gorssel. In het doopregister ontbreken de namen van getuigen maar ook de namen van zijn ouders; kennelijk waren die niet bekend. Zijn leeftijd moest worden geschat: ongeveer eenentwintig jaar. Een jaar later huwde Christiaan van Gorssel in dezelfde kerk met Adriana Fettelaar, 'boerenmeid' en dochter van een veldwachter.

Vrij van slavernij

Dat de ouders en de leeftijd van Christiaan onbekend zijn, maar vooral dat hij bij zijn doop de naam Christiaan van Gorssel kreeg, doet vermoeden dat hij niet als vrij persoon, maar als slaafgemaakte in Nederland terecht was gekomen; de doopnaam Christiaan in combinatie met een topografische achternaam kregen meer (jonge) mannen die als slaafgemaakte waren meegenomen uit de koloniën, zoals Christiaan van der Vaart uit Haarlem (bij de Leidse Vaart) en Christiaan van der Vegt uit Weesp (bij de Vecht).(1)

Batavia

Verklaringen van getuigen voorafgaand aan Christiaans huwelijk bevestigen dit vermoeden en geven in combinatie met enige andere documenten een inkijkje in zijn leven.(2) Nuncius was de bediende geweest van Jan Harris. Met hem was hij in 1804 en mogelijk eerder vanuit Batavia naar Nederland gekomen. In 1804 logeerden ze in het Oude Zijds Heerenlogement te Amsterdam, zoals vermeld in de huwelijkspapieren van Jan Harris, die trouwt met Margretha Geertruid Chevalier.(3) Nuncius was toen niet ouder dan acht jaar, Jan Harris negentien.
Jan Harris schreef zich in als burger van Zutphen.(4) In 1805 betrok het kersverse echtpaar met Nuncius het huis op de Meeuwenberg te Voorst. Datzelfde jaar schreven Harris en Chevalier zich in als lidmaat van de kerk te Voorst, waar ook hun eerste kind werd gedoopt.(5)

Kleermaker met acht kinderen

Hoe lang Nuncius nog in het huis heeft gediend? Vanaf 1813 was hij in ieder geval kleermakersgezel, onder meer te Gorssel aan de overkant van de IJssel. Daar vestigde hij zich met zijn vrouw Adriana, afgezien van een kort verblijf in Diepenveen, in een bakkerij op de Gorsselse Heide, waar nu boerderij Veldzicht is.(6) Ze kregen acht kinderen, van wie er twee nog in het

IN 1805 BETROK HET KERSVERSE ECHTPAAR MET NUNCIUS HET HUIS OP DE MEEUWENBERG TE VOORST/ BRUMMEN | © ERFGOEDCENTRUM ZUTPHEN, COLLECTIE W. RUESINK

geboortejaar overleden. Kleermaker Christiaan van Gorssel overleed in 1831, in den ouderdom van "vermoedelijk" 34 jaar, geboren "buitenlands, waarschijnlijk Oost Indiën", ouders niet bekend.(7) Er zijn ook nu nog nakomelingen van Christiaan van Gorssel, maar of een van hen het verhaal van hun bet(bet)overgrootvader kent?

Verder onderzoek

Nuncius kwam dus omstreeks 1804 in Nederland aan vanuit Batavia met zijn baas Jan Harris, ongeveer negentien jaar oud. Wie was Jan Harris, bij wie Christiaan in dienst was? De naam Jan Harris komt voor in het Amsterdams Archief, notariële akten, die betrekking hebben op Nederlands-Indië, verder zijn er interessante stukken van hem in 'Oost-Indische' bronnen via het CBG. Deze stukken gaan ook over tot slaafgemaakten die al dan niet ter 'adoptie' gaan of worden vrij verklaard. Het is bij sommige stukken wel de vraag of het gaat om deze Jan of een oudere Jan Harris, bijvoorbeeld de vader van. Wellicht is na te gaan hoe Jan Harris Nuncius in bezit heeft gekregen. Is te achterhalen met wel schip Jan Harris en Christiaan van Gorssel aankwamen?

Bronnen en verder lezen:

(1) *Ineke Mok en Dineke Stam, Haarlemmers en de slavernij. Haarlem: In de Knipscheer (publicatie eind 2022). Zie voor Christiaan van der Vegt vooral de onderzoekssite van Annemieke van der Vegt.*

(2) *Informatie over Christiaan van Gorssel is, tenzij een andere bron wordt genoemd, afgeleid uit zijn doop- en huwelijksinschrijving en uit de getuigenverklaringen behorend bij de huwelijksinschrijving, waarvan een transcriptie is toegevoegd: Gelders Archief, Arnhem, Doopregister Gorssel, [niet gedigitaliseerd, dus niet raadpleegbaar nu] 1818; Gelders Archief, Arnhem, BS Huwelijk Gorssel, archief 207, inventarisnummer 4626, 19-11-1819, aktenummer 18, inclusief Acte H. Lidmatenboek over relevante periode is in 2017 gevonden in de kluis van de kerk en is nog niet gedigitaliseerd. Zie ook: 'Nakomelingen boerderijen Schoneveld in Overijssel' (10 januari 2021): "17e van de zomermaand in 1818 op belijdenis en gedoopt zijnde tot lidmaat is aangenomen Christiaan van Gorssel".*

(3) *Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam, Ondertrouwregister. Deel: 652, Periode: 1804-1805, Amsterdam, archief 5001, inventarisnummer 652, 30 november 1804, Ondertrouwregister, folio p.382.*

(4) *In 1805 laat Jan Harris zich registreren als burger te Zutphen. Regionaal Archief Zutphen, Zutphen, Burgerboek. boek, Deel: 844, Periode: 1715-1817, Zutphen, archief 1, inventarisnummer 844, 8 april 1805, Burgerboek Zutphen (kleine burgerschap).*

(5) *Gelders Archief, Arnhem. Nederduits Gereformeerde Kerk Voorst, Lidmatenregister 1772-1812, toegangsnummer 0176, inventarisnummer 1591.2, pag. 63; Gelders Archief, Arnhem. DTB Dopen, Voorst, Arnhem, archief 176, inventarisnummer 1586, folio 197.*

(6) *Locatie ontleend aan Erwin Strookappe: (10 januari 2021).*

(7) *Gelders Archief, Arnhem, BS Overlijden. Gorssel (Lochem), archief 207, inventarisnummer 4581, 15-12-1831, aktenummer 49.*

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Lodewijk Laurens en Maria Anna Kleijn, twee kinderen uit Guyana te Gorssel

1800-1900 | Achterhoek
Bathmenseweg 16, Gorssel

De familie Kleijn liet Huis Dordt in Gorssel bouwen na terugkeer uit Guyana in 1831. Kasteel Dorth werd ervoor afgebroken. Toen in Brits Guyana in 1834 de slavernij werd afgeschaft, ontving Laurens Kleijn ruim 770 Engelse ponden als compensatie voor de veertien personen die hij tot zijn bezit had gerekend .(1) Kleijn had in Guyana gewerkt als administrateur op plantage Groeneveld en had daar met Charlotte Constantia Brandes drie kinderen gekregen. De moeder van Charlotte was een vrouw van kleur, de 'inlandse vrouw' Maria, die in 1834 trouwde met de eigenaar van Groeneveld, Jan Carel Brandes. Laurens Kleijn vertrok uit Guyana zonder zijn vrouw en kinderen. Met zijn Brabantse echtgenote kreeg hij hier drie kinderen. Rond 1840 kwamen ook de twee oudste kinderen uit Guyana, Lodewijk Laurens en Maria Anna, hier wonen. Zij kwamen in dit huis wonen bij hun vader. Wie was hun moeder?

Charlotte Constantia Brandes, de moeder (ca. 1809-1853)

Charlotte Constantia Brandes is geboren rond 1809, dochter van een 'inlandse' en van Jan Carel Brandes, plantagehouder te Demerary. Demerary was tot 1803 een Nederlandse kolonie, na 1817 werd het deel van (Brits) Guyana.(2) Charlotte Constantia was vernoemd naar de grootmoeder en overgrootmoeder van vaderszijde, waaruit is op te maken dat Jan Carel Brandes haar ook naar buiten toe als zijn dochter beschouwde.(3)

In 1834 diende Jan Carel Brandes het verzoek in een kerkelijk huwelijk te sluiten met de moeder van Charlotte Constantia. Haar ouders huwden inderdaad datzelfde jaar, op 12 oktober 1834, bij welke gelegenheid haar moeder werd aangeduid met Maria .(4) Of 'inlandse' verwees naar Afrikaanse dan wel

LOCATIE: HUIS DORDT, BATHMENSEWEG 16, GORSSEL
OOIT STOND HIER KASTEEL DORDT, DAT AL DEELS AFGEBROKEN WAS TOEN LAURENS KLEIJN HET IN 1832 DEFINITIEF LIET SLOPEN OM ER DIT HUIS TE BOUWEN

inheemse roots, weten we niet. Evenmin of de afschaffing van de slavernij in 1834 het verlate huwelijk verklaarde.(5)

Charlotte Constantia zal zijn opgegroeid in het hoofdhuis op plantage Groeneveld van haar grootvader Carel Brandes.(6) Zeker meer dan 350 personen had hij als slaafgemaakten op de plantage tot zijn beschikking die voor hem koffie verbouwden en verwerkten voor de export.(7) Tot het familiebezit hoorden nog enige stukken grond zowel in Demerary, waaronder plantage Nieuw-Soestdijk, als grond in de naastgelegen kolonie Essequebo.(8)

Bij het huwelijk van haar ouders in 1834 was Charlotte Constantia Brandes zo'n vijfentwintig jaar oud en ongehuwd moeder van drie kinderen. Johan Carel, haar eerste kind, vernoemd naar haar vader, was al jong overleden. Daarna kreeg ze in 1826 nog een zoon, Lodewijk Laurens, en drie jaar later, in 1829 een dochter, Maria Anna. De vader van de drie kinderen was Laurens Kleijn uit Deventer, administrateur van de plantage Groeneveld.

LAURENS KLEIJN , MET DANK AAN FLIP TEN CATE

Laurens Kleijn, (1799-1877)

Laurens Kleijn startte zijn koloniale carrière in Demerary rond 1819 als administrateur van de plantage van Carel Brandes.(9) Drie van zijn vier broers hadden eveneens hun geboortestad Deventer verlaten om geld te verdienen in de Engelse kolonie Demerary .(10) Broer Herman werd er eveneens administrateur – hij wordt ook in verband met Groeneveld genoemd –, Johannes Rudolphus werd planter en broer Wolterus werkte er vijf jaar als timmerman en architect.

Het werk van Laurens Kleijn als administrateur hield meer in dan alleen het bijhouden van de in- en verkoop van de koffie. Tot zijn taken behoorde ook de aankoop en verkoop van de slaafgemaakten; die handel verliep tussen en binnen de koloniën, nadat Engeland in 1807 de trans-Atlantische slavenhandel had verboden. Laurens Kleijn inde 10% van de opbrengst toen hij voor Jan Carel Brandes 183 slaafgemaakten had verkocht voor ruim 34.000 gulden. Dezelfde dag kocht hij voor zijn broer een man genaamd Henry voor 2900 gulden. In 1830, een jaar voor zijn vertrek, kocht hij nog tientallen slaafgemaakten in voor zijn 'schoonvader' Jan Carel Brandes. Deze informatie kwam naar boven toen journalist/schrijver Nina Jurna met Gijs Moes, een nakomeling van Laurens Kleijn, een blik wierp in het familiearchief.(11) Waarom Laurens Kleijn in 1831 Demerary verliet en Charlotte Constantia met hun drie jonge kinderen achterliet, weten we niet. Bij de Britse overheid diende hij in 1832 een compensatieverzoek in voor de slaafgemaakten die hij in zijn bezit had.

Nog in mei 1832 huwde Laurens Kleijn te Zaltbommel met Catharina Jantje Weijers (1804-1873). Dit was niet toevallig de stad waar zijn twee broers vanuit Demerary waren gaan wonen en een oliefabriek bestierden. In hetzelfde jaar kocht Laurens Kleijn huis Dorth in Gorssel.(12) Hij liet er een nieuw huis bouwen en in november van hetzelfde jaar werd daar een dochter geboren, in 1835 volgde een zoon en in 1837 nog een dochter.

Toen in 1834 de slavernij in de Engelse koloniën werd afgeschaft, ontving Laurens Kleijn van de Britse regering ruim 770 pond ter compensatie van de veertien slaafgemaakten die op zijn naam stonden.(13) De moeder van zijn oudste kinderen, Charlotte

Constantia Brandes, werd eveneens gecompenseerd en wel met een bedrag van ruim 333 pond voor zes personen. Hun grootvader Jan Carel Brandes ontving een vergoeding voor achttien personen.

De informatie in dit spoor is, tenzij anders vermeld, grotendeels ontleend aan de gegevens die Flip ten Cate heeft verzameld over zijn voorouders.

Bronnen en verder lezen:

(1) Legacies of British Slave-ownership, https://www.ucl.ac.uk/lbs/search/, geraadpleegd 17 januari 2021.
(2) De moeder wordt als 'inlandse' Maria vermeld op de genealogische website van Flip ten Cate, over de familie Ten Cate, https://sites.google.com/site/geneabiografie/ geraadpleegd 17 januari 2021. Veel gegevens van dit artikel zijn ontleend aan deze site. De informatie over Maria staat aldus ook vermeld op 'Parenteel (Storm) van 's Gravesande'.
(3) Bron: de genealogische website van Flip ten Cate, over de familie Ten Cate: https://sites.google.com/site/geneabiografie/ geraadpleegd 17 januari 2021.
(4) Tikwis Bergie, British Guiana Colonists Index, https://www.vc.id.au/tb/bgcolonistsB.html, geraadpleegd 16 januari 2021
(5) Huwelijken onder slaafgemaakten waren in Brits Guyana mogelijk, werden zelfs gestimuleerd na de zogeheten Slave Code in 1826.
(6) Hij is de broer van Jan Brandes, vermaard om zijn tekeningen uit Nederlands-Indië.
(7) Centre for the Study of the Legacies of British Slavery, website geraadpleegd 16 januari 2021. In 1817 registreerde Brandes 382 personen: 173 vrouwen en meisjes, 209 mannen en jongens. In 1826 ging het om 366 personen: 173 vrouwen en 193 mannen.
(8) Paul Koulen, 2014/2015 Lijst van eigenaren van plantages en houders van hypotheken op plantages in Berbice, Demerary en Essequebo, 1818-1819. Digitaal beschikbaar, geraadpleegd 080121.
(9) In genealogische overzichten wordt hij ook aangeduid als plantage-eigenaar, slavenhandelaar en tabakshandelaar. De genealogische informatie is grotendeels ontleend aan informatie verzameld over de familie Kleijn en Ten Cate: Flip ten Cate, https://sites.google.com/site/geneabiografie/ geraadpleegd 17 januari 2021; Parenteel Storm van 's Gravesande, http://daktari.antenna.nl/gravesan.htm, geraadpleegd 17 januari 2021). Hier geen bronnen genoemd. In Legacies of British Slave-owners (geraadpleegd 17 januari 2021) wordt bij plantage Groeneveld (Groenveld) voor de opgave van 1826 wel een H. Kleyn vermeld in combinatie met C. Brandes: "In the lawful possession of the heirs of C. Brandes by H. Kleyn atty of one of the heirs". Er zouden toen in totaal 366 personen in slavernij worden gehouden, 173 vrouwen en meisjes, 209 mannen en jongens. De documenten over de compensatie zijn niet online beschikbaar.
(10) Vincent Sleebe 2017 'Slavenhouder sloopt Middeleeuws kasteel; Hoe een immigrantenzoon uit Deventer kasteelheer van Dorth werd', in Gietman, Conrad, Jaap Moes e.a. (red.) Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen. Hilversum: Verloren, 360-371: 362.
(11) Bron voor deze gegevens: Jurna, Nina en Clark Accord 2003. Een hedendaagse kijk op de slavernij, Amsterdam: Kit Publishers: p.50.
(12) Voor de aankoop van het kasteel houd ik het jaartal 1832 aan, aangezien hij dat jaar in Nederland terug is, hij hetzelfde jaar huwt en zijn tweede dochter in Gorssel wordt geboren.
(13) Het exacte bedrag is: 770 pond, 11 shillings en 11 pences, Legacies of British Slave-ownership, https://www.ucl.ac.uk/lbs/search/, geraadpleegd 17 januari 2021. Ook de hierna genoemde bedragen zijn hieraan ontleend.

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Lodewijk Laurens en Maria Anna Kleijn, twee kinderen uit Guyana te Gorssel

1800-1900 | Achterhoek
Bathmenseweg 16, Gorssel

Een samengesteld gezin

Op enig moment hebben de twee oudste kinderen van Charlotte Constantia en Laurens Kleijn, Laurens Lodewijk en Maria Anna, zich vanuit Demerary gevoegd bij hun vader en zijn nieuwe gezin in Gorssel. Hoewel de data van hun aankomst of vertrek (nog) niet terug te vinden zijn, zal dit rond 1840 zijn geweest (1); in 1842 liet Laurens Kleijn namelijk bij de notaris vastleggen dat hij de vader was van Maria Anna die op 18 oktober 1929 in de Engelse kolonie Demerary was geboren, ingeschreven in het geboorteregister aldaar, hetwelk echter later verloren is geraakt, onder den naam van Maria Anna, als kind van Mejuffrouw Charlotte Constantia Brandes, particuliere, woonachtig in Demerarij voornoemd."(2) In de kantlijn staat dat ze op deze wijze in het geboorteregister van Gorssel in 1852 akte 45 en 46 zijn opgenomen. Als Maria Anna in 1850 wil trouwen met Herman Willem Ten Cate (1820-1900), laat Kleijn nogmaals bij de notaris noteren dat hij geen geboorte- en doopbewijs kan overleggen. Het doopregister zou verloren zijn gegaan nadat de predikant aan boord van een schip was overleden. Vier bewoners van Lochem verklaren bij de notaris dat Maria Anna inderdaad op 18 oktober 1829 in Demerary is geboren en aldaar op 18 april 1830 is gedoopt.(3)

Your beloved Mother died

In 1852 herhaalt Laurens Kleijn de verklaring over haar doop van zijn dochter, nu is er een originele acte in het Engels afgegeven door haar moeder, Charlotte Constantia Brandes, waarin zij stelt dat Maria Anna als haar kind ingeschreven werd in het geboorteregister in

MARIA ANNA KLEIN, PARTICULIER ARCHIEF, MET DANK AAN FLIP TEN CATE

Demerary en dat dit register verloren is gegaan. Een vergelijkbare akte zou er ook zijn voor de zoon Lodewijk Laurens. Laurens Kleijn lijkt daarbij dus eerder niet als vader te zijn genoteerd.(4)

Een jaar na haar verklaring overlijdt Charlotte Constantia. Het overlijdensbericht komt van haar zuster Elisabeth Wood en is gericht aan Lodewijk Laurens, haar neef: "Sir, with lementing I now writing to inform you of the death of my dear sister, your beloved Mother Mrs Charlotte Constantia Cranston, who died on 8th November last".

In het overlijdensbericht staat dat hun moeder inmiddels gehuwd was met ene Cranston. Dit blijkt Matthew Cranston te zijn, een plantage- eigenaar die in 1839 was overleden.(5)

Contactverbod

In de brief over het overlijden van Charlotte Constantia noteert Laurens Kleijn -waarschijnlijk was de brief op zijn adres bezorgd- dat hij het bericht op 7 januari 1854 heeft ontvangen. Hij stuurt de brief door aan zijn zoon, vergezeld van nogal raadselachtige adviezen. Hij raadt zijn zoon allereerst af de erfenis aan te nemen om te voorkomen dat deze de schulden moet betalen van 'den ellendeling Cranston' (Wist Kleijn wellicht niet dat deze al in 1839 was overleden?). Vervolgens raadt hij hem af het overlijdensbericht van moeder te delen met zijn zuster Maria Anna, tenzij hij haar toch nog zou schrijven, "anders kunt gij er ook wel van zwijgen omdat ik van M.A. nimmer heb vernomen dat zij er aan dacht". Daaraan voegt hij bij wijze van verklaring toe dat hem ooit "het onredelijk verzoek" was gedaan geen brieven uit Demerary te ontvangen, en hij zou er dan ook voor gezorgd hebben dat deze niet zichtbaar waren. Het is moeilijk voor te stellen wie dit verzoek ooit had gedaan. Was het zijn vrouw, die misschien niet wilde dat zijn twee oudste kinderen een relatie met hun moeder zouden voortzetten? Zou Maria Anna werkelijk haar moeder vergeten zijn?

Hoe dan ook, de twee kinderen keren niet terug. Anna Maria huwt met Herman Willem ten Cate, de textielfabrikant. Lodewijk Laurens bouwt een carrière op als kunstschilder en treedt in dienst bij prinses Marianne van Oranje-Nassau, niet alleen als hofschilder maar onder meer ook als conservator van haar museum Reinhartshausen, waarvoor hij met zijn gezin naar het Duitse Erbach verhuist. Later wordt hij leraar tekenen en boetseren aan de Hogere Burgerschool in Zutphen en vicepresident van de kunstvereniging Pictura.(6)

Moeders naam leeft voort

Speelde zijn geboorteland een rol in zijn persoonlijke leven, in zijn leven als kunstenaar? Op de digitaal beschikbare kunstwerken is geen verwijzing naar Demerary te zien. De oudste dochter van Lodewijk Laurens krijgt de namen van zijn moeder, Charlotte Constantia. En in 1893, veertig jaar na het overlijden van zijn moeder, dient Lodewijk Laurens officieel het verzoek in om Van Brandes toe te voegen aan zijn achternaam.(7) De Koninklijke toestemming komt er. De kosten bedragen 75 gulden.(8)

Hoe het hun moeder Charlotte Constantia is vergaan? Dat is niet bekend. Evenmin waarom Lodewijk Laurens en Maria Anna hun geboortegrond, plantage Groeneveld, hebben verlaten. Wie weet liggen de antwoorden besloten in een van de dozen in het familiearchief. Hopelijk wordt dit archief ontsloten om deze en andere nog onbekende levensverhalen te leren kennen.

De informatie in dit spoor is, tenzij anders vermeld, grotendeels ontleend aan de gegevens die Flip ten Cate heeft verzameld over zijn voorouders.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Kranten uit de periode 1831-1842 gecheckt via Delpher.nl, 17 januari 2021.*
(2) *Gelders Archief, BS Gorssel, 1842, 18 januari, akte 7 (bron overgenomen van Flip ten Cate, zie noot).*
(3) *Via Flip Ten Cate, het notarisstuk van Lochem waarin kennissen verklaren dat het meisje gedoopt is, helaas heb ik het stuk niet kunnen inzien.*
(4) *Etymologiebank.nl, geraadpleegd 15 juni 2022.*
(5) *Matthew Cranston zou op of rond 27 mei 1839 zijn overleden. Volgens het bericht hierover in de London Gazette was hij plantage-eigenaar: (The London Gazette, voor het jaar 1846, vol I. :109, 1098).*
(6) *Malika M'rani Alaoui 2020, Early Photography in the Rijksmuseum's Collection: A Group of Glass Negatives from the Estate of Laurens Lodewijk Kleijn (1826-1909), Rijksmuseum Bulletin 68 (1):27. en https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken?p=7&ps=12&involvedMaker=Jan%20Brandes&st=Objects&ii=1*
(7) *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 22 augustus 1793: 4.*
(8) *Gelders Archief, Register van geboorten voor het jaar 1894 Gemeente Gorssel, Arrondissement Zutphen, 0207 Burgerlijke Stand Gelderland, dubbelen, akte 119.*

© Ineke Mok, CC-BY-NC

FAMILIE TEN CATE KLEIN, MET DANK AAN FLIP TEN CATE

Jan Frederik Klein, nakomeling van slavenhouders op Huis Groote Haar te Gorssel

1800-1900 | Achterhoek
Laan van Eschede, Gorssel

Begin negentiende eeuw woonden op landgoed De Groote Haar of Huis Eschede in Gorssel Jan Frederik Klein uit Amsterdam, Anna Wilhelmina Fennema uit Nieuwe Schans en hun drie kinderen. (1) Klein was rentenier. Waarvan hij precies rente trok, is nog niet helemaal duidelijk, maar hij zal zeker profijt hebben gehad van de plantages die zijn vader en opa in Suriname hadden verworven en die daarmee dus eigenaar waren van de mensen de plantages bewerkten, met andere woorden: zijn voorvaders waren slavenhouders.

Plantage eigenaren

De koloniale betrokkenheid begon met opa Jan Martinus, die als gereformeerd predikant van Duitsland naar Suriname toog en daar vier plantages verwierf: Kleinhausen, Kleinsverwachting, Kleinsvreugd en Kortevreugd. Zijn vader en diens broers en zusters werden vervolgens allen in Suriname geboren. En dan was er oudoom Johannes Klein, de broer van opa Jan Martinus. Hij kwam in bezit van de plantages Kleinslust en Klein Lunenburg. En er was nog een zoon van oudtante Anna Maria, die eveneens plantagehouder werd.

Van Suriname naar Harderwijk

De vader van Jan Frederik Klein, Nicolaas Martinus Klein, bleef niet in Suriname. Hij huwde in 1764 te Amsterdam met Maria Catharina Huysten van Hoesem uit Heusden en ging later met haar in Harderwijk wonen. Suriname 'trok aan de familie', want hoewel zoon Jan Frederik in Harderwijk bleef, vertrokken zijn beide broers, Wilhelm en Samuel Martinus, naar Suriname. Zijn zuster Agatha Sara – zij bleef eveneens in Nederland – werd eigenaar van plantage Klein Lunenburg, terwijl broer Samuel Martinus daar ter plaatse directeur was. Een andere zuster ging overigens naar Batavia. Er kwamen hypotheken op de plantages, maar over het reilen en zeilen ervan is digitaal nog niet veel informatie beschikbaar.

Gelegenheidsglas plantage Kleinslust

Bewaard is wel een prachtig geslepen drinkglas, een zogenaamd gelegenheidsglas uit 1764 van Simon Jacob Sang uit Amsterdam, waarop de plantage Kleinslust te zien is, met de rijen koffieplanten, de mensen die er werken en de directeurswoning. Kreeg Johannes dit glas omdat hij dat jaar getuige was bij de bruiloft van zijn neef Nicolaas Martinus in Amsterdam? Zoals Jochem van Eijsden oppert bij de beschrijving van het glas bij Sleutelwerken van Gelderland? Dat is

KELKGLAS MET VOET, TEKST: 'HET WELVAAREN VAN DE PLANTAGIE KLEINSLUST'
© MUSEUM ARNHEM

heel goed mogelijk. De vraag is waar het daarna heeft gestaan – Johannes stierf al in 1768. Was dat bij zijn weduwe, de Surinaamse Carolina Aletta Pijl op Het Oude Koningshuys te Sassenheim, waar ze met haar nieuwe echtgenote woonde, Johan Jacobus Bosé, de latere eigenaar van Kleinslust en Klein Lunenburg?(2) Of bleef het glas in de familie en stond het in de eetkamer van Huis Eschede of Groote Haar in Gorssel? Frederik Hendrik Klein werd tweemaal weduwnaar, zelf overleed hij in 1832 te Velp, maar zijn derde vrouw bleef in Gorssel wonen, en naar het lijkt een aantal van de kinderen van Frederik Hendrik. Het huis Eschede of Groote Haar (3) bleef in ieder geval met of zonder glas tot ver in de negentiende eeuw in bezit van de familie Klein.

Lees meer over het glas in het spoor in de regio Arnhem.

Bronnen en verder lezen:

(1) Informatie over de familie ontleend aan: E.J.C. Boutmy de Katzmann 198? [op dedigitale print is dit getal weggevallen], 'Het geslacht Klein uit Neuwied, met allianties in Suriname, Nederland en Java', De Nederlandsche Leeuw, maandblad van het Koninklijk Nederlandsche Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde: 219-232

(2) Surinaamsche staatkundige Almanach voor den Jaare 1793 (digitaal).

(3) Informatie over Huis Eschede/Groote Haar http://www.strookappe.nl/E%20Eschede.htm

© Ineke Mok, CC-BY-NC

In Elmina voel je de pijn door de muren heen

Mevlin Esseboom

Mevlin Esseboom kwam als baby met haar ouders vanuit Suriname naar Nederland. Het gezin vestigde zich in Arnhem, waar Mevlin nog steeds woont. Ze verdiepte zich in het slavernijverleden van haar voorouders, en vertelt over de Surinaamse en Nederlandse cultuur.

Roots in Afrika

"Op mijn 21e zijn mijn tweelingzus Mayra en ik naar Ghana geweest, terug naar onze roots. Stel je voor, dachten we, je wordt in een boot gezet richting Suriname en moet daar slavenarbeid doen. Dat waren onze voorouders. Grote, sterke, donkere Afrikanen. We kwamen erachter dat veel tot slaaf gemaakten uit Ghana kwamen. Maar waar kwamen onze voorouders vandaan? In Ghana herkenden we taal, gebruiken en cultuur uit Suriname. We bezochten het Nederlandse slavenfort Elmina. Je komt er binnen en door de muren heen voel je de pijn, het verdriet, de angst. Dat is eigenlijk onbeschrijflijk. Dat maakte veel indruk, zeker als je het verhaal er bij hoort."

Liederen met betekenis

"Mijn moeder zong heel veel. Van de slavernijliederen denk je al snel: 'leuk nummer!' Maar als je je verdiept in wat je eigenlijk zingt, dan blijkt het te gaan over vrijheid, opkomen voor je rechten, dat je niet als tweederangs-burger wordt behandeld. Als je in een witte omgeving opgroeit krijg je die geschiedenis misschien niet mee maar je weet dat er meer is. Dat voel je."

"De ingang tot je hart is dat je een bepaald gevoel krijgt bij een lied. Ik ben een gevoelsmens. Je hoeft het dan niet uit te leggen. Niet alles hoeft helemaal uitgedacht of uitgesproken te worden. Het lied 'Basia Fong' gaat bijvoorbeeld over een beul die tot slaaf gemaakten moest afranselen. Dan zegt de slavenhandelaar tegen hem: 'Sla haar, want zij maakt mij boos.' En zij zegt:'Weet je nog dat je naar mij toekwam, dat je mij liefhad?' En dan zegt hij: 'Nog meer zweepslagen eroverheen, want nu maak je me echt boos!'."

Slavernij

"Slavernij was gewoon verrijking. Het heeft veel gebracht voor de Europeanen en Amerikanen. Dat systeem is er ook nooit helemaal uitgegaan. Kostbare grondstoffen zijn in de koloniale tijd uit de bodem gehaald. Al zit er nog steeds wat in de grond, een achterstand van meer dan honderd jaar haal je niet meer in."

"Ik zal het ook nooit kunnen begrijpen. Het is een bewuste keuze geweest om mensen neer te zetten als derderangs burgers. Vee was nog meer waard."

"De mentaliteit is grotendeels veranderd, het is tegenwoordig bijna ondenkbaar dat het ooit zo was. De ongelijke machtsverhouding tussen wit en zwart is er echter nog steeds. Slavernij gebeurt nog steeds en er is niets wat ik daaraan kan doen. Je moet kritisch kijken naar een ander, maar ook naar jezelf. Sommige mensen vinden het heel fijn om in de slachtofferrol te zitten, maar zo waren mijn ouders niet. Je hebt heel veel zelf in de hand."

Unieke cultuur

"Het zoeken naar je eigen wortels heeft niets met zwart of wit te maken, dat hoort bij de mens. Als je bijvoorbeeld in Drenthe geboren bent, wil je ook weten waar je precies vandaan komt. Cultuur is altijd heel erg in beweging. Ik ben een Nederlandse Surinamer en mijn cultuur zoals ik die hier ken kan ik in Suriname niet terugvinden. Dat is alleen hier, iets dat we samen gecreëerd hebben. Suriname is heel anders dan Nederland. Hier kijkt iedereen naar je maar wil je niet leren kennen. Iedereen is druk met zijn eigen leven, rent van hot naar her. Als ik in Suriname over straat loop word ik regelmatig aangesproken van: 'Goh, ben je op vakantie? Of wie ben jij?' Dat is daar heel normaal."

Familie

"Familie is erg belangrijk in Suriname. Als er iemand overlijdt, dan ga je als familie bij elkaar zitten en de hele nacht zingen en verhalen vertellen. Niemand neemt de leiding, maar iedereen heeft een aandeel. Als ik zeg dat ik een bepaald lied graag wil zingen, dan gebeurt dat. Zo ook met het vertellen van verhalen. Je staat op en doet je verhaal, daar is ruimte voor."

Het loopt zoals het loopt

"Wat je in Europa en Amerika nog wel heel veel ziet is dat alles perfect gepland en gestructureerd moet gaan. Het idee dat je alles moet kunnen maken. Carrière, vakanties, meerdere huizen, dure auto's. Zo is het leven niet. Het leven kun je niet plannen. Met het slavernijverleden is het logisch dat men zo dacht. Er hoefde maar iets te gebeuren en je verloor alles. Het kon zo afgelopen zijn met je. Ik denk dat dat de belangrijkste boodschap is, in het geheel. Het loopt zoals het loopt."

© *Kees Huntink op basis van een interview met Mevlin Esseboom, afgenomen door Pieter Jakobs.*

Boeroes uit Gelderland: Arend van den Brandhof in Terborg

Dominee onderweg naar Suriname voor een kolonisatieproject

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats, Silvoldseweg 64 Terborg

Arend van den Brandhof, een dominee uit Veenendaal, doet in 1840 samen met enkele anderen een voorstel bij het ministerie van Koloniën voor een kolonisatieproject in Suriname. Vijf jaar later vertrekken ongeveer driehonderd Gelderse en Groningse landarbeiders met hun gezinnen om zich te vestigen op de voormalige plantages Voorzorg en Mijn Vermaak aan de Saramaccarivier.

De kolonisten treffen echter een moeras aan en worden zwaar getroffen door ziektes. De helft van de mensen overlijdt. Een aantal landarbeiders vestigt zich uiteindelijk elders, waar zij betere omstandigheden hebben en meer afzet van boerenproducten. De nazaten van deze emigranten staan in Suriname bekend als 'de boeroes'. Van Den Brandhof keert in 1853, als het project als mislukt is beschouwd, samen met zijn zeven kinderen terug naar Nederland. Hij vestigt zich uiteindelijk in Terborg in de Achterhoek, waar hij in april 1863 ook begraven wordt.

© Else Gootjes en Dineke Stam, CC-BY-NC

GRAFSTEEN VAN AREND VAN DEN BRANDHOF
OP DE ALGEMENE BEGRAAFPLAATS IN TERBORG

Kasteel Vorden

Familie van Regteren/Van Der Borch

1700-1800 | Achterhoek

De Horsterkamp 8, Vorden

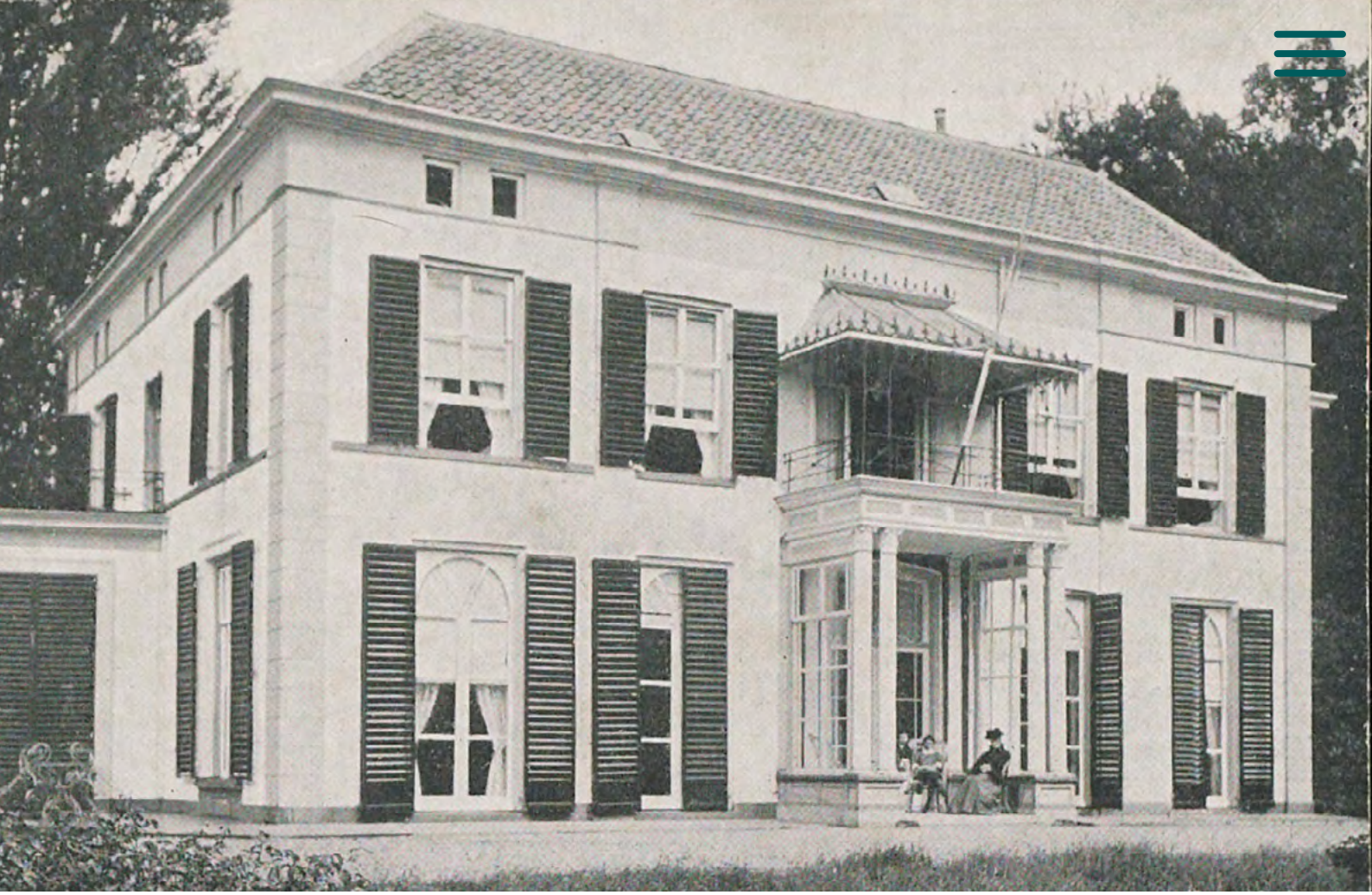
In de achttiende eeuw komt kasteel Vorden in het bezit van Sophia Juliana van Regteren (1730-1793) en haar man Frederik Wilhelm van der Borch (1737-1781).

Frederik Wilhelm is mede-eigenaar van de Surinaamse plantages 't Eylant en Peperpot. Deze plantages zijn in handen gekomen van de familie van der Borch via de familie Goltstein, de bewoners van landgoed Verwolde.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

KASTEEL VORDEN | © WIKIMEDIA COMMONS/PD

HUIS HET HASSINK | © ERFGOEDCENTRUM ZUTPHEN, PD

Huis het Hassink

De familie Schimmelpenninck

1800-1900 | Achterhoek

Hassinklaan, Epse

In 1863 ontvangt de bewoonster van huis Het Hassink, Anna Agnesia Schimmelpenninck, weduwe van Mr. George Isaac Bruce, een compensatie van negenhonderd gulden vanwege de afschaffing van de slavernij in Suriname.

Anna Agnesia is met andere familieleden een van de eigenaren van de Surinaamse plantages Berkshoven en Oostrust aan de Commewijne. Zij is daarmee ook een slavenhouder. Vanwege het zogeheten verlies aan slaven door de afschaffing van de slavernij ontvangt Anna Agnesia 1/27 van de totale vergoeding, wat neerkomt op ongeveer negenhonderd gulden. 79 personen behorende tot de slavenmacht van de plantage krijgen hun vrijheid. Zonder enige tegemoetkoming, maar met de verplichting om nog tien jaar op plantages te blijven werken. Twee mannen waren al ontsnapt.

Huize 't Hassink is in 1945 vernietigd door een bombardement en bestaat niet meer.

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Gecompenseerden uit Hummelo: Anna Maria Schas (1800-1891)

Rijk geworden van plantage Dijkveld

1800-1900 | Achterhoek
Kasteellaan 1, Hummelo

ANNA MARIA SCHAS, OLIEVERF OP DOEK, CA. 1825-1835, SCHILDER ONBEKEND
© RKD NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

Suikerplantage Dijkveld aan de Surinamerivier is rond 1671 in opdracht van Johannes van Dijk aangelegd. In 1770 koopt Christiaan Roepel de plantage samen met zijn vrouw Anna Fontane. De latere eigenaren van de plantages wonen in Nederland en laten het bestuur over aan administrateurs. In 1863 rekent de plantage 281 slaafgemaakte personen tot de inboedel en kent het rond de twaalfhonderd akkers (480 ha) waarop suikerriet verbouwd wordt.(1)

Na het overlijden van Anna Fontane in 1820 worden de aandelen van de plantage verdeeld over haar kinderen en kleinkinderen. Op deze manier erft kleindochter Anna Maria Schas (1800-1891), getrouwd met een Gelderse baron uit de Van Heeckeren-familie, 3/21ste aandeel in de plantage.

'Tegemoetkoming' in 1863

De aandelen van Anna Maria Schas zijn afkomstig van haar grootmoeder, een tante, twee ooms en haar jong overleden zus. Door de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 ontvangt Anna Maria als eigenaar ƒ 11.914,29 (ongeveer € 127.000,-) als 'tegemoetkoming' voor het wegvallen van eigendom: de slaafgemaakten in haar bezit.(2) Na de afschaffing van de slavernij heeft plantage Dijkveld nooit contractarbeiders aangetrokken, zoals bij andere plantages in de kolonie wel gebeurde. De plantage werd verkocht en in 1880 formeel opgeheven.(3)

Een plantersfamilie

Anna Maria wordt in december 1800 in Paramaribo geboren als dochter van Daniël François Schas (1772-1848) en Juliana Andresa Roepel (1777-1811). Anna Maria's voorouders aan moederskant zijn betrokken bij plantage Dijkveld. Haar vader Daniël François Schas is in 1814 door Koning Willem I benoemd tot lid van de Raad van Koophandel en Koloniën. Hij is ook eigenaar van de plantages Esthersrust en Barbados die in 1853 worden verkocht.(4) De plantages in het bezit van de familie Schas worden door de slaafgemaakte personen ook wel *Skassi* genoemd.(5)

Verzet op plantage Dijkveld

''De slaven-bevolking van de plantage Vrouwenvlijt heeft geweigerd naar Dijkveld te vertrekken, omdat zij van de koffij-kultuur tot de suiker-kultuur moest overgaan, 't welk zwaarder arbeid vereischt. Met behulp van 28 man der landelijke schutterij heeft men haar daartoe gedwongen.''

Dit bericht is te lezen in de *Opregte Haarlemsche Courant* uit 1850. Een slavenmacht die van plantage Vrouwenvlijt naar plantage Dijkveld wordt verplaatst verzet zich. De reden van het verzet: arbeid op een suikerplantage was veel zwaarder en gevaarlijker dan op een koffieplantage. Het verzet van de slaafgemaakten van Vrouwenvlijt stond niet op zich. In hetzelfde krantenbericht lezen we van nog een slavenmacht die weigert overgeplaatst te worden. Weer een andere groep vlucht de bossen van het binnenland in. (6) De omstandigheden op de suikerplantages waren zo slecht dat verplaatsing naar deze plantages zelfs als straf werd gebruikt. (7)

Zal Anna Maria van deze opstand op de hoogte zijn geweest? Wat zal ze ervan gedacht hebben? In Nederland was het gesprek over de afschaffing van de slavernij gaande. Hoe reageren de families Schas en Van Heeckeren op deze ontwikkelingen? We weten het helaas (nog) niet.

Kasteel Enghuizen in Hummelo

Anna Maria trouwt met de Gelderse baron Frederic Florent Jacques Henry van Heeckeren van de Cloese (1799-1870). Hij is een gedecoreerde luitenant-kolonel die de Militaire Willemsorde en de Orde van de Nederlandse Leeuw ontvangt voor zijn optreden in de Belgische Revolutie van 1830. Daarnaast is hij

FREDERIC FLORENT JACQUES HENRY BARON VAN HEECKEREN VAN DE CLOESE, OLIEVERF OP DOEK, CA. 1825-1835, SCHILDER ONBEKEND
BRON: RKD NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS

KASTEEL ENGHUIZEN IN HUMMELO, DATUM ONBEKEND
BRON: RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

onder andere Kamerheer van de Koning. Het stel woont op verschillende plekken, waaronder 's-Gravenhage, Amersfoort en Leiden. Op de documenten van plantage Dijkveld uit 1863 staat aangegeven dat Anna Maria op dat moment in Hummelo woonachtig was. Zij bevindt zich op dat moment waarschijnlijk in kasteel Enghuizen, op het grote landgoed dat haar dochter via huwelijk met baron Van Heeckeren van Enghuizen in bezit krijgt.(8)

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bij 'Rijk van Nijmegen' is een ander deel te lezen over plantage Dijkveld.

Bronnen en verder lezen:

(1) *P. Dikland, Suikerplantage Dijkveld aan de Surinamerivier (2005), PDF.*
(2) *Nationaal Archief, 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, scans 313-362.*
(3) *P. Dikland, Suikerplantage Dijkveld aan de Surinamerivier (2005), PDF.*
(4) *'Transporten', Surinaamsch Weekblad (10-07-1853).*
(5 *F. Oudschans-Dentz, 'De Herkomst en de Beteekenis van Surinaamsche Plantagenamen', De West-Indische Gids 26 (1944-1945), 161-180, alhier 158.*
(6) *'Haarlem, 31 December', Opregte Haarlemsche Courant (01-01-1850).*
(7) *A. van Stripriaan, Surinaams Contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863 (Leiden, 1993), 165-166.*
(8) *Hummelo.nl, 'Landgoed Enghuizen', & Hummelo.nl, 'Kasteel Enghuizen (1835-1948)'.*

© Myrthe Groote, CC-BY-NC

WATERKANT, BIJ DE SURINAMERIVIER PARAMARIBO, IN DE TIJD DAT VAN HERWAARDEN IN SURINAME WOONDE | © PIERRE JACQUES BENOIT, 1839, PD

Suriname en een koperslagerij uit Aalten

1800-1900 | Achterhoek
Peperstraat 4, Aalten

Jacobus Hendricus van Herwaarden kwam uit een koperslagersfamilie in Aalten en ging met zijn vader en oom naar Suriname. Daar gebruikte hij het ambacht van koperslager voor de productie van suiker op de plantages en werd ook zelf slaven-houder.

Zandvoort, Aalten en Suriname

Zo'n honderd jaar na het overlijden van Anna van Vossenburg in Arnhem duikt de naam Vossenburg op in relatie tot Zandvoort én Gelderland. Zandvoort is in 1867 de woonplaats van Jacobus Henricus of Hendricus van Herwaarden. Hij laat in dat jaar bij notaris Chrétien Jean Gérard de Booij te Haarlem zijn testament opmaken.(1) In het testament laat hij niet alleen enige familieleden een geldbedrag na, maar ook de armen in Aalten te Gelderland. Dat wil zeggen, de Gereformeerde Kerk krijgt driehonderd gulden om te beleggen zodat met de rente de armenzorg in Aalten verbeterd kan worden. De goederen van Van Herwaarden krijgen een minstens zo bijzondere bestemming. Die gaan naar Evert, geboren op de plantage Vossenburg in Suriname, zoon van "gewezen slavin Mariaantje, die", zo laat Van Herwaarden opstellen, "naar ik meen de naam Van Coehoorn heeft aangenomen". Wie was deze Evert en wat was de

relatie met Van Herwaarden? En, wat heeft dit alles met het Gelderse Aalten te maken? Een aantal bevindingen onder elkaar, om te beginnen over Evert.

Evert van Mariaantje van plantage Vossenburg in een Zandvoorts testament

Op de lijst van 'vrijgemaakte slaven' in het Nationaal Archief komt Evert, zoon van Mariaantje, voor bij plantage Vossenburg in Suriname. Hij zou bij de afschaffing van de slavernij in 1863 vijf jaar oud zijn, behorend bij de Evangelische Broedergemeente en net als zijn moeder had hij in 1861 de "manumissie naam" (vrijlatingsnaam) Uithoorn aangenomen en dus niet, zoals Van Herwaarden meende, de naam Coehoorn (op plantage Vossenburg kregen de vrijgemaakten in 1863 allen een Nederlandse plaatsnaam als achternaam.) In het zogeheten slavenregister van Suriname van 1855 dat bewaard wordt in het Nationaal Archief in Den Haag en in Paramaribo, staat vreemd genoeg dat Evert geboren is op 31 december 1854 en bij zijn vrijmaking in 1863 dus acht jaar moet zijn geweest. Welke notatie klopt, die in het overzicht van de manumissies uit 1863 of het slavenregister uit 1855? Dat blijft de vraag.

Uit het oog verloren

Dat Van Herwaarden niet precies weet hoe Everts achternaam luidt, lijkt erop te wijzen dat hij de jongen de laatste jaren uit het oog was verloren. Andere kinderen noemde Van Herwaarden niet in zijn testament. Waarschijnlijk was Evert zijn zoon en zijn enige kind. Dat vermoeden wordt gesterkt door de wens van Van Herwaarden dat Evert zijn naam krijgt: Jacobus Henricus van Herwaarden. Hij wijst twee mannen aan als zijn voogd, ene G.T. Penning – zijn zuster was gehuwd met een Penning – ambtenaar van het postkantoor te Amsterdam, en de burgemeester van Zandvoort, Paul Alexander Conrad Heinrich Theodor Albert Werdmüller. In het testament bepaalt Van Herwaarden dat de jongen vanaf de dag van zijn dood het vruchtgebruik krijgt over al zijn goederen. De voogden moeten zorgen voor zijn boedel en zijn tevens de bewindvoerders van zijn nalatenschap zolang het vruchtgebruik duurt. Zij moeten de rente zo goed mogelijk in het belang van de kleine Evert besteden en Van Herwaarden spreekt daarbij de wens uit dat Evert naar Nederland wordt gehaald, als dat ook het beste is.

Wat is hiervan uitgekomen? Helaas is er over Evert verder geen enkele informatie gevonden, noch in Zandvoort (hij komt niet voor in het bevolkingsregister van Zandvoort), noch in Suriname, waartoe alle gedigitaliseerde Surinaamse kranten zijn doorzocht.(2) Wel is te vinden dat zijn moeder in 1876 huwde met Albert Secondo Gessel met wie zij vier kinderen kreeg, twee dochters en twee zonen. Heeft Evert later de naam Jacobus Henricus van Herwaarden aangenomen? Of bleef zijn naam Evert Uithoorn? Geen van beide namen leverde ook maar enige informatie op.

Koperslagerijfamilie Van Herwaarden in Aalten

Rond 1725 vestigt het echtpaar Everhard van Herwaarden en Berendina van Isendoorn zich in Aalten, waar ze aanvankelijk inwonen bij (schoon) vader Abraham van Isendoorn, een man van stand. Daarna starten ze een koperslagerij in de straat die later bekend wordt als Peperstraat. Generaties later wonen kinderen en kleinkinderen ook in Weesp, Naarden en Amsterdam, onder wie Jacobus Hendricus van Herwaarden, ook wel geschreven als Hendrikus of Henricus. Hij werd in 1817 geboren te Weesp, zoon van koperslager Jacobus Everhardus van Herwaarden en Anna Catharina Berner, "koperslager-handelhoudster" en weduwe van Frederik Wagener, met wie ze al kinderen heeft.(3) Jacob Hendricus trekt in bij zijn opa Jacob uit Naarden, die in Aalten de koperslagerij heeft overgenomen en die in hem een opvolger ziet.(4)

HUIS KOPERSLAGER VAN HERWAARDEN PEPERSTRAAT 4 COLL MUSEUM AALTEN EHDC

Naar Suriname

Van die opvolging in Aalten komt niets terecht. In 1837 vertrekt de twintigjarige Jacob Hendricus naar Amsterdam om vandaar naar Suriname te vertrekken.(5) Op 14 augustus 1837 komt hij aan.(6) Zijn vader – hij zou aan lager wal zijn geraakt – was al eerder naar Suriname vertrokken.(7) In 1831 staat hij geregistreerd als inwoner van de Saramaccastraat in Paramaribo, beroep: koperslager.(8) Zijn oom Cornelis Bernardus van Herwaarden arriveert in 1838.(9) Beide broers sterven in Suriname echter een vroege dood: oom Cornelis Bernardus in 1839 en vader Jacobus Everhard in 1845. Hij laat schulden na, zo blijkt uit de brief van Jacobus Hendricus aan zijn grootvader te Aalten. Hij vraagt hem onder meer de trouwakte op te sturen, zodat hij alle financiële zaken kan regelen. Grootvader stuurt de gevraagde documenten en verzoekt zijn kleinzoon terug te keren.

Slavenhouder en koperslager in Suriname

Ruim een half jaar later wordt wederom een brief uit Suriname bij de koperslagerij te Aalten bezorgd. Het is tevens het laatste bericht van Jacobus Hendricus uit Suriname. Hij zal niet terugkomen. Hij heeft het niet breed en moet de schulden van zijn vader zien af te lossen, schrijft hij, maar als hij dan toch moet werken doet hij het liever in Suriname. Hij wil niet meer op de mestvaalt staan, zijn toelichting is veelzeggend:

"Want mij negers hebben het beter als die geen die zich half dood moet laaten vriessen en in hagel en sneeuw. Knollen en spurrie moet pluken en raap te planten, O Als ik daar weer aan denk. Zoo veel tegenspoed als ik hier met ciekte gehad heb dan is het to hier nog heilig".(10)

Ofwel, zelfs een relatief arme man zoals hijzelf, kan het in Suriname goed hebben; hier is hij in staat anderen in slavernij te houden. Hendricus presenteert in de brief aan zijn grootvader zijn rol als slavenhouder als een vanzelfsprekend gegeven. Onderwerp is slechts of zij, de slaafgemaakten, het nu beter of slechter hebben dan zijn familie in Aalten. Hij beschikt, zo valt in de brief te lezen, over negen slaafgemaakten en een buiten met twintig stuks hoornvee. Het huis in de stad heeft hij verhuurd. Als hij de brief al heeft ondertekend en schrijft dat de boot klaar ligt om hem naar zijn grond te vervoeren, vraagt hij nog hoeveel piauter (samensmelting van lood en tin) men moet mengen met 10 pond geel koper; ook in Suriname werkt Jacob Hendricus uit Aalten als koperslager.

Van Herwaarden biedt zijn diensten aan als koperslager aan de eigenaren en administrateuren van plantages in Suriname. Zij kunnen bij hem onder meer suikerketels bestellen, bodems voor de dramketels (ketel waar het schuim van kokend suikerrietsap gedistilleerd wordt tot de sterke drank 'dram') en zwanenhalzen voor distilleerketels.(11) Volgens het wijkregister van Paramaribo van 1846 woont hij aan de Jodenbreestraat 43B (nieuw nummer), is hij 27 jaar, koperslager, en op zijn erf wonen een zwarte vrouw en een zwarte jongen, beiden in slavernij.(12) Het kan zijn dat hij dit huis toen of later verhuurde, zoals hij aan zijn grootvader schreef, terwijl hij zelf op zijn buiten verbleef. Daarmee bedoelde hij waarschijnlijk houtplantage Nieuw Weergevonden in district Para aan het Pad van Wanica, die hij in 1849 had verworven en betrokken.(13)

JODENBREESTRAAT IN PARAMARIBO ROND 1900 (BRON ONBEKEND). AAN DEZE STRAAT WOONDE HENDRICUS JACOBUS VAN HERWAARDEN

Slaafgemaakten in bezit

Na de dood van zijn vader beschikte Jacob Hendricus van Herwaarden ook volgens de Surinaamse archieven over negen of tien slaafgemaakten van zijn vader, van wie hij Bergere, Eduard en Maria op de publieke veiling kocht.(14) Zijn vader had meer slaafgemaakten, in totaal stonden er zeventien op zijn naam. Een aantal van hen had hij in de jaren voor zijn overlijden al verkocht.

In een slavenregister van 1852 van de weduwe Martha Maria Jacobs, geboren Scholte, komen we Jacobus Henricus van Herwaarden wederom tegen: hij blijkt met haar gehuwd te zijn.(15) Ze koopt Jauw, diens zuster Bebé, drie van haar kinderen en haar twee

kleinkinderen. Zij worden later tot het eigendom van Van Herwaarden gerekend, uiteindelijk staan 28 personen op zijn naam.(16) De reden hiervoor kan zijn het overlijden van zijn vrouw in 1857.(17) Steeds gaat het om zogenoemde "privé-slaven" die dus niet behoren tot de plantage, hoewel allen op de plantage Nieuw Weergevonden woonden en werkten.

Vrije mensen met de achternaam Waarden

Beschikte Van Herwaarden in 1859 nog over achttien zogeheten privéslaven,(18) ten tijde van de afschaffing van de slavernij in 1863 heeft hij nog zestien personen in eigendom, die allen op de plantage Nieuw Weergevonden wonen.(19) Als vrije mensen krijgen ze een achternaam,. Vier van hen heten voortaan Waarden –v een naam die duidelijk te herleiden is tot Van Herwaarden. Het gaat hier om Elisabeth, geregistreerd als huisbediende, haar broer William van zestien of zeventien jaar, grondwerker, en twee kinderen van Elisabeth, Evelina van twee of drie jaar en de kleine Louisa van een jaar oud.

Als compensatie voor zijn zogenaamde "verlies aan slaven" ontvangt Van Herwaarden 4800 gulden uit de koloniale kas, omgerekend naar nu ruim € 50.000 (i.e. 2016). Twee jaar later, in 1865, verlaat hij Suriname en vestigt zich in Zandvoort.(20) En hiermee eindigt het verhaal over Jacobus Hendricus van Herwaarden, telg uit een koperslagersfamilie in Aalten, die met vader en broer naar Suriname ging, zijn kwaliteit als koperslager inzette voor de productie van suiker en zelf ook slavenhouder werd. Zijn verhaal begon met Evert van plantage Vossenburg, die hij opnam in zijn testament.

Terug naar Evert van plantage Vossenburg

Nergens is echter een verwijzing naar een relatie tussen kleine Evert, zoon van Mariaantje van plantage Vossenburg, die overigens nog meer kinderen had, en Jacob Hendricus van Herwaarden te vinden. Hij droeg Evert blijkbaar een warm hart toe. Mogelijk had hij een relatie met Mariaantje en had hij de naam Evert voorgesteld, de voornaam van de stamvader van de familie Van Herwaarden. Hebben zijn bewindvoerders Mariaantje ooit geïnformeerd over de dood en het testament van Jacobus Henricus van Herwaarden van Herwaarden?

Maar net als de naam Evert Uithoorn, mogelijk zijn zoon, lijkt ook Jacobus Henricus van Herwaarden na dit testament van de aardbodem verdwenen. Geen enkel document is gevonden waarin zijn naam nog voorkomt. Wellicht heeft de Gereformeerde Kerk van Aalten ooit wel de driehonderd gulden ontvangen ten behoeve van de armen aldaar.

Bronnen en verder lezen:

(1) Noord-Hollands Archief, arch.nr. 1972, inv.nr. 131, reeksen 1972 Nieuw Notarieel Archief Haarlem, 1867, akte 3748.
(2) Via Delpher, 27 september 2021, zoektermen: Evert, Herwaarden, Vossenburg.
(3) NHA, archiefnr. 39, invnr. 378, akte 6 1817.
(4) Smilda, E.M. 1964. Twee eeuwen tussen Es en Slinge. De geschiedenis van de koperslagers in de Peperstraat te Aalten. Aalten: N.V. Uitgeversmaatschappij de Graafschap, i.s.m. de oudheidkundige werkgemeenschap:65-71.
(5) Erfgoed Achterhoek en Liemers, Gemeentebestuur Aalten 1809, 1811-1942.
(6) Surinaamsche Courant 18 augustus 1837.
(7) Smilda, E.M. 1964. Twee eeuwen tussen Es en Slinge. De geschiedenis van de koperslagers in de Peperstraat te Aalten. Aalten: N.V. Uitgeversmaatschappij de Graafschap, i.s.m. de oudheidkundige werkgemeenschap:68. A.D.W.:68. Hij zou met zijn gezin zijn vertrokken, maar daar vond ik zelf geen aanwijzingen voor.
(8) https://www.pinasroots.nl/cms/bronnen/diverse-bronnen/241-persoonsgegevens-snebeling-j-g-opzichter-topibo-1827-1832, geraadpleegd 20 september 2021.
(9) Nieuwe Surinaamsche Courant, 17 oktober 1838.
(10) Transcriptie letterlijk overgenomen van Smilda E.M. 1964, zie boven: 73. Brief is in zijn geheel opgenomen: 73-75.
(11) Zie: Surinaamsche Courant en Gouvernements Advertentie Blad, 24 oktober 1850.
(12) Wijkregisters Paramaribo 1846, digitaal beschikbaar door Philip Dikland, geraadpleegd 21 september 2021.
(13) Surinaamsche Courant en Gouvernements Advertentie Blad, 25 december 1849: 2.
(14) Nationaal Archief Suriname, Suriname Slavenregisters/ Particulieren, folio 807a en 807b. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/NadereToegangen/invnr/NT00461.7/file/Slavenregister_InvNr_07_FolioNr_0807b
(15) NL-HaNA, Slavenregisters Suriname, NTO 00461, inv.nr. 25, folio 557. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/NadereToegangen/invnr/NT00461.25/file/Slavenregister_InvNr_25_FolioNr_0557
(16) NL-HaNA, Slavenregisters Suriname, NTO 00461, inv.nr.40, folio 2729. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/NadereToegangen/invnr/NT00461.40/file/Slavenregister_InvNr_40_FolioNr_2729
(17) Surinaamsch Weekblad, 1 juni 1862.
(18) Almanak voor de Nederlandsche West-Indische bezittingen, en de kunst van Guinea. Jaargang 1860 (1859). Digitaal.
(19) NL-HaNA_archiefnr. 2.02.09.08 inv.nr.231_0859.
(20) Surinaamsche Courant en Gouvernements advertentieblad, 18 februari 1865.

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Leven op een kasteel: plantage-eigenaar en rentenier in Gendringen

Joost baron Taets van Amerongen

1800-1900 | Achterhoek
Zwanenburgseweg 2, Megchelen

Wie vanuit Paramaribo een blik werpt naar de andere kant van de Surinamerivier kijkt uit over een stuk land dat door een bocht van de rivier aan drie kanten door water wordt omringd. Hier ligt Meerzorg, een gebied waar lange tijd een suikerplantage met dezelfde naam lag. Deze plantage werd eind zeventiende eeuw opgericht door Paul Amsincq. Door vererving zou het aantal plantage-eigenaren gedurende de jaren alsmaar groter worden. Bij de afschaffing van de slavernij in 1863 kregen 64 aandeelhouders een vergoeding. Een van hen woonde in het Gelderse plaatsje Megchelen bij Gendringen.(1)

Adellijke familie

Deze aandeelhouder was Joost baron Taets van Amerongen, geboren op 22 februari 1832 in De Bilt in een vooraanstaande adellijke familie.(2) Leden van de familie Taets van Amerongen bekleden hoge functies in het leger en vinden veelal binnen de adel een huwelijkspartner. Zo trouwt Joost in 1855 in Utrecht met de in Amsterdam geboren burgemeestersdochter Hortense Catharina Maria van de Poll (1831-1915).(3) Een voorvader van Joost, Matthijs Straalman (1722-1808), was ook burgemeester van Amsterdam en een van de aandeelhouders van plantage Meerzorg. Via zijn moeder erft Joost daarvan een deel. Als hij hier in 1863 een vergoeding voor krijgt, woont hij met zijn gezin op kasteel Zwanenburg in Megchelen, waar hij tussen 1858 en 1871 verblijft.(4)

Renteniersleven

Over Joost is niet veel bekend. Dat hij tijdens zijn leven twee naamgenoten had, maakt het vinden van informatie over hem lastig. Het lijkt erop dat hij tijdens zijn verblijf op kasteel Zwanenburg als rentenier door het leven ging.(5) Een connectie met de slavernij in Suriname is, afgezien van de aandelen, niet te vinden. Ook niet in zijn familie of die van zijn vrouw. Daarnaast is er geen enkele aanwijzing dat Joost ooit in Suriname is geweest. Het lijkt erop dat hij zijn leven vooral op zijn kasteel heeft gespendeerd. Er is wel een connectie met de andere kolonie Nederlands-Indië: vier van zijn acht kinderen zijn hier actief als ambtenaar of tabaksplanter. Dit speelt zich echter lang nadat Joost overleden is af. Kort nadat zijn laatste kind geboren is, verhuizen Joost en Hortense naar een pand in Deventer aan de Onder de Linden. Hier overlijdt Joost na enkele maanden op 30 juli 1871.

Toegewezen namen

Het leven en werk op de suikerplantage Meerzorg was zwaar. Dit zware werk eindigde niet in 1863: na de emancipatie blijft de plantage in bedrijf en de 325 vrijgelaten slaafgemaakten moeten nog tien jaar op de plantages blijven werken, onder toezicht van de overheid. Na deze tien jaar nemen Hindoestaanse en Javaanse contractarbeiders het werk over. Hun contractvoorwaarden, leef- en werkomstandigheden doen denken aan de slavernij. De tot slaafgemaakten krijgen in 1863 een familienaam toegewezen. Sommige van deze namen hebben betrekking op de plantage, zoals de namen Amzink (naar de oprichter), Zorg, Meerzorg en Minderzorg. De voornamen van de slaafgemaakten bestonden vaak al en waren ook door de eigenaar toegewezen. In de namenlijst van de plantage staan namen zoals Elisabeth, Jan en Emanuel. Tegelijkertijd komen er ook veel voornamen voor die ouders zelf niet zo snel aan hun kind zouden geven, zoals Chocolaad, Charmantje, Tevreden en Fornothing. Ook namen als Generaal, Korporaal en Luitenant kwamen voor. Dit doet vermoeden dat het de leidinggevenden op de plantages waren die deze namen toewezen en dat de slaafgemaakten ook hier niet zelf over konden beslissen.

De plantage ver weg

Een plantage verwijst niet alleen naar een locatie. Meerzorg is niet alleen die plek aan de andere kant van de Surinamerivier. Vóór 1863 was de betekenis van het woord plantage verbonden aan de totale inboedel en de slaafgemaakten werden gezien als onderdeel hiervan.(6) Een van de weinige afbeeldingen van plantage Meerzorg is afkomstig van de plantagehouder Théodore Bray uit 1843. Op de afbeelding zien we dat er bakkeljauw (gedroogde vis) uitgedeeld wordt aan slaafgemaakten. Het geeft een geromantiseerd inkijkje in het leven van slaafgemaakten op de plantage. Voor een aandeelhouder zoals Joost Taets van Amerongen was de vergoeding van 1863 waarschijnlijk het enige moment waarop hij zich bezighield met de slavernij in Suriname. Voor hem lag de plantage ver weg.(7)

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Philip Dikland, de suikerplantage Meerzorg (2002-2004).*
(2) *Het Utrechts Archief, 481, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, 555-04, akte 8.*
(3) *De Nederlandse Leeuw, jaargang 27 (1909), p. 261-262; Haags Gemeentearchief, 0354, Bevolkingsboekhouding, 01.200, Bevolkingsregister Tadeij - Talens.*
(4) *Hij huurde dit kasteel van de familie Van Nispen. De ruïne van het kasteel ligt naast de Zwanenburgseweg 2 in Megchelen. De site van Rijksmonumenten geeft de meest exacte locatie weer; Beredeneerde index op de Bijdragen en mededeelingen I-XL (1938), p. 215; Arnhemse Courant, 'Te Huur' (21 februari 1871), p. 4.*
(5) *Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, 0167, Gemeentebestuur Gendringen, 1811-1940, 1352, Bevolkingsregister Gendringen register 9. Wijk B: Megchelen, p. 2.*
(6) *H.A.M. Everaert, Een zoektocht naar de aard van man-vrouw relaties onder Surinaamse slaven: De suikerplantages Fairfield, Breukelerwaard, Cannewapido en La Jalousie in de periode voorafgaande aan de emancipatie (1999) p. 25-27 (PDF).*
(7) *Zie hiervoor de borderel vanaf scan 242.*

© Björn Spekschoor, CC-BY-NC

KASTEEL ZWANENBURG: VOORGEVEL EN TOREN (1901) | © RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED CC BY 4.0

Gecompenseerden en plantage-eigenaren uit Doesburg

Jacob Vereul en Catharina Meijer

1800-1900 | Achterhoek
Veerpoortstraat, Doesburg

In 1843, twintig jaar voor de afschaffing van de slavernij, stuurden Amsterdamse aandeelhouders en belanghebbenden van Surinaamse plantages een verzoekschrift aan de minister van Koloniën. In krachtige bewoording maakten ze de Regering duidelijk dat ze zich niet moest bemoeien met 'het gezag in het beheer der slaven' dat alleen aan hen zou toekomen.(1) Een nieuw reglement om de leefomstandigheden van slaafgemaakten te verbeteren werd door dit felle verzet vertraagd. Een van de ondertekenaars was Jacob Vereul, die vanaf 1850 tot 1862 in Gelderland woonde. Door deze lobby van slavenhouders werd niet alleen de afschaffing van de slavernij vertraagd, maar zou er voor aandeelhouders ook een compensatie komen. (2) Iets waarvan Jacobs echtgenote Catharina Meijer in 1863 veel profijt zou hebben.

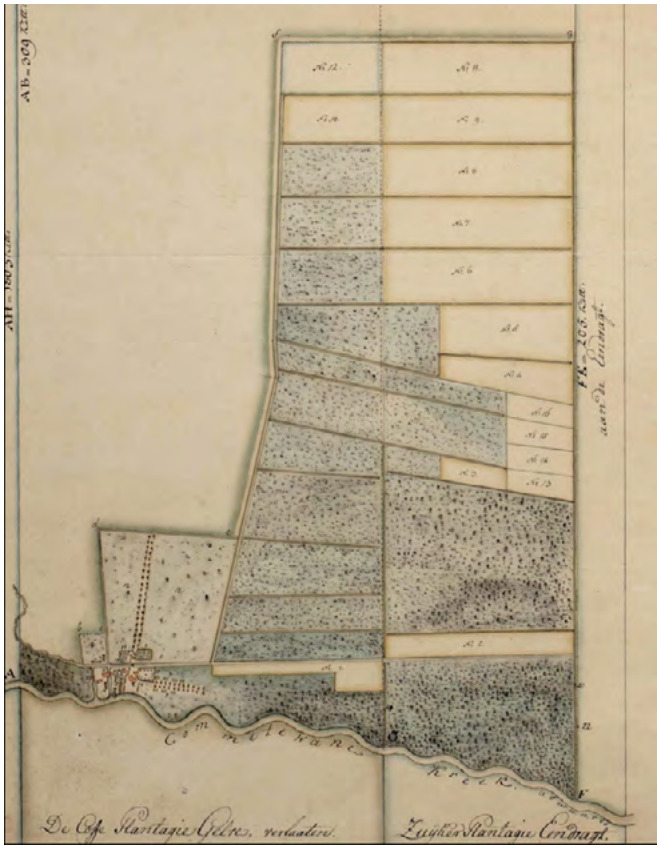
Aandelen in plantage Nieuwzorg

Een half jaar voor uitbetaling van de compensatie in 1863 overleed Jacob Vereul en daarmee kwam zijn vrouw Catharina in bezit van de aandelen in de suikerplantage Nieuwzorg aan de Commetewa-nekreek in Suriname. Zij woonden toen aan de Veerpoortstraat 25 in Doesburg.(3) Het echtpaar was oorspronkelijk afkomstig uit Amsterdam. In 1850 trouwden ze in Gendringen en na een paar jaar (wanneer precies is onduidelijk) vertrokken ze naar Doesburg.(4) Na de uitkering van ongeveer 18.000 gulden compensatiegeld, zou Catharina naar een woning iaa de Utrechtsestraatweg in Amersfoort vertrekken.(5)

Betrokkenheid bij slavernij van de Familie Vereul

De verhuizing naar Amersfoort was voor Catharina mogelijk doordat de familie van Jacob Vereul anderhalve eeuw lang slavenhouder was, op de plantages Nieuwzorg en Vriendsbeleid en Ouderzorg.

De familie Vereul was een van oorsprong adellijke Franse Hugenotenfamilie uit Rouen. Net als veel hugenoten (Franse calvinisten) eind zeventiende eeuw vluchtte de familie Vereul naar de Republiek om zo te ontkomen aan vervolging in eigen land.(6) Begin achttiende eeuw richtte een van hen, Abraham Vereul, nadat hij vanuit de Republiek naar Suriname vertrokken was, de plantage Vriendsbeleid en Ouderzorg op.

KAART VAN PLANTAGE NIEUWZORG | © UBM: KAARTENZL: 100.21.05 (KAART), SURINAMICA, UNIVERSITEIT UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Marronage

Abrahams zoon Jean (1719-1750) nam de leiding op de plantage over en onder zijn bewind vond er in 1748 een 'marronage' plaats. Dit was een opstand van

HENCK ARRONSTRAAT 12, PARAMARIBO, SURINAME (BISSCHOPSHUIS, HET HUIS VAN DE FAMILIE VEREUL) | © OTTER/WIKIMEDIA COMMONS CC BY SA 4.0

slaafgemaakten die uit de slavernij probeerden te vluchten. De reden hiervoor zou Jeans "kwalijke bejegening" van de slaafgemaakten zijn geweest.(7) Als de ontsnapping lukte, was dit nog geen garantie dat je als gevluchte persoon veilig was. Vaak werd de achtervolging ingezet en als je gepakt werd dan volgde daarop de doodstraf. (8) Of dit bij de marronage van 1748 ook is gebeurd is niet duidelijk. In de gouverneursjournalen wordt wel melding gemaakt van twee "weglopers" van de plantage van Vereul, maar een verdere verwijzing naar het lot van deze gevluchte slaafgemaakten ontbreekt.(9) De plantage Vriendsbeleid en Ouderzorg bleef in het bezit van de Vereuls, maar de laatste erfgenaam bevond zich niet meer in Nederland, maar in Frankrijk.(10)

Familiebezit

De erfenis van de Vereuls in de plantage Nieuwzorg kwam via de familie Bennelle. Dit was ook een Franse hugenotenfamilie; onderling onderhielden zij in de Republiek nauwe banden .(11) Dat de familie Vereul weinig hoefde te doen om de aandelen in handen te krijgen, betekent niet dat ze een passieve houding aannamen. Het verzoekschrift aan de minister van Koloniën laat zien dat de familie zich inzette om haar 'bezit' te verdedigen.

Leefomstandigheden slaafgemaakten

Het nieuwe reglement had als doel de verbetering van de leefomstandigheden van de slaafgemaakten. Het verzoekschrift dat Verheul mede ondertekende, protesteerde daartegen, terwijl de plantage een sterfteoverschot kende doordat de omstandigheden zo slecht waren.(12) De suikerplantage Nieuwzorg aan de Commetewanekreek vormde hierop geen uitzondering. Hoewel het aantal slaafgemaakten tussen 1837 en 1861 steeg van 241 naar 316, kwam dit niet door bevolkingsgroei. Aangezien de trans-Atlantische slavenhandel verboden was, werden er binnen Suriname slaafgemaakten overgeplaatst naar andere plantages. Zo werden er in 1843 enkele slaafgemaakten van plantage Meerzorg afgeschreven en naar Nieuwzorg overgebracht.

Na emancipatie

Bij de emancipatie van 1863 werden aan de 316 mensen 29 familienamen toegekend waarmee er ongeveer één naam per elf personen werd gegeven.

(13) Dat lag onder het gemiddeld aantal familienamen per plantage. Dit zou kunnen betekenen dat er op Nieuwzorg veel mensen familie van elkaar waren.(14) De omvang van deze families kon soms wel verschillen. Zo is er van de familienaam Rieskijn in 1863 maar een persoon, terwijl de familienaam Bakboord 27 personen telde.(15) De vrijgelatenen moesten in de periode na 1863 nog tien jaar contractarbeid verrichten, maar dat gold niet voor de plantage Nieuwzorg, waar de productie waarschijnlijk werd stopgezet.(16)

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bronnen en verder lezen:

(1) "Adres van belanghebbenden te Amsterdam aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Kolonien, van den 18 Augustus 1843", Verzameling van stukken aangaande de Surinaamsche aangelegenheden, thans aanhangig bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, p. 90-92.

(2) M. Esajas, 'Een Amsterdamse lobby voor 'herstelbetalingen' voor plantagehouders', in: P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (red.) De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam Onderzoek (Amsterdam 2000) 335-343, aldaar 342.

(3) Gelders Archief, Arnhem, 0207, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, Doesburg, folio 355; In de index van het Nationaal Archief van de Emancipatie 1863 staat dat Catharina Meijer in Doetinchem woonde, maar dit was de vestigingsplaats van haar notaris.

(4) Gelders Archief, Arnhem, 0207, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, Gendringen, folio 59. Ergens in de tussentijd hebben ze nog even in de gemeente Hummelo en Keppel gewoond.

(5) Archief Eemland, Bevolkingsregister, Amersfoort 1860-1915, 000201_1421; Utrechts Archief, 481, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, akte nummer 330.

(6) Dit gebeurde in 1685 met het intrekken van het Edict van Nantes uit 1598.

(7) Zie de link hierboven en Dragtenstein 2002, p. 126.

(8) Carel van Hest, Atlas van plantages in Suriname 1667-1930 (Paramaribo 2019), p. 31.

(9) Gourverneursjournalen Suriname, 26 maart 1748.

(10) Dit was Nicolette Jeane Vereul.

(11) De familie Godefroij kwam ook uit Rouen.

(12) Alex van Stipriaan, Surinaams contrast: Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863 (1993), p. 316.

(13) Commewijnerivier (Suriname Heritage Guide), p. 9.

(14) Zie voor een overzicht van de familienamen, Suriname Plantages.

(15) Vrijverklaarde slaven, 'Rieskijn' ; Vrijverklaarde slaven, 'Bakboord'.

(16) Commewijnerivier (Suriname Heritage Guide).

© Björn Spekschoor, CC-BY-NC

HUIZE DE WILDENBORCH - J. F. CHRIST (1841) | © GELDERS ARCHIEF, CC-BY-SA

Slavenloon voor Damiaan Hugo Staring

Twee zilveren muntstukken

1700-1800 | Achterhoek

De Wildenborch, Vorden

Binnen de Gelderse familie Staring worden sinds 1753 twee zilveren muntstukjes bewaard. Het zijn munten die de tot slaaf gemaakte tiener Damiaan Hugo Staring (1736-1783) in Marokko als slavenloon heeft ontvangen en die hij na zijn vrijlating als aandenken heeft behouden. Tot de dag van vandaag zijn de muntjes in bezit van de familie op de Wildenborch bij Vorden. Dit is de buitenplaats die door Damiaan in 1780 werd aangekocht, toen hij voor de VOC in de Kaapkolonie als eigenaar met de andere kant van slavernij te maken kreeg.

Damiaan Hugo Staring is in Gendringen geboren als zoon van dominee Antonij Staring (1692-1740) en diens tweede echtgenote Anna Christina Lucretia Ver Huell (1703-1794). Zowel de familie Staring als Ver Huell behoorde tot de gegoede en invloedrijke Gelderse families uit de Achterhoek. Verschillende familieleden maakten vanaf het midden van de achttiende eeuw carrière op zee als officier in dienst van de admiraliteiten of de VOC.(1)

DAMIAAN HUGO STARING, MAKER EN DATUM ONBEKEND
© COLLECTIE DE WILDENBORCH, IN COPYRIGHT

‘Kruistocht’ met Het Huys in ‘t Bosch

Vanaf het einde van de zestiende eeuw was de Nederlandse Republiek als zeevarende mogendheid actief in de Middellandse zee en langs de Atlantische kust van Afrika. Daar vielen schepen en bemanning ten prooi aan Noord-Afrikaanse kaapvaart en piraterij. Het onafhankelijke Marokko was een geduchte tegenspeler op zee, aangezien de Marokkaanse schepen niet alleen de toegang tot de Middellandse zee controleerden, maar ook opereerden op de routes naar Afrika en Indië op de Atlantische Oceaan. Gezanten sloten namens de Staten-Generaal verdragen met Marokko en de Ottomaanse vazalstaten in Noord-Afrika: Tunis, Tripoli en Algiers, om politieke en commerciële belangen te behartigen én om het (collectief) vrijkopen van in slavernij gebrachte landgenoten te organiseren.(2)

Vanaf 1748 voeren de gebroeders François en Louis Butler als Ministers van Staat vredesonderhandelingen met sultan Moelay Abdallah van Marokko. Burger-oorlogen en verschillende wisselingen van sultans hebben de decennia daarvoor de onderhandelingen bemoeilijkt. Tegelijk met de gesprekken stuurt de Republiek in 1751 drie oorlogsschepen uit tegen Marokkaanse kapers en piraten. Damiaan Hugo Staring is vijftien jaar oud als hij op 7 mei 1751 als adelborst in dienst van de Amsterdamse Admiraliteit aan boord van het nieuwe oorlogsschip Het Huys in ‘t Bosch vertrekt. Het linieschip met aan boord 22 stukken geschut en 132 bemanningsleden, vaart onder kapitein Hendrik Cornelis Steenis. De schepen bereiken op 3 juli Gibraltar. Van juli tot december wordt gekruist voor de Marokkaanse kust bij Tétouan, onderbroken door korte verblijven bij Gibraltar.(3)

Schipbreuk en slavernij

Op 20 december 1751 gaat het tijdens een zware storm mis. Het Huys in ‘t Bosch lijdt schipbreuk aan de Marokkaanse kust bij Ceuta. De bemanning wordt gevangengenomen en als slaaf tewerkgesteld in Tétouan. In februari 1752 bereiken berichten over de rampspoed de Nederlandse Republiek. De Amsterdamse Admiraliteit en Staten-Generaal geven direct opdracht geld in te zamelen. De Ministers van Staat, François en Louis Butler, dienen naast de vredesgesprekken nu ook over de losprijs van Nederlandse slaafgemaakten te onderhandelen.(4) Meer hierover in Tot slaaf gemaakt in Marokko.

De positie van Europese ‘christenslaven’ was op één punt opvallend anders dan die van Afrikanen in de Amerika’s. Voor de Europeanen was vrijkoop of uitruil tegen gevangen moslims in principe mogelijk. Geschat wordt dat 5% van de ruim 1 miljoen geslaafde Europeanen naar huis kon terugkeren. Daarmee was de kans op vrijlating altijd nog groter dan die voor moslimslaven in Zuid-Europa en zeker dan die voor Afrikanen in de Amerika’s, een van de vele verschillen tussen de vormen van slavernij.(5)

Vrij en terug naar zee

De vrede wordt uiteindelijk op 21 november getekend en 250 Nederlandse slaafgemaakten worden vrijgelaten. Na een kort verblijf bij Gibraltar vertrekken de vrijgelatenen, verdeeld over twee oorlogsschepen: de Raave onder kapitein Samuel van Hoogstraaten en de Dolphyn van kapitein Jacob Hendrik van Stokken, naar de Republiek. Damiaan bevindt zich aan boord van de Dolphyn. Op 17 februari 1753 arriveren de schepen bij Texel, waar de bemanning tot 21 februari in quarantaine blijft. Diezelfde dag besluit de

Amsterdamse Admiraliteit de drie adelborsten, waaronder Damiaan Hugo Staring “tot Lieutenants onder deesen Ressorte te qualificeren”.(6)

De ervaringen in Marokko schrikken Damiaan niet af. Nog hetzelfde jaar is hij terug op zee en in 1757 maakt ook Evert Christiaan Staring zijn eerste zeereis, samen met zijn oudere broer. Dat jaar volgt voor Damiaan een nieuwe missie naar de Middellandse zee: kruisen voor Algiers. Ook na zijn huwelijk in 1766 met Sophia Wijnanda Ver Huell (1749-1794) blijft Damiaan terugkeren naar zee. In 1771 vertrekt hij in gezelschap van zijn net 11-jarige neefje en zwager Christiaan Antonij Ver Huell voor een nieuwe kruistocht naar de Middellandse zee. Tijdens deze missie stapt hij over naar de VOC en wordt uiteindelijk equipagemeester in de Kaapkolonie.(7)

Hier is hij als functionaris van de VOC onderdeel van het koloniale slavernijsysteem. In het huishouden van Damiaan en Sophia staan meerdere slaafgemaakten geregistreerd.

Zie ook Tot slaaf gemaakt in Marokko.

Bronnen en verder lezen:

(1) Als marineofficier treden onder meer de volgende familieleden in Damiaans voetsporen: jongere broer Evert Christiaan Staring (1739-1813), zwagers Christiaan Antonij Ver Huell (1760-1832) en Carel Hendrik Ver Huell (1764-1845), neven Antoni Hendrik Christiaan Staring (1749-1809) en Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (1787-1860).

(2) Van Gelder, p. 18; De Groot, p. 131-143; Staring, p. 8-9; Davis, p. 27-65. Kaapvaart is zeker niet uniek voor Noord-Afrika, vanaf de Tachtigjarige Oorlog rust de Nederlandse Republiek zelf vele schepen uit met officiële toestemming om vijanden op zee te overvallen. Zij maken daarbij zelfs gebruik van onder meer Algiers en Tunis als uitvalsbasis.

(3) Nationaal Archief (NA), 1.01.47.37, inv.nr. 17; NA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 8779; Staring, p. 7-8; Journaal wegens de Rampspoedige Reys-Tocht. Voor de interne Marokkaanse problemen zie: Benali & Obdeijn, p.101-118. Zo is Moelay Abdallah vijf keer als sultan afgezet voordat hij vanaf 1745 vast in zadel zit.

(4) NA, 1.01.47.21, inv.nr. 258.

(5) Felicia Rosu 16 juni 2016; Van Helder, p. 18; vgl. Davis, pp. 3-26; NA, 1.01.47.21, inv.nr. 258.

(6) Staring, p. 13-16 en Bijlage 1; Journaal wegens de Rampspoedige Reys-Tocht; NA, 1.01.46, inv.nr. 1485; 1.01.47.21, inv.nr. 258; NA, 2.21.333.01, inv.nr. 163; NA, 1.01.02, inv.nr. 9376.

(7) NA, 1.01.46, inv.nr. 1970; 1.01.47.37, inv.nr. 32. NA, 1.04.02, inv.nr. 64 en 180. Cape Town Archives Repository, ref. code C. 151, pp. 182-187, 226-234.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Tot slaaf gemaakt in Marokko

Damiaan Hugo Staring

1700-1800 | Achterhoek
De Wildenborch, Vorden

Damiaan Hugo Staring is in Gendringen geboren als zoon van dominee Antonij Staring (1692-1740) en diens tweede echtgenote Anna Christina Lucretia Ver Huell (1703-1794). Zowel de familie Staring als Ver Huell behoorde tot de gegoede en invloedrijke Gelderse families uit de Achterhoek. Verschillende familieleden maakten vanaf het midden van de achttiende eeuw carrière op zee als officier in dienst van de admiraliteiten of de VOC.

Oorlogsschip Het Huys in 't Bosch is een van drie linieschepen die in mei 1751 worden uitgestuurd voor een missie naar de Middellandse zee. Aan boord van het schip onder kapitein Hendrik Cornelis Steenis bevindt zich de 15-jarige adelborst Damiaan Hugo Staring.(1)

Zware stormen

Op zaterdag 18 december raakt Het Huys in 't Bosch verzeild in zware stormen en gaat voor anker ten zuiden van Ceuta aan de Marokkaanse kust. Maandag 20 december "was de Wind zo heevig opgestooken, dat wij op de Middag ten één Uur in de Brandinge raakten, onze Ankers in Zee werpende, brakken de Touwen aan stukkend, en het Schip niet willende na het Roer luisteren, was alle Man aan het werk, om de groote Mast te kappen, terwijl Resolveerde de Bootsmans Maat met een Lijn om zijn Lijf, door de Zee op Strand te zien koomen, dat hem gelukte, en daar de Lijn toen vast gemaakt hebbende, en wij daar onze Handen aanslaande, half Zwemmende en Loopende op Strand geraakten". Van de 132 bemanningsleden lukt het 127 om veilig het strand te bereiken.

Gevangen genomen

De schipbreukelingen worden gevangen genomen en overgedragen aan de gouverneur van Tétouan, Sidi Mohamet Lucas. Hier wordt de bemanning ondergronds opgesloten en "daagelijks aan een zeer zwaar werk gezet". Op vrijdag 17 maart arriveert kapitein Reynst van het schip De Haarlemmerhout met de onderhandelaars in de baai van Tétouan. Louis Butler bezoekt de slaafgemaakten en vanaf het schip wordt medicatie gestuurd voor de zieken. Het werk van de geslaafden is dan "om zwaare steene te draagen voor Reparatie van de Muuren der Stad".

De hoop op een snelle vrijlating vervliegt wanneer blijkt dat de sultan van Marokko, Moelay Abdallah, "niet van intentie was om slaaven vry te geeven, die nooyt haar meester gezien hadden". Een bijkomende reden is de slechte verstandhouding tussen de gouverneur en de sultan. De instabiele politieke verhoudingen en onlusten in de regio vertragen ook de tocht van de slaafgemaakten naar Fez. Pas op donderdag 20 juli vertrekt de groep voor de zware zesdaagse reis door hitte en bergachtig gebied, waarbij onder andere tweede kapitein Godefridus van Kraanenburg overlijdt.

"Vrijlui vrijlui"

In Fez leven op dat moment nog 135 andere Nederlandse slaafgemaakten, sommigen al ruim twintig jaar. De nieuwe groep wordt opnieuw ingezet bij graaf- en bouwwerkzaamheden, waarbij kapitein Steenis als opzichter over de Nederlandse slaven was aangesteld. Iedere nieuwe maan ontvangen zij 30 'blankieljes', kleine zilveren muntjes, als slavenloon om daarmee zelf in hun onderhoud te voorzien. Damiaan Hugo Staring heeft twee van deze muntstukjes altijd bewaard. Na een verblijf van ruim tweeënhalve maanden in Fez stuurt de sultan in oktober alle Nederlandse slaafgemaakten in zijn bezit terug naar Tétouan. Op 24 oktober stuurt de gouverneur van de stad bericht naar de gezanten dat hij "van den tegenwoordige Keizer, genaamt Muley Abdallah, Commissie ontfangen had, om die Gevangenen tegens de Gestipuleerde som uit te wisselen, en ook te zien of men over een Vreede kan handelen".

MAROKKAANSE MUNTJES - MET DANK AAN JENNINE STARING | © JENNINE STARING, IN COPYRIGHT

Op zondag 19 november 1752 vinden de laatste onderhandelingen plaats "om te bewerken de herstelling van de Vreede tusschen den Keizer van Marokko en Hooggemelde Heeren Staaten te sluiten, en de Aflossing van den Ed. Heer Capitein H. C. Steenis en 250 Hollandische Slaaven af te lossen voor 130.000 Ryksdaalders is 325.000 Guldens Hollands Geld". Twee dagen later is het zover. De overdracht vindt op zee plaats. Bootjes met losgeld en die met vrijgelaten slaven steken gelijk over. Onder de 250 vrijgekochte slaven zijn de 108 nog in leven zijnde jongens en mannen van Het Huys in 't Bosch. Damiaan hoort daarmee tot de 'lucky few' die het daadwerkelijk lukte om uit slavernij te worden vrijgekocht. (2)

Publicaties

In de Republiek heeft men het nieuws over Het Huys in 't Bosch en de in slavernij geraakte bemanning met grote belangstelling gevolgd. Geregeld verschenen berichten in kranten en in periodieken zoals de Nederlandsche Jaerboeken. In 1753 verscheen bij Bernardus Mourik te Amsterdam het 'Journaal wegens de Rampspoedige Reys-Tocht met het oorlogschip genaamt Het Huys in 't Bosch gecommandeerd door de Ed: Gestrengen Heer Capiteyn Hendrik Cornelis Steenis'. De publicaties werden levendig geïllustreerd. De afbeeldingen kennen soms 'fantastische' en stereotiepe scènes zoals, een woest 'barbaars' landschap waarin de slaafgemaakten terechtkomen, het paleis van de sultan als een Middeleeuws Europees kasteel en de vrijgelaten slaven die bij aankomst in Amsterdam gehuld zijn in verondersteld Marokkaanse inheemse kledij.

Zie ook Slavenloon voor Damiaan Hugo Staring.

Bronnen en verder lezen:

(1) *A. Staring, Damiaan Hugo Staring. Een zeeman uit de achttiende eeuw (1948), p. 13-16 en Bijlage 1; Journaal wegens de Rampspoedige Reys-Tocht;*
Nationaal Archief, 1.01.47.21, inv.nr. 258;
Nationaal Archief, 2.21.333.01, inv.nr. 163;
Nationaal Archief, 1.01.02, inv.nr. 9376. Uit de lijst van 250 vrijgelaten slaven blijken 'Nederlanders' oorspronkelijk afkomstig te zijn uit bijvoorbeeld Scandinavische landen en Duitse steden. Damiaan is niet de enige Gelderlander die uit slavernij werd vrijgelaten: Haye Jellis uit Driel, Johannes Cnoetsman uit Zutphen en Gerrit Schouten uit Dodewaard kwamen ook veilig terug naar Nederland. Pieter Harmen Spanker uit Borculo is in Tétouan overleden op 18 maart 1752.

(2) *Nederlandsche Jaerboeken, inhoudende een Verhael van de Merkwaerdigste Geschiedenissen, die voorgevallen zyn binnen den omtrek der Vereenigde Provintien (uitgegeven bij F. Houttuyn, Amsterdam), zesde en zevende deel 1752-1753.*

(3) *Journaal van de ervaringen van de bemanning van het oorlogsschip "Het Huys in 't Bosch" gedurende de Marokkaansche gevangenschap; 20 Dec. 1751 – 22 Nov. 1752. Afschrift in bezit van familie Staring en als bijlage I toegevoegd aan: Staring, p. 128-174.*

(4) *A. Benali en H. Obdeijn, Marokko door Nederlandse ogen, 1605-2005. Verslag van een reis door de tijd (2005), 16-118.*

(5) *R. Davis, Christian Slaves, Muslim Masters. White slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800 (2003).*

(6) *M. van Gelder, 'Tussen Noord-Afrika en de Republiek. Nederlandse bekeerlingen tot de islam in de zeventiende eeuw', in: Tijdschrift voor Geschiedenis 126 nr.1 (2013), p. 16-33.*

(7) *A. de Groot, 'Ottoman North Africa and the Dutch Republic in the seventeenth and eighteenth centuries', in: Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée 39 (1985), p. 131-147.*

(8) *F. Rosu, 'Muslim slaves in early modern Europe: a forgotten history if slavery', (16 juni 2016).*

(9) *A. Staring, Damiaan Hugo Staring. Een zeeman uit de achttiende eeuw (1948).*

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Damiaan Hugo Staring: equipagemeester en ondernemer aan de Kaap

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1700-1800 | Achterhoek
De Wildenborch, Vorden

Het leven van de Gelderse zeeofficier Damiaan Hugo Staring is op verschillende manieren verbonden met slavernij in de tweede helft van de 18e eeuw. Als tiener is hij zelf korte tijd tot slaaf gemaakt, als equipagemeester aan de Kaap de Goede Hoop zijn later tientallen slaafgemaakten onder zijn verantwoordelijkheid op de scheepswerven en in de haven tewerkgesteld. Het Kaapse huishouden van Damiaan en zijn echtgenote Sophia Wynanda Ver Huell telt daarnaast meerdere mensen in slavernij.

AMBACHTSKWARTIER EN EQUIPAGEWERF, JOHANNES RACH, CA. 1780
© NATIONAL LIBRARY OF INDONESIA, PDCOPYRIGHT

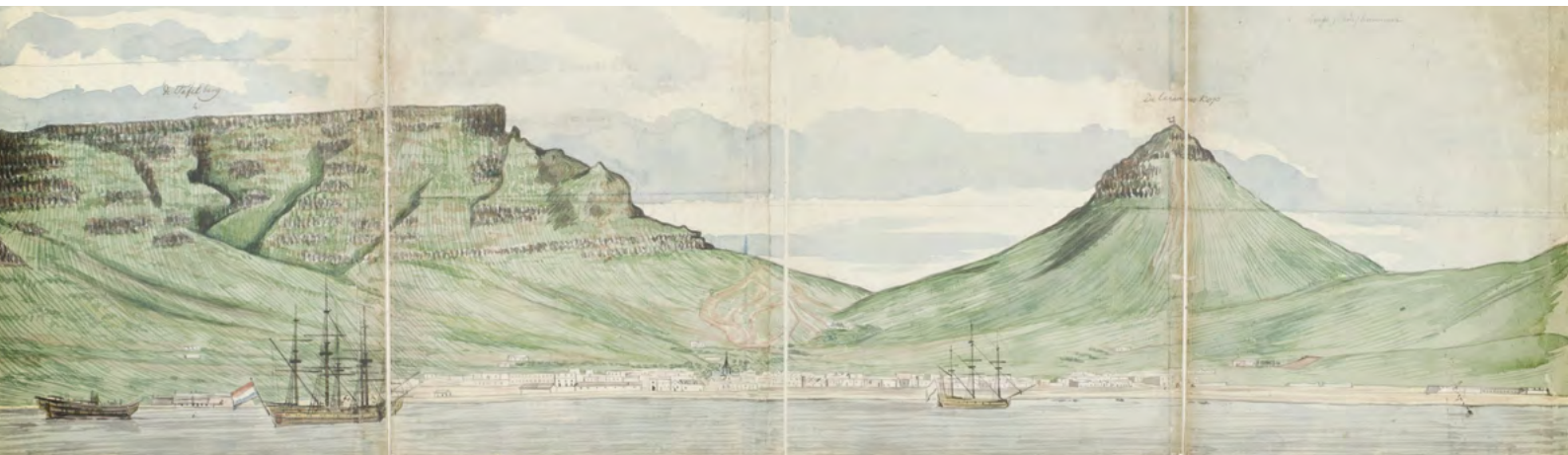
Equipagemeester

Damiaan Hugo Staring (1736-1783) maakt in 1771, na twintig jaar dienst bij de Amsterdamse admiraliteit, de overstap naar de VOC. Hij vertrekt als bevelhebber op het schip de Both naar Batavia. In 1773 krijgt hij tijdens de terugreis met de retourvloot aan de Kaap de Goede Hoop de vacante positie van equipagemeester aangeboden. Een equipagemeester is een ambtenaar die het beheer heeft over scheepsuitrustingen. Staring accepteert onder voorwaarde dat zijn echtgenote Sophia Ver Huell (1749-1794) mag overkomen naar zuidelijk Afrika.

De VOC-kolonie aan de Tafelbaai geldt voor de VOC ook in de achttiende eeuw als een verversingspost. Het is geen wingewest voor in Europa gewilde producten, maar een scharnierkolonie tussen oost en west, noord en zuid. Niet alleen voor de Nederlanders, maar zeker ook voor Engelsen, Fransen en andere Europeanen met koloniale belangen in Azië en Oceanië. Schepen van de verschillende koloniale machten worden hier bevoorraad en hersteld, en de bemanningen verzorgd na de lange zeereizen van of naar Europa en Azië.(1)

Staring is verantwoordelijk voor de scheepswerf, de havens en aanlegplaatsen van de Compagnie in de Kaapkolonie. Hij is hierbij letterlijk het eerste en laatste aanspreekpunt namens de VOC en de Republiek bij het inspecteren van de binnenkomende en vertrekkende schepen, het afhandelen van douaneformaliteiten en contacten met hoogwaardigheidsbekleders aan boord.

DE TAFELBERG EN KAAPSTAD GEZIEN VANAF DE ZEE, JAN BRANDES, 1787 | © RIJKSMUSEUM, PD

Ondernemer

Damiaan Hugo Staring is tussen 1774 en 1779 naast hoge VOC-functionaris ook ondernemer en vennoot in een houthandelsfirma. Samen met zijn equipage-boekhouder Hendrik Pieter Möller en de oud-burgerraad Jacob Alexander La Fèbre vorm hij het consortium La Fèbre & Co. Het is voornamelijk door deze houthandel dat het vermogen van Staring aan de Kaap toeneemt. Hout is een noodzakelijk, gewild én schaars goed en niet alleen belangrijk voor bouw, scheepsonderhoud en meubelmakerij, maar ook als brandhout voor bak-, steen- en kalkovens, smidsen en werkplaatsen.

De toegang tot buitenlandse schepen die Staring heeft vanuit zijn functie als equipagemeester, zorgt ervoor dat firma's als die van La Fèbre & Co. de handel met buitenlandse schepen grotendeels in handen hebben en hieruit grote winsten verkrijgen. Het betekent niet dat zij ook in alles (wensen te) handelen. Staring stelt tegenover de Bewindhebbers van de VOC een duidelijke grens bij de handel in mensen. In een officiële verantwoording van zijn handelen aan de Kaap schrijft hij dat hij zich niet inlaat met handel in slaafgemaakten.(2) Het bezit van tot slaaf gemaakte mensen en het inzetten van slavenarbeid is voor hem echter geen probleem.

De Wildenborch

Staring laat vanaf 1778 zijn Gelderse contacten, de landschrijver Gerrit Smits en Mr. Quirijn Maurits Ver Huell (1718-1788), de vader van Sophia, uitkijken naar een geschikte buitenplaats in Gelderland om zich na diensttijd te kunnen vestigen. In juli 1780 krijgt schoonvader Ver Huell opdracht De Wildenborch bij Vorden met omliggende landerijen aan te kopen. Op 23 juni 1781 komen de landgoederen daadwerkelijk in eigendom van Damiaan Hugo Staring.

Op 18 februari 1782 keren Damiaan en Sophia terug naar de Republiek. Op dezelfde dag begint in de voormalige woning van de vertrekkende equipage-meester de veiling van hun Kaapse bezittingen. De boedelinventaris omvat 32 pagina's en wordt in het familiearchief op de Wildenborch bewaard. Het is een bijzondere en belangrijke bron. Het laat de rijkdom en verscheidenheid aan eigendommen zien. Onder de verkochte bezittingen zijn elf tot slaaf gemaakte vrouwen, mannen en kinderen. De totale opbrengst van de Kaapse veiling is bijna 25.000 gulden.(3)

Damiaan Hugo Staring kan niet lang genieten van het leven op de Wildenborch. Een jaar na zijn terugkeer naar de Achterhoek overlijdt hij op 28 november 1783. Hij is een van de vele slachtoffers van een dysenterie-epidemie.

Zie ook Staring en slavernij aan de Kaap de Goede Hoop en 11 tot slaaf gemaakte mensen in de boedelinventaris van Damiaan Hugo Staring.

Bronnen en verder lezen:

(1) Zie de archieven van de VOC, Nationaal Archief Den Haag, toegang 1.04.02, speciaal inv.nrs. 4273-4305; Staring, A., Damiaan Hugo Staring, een zeeman uit de achttiende eeuw (Zutphen 1948); Worden, Nigel (red.), Cape Town between East and West (Hilversum 2012).
(2) Nationaal Archief, 1.04.02, inv.nr. 4299.
(3) Familiearchief De Wildenborch, Damiaan Hugo Staring, inv.nr. 28, boedelinventaris verkoop Kaapse bezittingen 18 en 19 februari 1782 en begeleidende brief van W. C. Boers en T. Rönnenkamp, d.d. 25 april 1782.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Staring en slavernij aan de Kaap de Goede Hoop

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1700-1800 | Achterhoek
De Wildenborch, Vorden

Damiaan Hugo Staring komt in de Kaapkolonie op verschillende manieren in aanraking met slavernij. Als equipagemeester is hij verantwoordelijk voor tientallen tot slaaf gemaakte mensen in eigendom van de VOC. Hij heeft daarnaast meerdere mannen, vrouwen en kinderen als slaaf in persoonlijk eigendom.

De bedrijfsvoering van de VOC was gebaseerd op slavernij. De Compagnie bezit aan de Kaap de Goede Hoop gedurende de achttiende eeuw gemiddeld tussen vijfhonderd en zevenhonderd tot slaaf gemaakte mensen. Het aantal in privaat bezit is beduidend groter, maar ook zij staan direct of indirect vaak ten dienste van de Compagnie. In 1773 zijn er bijna tienduizend slaafgemaakten in privébezit, waarvan ruim zevenduizend mannen. Dit zijn conservatieve cijfers omdat burgers en VOC-functionarissen waar mogelijk proberen de slaafgemaakten in hun bezit buiten de Compagnieboeken te houden. Deze groep slaafgemaakten wordt vooral ingezet in de economie van de stad, op de wijn- en graanboerderijen, maar ook als huisslaven.(1)

Slavenarbeid rond de equipagewerf

De Compagnieslaven worden aan het einde van de achttiende eeuw voornamelijk tewerkgesteld rond de ambachts- en equipagewerf. Damiaan Hugo Staring beschikt als equipagemeester over tientallen tot slaaf gemaakte mannen én vrouwen in en rond de haven, op de rede en in de loodsen. Naast dwangarbeiders voor onder meer het laden en lossen van schepen zijn er ook gewapende slaafgemaakten. Deze zogenaamde justitiedienaren gebruikt Staring voor bewaking, toezicht en waterpatrouilles.

Damiaan wordt tijdens inspecties en formele bezoeken op binnenkomende schepen geconfronteerd met mensen die als 'cargo' arriveren. De verschrikkelijke omstandigheden die hij aan boord van schepen aantreft zullen zijn houding tegenover de handel in mensen hebben bepaald en verklaren zijn uitspraak richting de Heren XVII dat hij "Negotie in menschenvlees fies" vindt.(2)

Kaap de Goede Hoop wordt door de regering in Batavia ook als strafkolonie gebruikt. De grens tussen deze gevangenen en slaafgemaakten is dun en er is sprake van een bewuste vermenging. De strafduur van de gevangenen wordt bewust 'vergeten', zodat de gevangenen onderdeel worden van de Kaapse slavengemeenschap. Mensen uit deze groep worden regelmatig tewerkgesteld bij VOC-functionarissen. Zo is de Chinees "Kieboeroe by d' heer Staring" werkzaam, waarschijnlijk in een administratieve rol bij de compagniescheepsboekhouding.

Slaafgemaakten in het huishouden van Staring

Damiaan en Sophia wonen aan de Kaap in de grote ambtswoning van twee verdiepingen op de equipa-

DETAIL PANORAMA TAFELBAAI MET EQUIPAGEWERF, ROBERT JACOB GORDON, 1778 | © RIJKSMUSEUM, PD

gewerf. Het echtpaar heeft hier meerdere tot slaaf gemaakte mensen in privébezit. Dit blijkt onder meer uit een inventarislijst met Kaapse bezittingen die na het vertrek van Damiaan en Sophia in 1782 per veiling worden verkocht. Elf mannen, vrouwen en kinderen worden met naam genoemd.(3)

In de veelal zakelijke correspondentie die bewaard is gebleven laat Damiaan zich slechts een enkele keer uit over slavernij. Een goed voorbeeld is de brief van 18 januari 1778, gericht aan zijn zaakwaarnemer, de Achterhoekse landschrijver Gerrit Smits. Als antwoord op het beklag van Smits over de tabaksprijzen in Gelderland, schrijft Damiaan dat hij dit "hier ook tot bloedsweetens toe gewaer" wordt. Hij vervolgt dat het "de loffelijke Caabse gewoonte" is om wekelijks een kwart pond tabak uit te delen aan mannelijke slaafgemaakten. "Nu hebbe ik 10 mans slaven in huys en in de stal, dat is 2 ½ pond per week". Per pond kost "dat gemeene kruijt" Staring 30 stuivers.(4)

De anekdote laat meerdere dingen zien: het gebruik van uitdeling van tabak en het feit dat Staring aangeeft dat hij op dat moment tien mannelijke slaafgemaakten in bezit heeft. In de brief worden geen vrouwen genoemd, blijkbaar kregen zij geen tabak van Staring.

Uit de boedelinventaris weten we dat er meerdere vrouwen én kinderen in het huishouden van Damiaan en Sophia leven. De slaafgemaakten werken in en om het huis en in de stallen. Staring zet hen ook in voor zijn houthandelsfirma La Fèbre & Co. Hierbij kan Staring verder gebruik maken van de onder hem vallende compagnieslaven.

Zie ook Damiaan Hugo Staring: equipagemeester en ondernemer aan de Kaap en 11 tot slaaf gemaakte mensen in de boedelinventaris van Damiaan Hugo Staring.

Bronnen en verder lezen:

(1) Voor slavernij in de Kaapkolonie zie onder andere: Robert Shell, Children of Bondage. A History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652-1838 (Hanover 1994) en Karel Schoeman, Portrait of a Slave Society. The Cape of Good Hope, 1717-1795 (Pretoria 2012). Voor Staring en de Kaapkolonie zie verder: Staring, A., Damiaan Hugo Staring, een zeeman uit de achttiende eeuw (Zutphen 1948); Worden, Nigel (red.), Cape Town between East and West (Hilversum 2012).

(2) Nationaal Archief, inventaris van de VOC 1.04.02, inv.nr. 4299

(3) Familiearchief De Wildenborch, Damiaan Hugo Staring, inventarisnummer 28, boedelinventaris verkoop Kaapse bezittingen 18 en 19 februari 1782 en begeleidende brief van W. C. Boers en T. Rönnenkamp, d.d. 25 april 1782

(4) Familiearchief De Wildenborch, inventarisnummer 28

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Elf tot slaaf gemaakte mensen in de boedelinventaris van Damiaan Hugo Staring

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1700-1800 | Achterhoek
De Wildenborch, Vorden

Tot slaaf gemaakte mensen zijn ontmenselijkt tot bezit of gebruiksvoorwerp en blijven in de koloniale bronnen vaak onzichtbaar, of worden in de marge weergegeven, als getal en statistiek. In het Staring familiearchief op de Wildenborch worden enkele bijzondere documenten bewaard, waarmee elf tot slaaf gemaakte mensen een naam krijgen.

Het betreft de inventarislijst die hoort bij de boedelveiling die plaatsvond op 18 en 19 februari 1782 plus een aparte begeleidende brief en nota door Willem Boers en Tobias Rönnenkamp, gedateerd 25 april 1782. Hieruit blijkt dat Damiaan en Sophia op het moment van hun vertrek naar Gelderland elf mannen, vrouwen en kinderen tot hun bezit rekenden. De verkoop van deze mensen bracht in totaal ruim 25.000 rijksdaalders op.

Elf mensen met een naam

Wie waren deze elf mensen? Het is vaak moeilijk hierop een antwoord te vinden. Tot slaaf gemaakte mensen zijn veelal alleen om administratieve redenen in de Kaapse VOC-stukken vastgelegd, als aantal en lang niet altijd met een naam, als mens. Daarnaast gebeurde veel buiten de officiële compagniecijfers om. Zeker bij slaafgemaakten in privébezit, zoals hier bij de vertrekkende equipagemeester Staring, waar 'uit de hand' en per veiling slaafgemaakten zijn verkocht. We zijn daarbij afhankelijk van wat toevalligerwijs bewaard gebleven is.

Soms is aanvullende informatie te vinden in de dagregisters en resoluties die door het Kaapse bestuur zijn vastgelegd. Ook zijn er testamenten en gerechtelijke stukken die een inkijkje kunnen geven in het leven van de slaafgemaakte: een akte van verkoop of juist vrijlating. Een rechtszaak of een erfenis. Een doop-, trouw- of eigendomsakte als een vrij mens.

Ansiela van Bengalen en haar dochter Anna de Coningh zijn wat dat betreft sprekende voorbeelden.

Drie stellen 'uit de hand' verkocht

Uit de documenten in het familiearchief blijkt dat onder de slaafgemaakten van Staring drie stellen waren. Trouwen mochten tot slaaf gemaakte mensen niet aan de Kaap. Zij zijn als koppel verkocht, en, opvallend misschien, buiten de veiling om. Was dit om samenblijven te garanderen? Dat was namelijk niet vanzelfsprekend. De grootste kans daartoe hadden compagnieslaven, die in principe niet werden verkocht. Slaafgemaakten in private handen waren afhankelijk van de goede wil van de slavenbezitter. Was het hier de wens van Staring, of van Boers en Rönnenkamp, die de veiling en boedelverkoop regelden? Of juist van de kopers?

Achilles en Rosina zijn voor 500 rijksdaalders verkocht aan Andreas Lutgerus Kolver, de Lutherse predikant in de stad. Philis en Silvia zijn verkocht aan de nieuwe equipagemeester Justinus van Gennep. Hij betaalde 400 rijksdaalders voor de "slavenjongen ende meid". Zij waren echter geen kinderen, maar volwassenen. 'Jongen' en 'meid' is algemeen jargon bij het beschrijven van slaafgemaakten. Marin en Rosetta zijn verkocht aan Tobias Christian Rönnenkamp, Raad van Justitie en secretaris van de Weeskamer. Voor Marin betaalde hij $333^{1}/_{3}$ rijksdaalders, voor Rosetta 200 Rijksdaalders.(1)

Mensen per veiling verkocht

In de Kaapse boedelinventaris staan tussen een schrijftafel en een koperen theemachine nog vijf mensen vermeld die als slaaf per veiling zijn verkocht. Het gaat om Louise van Bengalen en haar twee aan de Kaap geboren zoontjes Mentor en Spadille. Zij zijn voor 501 rijksdaalders verkocht aan Jan Coenraad

Hessenbosch, "baas en opsigter over de metselaars en steenhouwers by het hospitaal". Hij kocht ook de vrouw Ranise van Bengalen voor 302 rijksdaalders. Tenslotte is January van Mosambique voor 270 rijksdaalders verkocht aan een "man" genaamd Munnik.(2)

Vorige en latere levens

De levens van de elf mensen in eigendom van Staring blijven vooralsnog grotendeels in nevelen gehuld. Van geen van hen is bekend hoe zij in het bezit van Staring kwamen. Zijn zij bewust gekocht of vormden ze onderdeel van de inboedel bij zijn intrek in de equipagewoning? Van geen van de slaafgemaakten is een geboortejaar of -datum bekend. Van sommigen kan – onder voorbehoud – een land van herkomst worden afgeleid, zoals bij Louisa van Bengalen. Bij haar zoons wordt expliciet de vermelding "bijde van de Caab" gemaakt.

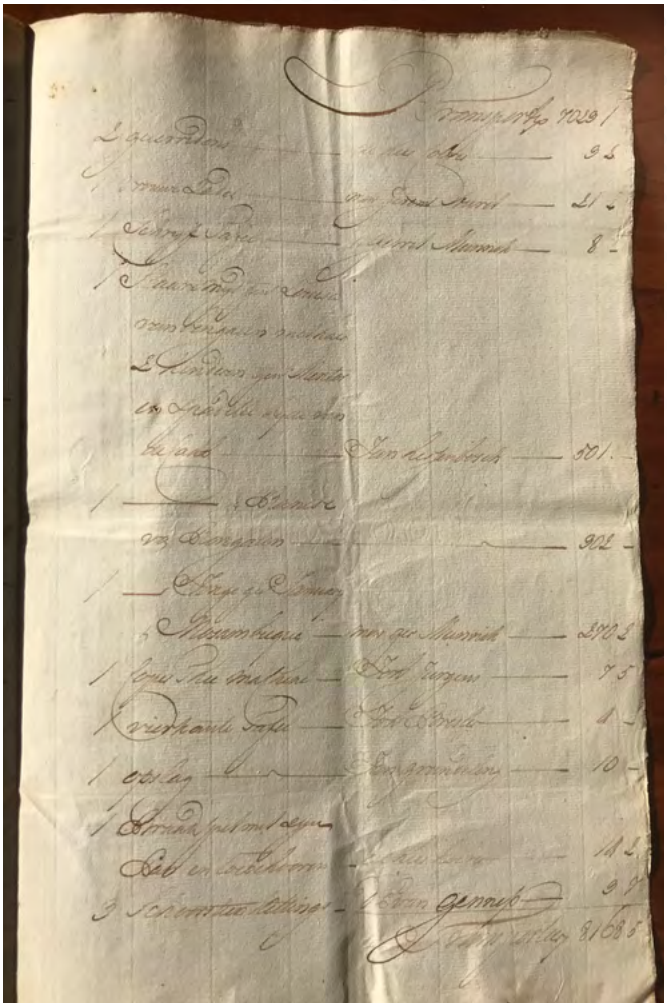
Alleen in een testament van Tobias Rönnenkamp uit 1793 is mogelijk houvast gevonden voor het latere leven van een van de slaafgemaakten. Er wordt melding gemaakt van Rosetta, die dan nog in zijn bezit is. Zij wordt nu na zijn dood opnieuw verkocht. Marin wordt niet genoemd in het testament. Een voorbehoud is op zijn plaats, want het is niet zeker dat het om dezelfde Rosetta gaat, of om een andere tot slaaf gemaakte vrouw met die naam.(3)

Zie ook Damiaan Hugo Staring: equipagemeester en ondernemer aan de Kaap en Staring en slavernij aan de Kaap de Goede Hoop.

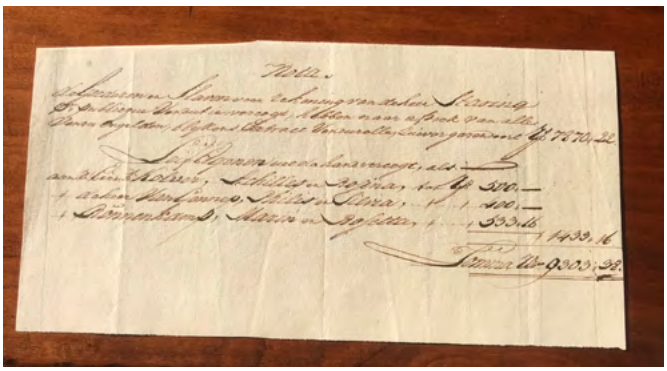
Bronnen en verder lezen:

(1) *Staring Familiearchief De Wildenborch, inventarisnummer 28, Brief van W. C. Boers en T. C. Rönnenkamp, met aparte nota, gedateerd 25 april 1782.*
(2) *Inv. nr. 28, Boedelinventaris verkoop Kaapse bezittingen 18 en 19 februari 1782.*
(3) *Cape Archives, Master's Office and Orphan Chamber (MOOC) 8/46.28, 16 mei 1793.*

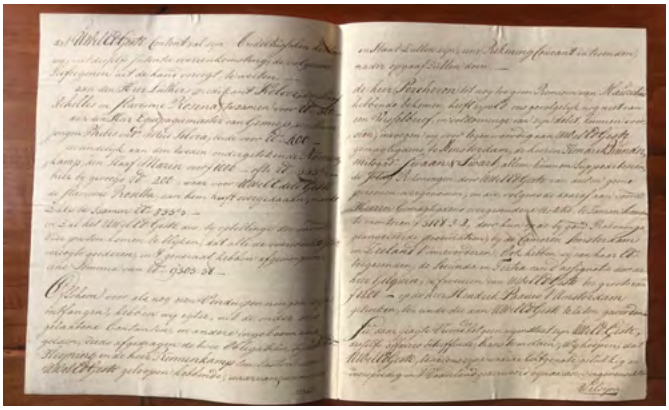
© Aschwin Drost, CC-BY-NC

BOEDELINVENTARIS VERKOOP KAAPSE BEZITTINGEN MET SLAAFGEMAAKTEN | © PD

NOTA BIJ BRIEF OVER VERKOOP ACHTERGELATEN GOEDEREN EN SLAVEN | © PD

BRIEF UIT FAMILIEARCHIEF STARING | © PD

Een Zevenaars-Doesburgs gezin aan de Kaap de Goede Hoop

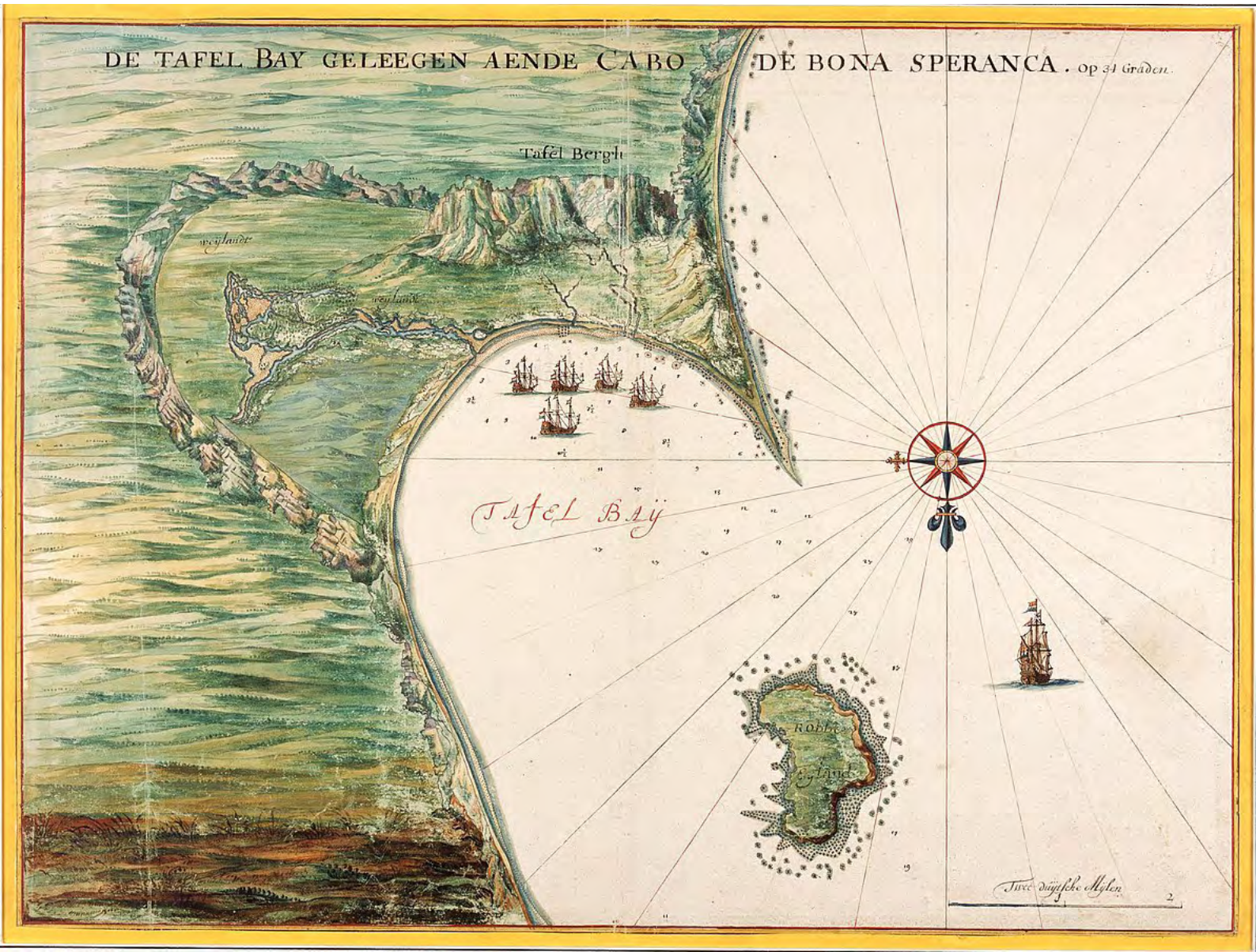
Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1600-1700 | Arnhem e.o. Zevenaar
hoek Kerkstraat-Enghuizen

Het gezin van Jan van Herwerden en Jannetje Boddijs en haar dochters Christina en Petronella Does uit een eerder huwelijk, markeert een omslagpunt voor de Kaap van verversingspost naar kolonie. De mannen/echtgenoten vervullen belangrijke functies in het bestuur en de vrouwen geven vorm aan de eerste generatie van Kaapse koloniale elite, als ondernemers en landbezitters. Het Zevenaars-Doesburgse gezin valt daarnaast op door relatief grootschalig bezit van tot slaaf gemaakte mensen.

Jan van Herwerden (...-1659) is geboren in Zevenaar binnen een plaatselijke bestuurdersfamilie. Hij dient als ruiter in het Staatse leger onder prins Frederik Hendrik tijdens de Tachtigjarige en Dertigjarige Oorlog. Binnen het militaire milieu leert hij de Doesburgse Jannetje Boddijs (ca. 1620-...) kennen. De twee treden in 1647 in Nijmegen in het huwelijk, waar Van Herwerden op dat moment mogelijk gestationeerd is. Beiden hebben dan al kinderen uit eerdere huwelijken.

KAAP DE GOEDE HOOP, JAN JOHANNES VINGBOONS: NL-HANA_4.VELH_619.37

Onmisbaar voor de VOC

In 1653 vertrekt Jan van Herwerden in dienst van de VOC naar zuidelijk Afrika. Hier blijkt hij al snel onmisbaar voor Jan van Riebeeck bij het opzetten en verdedigen van de koloniale verversingspost. Hij wordt sergeant-bevelhebber van het garnizoen en is bouwmeester en opzichter over alle werken, ambachten en landbouwactiviteiten. In maart 1656 krijgt Jannetje Boddijs toestemming zich bij haar man te voegen. Zij vertrekt met haar oudste tienerdochter Christina Does (1638-1703) naar de Kaap, terwijl jongste dochter Petronella Does (ca. 1640-...) vooralsnog achterblijft in de Republiek.(1)

Eerste kolonistenfamilie

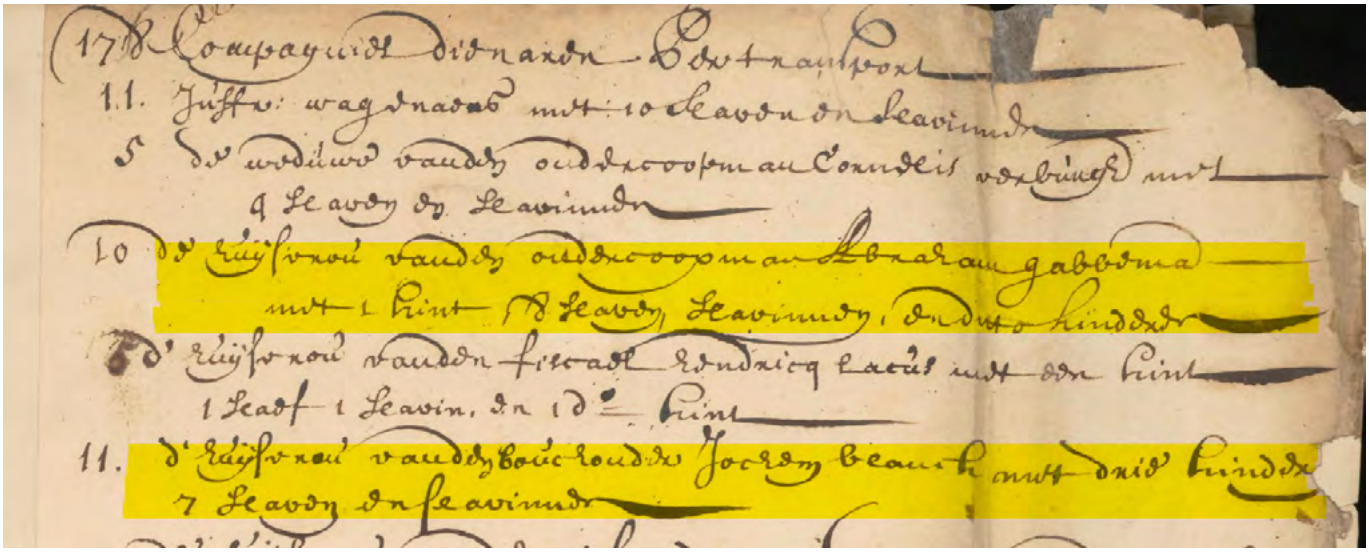
Jannetje en haar dochter zijn zo doelbewuste immigranten in de koloniale verversingspost aan de Kaap. Alle mannen zijn op tijdelijke contractbasis in dienst van de VOC aan de Kaap gestationeerd. Sommige functionarissen, waaronder Jan van Riebeeck, waren met vrouw en kinderen naar hun tijdelijke post uitgereisd. Jannetje wordt ondernemer aan de Tafelbaai en krijgt toestemming om een herberg te beginnen.(2) Daarnaast mag zij varkens houden en een stuk land achter het fort beplanten met groenten. De leden van het Zevenaars-Doesburgse gezin van Jan en Jannetje zijn voorlopers van de vrijburgerboeren die in de volgende jaren toestemming krijgen om zich als pachters in de Liesbeekvallei te vestigen. Zij bouwen als kolonisten letterlijk aan het ontstaan van de vrijburger-nederzetting buiten het fort die zou uitgroeien tot het latere Kaapstad.

Nadat Jan van Herwerden in 1659 onverwacht na ziekte overlijdt, krijgt Jannetje van de VOC een stuk land naast de Compagniestuin. Zij bezit op dat moment ook een woonerf aan het fortplein. Jannetje hertrouwt in 1661 met de Duitse compagnieboek-houder Jochum Blanck. Haar twee dochters trouwen aan de Kaap met vooraanstaande mannen. Christina Does trouwt in 1658 met de welvarende vrijburger, ondernemer en latere burgerraad Elbert Diemer. Dat jaar krijgt ook jongste dochter Petronella Does toestemming om naar de Kaap te komen. Zij treedt in 1662 in het huwelijk met Abraham Gabbema die hoge bestuurlijke functies bekleedde in de Kaapkolonie.

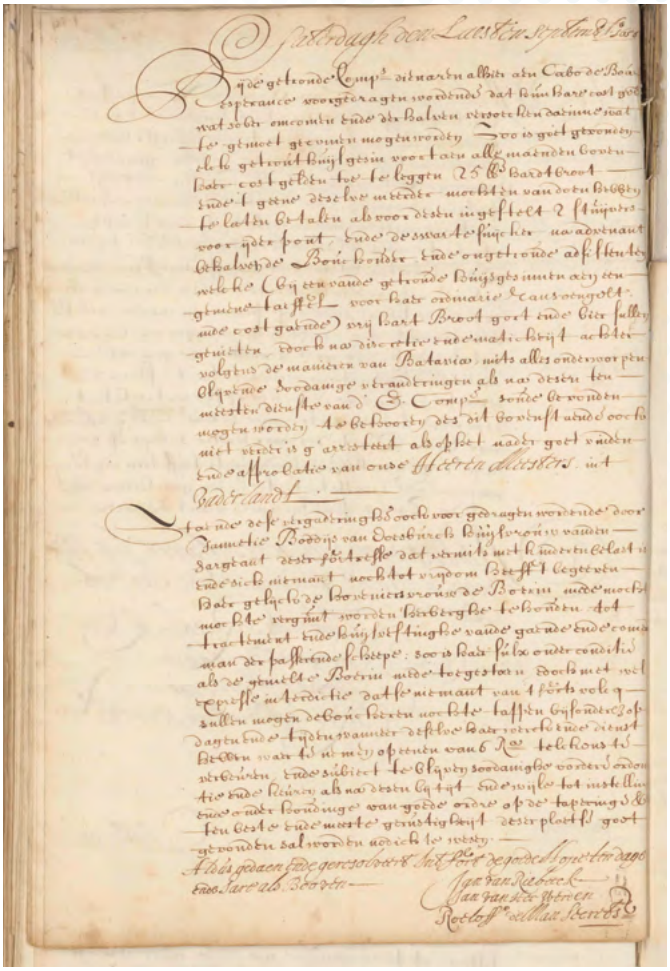
Grootschalig slavenbezit

De Doesburgse dames vallen in de vroege jaren van Kaapse slavernij al op door relatief grootschalig slavenbezit. De monsterrol van 1664 vermeldt dat Jannetje Boddijs op dat moment zeven en haar dochter Petronella acht slaafgemaakte mannen, vrouwen en kinderen bezat.(3) Hieronder zijn Ansiela van Bengalen en Anna de Coningh, die Petronella en haar echtgenoot in 1662 hadden overgenomen van Jan van Riebeeck. Het feit dat al deze slaafgemaakten worden genoemd als bezit van vrouwen lijkt te benadrukken dat het om privé gehouden slaven gaat, en niet om slaafgemaakten in dienst van de VOC of toegewezen aan de echtgenoten uit hoofde van hun functie van de echtgenoten. Zowel Jochum Blanck als Elbert Diemer zijn veelvuldig betrokken bij transacties van tot slaaf gemaakte mensen.

DETAIL MONSTERROL 1664 (AANTAL SLAAFGEMAAKTEN IN PRIVÉBEZIT VAN MOEDER EN DOCHTER PETRONELLA EN JANNETJE) NL-HANA_1.04.02_3998

Wanneer Abraham Gabbema in 1666 wordt overgeplaatst naar Batavia gaat niet alleen zijn echtgenote Petronella Does, maar ook haar moeder Jannetje Boddijs met haar Kaapse kinderen mee naar de Indonesische archipel. Christina Does is dan nog de enige Doesburgse aan de Kaap. Met haar echtgenoot Elbert Diemer krijgt zij zes kinderen. Na zijn dood hertrouwt Christina in 1689 met de uit Rhenen afkomstige luitenant Adriaan van Reede. Christina overlijdt in 1703. Haar boedelinventaris laat zien dat Christina bijzonder welgesteld is geweest en meerdere bezittingen in de nederzetting en in de Tafelvallei telde. Daarnaast laat zij 25 tot slaaf gemaakte mannen, vrouwen en kinderen achter.(4)

RESOLUTIE 30 SEPTEMBER 1656 (ONDERSTE HELFT SCAN: JANNETJE BODDIJS KRIJGT TOESTEMMING OM EEN HERBERG TE BEGINNEN, BESLUIT GENOMEN EN ONDERTEKEND DOOR DRIE GELDERLANDERS, WAARONDER HAAR ECHTGENOOT) NL-HANA_1.04.02_3991

Bronnen en verder lezen:

(1) Voor het Zevenaars-Doesburgse gezin en hun tijd aan de Kaap zie: Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662 (Pretoria 2010); Schoeman, Karel, Burgers en amptenare. Die vroeë ontwikkeling van die kolonie aan die Kaap, 1662-1679 (Pretoria 2011). Koloniale bronnen, waaronder dagregisters, resolutie en monsterrollen zijn online te raadplegen via: Nationaal Archief Den Haag, Archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie 1.04.02, inventarisnummers vanaf 3988: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/3988. Zie ook First Fifty Years, a project collating Cape of Good Hope records: www.e-family.co.za.

(2) Resolutie 30 september 1656, besluit genomen en getekend door drie Gelderlanders: Jan van Riebeeck, Roeloff de Man en echtgenoot Jan van Herwerden. NA, VOC toegang 1.04.02, inv.nr. 3991.

(3) NA, VOC toegang 1.04.02, inv.nr. 3998.

(4) Inventories of the Orphan Chamber of the Cape of Good Hope, MOOC 8/1.74. Transcriptie beschikbaar via: http://www.tanap.nl/content/activities/documents/index.htm.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Plantage Arnhem

Albertus Lippert wordt eigenaar van plantage Arnhem

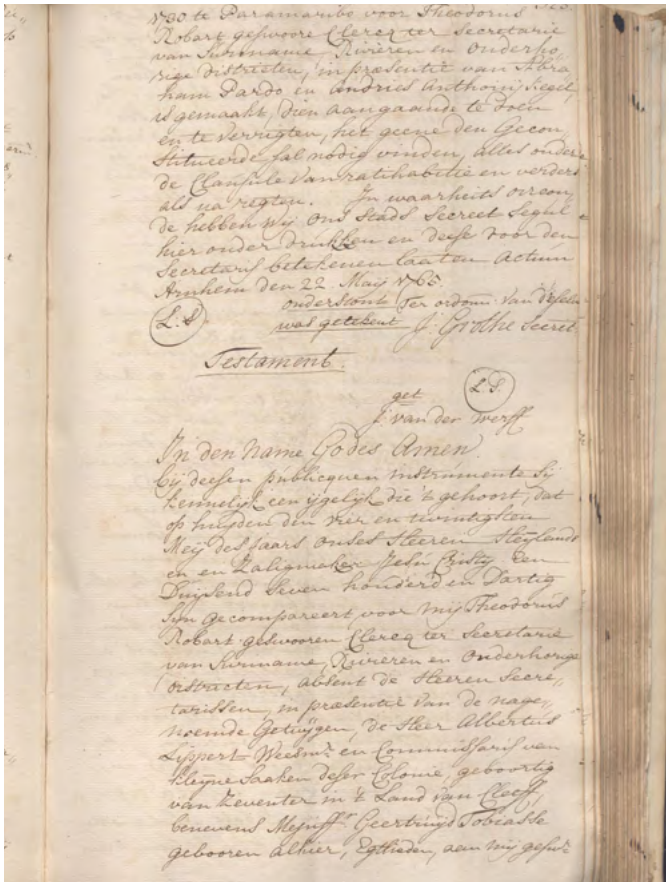
1700-1800 | Achterhoek

Markt 2, Zevenaar

Albertus Lippert (1700-1767) is geboren in een katholieke familie uit Zevenaar, dat toen onderdeel was van het Hertogdom Kleef. In 1700 wordt hij gedoopt in de Katholieke Kerk in Zevenaar. Hij trouwt in 1729 in Suriname met Geertruid Tobiasse. Zij is geboren in 1692 in Suriname op plantage Chattillion en weduwe. Lippert wordt daardoor direct mede-eigenaar van deze plantage.

Lippert is ook lid van de Raad van Politie en Criminele Justitie in Suriname. In 1737 komt de plantage Arnhem aan de Cotticarivier op zijn naam te staan. Dat Lippert een band heeft met de stad Arnhem in Nederland blijkt uit een aantal verkoopaktes tussen 1758 en 1762 en een testament dat hij vanuit Suriname in 1765 in Arnhem laat opmaken.

© Else Gootjes, CC-BY-NC

Testament.

In den Name Godes Amen

EERSTE PAGINA VAN HET TESTAMENT DAT LIPPERT IN 1765 IN ARNHEM LAAT VASTLEGGEN, DIT TESTAMENT WAS EERDER OPGEMAAKT IN SURINAME IN 1730. LIPPERT MACHTIGT DE HEER OPTEN NOORTH HET TESTAMENT IN ARNHEM TE REGISTEREN

BOERDERIJ HET ENSERING, 1807-1860 | © QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL, COLLECTIE GELDERS ARCHIEF - PD

Maurits Ver Huell - Marineofficier, tekenaar en schrijver

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek

Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (Zutphen, 11 september 1787 – Arnhem, 10 mei 1860) is de oudste zoon van mr. Everhard Alexander Ver Huell (1759-1829) en Anna Aleida Staring (1768-1810). Hij groeide op in Zutphen, Doesburg en op de landelijke buitenplaats Enserink. Als kind had hij al een grote passie voor natuur en tekenen.

Verschillende familieleden uit de twee belangrijke Gelderse patriciërsgeslachten Ver Huell en Staring waren bestuurlijk actief in Gelderland. Zowel de vader als beide grootvaders van Maurits waren burgemeester in Zutphen, Doetinchem en Doesburg. De families hadden daarnaast generaties lang binding met de VOC en marine. Ook voor Maurits Ver Huell

PORTRET VAN QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL (1787-1860) OP 25-JARIGE LEEFTIJD | © ANONIEM, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM - PD

was een carrière als zeeofficier voorbestemd, onder de hoede van oom Carel Hendrik (held van de Doggersbank en admiraal van Napoleon).

Kapitein-luitenant-ter-zee

Maurits diende in roerige tijden achtereenvolgens onder de vlag van de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon en het Franse keizerrijk onder diens broer Napoleon Bonaparte. Na de vrede met Groot-Brittannië in 1814 werd de 'teruggave' geregeld van de koloniën die de Britten in 1806 hadden veroverd. In 1815, na de definitieve val van Napoleon, werd een vloot uitgezonden naar de Indonesische archipel om het gezag van de Engelsen over te nemen. Maurits Ver Huell kreeg toestemming om op non-activiteitstraktement naar Oost-Indië te reizen en daar als kapitein-luitenant-ter-zee dienst te doen.(1)

In Batavia werd hij eerste officier op het schip Admiraal Evertsen van de in Bemmel geboren commandant kapitein-ter-zee Dirk Hendrik Dietz (1766-1817). Toen deze onderweg naar Banda op zee overleed nam Maurits Ver Huell het commando over. Op 27 maart 1817 arriveerde het schip bij Banda Neira, waar op 2 april de machtsoverdracht van de Banda-eilanden aan het Nederlandse koloniale regime plaatsvond ten overstaan van Ver Huell. Later dat jaar was hij betrokken bij de grote opstand in de Molukken, beter bekend als de Pattimura-oorlog.

Terug in Nederland trouwde hij in 1821 in Doesburg met Louise de Vaynes van Brakell. Het jaar erop werd zoon Alexander geboren. Het jonge gezin vertrok naar Rotterdam waar Maurits (onder)equipagemeester werd. Na zijn pensionering in 1850 verhuisde het gezin Ver Huell naar Arnhem, waar hij in 1860 overleed. Zowel Maurits, echtgenote Louise als zoon Alexander liggen in een familiegraf op de Algemene Begraafplaats van Doesburg.

Tekenaar, schrijver, verzamelaar

Maurits Ver Huell heeft zijn leven lang getekend en geschilderd. In Rotterdam werd hij lid van verschillende wetenschappelijke clubs en heeft hier zijn ervaringen in onder andere de Indonesische archipel in woord en beeld op papier gezet. In 1835-36 publiceerde hij de tweedelige Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën. Hij gaf in de volgende jaren meerdere lezingen over zijn reiservaringen in Oost en West voor de Hollandsche Maatschappij van fraaie Kunsten en Wetenschappen en verzorgde ook (voornamelijk etymologische) illustraties bij wetenschappelijke publicaties.(2)

'Kind der natuur'

Maurits Ver Huell was wat betreft zijn houding tot de natuur en andere culturen gevormd en beïnvloed door de ideeën van de Zutphense predikant en natuurkundige Jan Floris Martinet (1729-1795) en de Franse filosofen en wetenschappers Jean-Jacques Rousseau en Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre. In de traditie van deze laatste twee beschrijft Ver Huell in zijn Herinneringen en Levensherinneringen inheemse en tot slaaf gemaakte kinderen en jonge vrouwen zoals Ida en Roosje in termen van 'edele wilde' en 'kind der natuur' en representatief voor een inheemse bevolking, onschuldig en nog niet bedorven door invloeden van buitenaf, ofwel Europese decadentie.(3)

Van Fraassen en Klapwijk beschrijven Ver Huell treffend als volgt: "Door de bril van een paternalistische patriciër keek hij naar de benedenlaag van de samenleving en door de roze bril van een romanticus

keek hij naar de exotische maatschappij". Met de classificatie van 'kind der natuur' miskende Ver Huell echter dat Roosje, en vrouwen als zij, slachtoffer waren van het koloniale slavernijsysteem en juist werden ontmenselijkt door de Europese bezetter in de archipel. De persoonlijke beleving van Ver Huell staat centraal en vormt de norm voor zijn interpretaties van de gedachten en beweegredenen van de inheemse bewoners en de slaafgemaakten. Ook wanneer Ver Huell zich op inlevende en gevoelige wijze uit over Roosje, Ida en later, tijdens de Pattimura-oorlog, over Christina Martha Tiahahu; overal blijkt de diepgewortelde ongelijkheid die de basis vormt van het koloniale en slavernijsysteem.(4)

Bronnen en verder lezen:

(1) Nationaal Archief, Inventaris van het archief van het Ministerie van Marine, openbaar verbaal, 1813-1900, 2.12.01.32, verbaal 27 januari 1815; Hagen, Piet, Koloniale oorlogen in Indonesië (Amsterdam/Antwerpen 2018), p. 174.

(2) Maurits Ver Huell heeft al tijdens de reis zijn ervaringen in de Indonesische archipel aan het papier toevertrouwd, in woord en beeld. Door schipbreuk op de terugreis is veel van zijn collectie, tekeningen en notities verloren gegaan. Jaren later heeft hij zijn herinneringen uitgegeven in het tweedelige reisverslag. Het familiearchief wordt tegenwoordig bewaard binnen het Gelders Archief, Museum Arnhem en Erfgoedcentrum en Bibliotheek Rozet in Arnhem. Een groot deel van de Collectie Ver Huell is op de websites van de verschillende instellingen online raadpleegbaar.

(3) Hogenboom, Jeanne, 'Schetsen op de plaats zelve: over de reisillustraties van Q.M.R. Ver Huell', in: Arnhem de Genoeglijkste (1996), p.127; Ver Huell, Herinneringen I (1835), p.108-110. Vergelijk 'Levensherinneringen', Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 58, scans 0487-0490.

(4) Fraassen/Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië, p.27. Een goede biografie is die van Chris van Fraassen, Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd (Zutphen 2008). Dit werk is als cd-rom toegevoegd aan: Fraassen, Chris F. van & Pieter Jan Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819 (Zutphen 2008)."

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

MUSKAATNOTENPERK BOJAUW © QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL, COLLECTIE MARITIEM MUSEUM ROTTERSAM

Nederland en Banda

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek

Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

De band tussen de Molukse en de Banda-eilanden, kruidnagel, nootmuskaat en Gelderland gaat verder terug dan de komst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie naar de Indonesische archipel. De Amsterdamse Oude Compagnie, een van de voorlopers van de VOC, stuurde in 1598 een handelsvloot uit met de specerij-eilanden als doel. Een van de schepen van deze zogenaamde 'Tweede Schipvaart' was de Gelderland onder vice-admiraal Jacob van Heemskerck. Op 15 maart 1599 bereikte het schip de eilanden van Banda, de enige locatie waar muskaatnotenbomen groeiden en nootmuskaat en foelie (de zaadmantel die de noten omsluit) geoogst werden. (1)

Verzet en volkenmoord

Met het sluiten van handelsverdragen op de Molukken en Banda verkregen de Nederlanders toegang tot de gewilde specerijen. De overeenkomsten waren geen afspiegeling van afspraken gebaseerd op gelijkwaardigheid, maar beschreven slechts de Nederlandse eisen en verwachtingen. De VOC manifesteerde zich al snel als agressor, vestigde zich fysiek op vaste handelspunten en begon met de bouw van forten om een handelsmonopolie met geweld te kunnen afdwingen. De handelswijze van de VOC dreigde de inheemse leefwijze te vernietigen en rukte eeuwenlange (handels)tradities en structuren binnen de lokale samenlevingen op de Molukken en Banda uit elkaar. Dit had desastreuze gevolgen, speciaal voor de Banda-eilanden.(2)

AANKOMST OP BANDA. | © QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL, MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM, PD

De eilandbewoners waren voor hun levensbehoeften afhankelijk van verschillende handelspartners die noodzakelijke basisproducten konden leveren en de specerijen waren hierbij ruilmiddel. Daarnaast waren andere Europeanen bereid om meer te betalen dan de VOC. De aanslag op de traditionele manier van leven leidde vanzelfsprekend tot verzet. In meerdere grotere en kleinere oorlogen vochten de eilandbewoners voor hun handelsvrijheid en voortbestaan, waarbij de VOC bereid was met alle geweld het verzet te breken.

Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen (1587-1629) ontketende in 1621 een bijzonder brute en genocidale militaire campagne op de Banda-eilanden. Nederzettingen werden vernietigd en er vond een slachting plaats onder de bevolking, krijgsgevangenen werden weggevoerd en tot slaaf gemaakt. De eilandengroep bleef bijna ontvolkt achter met slechts ongeveer 1000 inwoners van het geschatte oorspronkelijke aantal van 10.000-15.000.

Perkslavernij

De eilanden werden verkaveld tot 'perken' en verpacht aan Europese vrije burgers en oud-werknemers van de VOC, die als 'perkeniers' verantwoordelijk waren voor een gegarandeerde productie. Tot slaaf gemaakte mensen afkomstig uit andere delen van de Indonesische archipel, de kuststreken van India, het Malakka-schiereiland en de Chinese kust verrichten alle arbeid. Ook kwam een deel van de krijgsgevangen en verbannen eilandbewoners, voornamelijk vrouwen en kinderen, terug naar hun geboortegrond om hier nu als 'perkslaven' op de plantages dwangarbeid te verrichten.

De perkslavernij op de Banda-eilanden is een vroege vorm van plantageslavernij, vergelijkbaar met wat later in het Atlantisch gebied gebeurde en vormde een uitzondering binnen de Indonesische archipel. Zij is daarom ook wel omschreven als 'Caribische koekoek in een Aziatisch nest'. (3)

Met de invoering van perkslavernij werden nootmuskaat en foelie expliciete slavernijproducten.

De productie en handel in de vruchten en bijproducten maakten de Europese (en wereldwijde) kopers en consumenten nadrukkelijk en essentieel – want financierend – onderdeel van het slavernijsysteem.

De handel was zeer lucratief en naast de VOC-, latere staats- en private handelaren konden ook perkeniersfamilies in de achttiende en negentiende eeuw grote rijkdom verkrijgen met perkslavernij. (4)

In 1628 waren er 34 perken op Lontor, 31 perken op Ai en drie perken op Neira. De grootte en het aantal slaafgemaakten verschilde substantieel tussen relatief vlak gelegen perken op Ai en bergachtige perken op Lontor en veranderde geregeld door aankoop van naburige perken of verdeling na overlijden of bij schulden. Ook kwam het voor dat stukjes grond werden nagelaten aan vrijgelaten slaven. Het oorspronkelijke aantal van 68 perken was gereduceerd tot 34 toen Maurits Ver Huell in 1817 op de Banda-eilanden arriveerde.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Nationaal Archief Den Haag, 1.04.01 Inventaris van de archieven van de Compagnieën op Oost-Indië, 1594-1603, inv.nr. 51, Reisjournaal gehouden op de Gelderland door Jacob Heemskerck. Over de daaropvolgende reis van de Gelderland naar de Molukken en Banda is een fraai geïllustreerde reisverslag gepubliceerd: Moree, Perry, De reis van het Schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603 (Zutphen 2001).*

(2) *De belangrijkste eilanden uit de vulkanische eilandengroep zijn Banda Neira, Lontor (Banda Besar), Ai, Run, Gunung Api en Hatta (Rosengain). De eilanden waren verenigd in losse federatieve verbanden onder lokale bestuurlijke leiders, orang kaya. Met de noordelijker gelegen Molukse eilanden vormen zij tegenwoordig de Indonesische provincie Maluku.*

(3) *Loth, 'Pioneers and Perkeniers', p. 35.*

(4) *Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I (1835), p.102-103. Op pp. 110-114 beschrijft Maurits het gehele proces zoals hij van onder meer Ida Magdalena Vrijmoed heeft uitgelegd gekregen. Zie ook het manuscript van de Herinneringen, Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 60, pp. 132-151, scans 79-88.*
Voor het schrijven van dit Spoor heb ik voor achtergrondinformatie dankbaar gebruik gemaakt van de volgende literatuur: Baay, Reggie, Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië (Amsterdam 2015). Hierin speciaal hoofdstuk 2: 'Om te "peupleren" en voor de perken', pp. 81-100; Fraassen, Chris F. van, Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd (Zutphen 2008), pp. 193-229; Hagen, Piet, Koloniale oorlogen in Indonesië (Amsterdam/Antwerpen 2018), pp. 126-133; Knaap, Gerrit, e.a., Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814 (Amsterdam 2015), pp. 76-79; Loth, Vincent, 'Pioneers and Perkeniers: The Banda Islands in the 17th Century', in: Cakalele 6 (1995), pp. 13-35; Manuhutu, Wim, 'Mokum en Maluku', in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek (Amsterdam 2020) pp. 140-148.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Roosje in de herinneringen van Maurits Ver Huell

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

Slaafgemaakten zijn binnen het verhaal van overheersing en winstbejag in de wereldomvattende handel in nootmuskaat en foelie als mensen pijnlijk afwezig. Administratieve bronnen en plantage-inventarissen van de perken op Banda zijn minder nauwkeurig en minder volledig dan die uit het Atlantische gebied. Soms, zoals in de reisbeschrijvingen van Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (Zutphen, 11 september 1787 – Arnhem, 10 mei 1860), kan een glimp worden opgevangen van inheemse en tot slaaf gemaakte mensen, hun nakomelingen en de omstandigheden waarin zij leefden.

Maurits Ver Huell was een marineofficier met grote passie voor natuur en tekenen. In 1817 verbleef hij ruim een maand op de Banda-eilanden. Naast zijn officiële rol en functie binnen het koloniale systeem had hij oog voor de natuur, cultuur en de lokale bevolking op de eilanden. In 1835/36 verscheen van zijn ervaringen een tweedelig reisverslag, Herinneringen aan eene Reize naar de Oost-Indiën. Hoewel ook hierin het perspectief van de kolonisator en bezetter leidend is en Maurits' eigen beleving centraal staat, zijn de beschrijvingen van de ontmoetingen met inheemse en tot slaaf gemaakte mensen als Roosje bijzonder.

Roosje

Opvallend is dat het verhaal van de jonge perkslavin Roosje aanvankelijk ontbreekt in het manuscript dat Ver Huell voor de Herinneringen heeft geschreven. Uiteindelijk kreeg zij wel een plaats in de definitieve versie. Het is alsof Maurits zich na het schrijven, het doornemen van zijn ter plaatse gemaakte schetsen en het uitwerken hiervan tot kleurtekeningen en aquarellen, Roosje en de ontmoetingen met haar weer herinnerde en haar alsnog vereeuwigde in de gepubliceerde uitgave.

ROOSJE, KLEURTEKENING
© QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM - PD

Het schilderachtige beeld dat Maurits Ver Huell schetst van Roosje doet bijna idyllisch aan en staat in schril contrast met de harde werkelijkheid van de perkslavernij: dwangarbeid onder een hard regime en een onmenselijk bestaan in onvrijheid, als eigendom van een parasitaire slavenhouder.

Klein verzet

De voortdurende angst waarin slaafgemaakten leven blijkt direct bij de ontmoeting met Roosje. Tijdens een van zijn wandelingen kwam Ver Huell "onverhoeds bij

eene jonge perkslavin, die, in de aarde wroetende, er eene noot uithaalde". Roosje voelt zich betrapt en wanneer Maurits naar haar naam informeert is haar angst onmiskenbaar, "daar zij zeker moest vooronderstellen, dat ik haar bij den perkenier, haren meester, zoude verraden, waarop eene strenge straf zoude volgen". Roosje vertelt dat zij al eerder is gestraft omdat zij volgens de opzichter niet genoeg noten had verzameld en dat zij "nu en dan in stilte eene bijkans rijpe noot in de aarde [begraaft], die den anderen morgen open is". Deze manier om bijna rijpe noten 'voor later' te verzamelen was voor Roosje en andere perkslaven een mogelijkheid tot klein verzet tegen het slavernijregime.(1)

Onafhankelijk

De beschrijving toont de machtsongelijkheid tussen de tot slaaf gemaakte jonge vrouw en de vertegenwoordiger van de koloniale macht die beslist over straffen of belonen. Ver Huell stelt Roosje naar eigen zeggen gerust, hij zal haar niet verraden en schenkt Roosje in vertrouwen een "ropij", een Indische gulden. Uit de manier waarop Maurits de ontmoeting met Roosje beschrijft, blijkt duidelijk dat hij van haar gecharmeerd was. Werd Roosje 'beloond' omdat zij een mooie jonge vrouw was? Hoe voelde dit voor haar?

Ver Huell gaf de slaafgemaakten van Bojauw opdracht om "alle de zeldzaamheden, die zij vonden, bij mij te brengen, en Roosje bragt mij in verukking van vreugde, terwijl ik in de warande van het huis des perkeniers van mijne wandeling uitrustte, eene fraaije rups op den tak van een' heester". Opnieuw bood Maurits haar een ropij aan, maar dit keer weigerde zij het muntstuk. Roosje toont hiermee haar onafhankelijkheid, zij mocht dan tot slaaf gemaakt zijn, maar voor alles was zij een vrouw die zelf bepaalt of en wanneer zij een geschenk aanneemt.

Historische Roosje

Van Fraassen en Klapwijk hebben geprobeerd de historische Roosje te achterhalen. Uit de beschikbare bronnen en genealogische gegevens komt één persoon in aanmerking als Roosje. Op 28 mei 1828 wordt een dan tienjarig meisje Eliza Hermanus gedoopt op Banda. Zij is op 28 januari 1818 geboren als dochter van de 'heidense' Roossie, waarschijnlijk een perkslavin. Verdere gegevens over deze Roossie en het muskaatnotenperk waar zij als slaafgemaakte tewerkgesteld was ontbreekt vooralsnog, zodat niet met zekerheid gesteld kan worden dat zij de door Ver Huell beschreven en getekende Roosje is. (2)

Bij het vertrek van Ver Huell van Lontor "stond Roosje op het strand om mij vaarwel te zeggen, en nam nu tot een aandenken een paar ropijen van mij aan". Roosje was niet de enige vrouw van wie Maurits afscheid nam. Ida Magdalena Vrijmoed, de eigenaresse van Bojauw, was er ook.

Bronnen en verder lezen:

(1) De citaten in dit spoor m.b.t. Roosje zijn afkomstig uit: Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I (1835), pp.108-110, via: Fraassen, Chris F. van & Pieter Jan Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819 (Zutphen 2008).

(2) Fraassen/Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië, p.190, noot 384. De suggestie dat Eliza mogelijk een dochter is van Maurits Ver Huell bevat zoveel aannames dat dit zeer onwaarschijnlijk is. Hopelijk kan de digitalisering van de Molukse DTB-gegevens waaraan momenteel gewerkt wordt meer licht op Roosje werpen. In de 'Levensherinneringen' is Ver Huell bijzonder openhartig over de verschillende (kortstondige) amoureuze contacten en relaties tijdens zijn leven en reizen. Hij maakt nergens melding van een relatie met Roosje, zoals hij dit bijvoorbeeld wel doet met de (niet met naam genoemde) Ida Magdalena Vrijmoed. De 'Levensherinneringen' zijn digitaal beschikbaar via Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 58.

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

Ida Magdalena en muskaatnotenperken

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

Op 27 maart 1817 arriveerde het schip Admiraal Evertsen onder commando van marineofficier Maurits Ver Huell bij Banda Neira. Hier vond op 2 april ten overstaan van Ver Huell de machtsoverdracht van de Banda-eilanden uit Britse handen aan het Nederlandse koloniale regime plaats.

Diensten aanbieden

Ver Huell was op dat moment de belangrijkste vertegenwoordiger van het Nederlandse koloniale gezag op de eilanden. De lokale bestuurders, vaak ook perkeniers, deden alles om hem van dienst te zijn en boden veelvuldig de diensten van de slaafgemaakten uit hun huishouden of perken aan. Cornelis van Aart (1763-vóór 1825) was naast bestuurder op Neira beheerder van het muskaatnotenperk Bojauw op Lontor. Hij bood de residentiewoning voor gebruik aan, waardoor Ver Huell abusievelijk in de veronderstelling is dat Van Aart ook de eigenaar van de plantage is.(1)

Ida Magdalena Vrijmoed

Maurits ontmoette op Bojauw "eene jonge knappe weduwe, eigenaresse van een der nooten perken". Er ontstond een liefdesrelatie tussen de twee, maar wat Maurits niet lijkt te hebben beseft is dat zij de eigenaresse van het muskaatnotenperk Bojauw was. De amoureuze verhouding wordt niet vermeld in het gepubliceerde reisverslag, maar is door Maurits wel uitgebreid beschreven in de ongepubliceerde zogenoemde 'Levensherinneringen'.(2)

Ida Magdalena Vrijmoed is op 3 december 1786 gedoopt als dochter van Michiel Vrijmoed en een slavin, over wie verder helaas niets bekend is. Ida is gehuwd geweest met de eerder in 1817 overleden Willem van der Sluijs die sinds 1794 perkenier van Bojauw was. Na zijn dood werd Ida, dochter van een tot slaaf gemaakte vrouw, zelf eigenaresse van het muskaatnotenperk en alle aan het perk gebonden slaafgemaakten. Ida trad in 1821 in het huwelijk met Van Aart, na het overlijden van diens echtgenote. Toen Ida op 12 april 1829 overleed, kwam Bojauw in handen van haar zoon Wilhelmus van der Sluijs (1794-1862).(3)

PLUK VAN MUSKAATNOTEN OP HET EILAND LONTOR, BANDA. AQUARELSCHILDERING QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL. COLLECTIE MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM, P2161-31.

De verschillende huwelijken van Ida laten een overlevingsstrategie zien en een sociale mobiliteit die voortkwam uit de relaties tussen koloniale machthebbers en tot slaaf gemaakte inheemse bewoners. Ida, dochter uit een dergelijke 'gemengde relatie' en dochter van een slaafgemaakte, was als

plantagehoudster zelf eigenaresse van de slaven op het muskaatnotenperk Bojauw, waaronder Roosje.

Ida informeerde Ver Huell over het muskaatnoten-proces, van teelt tot oogst en verdere verwerking. Zij hielp hem ook bij het verzamelen van natuurhistorische voorwerpen en schakelde hierbij de hulp in van de andere perkeniers op het eiland. In Herinneringen aan eene Reis naar de Oost-Indiën beschrijft Ver Huell gedetailleerd over zijn verblijf op muskaatnotenperk Bojauw en hoe het leven van de tot slaafgemaakten strak verliep op de "perkklok", waarbij de perkslaven in alle vroegte naar de muskaatbomentuinen vertrokken voor onderhoud of de oogst.

Aquarellen van Lontor

Met de aquarel laat Ver Huell vanuit zijn verbeelding verschillende elementen zien uit het dagelijkse leven op de door slavernij gedreven perken. We zien tot slaaf gemaakte volwassenen en kinderen terugkomen van de notenpluk, manden gevuld met vruchten en bundels gesprokkeld hout.

Op de schildering is op drie plekken een hoogwaardigheidsbekleder te zien. Hier verwijst Maurits naar zichzelf. Rechtsvoor zit hij als administrateur, wellicht met de cijfers van de opbrengsten van de muskaatnotenperken die hem door de Britten waren overhandigd. Hij wordt uit de zon gehouden door een slaafgemaakte vrouw. Links zien we hem rondgedragen op een draagstoel, verwijzend naar de tour die Ver Huell langs de perken op Lontor had gemaakt, hierbij deels "gemakkelijk voortgedragen" door slaafgemaakten op "een soort van draagstoelen, aan weerszijde van twee lange bamboezen voorzien, aan de einden zijn twee kortere gehecht, welke de slaven op de schouders nemen". Op de veranda zien we Ver Huell nog eens zitten, met zicht op zee. Het roept de herinnering aan zowel de ontmoeting met Ida als met Roosje en rups op.

De aquarellen over Banda geven een idyllische indruk, de verbeelding van Ver Huell. Wat ontbreekt zijn de veelvuldige en excessieve straffen door perkeniers en de opzichters, 'mandoers', die werden aangesteld om de slaafgemaakten in de gaten te houden om verzet, opstand en vluchten te voorkomen. Uit de ontmoeting van Maurits met Roosje bleek al dat angst voor bestraffing continu aanwezig was. Inhumane behandeling en ziekten kostten vele levens.(4)

Bronnen en verder lezen:

(1) Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I (1835), p. 102; Fraassen, Chris F. van & Pieter Jan Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819 (Zutphen 2008), p. 182-183, 601.

(2) Ver Huell, Q.M.R., 'Levensherinneringen', gedigitaliseerd en online beschikbaar via: Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 58, scans 0487-0490.

(3) Het geboortejaar van Ida is niet bekend, de doop heeft meerdere jaren na haar geboorte plaatsgevonden aangezien haar zoon in 1794 is geboren. Na het overlijden van Van Aart trad Ida nog een derde keer in het huwelijk, met de Bandanese perkenier Franciscus Johannes Fredericus von Salgary (1793-1852). De gegevens van Ida Magdalena Vrijmoed zijn gebaseerd op Van Fraassen, Chris F. van, Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd (Zutphen 2008), p. 356-357.

(4) Voor behandeling, bestraffing en mishandeling zie o.a. Baay, Reggie, Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië (Amsterdam 2015), pp. 98-118, Loth, Vincent, 'Pioneers and Perkeniers: The Banda Islands in the 17th Century', in: Cakalele 6 (1995), p. 25.

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

Christina Martha Tiahahu en Maurits Ver Huell

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg
(familiegraf / monument).

CHRISTINA MARTHA DOOR MAURITUS VER HUELL.
© MAURITS VER HUELL, MUSEUM ARNHEM, GM 01361, PD.

"Met eene kruis-Orangbaai van Noessa Laut werd bij ons aan boord gebragt, het hoofd der muitelingen van dat eiland, Paulus Triago, Radja van Aboeboe, vergezeld van een jong en schoon Indiaansch meisje. Spoedig vernam ik, dat zij de eenige dochter van den gevangen Radja was, en Christina Martha heette. Bij alle gevechten tegenwoordig, had zij niet alleen de wapens van haren grijzen vader gedragen, maar zelfs onder de voorvechters den Tjakileli of krijgsdans mede gedaan, en in dapperheid en bloeddorstigheid uitgemunt".(1)

Wie was Christina Martha Tiahahu?

Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk te geven. Bronnen zijn schaars en eenzijdig, lokale orale overleveringen lijken afwezig.(2) Christina Martha is geboren in de dorpsgemeenschap Abubu op het eiland Nusalaut. Een precieze geboortedatum is onbekend, net als die van haar doop. En wanneer zij pas als tiener is gedoopt, wat was dan de inheemse naam van het meisje 'Christina Martha'?(3)

Over haar moeder is niets bekend, niet eens een naam. Zij moet al vroeg zijn overleden. Christina's vader Paulus Tiahahu was een (christelijke) Molukse strijder tegen het Nederlandse koloniale regime en was de vijftig ruim gepasseerd toen zijn dochter werd geboren. Het geslacht van Tiahahu behoorde tot de stichters van Abubu en vervulde al eeuwenlang de functie van 'kapitan', voorvechter van de dorpsgemeenschap. Paulus werd door de Nederlanders beschouwd als een van de belangrijkste opstandelingen van het eiland Nusalaut. In alle contemporaine bronnen wordt Christina Martha omschreven als de wapendraagster van haar vader. Het is niet duidelijk welk direct aandeel zij in de oorlog hebben gehad.

'Zeer schadelijke sujetten'

Christina Martha Tiahahu kwam op 14 november 1817 als krijgsgevangene aan boord van het schip van Ver Huell. De Pattimuraoorlog was bijna ten einde.
Ver Huell besteedt relatief veel aandacht aan deze jonge Molukse vrouw en de verhoren van de gevangengenomen strijders en oorlogsleiders, mogelijk omdat dit juist de gebeurtenissen zijn waarbij hij direct betrokken is geweest. Christina Martha werd vrijgesproken voor haar aandeel in de oorlog, haar vader werd wel veroordeeld en geëxecuteerd, zijn lichaam door Nederlandse matrozen en militairen onteerd. Christina Martha werd daarna "bij den schoolmeester van Aboeboe besteed".(4)

Christina Martha ontsnapte al snel aan haar huisarrest. Welke hoop op een toekomst in vrijheid zou zij hebben gehad? Haar ontsnapping was van korte duur,

de lokale elite van het eiland verzocht de Nederlandse bezetter om haar en andere "zeer schadelijke sujetten" van het eiland te verwijderen.(5)

Een tragische heldin

Op 17 december kwam Christina Martha zo opnieuw bij Ver Huell aan boord, onderweg om te worden verbannen en weggevoerd naar een leven van dwangarbeid in slavernij. De gezondheid van Christina Martha verslechterde snel en zij weigerde medicatie en voedsel tot zij uiteindelijk op 2 januari 1818 op zee overleed. Christina Martha kreeg tussen de eilanden Buano en Obi een anoniem 'zeemansgraf' in de Seramzee.(6)

Ver Huell is de enige ooggetuige die over Christina Martha Tiahahu heeft gepubliceerd en haar beeltenis op papier heeft vastgelegd. Zijn beschrijving, verbeelding en publicaties spelen een belangrijke rol in de beeldvorming en status van nationale heldin, waarbij feit en fictie steeds meer zijn vermengd. Lees hier meer over in Pahlawan nasional Martha Christina.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën I, p.248; vergelijk het Journaal door 2e luitenant-ter-zee H.P.N. 't Hooft gehouden aan boord van het linieschip de Admiraal Evertsen, 1 december 1816 – 21 april 1819, d.d. 14 november.*

(2) *Veel bronnen over de Pattimura oorlog, waarin Christina Martha Tiahahu soms (kort) wordt beschreven zijn samengebracht en bewerkt door Chr. van Fraassen en online beschikbaar. Naast deze bronnen en de geschriften van Q.M.R. Ver Huell heb ik bij het schrijven van de sporen over Christina Martha dankbaar gebruik gemaakt van de belangrijke studie van Hans Straver, Vaders en dochters. Molukse historie in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw en haar weerklank in Indonesië (2018), speciaal pp. 133-228.*

(3) *Christina Martha Tiahahu is geboren rond 1800, het is onduidelijk of zij als baby gedoopt is, of pas op latere leeftijd. Tijdens de Britse overheersing lag de kinderdoop grotendeels stil onder een baptistenpredikant. Vanaf 1815 worden met de komst van predikant Joseph Kam op de Ambonse eilanden geregeld massale doopplechtigheden gehouden na de dienst.*

(4) *Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen I, pp. 248-254; Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 60, Manuscript van de Herinneringen, pp 238-246, scans 0134-0139.*

(5) *Verbanning van opstandelingen van Nusalaut, Besluit Schout-bij-Nacht Commissaris-Generaal Buyskes, 9 februari 1818, no. 199.*

(6) *Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen I, pp. 270-272, Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen II, pp. 1-3; Manuscript pp 257-259 en 268-269, scans 0144-0145 en 0150; vgl. Journaal H.P.N. 't Hooft (zie noot 1), subdato 23 december 1817, 2 januari 1818; zie ook Fraassen & Klapwijk, Herinnering (2008) p.325-326; Hagen, Koloniale oorlogen (2018) p.278-279.*

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

TERECHTSTELLING PAULUS TIAHAHU BIJ FORT BEVERWIJK OP HET EILAND NUSALAUT | © COLLECTIE MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM, MMR P2161-50, PD.

Pahlawan nasional Martha Christina

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

Auteurs, biografen en historici hebben vanaf midden negentiende eeuw bij de beschrijving van Christina Martha Tiahahu veelvuldig teruggegrepen op de Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën die Maurits Ver Huell in 1835-1836 in twee delen publiceerde. Aan haar verhaal zijn vanaf het begin veel fictieve elementen toegevoegd.

Feit en fictie

Dit gebeurde al door Ver Huell zelf, die Christina Martha net als eerder al Roosje beschrijft, met de hem kenmerkende Europees paternalistische houding en tegelijkertijd vol verwondering en romantische bewondering. Oprecht geïnteresseerd en met empathie, niet zelden ook bijzonder denigrerend over de inheemse bevolking. In zijn beeldvorming voegt Ver Huell bijbehorende waarden en karaktereigenschappen toe.(1)

Na of bij het schrijven van zijn Herinneringen raakte Ver Huell opnieuw zo geïnspireerd door Christina Martha, dat hij haar gebruikte als personage in een fictieve liefdesgeschiedenis. 'Christina Martha. Oosterssch-Romantisch-Historisch-Tafereel' speelt tegen de achtergrond van de Pattimura-oorlog. Op 28 februari 1837 droeg Maurits deze vertelling voor bij de Rotterdamse afdeling van de prestigieuze Hollandse Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. (2)

In loop der tijd werden door latere auteurs veel 'nieuwe' fictieve elementen en gebeurtenissen toegevoegd aan het karakter en de daden van Christina Martha. Zacharias, auteur van de Indonesische staatsbiografie over 'Martha Christina' schrijft dat de historische bronnen buitengewoon schaars zijn en de overgeleverde verhalen overwoekerd door verzinsels.(3) Op Nusalaut of binnen de familie Tiahahu lijkt geen lokale orale traditie te zijn geweest die het levensverhaal van Christina Martha vanuit haar perspectief heeft overgedragen.(4)

Wie is Martha Christina Tiahahu?

Het voortleven van Christina Martha als Martha Christina is niet per se gebaseerd op historische werkelijkheid en de reden voor de opvallende omdraaiing van de voornamen blijft onduidelijk. Martha Christina is in 1969 uitgeroepen tot Pahlawan Kemerdekaan Indonesia, 'Heldin van de Indonesische Vrijheid'. Als Pahlawan nasional, nationale heldin, is zij van onschatbare waarde als instrument en verbindende factor in het grote en verscheiden Indonesië. Een land vol littekens uit het verleden – aangebracht door koloniale bezetters en de verschillende regionale en religieuze bevolkingsgroepen onderling. Net als Pattimura wordt Martha Christina ingezet door maatschappelijke organisaties en ter inspiratie van jongere generaties. Daarnaast speelt zij een belangrijke rol bij de emancipatie van meisjes en vrouwen. Keerzijde van deze institutionalisering van Indonesische geschiedenis is, speciaal voor de Molukken, dat, net als de koloniale geschiedschrijving, de Indonesische geschiedenis een opgelegd verleden is.(5)

POSTZEGEL VAN MARTHA CHRISTINA UIT 1999. | © PD.

Levende geschiedenis

De historische Christina Martha, zo ongelukkig, kwetsbaar en eenzaam in gevangenschap aan haar einde gekomen, leeft voort in de sterke en onafhankelijke vrouw Martha Christina en is zo levende geschiedenis geworden. De rol van Martha Christina als agent naar zelfbeschikking en -bestemming is uiteindelijk in oorsprong gebaseerd op het beeld dat Maurits Ver Huell van Christina Martha creëerde. Zijn verhaal over haar hartstochtelijke inzet en strijd vormde de basis van mythe- en beeldvorming. Al blijft het tragische leven van de jonge vrouw helaas grotendeels ongrijpbaar, de historische Christina Martha mag niet worden vergeten en verdient herinnering.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Ver Huell, Q.M.R., Herinneringen II, pp. 1-3; Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 60, Manuscript van de Herinneringen, pp 268-269, scan 0150.*
(2) *GA 2039, inv.nr. 64; Hans Straver heeft in 2013 een gepubliceerde uitgave bezorgd en toegelicht.*
(3) *Zacharias, L.J.H., Martha Christina (Jakarta 1984), p. 3-4. Vertaling en origineel citaat via Straver, Vaders en dochters, p.216-217. Voor een gedegen beschrijving en beoordeling van de verschillende bronnen en literatuur over Christina Martha, zie Straver, Vaders en dochters, pp. 199-223.*
(4) *Wanneer de voorouderlijke geschiedenissen in de eerste decennia van de 20e eeuw op schrift worden gesteld, ontbreken daarbij de verhalen van Christina Martha en Paulus Tiahahu en hun rol tijdens de Pattimura-oorlog.*
(5) *Straver, Vaders en dochters, pp. 223-228*

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

STANDBEELD VAN VRIJHEIDSSTRIJDSTER MARTHA CHRISTINA TIAHAHU (1800-1818).
© HENK VAN RINSUM, COLLECTIE TROPENMUSEUM AMSTERDAM, TMNR_20017956,...

De Pattimura-oorlog, strijd voor vrijheid

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek

Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

De noordelijke Molukken en de Ambonse eilanden vormden de belangrijkste locaties voor kruidnagel. Net als op de zuidelijker Banda-eilanden werd door Nederlandse kolonialisten met bruut geweld een monopolie afgedwongen. De kruidnagelteelt werd geconcentreerd op Ambon en de omliggende eilanden Haruku, Saparua en Nusalaut, met grootschalige inzet van dwangarbeid door mensen in slavernij.(1)

Wisseling van koloniale bezetter

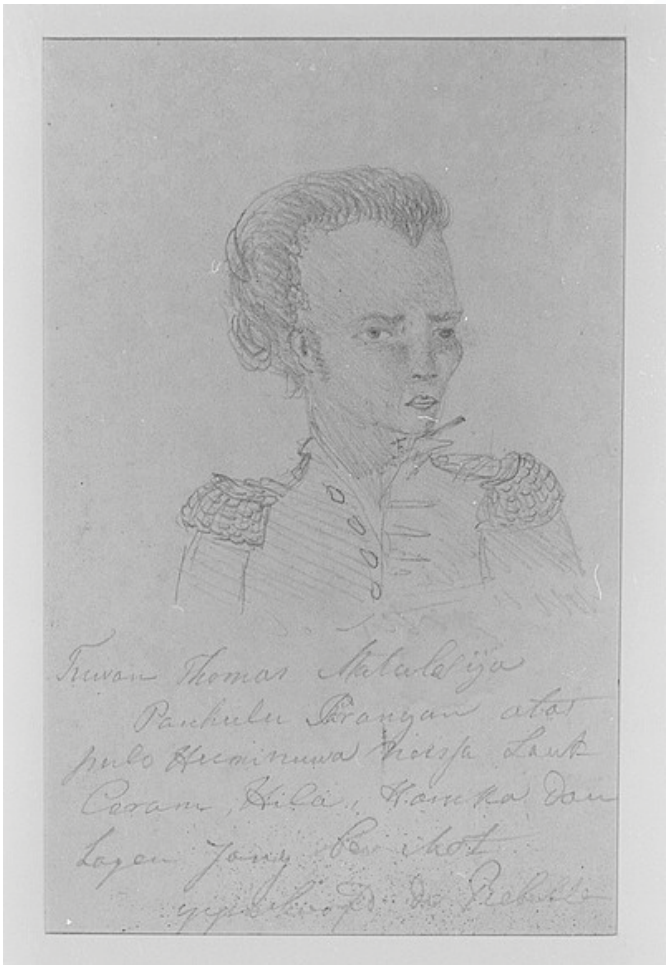
Vanaf 1796 kwamen de eilandbewoners in de Indonesische archipel als gevolg van oorlogen in Europa afwisselend onder Nederlandse en Britse koloniale bezetting. Na de definitieve val van Napoleon in 1815 werd de 'teruggave' van de koloniën opnieuw vastgelegd. Niet aan de lokale bevolking, maar opnieuw aan de Nederlandse kolonialisten.(2)

De machtsoverdracht werd eiland voor eiland afgedwongen door de Nederlanders. Er was tegenwerking van Britse bestuurders en zeker in de buitengebieden was er veelvuldig verzet van lokale leiders en bevolking. De inheemse samenlevingen waren de voorbije decennia nooit betrokken bij de veranderingen, besluitvorming en maatregelen van opeenvolgende Europese koloniale bezetters. Opnieuw werd vanuit Europa over de hoofden van de bevolkingsgroepen over lijf en leven beslist.

Pattimura-oorlog

Enkele weken na de Nederlandse machtsovername op de Ambonse en Molukse eilanden brandde in mei 1817 de Pattimura-oorlog, genoemd naar de Molukse oorlogsleider Thomas Matulessy (1783-1817), in alle hevigheid los.(3)

De oorlog is direct terug te voeren op het hardvochtige beleid gedurende de vorige Nederlandse bezetting tussen 1808-1811, onder de Gelderse gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1762-1818). Hij had geen oog voor de bewoners van de archipel, laat staan voor de mensen in slavernij. De Patriottische ideeën van vrijheid en gelijke rechten, waarmee Daendels in Nederland bekend geworden was, golden blijkbaar niet voor de bewoners van de Indonesische archipel. Zijn prioriteit lag bij de verdediging van de kolonie tegen de Engelsen, waarbij de eilandbevolking en slaafgemaakten gedwongen ingezet werden. Onmenselijke omstandigheden hadden duizenden levens geëist.(4)

THOMAS MATULESIJA, OPPERHOOFD DER REBELLEN.
© MAURITS VER HUELL, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM, GM 01358, PD.

Een hardvochtige kolonisator

De angst voor terugkeer naar het inhumane Nederlandse beleid onder Daendels vormde een belangrijke drijfveer voor de Pattimura-oorlog. In de Nederlandse bronnen wordt de oorlog omschreven als muiterij en opstand, als was het slechts een rebellie tegen het wettelijke gezag. Hiermee worden de drijfveren van de Molukkers en hun strijd tegen onderdrukking en een vrij leven op de Molukse eilanden tekort gedaan. Onder leiding van Thomas Matulessy werd een lijst met klachten tegen het Nederlandse bestuur opgesteld, afgesloten met een waarschuwing en ondertekend door de regenten van de verschillende eilanden. De oorlog werd in eerste instantie niet gevoerd tegen koloniale overheersing op zichzelf, of voor Molukse onafhankelijkheid. De strijd ging wel en expliciet om vrijheid van leven.

Na de verovering van fort Duurstede op het eiland Saparua op 14 mei 1817 volgde in fases een bloedige strijd, waarbij aan beide kanten vele slachtoffers vielen. Pogingen tot onderhandelingen in juli liepen op niets uit. Uiteindelijk kregen de Nederlanders de overhand nadat eind september en begin oktober oorlogsschepen met versterkingen arriveerden, waaronder hulptroepen uit Ternate en Tidore. Na heftige gevechten verloren de Molukse strijders de greep over hun geboortegronden, waarna de eilanden door de Nederlanders opnieuw onderworpen werden.

Op 16 december werden de voornaamste gevangen vrijheidsstrijders, waaronder Kapitan Pattimura, opgehangen. Ruim honderd opstandelingen werden jarenlang in slavernij gehouden en tewerkgesteld op Java. Enkele maanden later zou een brief van Maurits Ver Huell onbedoeld krantenlezers in Nederland bekend maken met de Pattimura-oorlog. Lees hier meer over Ver Huell als bron voor de oorlog

Bronnen en verder lezen:

(1) *Manuhutu, Wim, 'Mokum en Maluku', in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek (Amsterdam 2020), pp. 143-145; zie voor kruidnagelmonopolie ook G. Knaap, Kruidnagelen en christenen. De VOC en de bevolking van Ambon, 1656-1696 (Leiden 2004).*

(2) *Voor bronnen en literatuur over de Pattimura-oorlog zie: 'Bronnen betreffende de Midden-Molukken 1796-1902' via: ; Fraassen, Chris F. van & Pieter Jan Klapwijk, Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819 (Zutphen 2008); Fraassen, Chris F. van, Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd (Zutphen 2008) speciaal hoofdstukken VIII-XIII; Hagen, Piet, Koloniale oorlogen in Indonesië (Amsterdam/Antwerpen 2018), p.274-280; Straver, Hans, Vaders en dochters. Molukse historie in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw en haar weerklank in Indonesië (Hilversum 2018), hoofdstuk 3, 'Een historie van Saparua', pp. 133-228.*

(3) *Matulessy, ook wel Matulesia genoemd in 19e-eeuwse bronnen, geniet vooral bekendheid onder de naam Kapitan Pattimura: Patih=vorst, murah=grootmoedig. Onder deze naam is hij in 1973 ook tot Pahlawan Nasional, nationale held, uitgeroepen.*

(4) *Over Daendels en 'verlichting' onder de Britten zie o.m. Hagen, pp. 250-261, 267-269, 277; Baay, Reggie, Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië (Amsterdam 2015), pp. 170-174; Fraassen, Romanticus, p. 63-84.*

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

Maurits Ver Huell als bron voor de Pattimura-oorlog

Drie vrouwen in de Indonesische archipel volgens Maurits Ver Huell

1800-1900 | Achterhoek
Algemene Begraafplaats Doesburg, Meipoortwal, Doesburg (familiegraf / monument).

De Gelderse marineofficier, schrijver en tekenaar Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell raakte in 1817 direct betrokken bij de Pattimura-oorlog. De enige bekende portretten van oorlogsleider Thomas 'Pattimura' Matulessy en Christina Martha Tiahahu zijn door Ver Huell gemaakt tijdens hun gevangenschap. In essentie gaan alle latere afbeeldingen terug op zijn tekeningen. Jarenlang gold dit ook voor zijn verslag van de Pattimura-oorlog.

Ver Huell als bron

Maurits Ver Huell is een bijzonder belangrijke bron voor de Pattimura-oorlog, al is hij slechts beperkt bij de directe oorlogshandelingen betrokken geweest. Hij diende aanvankelijk als eerste officier op het linieschip *Admiraal Evertsen,* vanaf maart 1817 als bevelhebber. De eerste oorlogsmaanden verbleef hij op het eiland Ambon, waar hij veel excursies maakte, tekende en verzamelde. De beschrijvingen hiervan in zijn gepubliceerde Herinneringen staan in schril contrast met de verschrikkingen van de bloedige strijd.

Pas toen zijn schip naar de baai van Saparua werd gestuurd, raakte Ver Huell direct bij de oorlog betrokken. Hij was verantwoordelijk voor de logistieke taken en verzorgde ondersteunende kanonnades bij aanvallen op inheemse dorpen en versterkingen. Zijn schip deed daarnaast dienst als 'gevangenis'. Voor Maurits was het neerslaan van de opstand, het straffen van aanstichters en tuchtigen van de bevolking legitiem. Tegelijkertijd vond hij dat koloniale gezagsdragers en hun beleid niet mochten ontaarden in onderdrukking en slavernij.(1)

PORTRET VAN QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL (1787-1860) OP 25-JARIGE LEEFTIJD | © ANONIEM, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM - PD

'Oorlogscorrespondent'

Ver Huell vervulde onbedoeld een rol als 'oorlogscorrespondent'. Na afloop van de oorlog schreef hij vanuit de archipel een brief aan zijn vriend en voormalige 'zeevader' Kreekel.(2) Deze brief wordt anoniem geplaatst op de voorpagina (en volgende) van de Opregte Haarlemsche Courant van 25 juni 1818.

Na publicatie waren voormalig Commissaris-Generaal (en Ver Huells opperbevelhebber) Buyskes en de militaire leiding in Nederland 'not amused': ontnomen was hun de kans om de berichtgeving te sturen, te censureren of te verzwijgen. "Buyskes zeer verbolgen

een schets van den oorlog in de Molukken in de Haarlemsche Courant te lezen", schreef Ver Huell in de kantlijn van zijn Levensherinneringen bij de paginalange beschrijving over hoe hij op het matje moest komen. Buyskes had hem nog toegebeten dat "zij die mij vooruit loopen zullen ondervinden dat zij achter uit zullen gezet worden. – Het zij zoo".(3) En inderdaad was de carrière van Ver Huell als zee-officier hierna voorbij. De rapportage van Ver Huell bleef echter nog jarenlang een belangrijke, zo niet de voornaamste, informatiebron over de oorlog in Nederlands Oost-Indië en is vrijwel geheel overgenomen in de Jaarboeken van het Koningrijk der Nederlanden (1821).

In de brief spreekt Ver Huell ook over de gevangenname van belangrijke oorlogsleiders, waaronder "het Opperhoofd van Noessa Laout, welke zijne dochter, een meisje van 16 à 17 jaren, tot wapendraagster had; voor welk meisje men vergiffenis verworven heeft". Het betreft Paulus Tiahahu en zijn dochter Christina Martha Geen woord echter over haar tragische einde aan boord van zijn schip.

Bronnen en verder lezen:

(1) Onder meer Herinneringen I, p. 127-128 en 219-220.
(2) Ver Huell diende in 1807 onder commandant Willem Kreekel op De Vlieg. Onderweg naar Oost-Indië en gevechten met de Britten raakte de bemanning in Portugese gevangenschap (1808-1810) in San Salvador, Brazilië. Ver Huell publiceerde over de reis en gevangenschap in 1842 Mijne eerste zeereis.
(3) Gelders Archief, Toegang 2039, inv.nr. 58 'Levensherinneringen', folio 332-334 (scans 0592-0594).

© Aschwin Drost, Scribe Diem, CC-BY-NC

Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen

Augustus, Paramaribo en Plantage Molhoop (deel 1)

1700-1800 | Achterhoek
Laan Ampsen 8a, Lochem

PORTRET VAN CHRISTIAAN VAN MOLHOOP IN DIENST BIJ BARON VAN NAGELL, DOOR OZIAS HUMPHRY, 1795.

De man op dit portret, Christiaan van Molhoop, woonde van 1803 tot zijn dood in 1816 op Huis Ampsen. Zijn hoofdtooi wijst op een status als livreidrager, een huisbediende aan een koninklijk of adellijk hof. Hij poseert geenszins als een onderdanige dienaar, maar kijkt de toeschouwer recht in de ogen. Eerder droeg dit schilderij van Ozias Humphry uit 1795 de titel 'Baron Nagell's Running Footman'.(1) Nieuw genealogisch onderzoek van Marjolijn Flobbe (2021) onthulde de naam en herkomst van de man: Van Molhoop, genoemd naar een Surinaamse plantage waar Christiaan in 1733 in slavernij was geboren. Tijd voor nader onderzoek naar zijn enerverende leven.

Huis Ampsen had al een oudere connectie met slavernij: de grootvader van Anne Willem Carel van Nagell (1756-1851), met wie Christiaan van Molhoop naar Lochem was gekomen, was Hendrik Jacob baron van Nagell, Bewindhebber van de provincie Gelderland voor de WIC.

Geboorte

Omstreeks 1733 gaf de tot slaaf gemaakte Rosalina het leven aan een zoon, die de naam Augustus kreeg.(2) Niet zijn moeder of vader gaven hem die naam, de slavenhouder of directeur van de plantage deed dat. Vanaf zijn geboorte was hij in slavernij, een 'creool', volgens de koloniale administratie toen, niet in Afrika geboren. Augustus woonde in 1753 bij de weduwe Bertrand, die was hertrouwd met de weduwnaar Gerard Moll, eigenaar van plantage Molhoop. Augustus' werk was: 'Voetebooy', ofwel loopjongen. Hij werkte dus niet op het veld om koffie en katoen te verbouwen, maar in en rond de directeurswoning op de plantage of in Paramaribo voor de directeur of eigenaar en zijn of haar familie. De hele dag voorzag hij hen van alles dat ze nodig hadden: drankjes, pijpen om te roken, gepoetste schoenen, de koele wind van een waaier, schaduw van de parasol of allerhande boodschappen. Of hij speelde met de kinderen als 'speelslaaf'. Het was een dag- en nachtdienst.

Johannes Moll uit het Land van Kleef was van 1737 tot zijn dood in 1753 eigenaar van de koffieplantage Molhoop. Aanvankelijk heette de plantage Mollenburg, maar door zijn huwelijk met de weduwe van de buurplantage breidde het bezit zich uit onder de nieuwe naam Molhoop, later in de volksmond Varan geheten.(3) Ten tijde van de geboorte van Augustus woonden er 102 slaafgemaakten op de plantage.

Oorlog en vrede

Augustus was een jongeman rond 1750, toen het verzet van de Marrons in volle gang was. In het midden van de achttiende eeuw waren er al zo'n 3000 mensen ontsnapt uit gevangenschap en dwangarbeid en naar het bos gevlucht. In 1751 brak op de houtplantage La Paix aan de Tempati-kreek een grote opstand uit, die zich uitbreidde over andere plantages. De slaafgemaakten verzetten zich tegen de gedwongen verhuizing naar een suikerplantage. Militairen zetten het gebied in brand en de opstandelingen trokken zich terug in het bos. Toch leidde deze driejarige strijd tot onderhandelingen en uiteindelijk tot een bestand tussen een groep Marrons en de koloniale overheid.(4) Ook de slaafgemaakten op Molhoop aan de Cottica en de mensen in Paramaribo zullen van dit nieuws uit de buurt van de Commewijne hebben gehoord.

Geweld

Geweld op plantage Molhoop/Varan zelf komt ook direct uit de bronnen naar voren. Zo werd in 1769 – de plantage was toen eigendom van 'de erven Moll en Bertrand' – een vrouw genaamd Minerva van de plantage Molhoop door het hof van Politie ter dood veroordeeld en gebracht, waarna haar hoofd op een staak werd geplaatst. Zij zou brand hebben gesticht. Met zulke afschrikwekkend voorbeelden werd het systeem van slavernij gehandhaafd.(5) Augustus was toen al acht jaar weg uit Suriname.

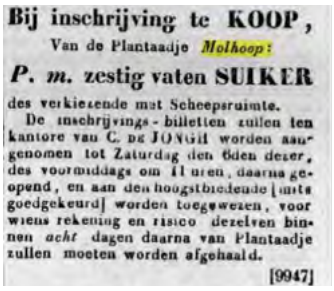
Verzet

Een wetenswaardig feit over Molhoop van ruim honderd jaar later is dat de vader van de antikoloniale strijder Anton de Kom (1898-1945) daar in 1862, een jaar voor de afschaffing van de slavernij, werd geboren. Zijn moeder was "de veldmeid Doortje", hij heette Damon, doopnaam Adolf.(6) In de emancipatie registers staan zes personen met die achternaam en één persoon heet Kom, zonder 'de'.

Bronnen en verder lezen:

(1) https://www.tate.org.uk/art/artworks/humphry-christiaan-van-molhoop-t13796. M. Flobbe, 'Christiaan van Molhoop. De man achter het schilderij'. In: Gen.magazine juni 2021, p.6-9
(2) M. Flobbe (2021). In een nummer van Wi Rutu, het blad van de Stichting voor Surinaamse Genealogie, publiceert Marjolijn Flobbe een uitgebreider artikel over haar onderzoek.
(3) Suriname Heritage Guide, document over plantage Molhoop
(4) Karwan Fatah Black, https://www.maandvandegeschiedenis.nl/page/10013/opstand-om-stil-te-staan
(5) https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.03/invnr/161/file/NL-HaNA_1.05.03_161_0195
(6) https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341/dab74478-3b6e-45c0-9bbb-f47ae632cddd?searchTerm=kom-de
geraadpleegd 18 november 2021

© Dineke Stam, mede gebaseerd op onderzoek van Marjolijn Flobbe, CC-BY-NC

Bij inschrijving te KOOP,
Van de Plantaadje *Molhoop*:
P. m. zestig vaten SUIKER
des verkiezende met Scheepsruimte.
De inschrijvings-billetten zullen ten kantore van C. DE JONGH worden aangenomen tot Zaturdag den 6den dezer, des voormiddags om 11 uren, daarna geopend, en aan den hoogstbiedende [mits goedgekeurd] worden toegewezen, voor wiens rekening en risico dezelven binnen *acht* dagen daarna van Plantaadje zullen moeten worden afgehaald.
[9947]

PLANTAGE SUIKER VAN PLANTAGE MOLHOOP, 1848 SURINAAMSE COURANT. VAN DELPHER

PLANTAGE MOLHOOP AAN DE COTTICA, ALGEMENE KAART VAN SURINAME, ALEXANDER DE LAVAUX, 1737 – 1757

Amsterdam, op de Zierikzee en naar Demerara

Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen (deel 2)

1700-1800 | Achterhoek
Laan Ampsen 8a, Lochem

Vertrek uit Suriname

De Marron-oorlogen zijn de reden dat Augustus in 1761 Suriname verliet. Hij werd meegenomen door een neef van eigenaar Johannes Moll, Willem Gerard Moll. Als "Sous luitenant" in de burgercompagnie moest Willem Gerard tegen Marrons vechten, maar hij hield dat niet vol. Hij voer als passagier met kapitein Corn. Spruijt naar Amsterdam en nam Augustus mee. (1) Willem Gerard had Augustus gekregen van Anna Amalia Bertrand, de weduwe van Johannes Moll.

Doop in Amsterdam

Op 14 juli 1763 deed Augustus, "een geboore heiden uit Suriname" belijdenis in de Amsterdamse Westerkerk, waar hij op 26 augustus 1763 werd gedoopt. Sindsdien heette hij Christiaan van Molhoop.

Ruim een jaar later overleed Moll, met wie Christiaan was meegekomen uit Suriname. Welke betrekking Christiaan kort daarna als vrije man vervulde of hoe hij in zijn levensonderhoud voorzag, is niet bekend.

Oost-Souburg en op zee

Waarschijnlijk meldde Christiaan zich bij de Admiraliteit omdat hij werk nodig had. Van april tot september 1768 was hij matroos op 's Lands schip van oorlog De Jonge Prins van Oranje, dat tot taak had op de "Middellandsche Zee tegen piraten" op te treden.(2) In november 1770 monsterde Christiaan aan op het schip Zierikzee en liet zich inschrijven als lidmaat van de Nederduits-gereformeerde kerk in Oost-Souburg.(3) De Zierikzee was een groot oorlogsschip van de Zeeuwse Admiraliteit, onderdeel van een eskader van

NEDERLANDS ESKADER OORLOGSSCHEPEN. H. KOBELL, 1777 | AFBEELDING SCHEPEN: UIT ART J.D. VLOT, "S-LANDS SCHIP "ZIERIKZEE" : DE GESCHIEDENIS VAN EEN ZEEUWS OORLOGSSCHIP 1733-1782'. IN: KRONIEK VAN HET LAND VAN DE ZEEMEERMIN (SCHOUWEN-DUIVELAND) 18 (1993), P. 57-74.

zes schepen dat strijd leverde in Noord-Afrika tegen onder andere Algiers. Het schip telde maar liefst 350 bemanningsleden en 64 kanonnen. Aan boord heerste rotkoorts (tyfus) waardoor ter hoogte van Portugal al honderd matrozen ziek waren. Anderhalf jaar later, in maart 1772, keerden de schepen terug. Minstens vijftig bemanningsleden waren gestorven inclusief de kapitein.

Demerara

Dat Christiaan de tocht overleefde, getuigt van een sterke gezondheid en overlevingskunst. Hij kwam daarna in dienst bij Willem August van Sirtema van Grovestins (1740-1813) in Den Haag, gedeputeerde in de Staten-Generaal namens Friesland en hoofdparticipant van de WIC. Zijn vader was kamerheer van Willem IV.(4) In 1785 en 1791 werd W.A. Grovestins door Willem V benoemd tot Commissaris naar de West-Indische Eilanden, en na 1792 gouverneur van de koloniën Essequebo en Demerary.

In 1779 zou Christiaan met Grovestins naar Demerary gaan. Tevoren diende Christiaan een verzoek in bij de Sociëteit van Suriname. Hij wilde een bewijs van zijn vrijheid, om vanuit Demerary een bezoek aan Suriname te kunnen brengen. Hij was goed op de hoogte van het Plakkaat van 1776, een wet die in mei 1776 door de Staten-Generaal aangenomen is voor slaafgemaakten die naar de Republiek reizen. Voortaan zullen zij na aankomst nog zes maanden gevangen zijn in slavernij en daarna vrij worden verklaard. Die periode kan met zes maanden verlengd worden als hun zogenaamde eigenaren de noodzaak hiervan aannemelijk maken. Christiaan gaf expliciet aan dat hij al veertien jaar in Nederland had gewoond. Hij kreeg de documenten en vertrok in november 1779 met het schip "De vrouw Anna Elizabeth en Anna" met acht andere passagiers naar Demerary. In juni 1780 kwam hij met een attestatie vanuit Den Haag wonen aan het Singel in Amsterdam, vanwaar hij februari 1788 naar Londen vertrok.(5)

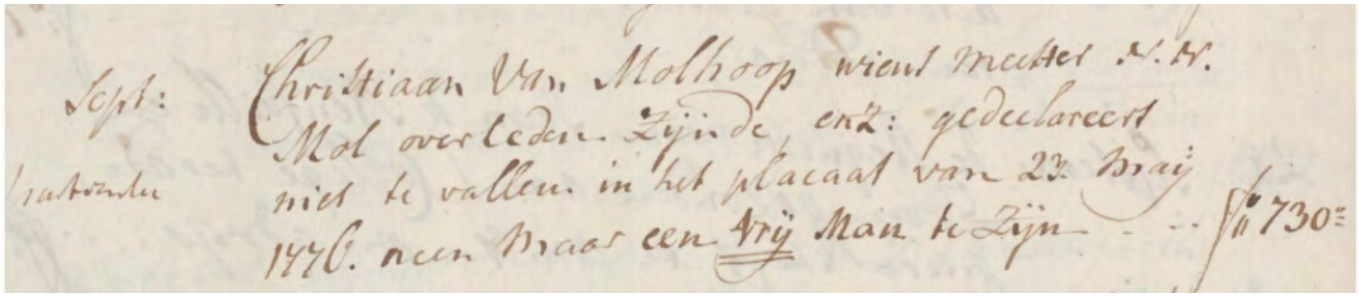
Of Christiaan zijn familie in Suriname heeft kunnen bezoeken, weten we niet. Maar de voorzorg die hij nam was zeker niet voor niets. Uit een notarieel document in Haarlem blijkt bijvoorbeeld dat Christiaan van der Vaart, die als slaafgemaakte was meegenomen door Jan Justus Swaving en rond 1810 als vrij man terugkeerde naar Berbice, daar opnieuw gevangen genomen was.

Bronnen en verder lezen:

(1) Originele scan Gouvernementsjournaal 24 juni 1761
(2) Zeeuws Archief, 508 Rekenkamer van Zeeland, 'Rekenkamer C', (1573) 1597-1805 (1808), 7981-7985 Acquitten behorende bij de 18e rekening over 1768. https://hdl.handle.net/21.12113/521234A547174CB1AC0943E9C6780073
(3) Datum inschrijving was 1 januari 1771, waarschijnlijk omdat de exacte datum niet bekend was. Zeeuws Archief, DTBL Oost- en West-Souburg 5A (NG West-Souburg Naamlijsten van lidmaten 1649-1815), geraadpleeegd 16 januari 2022. https://hdl.handle.net/21.12113/6B35A7E70AA143589343E595497F2130
(4) B.Henkes, Sporen van het slavernijverleden in Fryslan. Groningen (De Passage) 2001, p. 30. Gouverneur Grovestins had nakomelingen met een tot slaaf gemaakte vrouw, die Snitsevorg heetten. Wikipedia schrijft over Willem August Grovestins dat hij ook relaties had met mannen.
(5) Attestatie; Amsterdam Hervormde lidmaten 1763-1783, dank aan Marjolijn Flobbe.

© Dineke Stam, mede gebaseerd op onderzoek van Marjolijn Flobbe, CC-BY-NC

CHRISTIAAN VAN MOLHOOP EEN VRIJ MAN.
REGISTER OP NOTULEN VAN DE HOOGMOGENDE OVER 1779. HTTPS://WWW.NATIONAALARCHIEF.NL/ONDERZOEKEN/ARCHIEF/1.05.01.02/INVNR/86/FILE/NL-HANA_1.05.01.02_86_0036

Sept:
Christiaan Van Molhoop wiens Meester N. H.
Mol overleden Zijnde, en2: gedeclareert
niet te vallen in het placaat van 23 Maij
1776. neen Maar een Vrij Man te Zijn - - fl 730=

Londen: In dienst bij baron van Nagell

Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen (deel 3)

1700-1800 | Achterhoek
Laan Ampsen 8a, Lochem

Loper

In 1788 werd Christiaan in Londen 'footrunner' van Anne Willem Carel baron van Nagell van Ampsen, die net benoemd was als ambassadeur en een vertrouweling was van stadhouder Willem V. Waarschijnlijk heeft Christiaan via zijn contacten met Grovestins de aanstelling gekregen bij Van Nagell. De Grovestins correspondeerde met Van Nagell in 1789, vanuit Demarary en Curaçao.(1) Van Nagell was in 1788 gehuwd met Anna Catherina du Tour uit Den Haag. Een ambassadeur als Van Nagell voerde een grote huishouding met wel zeventien personeelsleden, waaronder een 'housekeeper', zes personeelsleden in livrei, een kok, een keukenmeid, twee koetsiers en een gouverneur voor de kinderen.(2) In de stal stonden vier paarden.

Van Nagell kreeg als gezant en minister in 1793 een speciaal verzoek van de Sociëteit van Suriname om de handel op Barbados, Suriname en Engeland te helpen veiligstellen in geval van vredebreuk tussen de Fransen en Engelsen. Van Nagell was van 1781-1783 ook bewindhebber van de VOC. Al twee generaties voor hem waren twee Van Nagell-broers bewindhebber van de provincie Gelderland voor de WIC. Hun moeder had het benodigde kapitaal daarvoor verstrekt.(3)

Hampton Court

Van Nagell was een verzamelaar van schilderijen. Bij de Franse inval in de Republiek in 1796 werd Van Nagell ontslagen als diplomaat, zijn goederen werden in beslag genomen en hij moest vanwege de inkomsten schilderijen verkopen. Koning George III bood de ex-ambassadeur net als Willem V een woning aan op Hampton Court, waar Van Nagell en zijn huishouding gingen wonen. Over Christiaan van Molhoop, die daar ook verbleef, kon ik in de archieven van Hampton Court nog geen notities vinden, ook niet in de kasboeken van Van Nagell, waar wel bedragen aan dienaren van anderen in vermeld staan.(4)
Wel is bekend dat in dezelfde periode in hetzelfde huis de twee kamerdienaren en "hofmoren" Cupido en Sideron verbleven.(5) Hun kostuums lijken veel op dat van Christiaan op het schilderij van Humphry. Vanaf 1802 was het beslag op de goederen opgeheven en in mei 1803 kwamen Van Nagell en gezin én Christiaan terug naar Nederland. Ook in Lochem schreef Christiaan zich in als lidmaat van de kerk. Op het kasteel waren later in de eeuw twee huisknechten, twee keukenmeiden, een kamenier, een werkmeid, en een wasmeid. In de tijd van Christiaan was er waarschijnlijk meer personeel, ook een palfrenier (koetsbediende) wordt apart genoemd.(6)

Bronnen en verder lezen:

(1) *Nationaal Archief, 1.10.102 Anne Willem Carel baron Van Nagell, correspondentie inv.nr 9/1789.*
(2) *L.H.M. Olde Meierink, Ampsen, de geschiedenis van een Gelders kasteel en zijn bewoners. (Lochem 1981) p 103, 104.*
(3) *https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.01.02/invnr/391/file/NL-HaNA_1.05.01.02_391_0049*
(4) *NA 1.10.102 Invnr: 57 Specificatie van uitgaven aan verschillende bedienden.*
(5) *Esther Schreuder, Cupido en Sideron, Twee Moren aan het hof van Oranje, Amsterdam, 2017 p. 144, 145.*
(6) *https://erfgoedcentrumzutphen.nl/onderzoeken/genealogie/persons?s-s=%7B%22q%22:%22nagell%22%7D&pa*

© Dineke Stam, mede gebaseerd op onderzoek van Marjolijn Flobbe, CC-BY-NC

CUPIDO (LINKS) EN SIDERON. DE HOOFDTOOI VAN CHRISTIAAN LIJKT EEN BEETJE OP DIE VAN DE KAMERDIENAREN VAN WILLEM V, DIE OOK OP HAMPTON COURT IN LONDEN WOONDEN. RIJKSMUSEUM, ISAAC LODEWIJK LA FARGUE VAN NIEUWLAND, 1766,

TRAP OP AMPSEN, MET BOVENAAN HET PORTRET VAN ANNE WILLEM CAREL, BARON VAN AMPSEN. EN LINKS AAN DE ZIJKANT DRIE KLEINE SCHILDERIJEN MET ZWARTE BEDIENDEN

Valet op kasteel Ampsen

Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen (deel 4)

1700-1800 | Achterhoek

Laan Ampsen 8a, Lochem

Huis Ampsen is alleen bij bijzondere gelegenheden geopend voor publiek. Om toch een indruk te krijgen kunt u een video gemaakt door het Historisch Genootschap Lochem Laren Barchem bekijken.

OP BEZOEK BIJ LANDGOED AMPSEN

Christiaan van Molhoop woonde op Huis Ampsen van 1803 tot zijn dood in 1816 op de leeftijd van ongeveer 83 jaar.(1) In de Volkstelling van 1813 staat hij genoteerd als “Valet, age inconnue”. Een valet was een persoonlijke dienaar. Christiaan was al vijftien jaar in dienst van Anne Willem Carel baron van Nagell van Ampsen (1756-1851) toen hij op Ampsen kwam.

BELLENBORD VOOR HET PERSONEEL OP AMPSEN. (FOTO'S DS)

Bezoek aan Ampsen

Om de sfeer te proeven van het kasteel en om meer te weten te komen over het verblijf van Christiaan op Ampsen in de laatste dertien jaar van zijn leven, brengen Else Gootjes, Barbara Esseboom en ik in april 2022 een bezoek aan de locatie. Is er nog archief of zijn er voorwerpen uit die tijd ter plaatse? Welke verhalen over Ampsen en het omvangrijke dienstpersoneel zijn bekend? Waar waren de vertrekken van het inwonend personeel op Ampsen? Waar is Christiaan begraven?

Marc van Weede ontvangt ons hartelijk met koffie en krentenwegge in de keuken van Huis Ampsen. Tot 1928 was in deze ruimte de herenkamer van het kasteel. Sinds de veertiende eeuw is dit landgoed al in bezit van de familie. De ongehuwde zus van de grootmoeder van Marc heeft het aan de vader en moeder van Marc en zijn twee broers nagelaten. Nu is het voor de helft verhuurd, de andere helft gebruikt de familie.

Le Leu de Wilhem

Marc waardeert de belangstelling voor Christiaan van Molhoop en zijn bijzondere geschiedenis. Hij heeft de ingelijste foto van Humphry's schilderij van Christiaan neergezet. Zijn zoektocht naar het dagboek van de zoon van Anne Willem Carel baron van Nagell, die Christiaan ook goed gekend moet hebben, heeft helaas nog niets opgeleverd. Maar hij heeft genoeg te vertellen en te laten zien. De grote verbouw van Ampsen naar de huidige staat vond plaats rond 1750 dankzij het huwelijk van Johann Herman Sigismund van Nagell, de vader van Anne Willem Carel, met Maurice Constance le Leu de Wilhem, rijke telg uit een WIC-familie uit Rotterdam.

Familieschilderijen

Het huis is volop gedecoreerd met familieschilderijen. Anne Willem Carel verzamelde schilderijen. Hij heeft oude meesters moeten verkopen in de Franse tijd, toen hij als trouwe aanhanger van Willem V in ballingschap in Londen was. Of hij ook de opdracht voor het schilderij van Christiaan heeft verstrekt? Marc weet dat niet, misschien is er meer te vinden in Tate London, waar het portret zich bevindt.

RECHTS EEN ZWARTE BEDIENDE OP HET PORTRET VAN ANNA HENRIETTE VAN LINTELO (1708-1728) DOOR JERZY LISZEWSKI 1712.
DEEL VAN EEN SERIE VAN DRIE LANGS DE TRAP OP KASTEEL AMPSEN.

Bronnen en verder lezen:

(1) Overledene (mannelijk) Christiaan van Molhoop, 83 jaar oud, zonder beroep, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, Laren, archief 207, inventarisnummer 8924, 08-12-1816, Burgerlijke stand, aktenummer 75 HET IS SCAN NR 129. Foto nr 004525069_00133.jpg Permalink: https://permalink.geldersarchief.nl/2C4C89FE588F4F-55BA8A1D09573FF98B

© Dineke Stam, CC-BY-NC

Ozias Humphry's originele pastel van Christiaan

Christiaan van Molhoop (rond 1733-1816) en Kasteel Ampsen (deel 5)

1700-1800 | Achterhoek
Laan Ampsen 8a, Lochem

Toen collega Barbara Esseboom in Londen moest zijn voor de presentatie van de Engelse vertaling van Quaco, had ze al bij Tate gevraagd waar het portret van Christiaan hing; het bleek in het depot te zijn. Ik ging toch naar Londen en kreeg zo de kans om het origineel te zien, in het magazijn van Tate aan de Mandela Way.(1)

Tate en suiker

In de trein op de heenweg ziet mijn buurvrouw op mijn scherm de foto's die ik maakte op kasteel Ampsen, om nog eens te kijken naar de andere, bijna niet waarneembare zwarte mensen die op de kleine schilderijen langs de trap staan afgebeeld. "Mooi huis", zegt ze. Ik laat haar de afbeelding van Christiaan van Molhoop zien en vertel dat hij daar werkte bij het dienstpersoneel en dat het portret in de collectie van Tate is. "Tate was ook gebaseerd op suikergeld", weet ze te vertellen. Slavernij is nooit ver weg. "Geweldig dat je iemand die twee eeuwen geleden leefde, weer zo in het licht kunt zetten."

UITSNEDE PORTRET VAN CHRISTIAAN VAN MOLHOOP IN DIENST BIJ BARON VAN NAGELL, DOOR OZIAS HUMPHRY, 1795.

Attitude

Ook gastvrouw Jay in Londen wordt helemaal enthousiast van het portret. "Attitude" heeft hij, zegt ze. Daar staat een man die zich niet laat knechten. Hij draagt een uniform, maar het lijkt wel alsof hem dat niet raakt. Hij toont zijn persoonlijkheid, krachtig, en inderdaad ook enigszins argwanend. Hoe was de relatie tussen hem en de baron? Liet de baron dat portret maken en accepteerde hij dat het er zo uitkwam: niet dienstbaar, maar zelfbewust? Was er meer tussen werkgever en "footman" dan een hiërarchische arbeidsrelatie?

Opdracht?

Was er wel een opdrachtgever voor dit portret? De baron hield van schilderijen. Hij hield zijn sociale status hoog. Hij zorgde ervoor dat het pastel in 1795 in de Royal Academy werd geëxposeerd. Ozias Humphry (1742-1810) maakte portretten in opdracht, hij werd ervoor betaald. Oorspronkelijk schilderde hij miniaturen, maar door een ongeluk ging zijn zicht achteruit en ging hij zich toeleggen op pastelportretten. Enkele jaren na zijn reis naar India werd hij in 1792 "pastelschilder van de koning".(2) Baron van Nagell heeft bemiddeld voor Humphry om een portret te maken van stadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen. Of waren bij het pastel van Christiaan alleen geportretteerde en schilder betrokken? Misschien zag Humphry een interessant gezicht van een man met een zwarte huidskleur en vroeg hij hem zelf. Dat het portret zich bevond in de eigen collectie van Humphry, die na zijn overlijden in 1810 overging op zijn zoon, pleit daarvoor.(3) Pastel is goedkoper en vraagt minder tijd dan olieverf.

Het originele pastel

Pas op het origineel zie ik dat Humpry Christiaan aanvankelijk meer en profil had getekend. Het is indrukwekkend om te zien, de krullen lijken van het papier af te komen. Zit daar een kuiltje in de kin? De vriendelijke 'arthandler' Lewis haalt het van de hanger, we kijken naar de achterkant waarop staat "pastel on buff paper, laid on linen" – pastel op kartonkleurig papier, gehecht op linnen. Lewis legt het portret op tafel en ik mag "enige tijd met het schilderij doorbrengen". Schilderijenrestaurator Alma Jongstra is toevallig ter plekke en hoort dat ik uit Nederland kom. Ze kijkt even mee. Vanuit haar vakgebied, restauratie, ziet ze andere dingen. Pastel bestaat over het algemeen uit kalk, pigment en bindmiddel. "Pastel is fragiel, dit lijkt ongefixeerd. De kunstenaar heeft de ondergrond op plaatsen zichtbaar gelaten. Overdoen zie je bij pastel vrij goed, dan slibt het snel dicht, dus het lijkt of het gezicht er meteen goed opstond. Het is subtiel en respectvol getekend, een levensecht gezicht".

HET PORTRET VAN CHRISTIAAN IS GEMAAKT TIJDENS ZIJN VERBLIJF OP HAMPTON COURT. TEKENING VAN DAT KONINKLIJK VERBLIJF DOOR HENRY BRYAN ZIEGLER, EERSTE HELFT NEGENTIENDE EEUW.

Christiaan van Molhoop heeft veel van de wereld gezien, Dat kun je bijna van zijn gezicht aflezen. "Voetoeboy", matroos, bediende in livrei, loper, herenknecht, overlever. Onder de tulband met de Nederlandse driekleur kijkt hij ons krachtig, zelfbewust en ietwat argwanend aan. Welke vraag stelt hij aan u?

Bronnen en verder lezen:

(1) Dank aan Tate medewerkers, Jessica Mackney, Lewis, Alma Jongstra, Sophie Neilson
(2) Neil Jeffares, Dictionary of Pastellists before 1800. Online edition
(3) Dank voor deze informatie aan Lisa Cole, Gallery Records Tate, mail aan auteur 26 mei 2022. Zie ook tekst van Ruth Kenny op website Tate

© Dineke Stam

Asueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oije (deel 1)

Een leven in Nederland, een leven in Suriname

Pita Schimmelpenninck van der Oije (Rheden, 1971) komt uit een oude Gelderse familie. Tot haar vijftiende woonde ze met haar ouders en broer in Ellecom, in het verbouwde koetshuis bij het huis van haar grootouders. De opa van haar opa ging op zijn veertigste naar Suriname en sloot daar een 'Surinaams huwelijk', terwijl hij in Nederland al getrouwd was. Hoe dat zat en hoe de nazaten elkaar leerden kennen, vertelt zij in dit verhaal.

PITA SCHIMMELPENNINCK

Het leven van Asueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oije (1835-1915)
"Mijn betovergrootvader Asueer Jacob Schimmelpenninck van der Oije trouwde in Nederland met Cornelia Wilhelmina Alter. Zij kregen samen drie dochters en een zoon. Ik stam af van die zoon. Nu schrijf ik een boek over het leven van mijn betovergrootvader die veertig jaar in Nederland en veertig jaar in Suriname woonde: een carrière in Gelderland, een carrière in Paramaribo; een Nederlands gezin, een Surinaams gezin."

Een leven in Nederland
"Asueer Jacob woonde met zijn moeder op Huis Hoevelaken. Hij was daar eerst rentmeester en later burgemeester van Hoevelaken en Nijkerk. In 1867 trouwde hij met Cornelia Wilhelmina Alter die hoorde tot het personeel op Huis Hoevelaken. Dat is niet een beetje buiten je kring trouwen, dat is echt ver beneden je stand. Zijn familie brak een tijd met hem. Acht jaar later vertrok Asueer Jacob naar Suriname omdat de minister van Koloniën vroeg of hij daar wilde gaan werken. Of de familie dat begreep? Indië gaf meer kans op een mooie carrière, wat moest je nou in de West zoeken?"

Een leven in Suriname
"Betovergrootvader was van 1875 tot 1900 Administrateur van Financiën, dat was een hoge ambtelijke functie in de kolonie. Zijn vrouw en vier kinderen gingen met hem mee en keerden na vijf jaar terug naar Nederland. Asueer Jacob bleef. Hij is echt gaan houden van het land. Ook na zijn pensioen in 1900 bleef hij in Suriname wonen. Hij overleed in Paramaribo in 1915 en is er begraven."

Rudolf Asueer Jacob van Lier
"Rudolf van Lier was de eerste West-Indische professor van Nederland. Hij was hoogleraar in de niet-westerse sociologie in Wageningen en in Leiden. Een student vroeg eens hoe hij aan zijn bijzondere voornaam Asueer kwam, want dat was een echte Schimmelpenninck van der Oije naam. Dat wist deze student, omdat hij zelf een nazaat was van Asueer

Jacob. Professor van Lier antwoordde: ´Dat heeft te maken met mijn Surinaams-Nederlandse roots'. Rudolf van Lier was namelijk ook een nazaat: een kleinzoon van Asueer Jacob en zijn Surinaamse vrouw. Via deze student nam professor Van Lier contact op met mijn vader, en kwam het contact tussen de Surinaamse en Nederlandse kant tot stand."

Wij zijn van de Surinaamse tak!

"Wij zijn van de Surinaamse tak', zei Rudolf van Lier. 'Oh ja' zei mijn vader, 'hebben wij die dan?' Dat was wel gek dat wij dat niet wisten. Als je veertig jaar in koloniaal Suriname woonde, als witte man, dan had je een relatie met een Surinaamse vrouw en vaak waren er ook kinderen. Althans, het was een uitzondering als je die niet had, weten we nu. "

"Maar wij van de Nederlandse tak hadden toen geen idee, we wisten weinig over Suriname. Er was door eerdere generaties ook nooit over de relatie in Suriname gesproken. Rudolf van Lier doorbrak dat. Er kwam een ontmoeting tussen hem, zijn vrouw en mijn grootouders. Dat verliep hartelijk. Daaruit is contact ontstaan, dat bleef. Na het overlijden van Rudolf van Lier en mijn grootvader verwaterde het een beetje. Je hebt allemaal achterneven en -nichten en dat waaiert alle kanten uit. Ook is het Surinaamse verhaal voor sommige nakomelingen maar één stukje. De zoon uit het Surinaamse huwelijk, bijvoorbeeld, is in Indië gaan werken. Zijn kinderen kennen vooral de Indische verhalen, minder goed die uit Suriname. Door mijn onderzoek hebben de beide kanten weer levendig contact met elkaar en zijn weer nieuwe vriend-schappen ontstaan. Het is bijzonder dat iedereen daar open voor staat".

© Barbara Esseboom, interview en tekst

VISITEKAARTJE ASSUEER JACOB BARON SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE CA. 1870

Asueer Jacob baron Schimmelpenninck van der Oije (deel 2)

Een leven in Nederland, een leven in Suriname

Pita Schimmelpenninck van der Oije (Rheden, 1971) komt uit een oude Gelderse familie. Tot haar vijftiende woonde ze met haar ouders en broer in Ellecom, in het verbouwde koetshuis bij het huis van haar grootouders. De opa van haar opa ging op zijn veertigste naar Suriname en sloot daar een 'Surinaams huwelijk', terwijl hij in Nederland al getrouwd was. Hoe dat zat en hoe de nazaten elkaar leerden kennen, vertelt zij in dit verhaal.

FRANCINA DE NEEF, DOOR FRED. NORTON, 1890 (PARTICULIERE COLLECTIE)

Een Surinaams huwelijk

"Een Surinaams huwelijk was geen wettig huwelijk, maar een sociaal contract. De man had de sociale verplichting om voor zijn partner en eventuele kinderen te zorgen. Er waren ook rituelen aan verbonden: de man moest toestemming vragen aan de moeder van de vrouw, een ring kon er ook bij horen en huwelijkscadeaus. Ook een inwijdingsfeest van het huis waar jouw Surinaamse partner ging wonen hoorde erbij. Je woonde niet bij elkaar, over het algemeen, maar je zorgde wel dat zij goed kon wonen. Als je een Surinaams huwelijk ontbond dan wekte dat negatieve reacties op, dat was niet netjes. Maar het gebeurde natuurlijk wel. Hoe hoger je status, des te minder kritiek. Vaak werd de verbintenis opgeheven als de man terugging naar Nederland, als het een witte man was, of als hij Nederlandse roots had. Dan bleef de vrouw met kinderen achter en was het Surinaamse huwelijk ontbonden. Maar als je in Suriname bleef, dan was het wel de bedoeling dat je je verantwoordelijk voelde voor vrouw en kinderen."

Eén Nederlands gezin, één Surinaams gezin

"Asueer Jacob sloot een Surinaams huwelijk met Francina Jacoba Elisabeth de Neef en kreeg drie kinderen met haar. Hij onderhield zijn beide gezinnen vervolgens financieel tot aan zijn dood. Wat betekende dat voor zijn twee vrouwen en in totaal zeven kinderen? De levens van de kinderen zijn beïnvloed door de keuzes van hun vader. Zijn Nederlandse zoon bijvoorbeeld, mijn overgrootvader, die ook Asueer Jacob Schimmelpenninck van der Oije

heette, zag zijn vader na zijn achtste jaar nog maar twee keer kort in zijn leven. Hij heeft zijn studie niet afgemaakt en zijn carrière kwam niet van de grond. Uit brieven blijkt dat Jacob junior sturing miste."

"De Surinaamse zoon, Adriaan Asueer Jean de Neef, die wel met zijn vader opgroeide, was daarentegen heel succesvol. Maar als kind van een witte baron en een creoolse vrouw moest bij zichzelf bewijzen, vooral buiten Suriname voelde hij die druk. Hij hield zijn afkomst voor zich, studeerde en promoveerde goed en snel in Nederland, en ging zoals veel jonge, Surinaamse mannen naar Indië. Daar werkte Adriaan in een grotendeels witte beroepsgroep. Er is een prachtige foto van hem voor de ingang van een advocatenfirma in Batavia. Hij staat tussen zijn witte partners op het bordes, zijn naam op het bord naast de ingang. Adriaan de Neef overleefde een Japans concentratiekamp. Het verhaal gaat dat Soekarno na de oorlog zijn villa heeft ingenomen, omdat die zo mooi was."

Francina Jacoba Elisabeth de Neef (1864-1948)

"Beide ouders van Francina de Neef, de Surinaamse levenspartner van mijn betovergrootvader, waren in slavernij geboren. Waarschijnlijk werkten zij in de stad, niet op een plantage. Voor de afschaffing in 1863 hebben ze zichzelf weten vrij te kopen. Zij kregen samen vier kinderen. Met het geld dat ze bij elkaar hadden weten te brengen, kochten de ouders een huis in de Prinsenstraat in Paramaribo. Francina's vader was een getalenteerd meubelmaker en kleermaker. Later is hij ambtenaar geworden bij het Departement van Financiën. Hij leerde zijn kinderen lezen, schrijven en rekenen".

"Francina is in 1864 en dus in vrijheid geboren. Haar moeder overleed toen zij heel jong was, haar vader toen ze elf jaar was. Op haar negende moest ze gaan zorgen voor haar slechtziende tante. Familie is in Suriname een breed begrip, veel mensen kunnen een tante of oom zijn. Francina moest het huishouden bij deze 'tante' gaan runnen. Na het overlijden van haar vader kwamen ook haar broers bij tante wonen. De voogden van de kinderen raakten ondertussen door wanbeheer het ouderlijk huis en het bezit van Francina en haar broers kwijt."

"Rond de tijd dat mijn betovergrootmoeder Cornelia naar Nederland vertrok, moet het Surinaamse huwelijk tussen Francina en Asueer Jacob tot stand zijn gekomen. Francina was toen 16 en betovergrootvader 45 jaar. Ik word daar niet heel blij van als ik dat hoor, maar het is ook niet dat ik mij daarover persoonlijk schuldig voel. Wat wel helpt, is dat uit alle verhalen blijkt dat betovergrootvader en Francina respectvol en met liefde met elkaar omgingen."

Mis' de Neef

"Francina was daadkrachtig, hulpvaardig en zeer gelovig. Ze ondersteunde gezinnen met voedselvoorziening. Ze bekommerde zich ook over kinderen en alleenstaande moeders die het moeilijk hadden. Ze bezat de gave om met kinderen te werken en was een soort kindercoach. Ze was daarnaast ook een zakenvrouw. Zo zette ze samen met haar jongste broer een succesvol warenhuis op.
Francina was ook streng. Er zou een lobi singi over haar bestaan. Dat zijn lofliederen die Afro-Surinaamse vrouwen voor en over elkaar, of over derden schreven. De teksten konden heel geestig en kritisch zijn. Naar die lobi singi ben ik nog altijd op zoek. Daar staan vast rake dingen in!"

"Francina werd Mis' de Neef genoemd, de aanspreekvorm voor een getrouwde vrouw, en droeg altijd dezelfde soort angisa (hoofddoek) en dezelfde outfit. Dat was een jakje met een lange rok, parasol en handtasje. Die dracht en de angisa kregen in de loop van de tijd haar naam. De dracht is positief met haar verbonden, omdat zij een belangrijke status had in Paramaribo. Niet alleen als 'de vrouw van,' maar ook om wat ze deed. Nog altijd dragen dames een Mis' de Neef op een belangrijke dag, bij een bigi jari (kroonjaar) of een plechtige gelegenheid, en met veel trots."

"Hopelijk helpen dit soort verhalen bij het in stand houden van deze dracht, die deel uitmaakt van het levende Surinaamse erfgoed. Want is het niet veel leuker als je weet wie Mis' de Neef was? Dan doe je misschien ook sneller een Mis' de Neef aan. Ook hoop ik dat mijn onderzoek en boek over onze voorouders kan bijdragen aan meer kennis over de gedeelde geschiedenis van Suriname en Nederland."

© Barbara Esseboom, interview en tekst

Arnhem en omgeving

Inhoud

Gelderse slavenhouders plantage Vossenburg 84
Parkweg 19, De Steeg
Familie Everwijn, Arnhem 85
Bakenbergseweg 277, Arnhem
Landgoed Mariëndaal 86
Landgoed Mariëndaal, Oosterbeek
Wijnglas met wingewest in Museum Arnhem 87
Utrechtseweg 87, Arnhem
Surinaams erfgoed op Middachten 88
Landgoed Middachten 3, De Steeg
Een bescheiden geluid tegen slavernij op Huis Zypendaal 96
Zijpendaalseweg 44, Arnhem
Slavernij in achttiende-eeuws Ceylon 98
Overbeeklaan 16, Velp
Gecompenseerden uit de Wageningse elite 100
Hoogstraat 81-67 Wageningen
Een levend verleden 103
Persoonlijk verhaal
Een nieuw besef van een nieuwe generatie historici 105
Boterstraat 28, Wageningen
Arnhemse rentenier en slavenhandelaar in Berbice 108
Graaf van Rechterenweg 12, Oosterbeek
Langdurige welvaart door het kolonialisme 110
Koningsstraat 1 Arnhem
Quaco en Kasteel Rosendael 112
Rosendael 1, Rozendaal
Andries Lau en Zephir 114
Bassecour, Wageningen
Anna van Vossenburg 116
Bakkerstraat 58, Arnhem
“Bewustwording van je eigen verleden is voor iedereen relevant” 125
Persoonlijk verhaal
Een geborduurd protest tegen de slavernij 127
Oldenhof 21, Driel
Mabba uit Angola, alias Christiaan Lespau van de kust van Guinee (ca. 1790-1858) 130
Kerkstraat 56, Velp
Twee landen in mijn hart 134
Persoonlijk verhaal
Een strijd voor gelijkheid 136
Persoonlijk verhaal

Gelderse slavenhouders plantage Vossenburg

Compensatie voor de eigenaren van Vossenburg

1800-1900 | Arnhem e.o.

Parkweg 19, De Steeg

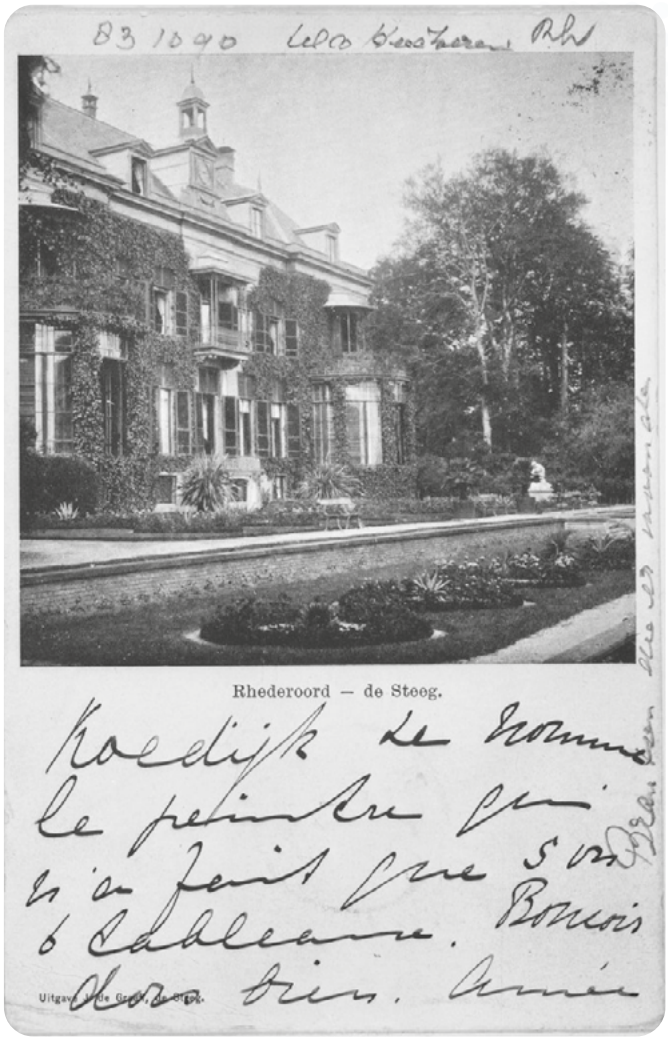
In 1851 ontvangt Mr. Jacob Pieter Johan Theodore Brantsen (1803-1880), bewoner van Rhederoord en tevens burgemeester van Rheden, een brief uit Suriname. Het gaat over de plantage Vossenburg, waar hij deeleigenaar van is. De slaafgemaakten hebben te weinig voedsel, want door een overstroming is de bananenoogst vernietigd.

Brantsen van Rhederoort is één van de 46 aandeelhouders die in 1863 geld krijgen bij de afschaffing van de slavernij. Negen van de 46 dragen de naam Brantsen, nakomelingen van de dochters van Gerard de Vree: Hester en Johanna die in 1727 samen met Anna van Vossenburg naar Arnhem kwamen. Maar liefst 32 van de 46 aandeelhouders wonen in 1863 in Gelderland. Dat de aandeelhouders iets wisten van de dagelijkse werkelijkheid van slavernij, blijkt uit de brief over honger op de plantage.

Bronnen en verder lezen:

GA Inv. Nr 735, Stukken betreffende de plantages Vossenburg, Wajampibo en Onverwagt in Suriname, 1734-1873. brief van 1 februari

© Dineke Stam , CC-BY-NC

PRENTBRIEFKAART ACHTERGEVEL RHEDEROORT | © COLLECTIE RCE

Familie Everwijn, Arnhem

Investeringen in de VOC

1600-1700 | Arnhem e.o

Bakenbergseweg 277, Arnhem

Een van de Arnhemse regentenfamilies die vanaf de vroege zeventiende eeuw veel geld verdienen met investeringen in de VOC, is de familie Everwijn. Met name door de handel in specerijen en aandelen incasseerden generaties Everwijn regelmatig grote bedragen.

Verschillende familieleden en verwanten zijn namens de stad Arnhem en het Gelderse gewest bewind-hebber voor een van de kamers van de WIC. Een deel van de inkomsten uit de investeringen in beide compagnieën gebruikt de familie bij de aankoop van huizen en landgoederen in Arnhem en omgeving, waaronder de Sijp, Kemperberg en Warnsborn.

Bronnen en verder lezen:

Zie Arnhems Historisch Tijdschrift 41.2 juni 2021. Hierin een drietal artikelen over rijkdom en bezit van de familie: Menno Potjer, 'Drie generaties Everwijn, 1575-1650', pp. 67-81; Hans Schouwenburg, 'Gelders Arcadië in aanbouw: het Arnhemse grootgrondbezit van Everhard Everwijn en Sara Sautijn, 1632-1740', pp. 82-95; Jan Hoogendoorn, 'Groot Zandbrink, een Arnhems goed onder Amersfoort, 1633-1803', pp. 96-107.

© Aschwin Drost , CC-BY-NC

MET OPBRENGSTEN UIT INVESTERINGEN IN VOC EN WIC KOOPT DE FAMILIE EVERWIJN LANDGOEDEREN ROND ARNHEM, ZOALS WARNSBORN IN 1639
© GELDERSCH LANDSCHAP & KASTEELEN

LANDGOED MARIËNDAAL IN OOSTERBEEK | © PIM VAN TEND/WIKIPEDIA, CC BY-SA

Landgoed Mariëndaal

De Familie Brantsen/ De Vree

1700-1800 | Arnhem e.o.
Landgoed Mariëndaal, Oosterbeek

Op de plaats van het voormalige klooster Mariëndaal liet het echtpaar Johan Brantsen (1699-1774) en Hester Henriëtte de Vree (1712-1742) in 1734 een landhuis bouwen.

Hester de Vree was geboren in Suriname. Haar moeder Abigail van Sandick - dochter van de commissaris van de slavenhandel van de WIC - overleed kort na de geboorte van Hester. Na de dood van haar vader Gerard de Vree erft Hester met haar zus de plantages Vossenburg, Wajampibo en Onverwacht. De slaaf-gemaakte Anna van Vossenburg begeleidde Hester en haar zus Johanna op hun reis naar Arnhem en bleef haar leven lang bij Hester wonen.

© Emma Hooghwinkel en Dineke Stam, CC-BY-NC

Wijnglas met wingewest in Museum Arnhem

Afbeeldingen van slaafgemaakten op een wijnglas

1700-1800 | Arnhem e.o.
Utrechtseweg 87, Arnhem

Eén van de objecten uit de collectie van het Museum Arnhem waarop slaafgemaakten staan afgebeeld, is een kelkglas van Jacob Sang uit 1764.

Langs de bovenrand staat de tekst: 'HET WELVAAREN VAN DE PLANTAGIE KLEINSLUST'. Dit was een koffie-plantage in Suriname aan de Tapoeripakreek, aangelegd in het midden van de achttiende eeuw. In 1758 werkten er 48 slaafgemaakten, in 1770 68. Op het glas zijn zij herkenbaar aan de lendendoeken. Lees meer over het kelkglas in het spoor over familie Klein in de regio Achterhoek.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

KELKGLAS MET VOET, TEKST: 'HET WELVAAREN VAN DE PLANTAGIE KLEINSLUST'
© MUSEUM ARNHEM

KASTEEL MIDDACHTEN | © WIKIMEDIA COMMONS

Surinaams erfgoed op Middachten

Drie aquarellen van Louise van Panhuys - introductie

1700-1800 | Arnhem e.o.
Landgoed Middachten 3, De Steeg

Wie het niet weet, loopt er bij een bezoek aan kasteel Middachten zo aan voorbij: drie aquarellen die een beeld schetsen van Suriname begin negentiende eeuw. Alle drie de schilderijen zijn van de hand van de Duitse schilderes Louise van Panhuys (1763-1844). Twee aquarellen hangen in de zogeheten groene kamer aan weerszijden van de schouw, de derde hangt beneden in de ruimte voor bijeenkomsten van het kasteel. Kasteel Middachten is de enige plek in Nederland waar het Surinaamse werk van Van Panhuys wordt bewaard. In Suriname hangt een aquarel in het Numismatisch Museum en naar verluidt in de Surinaamse Bank. Het grootste deel van de collectie Van Panhuys bevindt zich sinds 1824 in haar geboortestad Frankfurt, bij het Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft.

Middachten & de aquarellen

Op de aquarellen van Louise van Panhuys dringt de harde werkelijkheid van slavernij zich nergens op. Toch zijn haar aquarellen van onschatbare waarde voor iedereen die zich bijvoorbeeld een voorstelling wil maken van Paramaribo van voor de grote stadsbrand in 1821; de huizen in het oude centrum waren niet zoals nu wit met donkergroene kozijnen, maar hadden verschillende kleuren. Soms zijn mensen in beeld, wat bijvoorbeeld een idee geeft van de kleding die toen gedragen werd. Kortom, het gaat om belangrijk erfgoed. Wat zien we op de aquarellen van Middachten? Welke verhalen zitten erin besloten? Wie was Louise van Panhuys en wat is haar relatie met Suriname? Hoe zijn de aquarellen op Middachten terecht gekomen? Ofwel, wat heeft Middachten te maken met Suriname? In deze driedelige serie komen bovenstaande vragen aan bod.

© Ineke Mok, CC-BY

De aquarellen nader bekeken

Twee aquarellen van Van Panhuys hangen in de zogeheten groene kamer aan weerszijden van de schouw, de derde hangt beneden in de ruimte voor bijeenkomsten van het kasteel. Kasteel Middachten is de enige plek in Nederland waar het Surinaamse werk van Van Panhuys wordt bewaard.

Aquarel 1 – Landschap in Suriname, ofwel plantage Berg en Dal

We beginnen bij de grootste aquarel (50 bij 70 cm) die bij de RKD vermeld staat als *Landschap in Suriname* en door Van Panhuys zelf *View of Surinam* is genoemd.(1) Het werk ziet er blauwig uit, het kan zijn dat het verkleurd is. Waarschijnlijk zien we hier niet zomaar een willekeurig landschap, maar de Blauwe Berg en de bebouwing van plantage Berg en Dal aan de Surinamerivier. Dit idee wordt gesterkt door enkele afbeeldingen van plantage Berg en Dal waarop deze heuvel eveneens te zien is. Achter de berg vangen we nog een glimp op van een kerktoren.
De aquarel geeft niet alleen informatie over de soorten bebouwing, maar ook over de vaartuigen die toen gebruikt werden, alsof Van Panhuys de kijker hierover uitvoerig wilde informeren. We zien een kajak, vrachtbootjes waarop de goederen zoals koffie en suiker vanaf de plantages naar de stad werden geroeid voor verkoop en verder vervoer naar de Republiek. Er zijn drie tentboten met respectievelijk acht, zes en vier roeiers, terwijl de bootsman staand achter de overkapping aanwijzingen geeft. Wie er worden vervoerd is niet te zien, maar onder de overkapping zaten doorgaans de Europese bestuurders of plantagehouders, veilig beschut tegen regen en zon. In de kajak lijkt een vrouw te zitten, gekleed in een panji, de andere boten worden door mannen geroeid, zonder kleding. Net als de vrouw werden zij waarschijnlijk in slavernij gehouden. Verder rechts aan de oever bevindt zich nog een aantal personen, wat zij doen, is niet zo duidelijk.

Aquarel 2 - Landschap bij Paramaribo

De tweede aquarel, aangeduid met *Landscape of Paramaribo in Surinam* toont het plein, het huidige Onafhankelijkheidsplein, dat ooit dus wat glooiend

'VIEW OF SURINAM', LOUISE VAN PANHUYS (KASTEEL MIDDACHTEN) | © RKD

'A LANDSCAPE OF PARAMARIBO IN SURINAM', LOUISE VAN PANHUYS, GEDATEERD 1818 (KASTEEL MIDDACHTEN) | © RKD

was en waarop runderen graasden. Daarachter is de Surinamerivier te zien, rechts het hoekhuis aan Waterkant, bekend vanwege de beruchte bewoonster Susanna Du Plessis. Het verhaal gaat dat zij onderweg in een boot de baby van een vrouw in slavernij overnam toen het maar niet ophield met huilen. Ze hield het kind net zo lang onder water tot het verdronk. Deze wrede daad leeft voort in Suriname; vindt iemand dat je een Duplessis-streek hebt geleverd, dan heb je heel wat goed te maken.

In het hoekhuis startte de stadsbrand van 1821 die bijna geheel Paramaribo in de as legde. Iets naar rechts is het oudste nog bewaarde café van Paramaribo te zien, de Dixiebar. En aan de oever zien we de trap richting de rivier, aangelegd rond 1770 en die ook met de verhoging van de kade een paar jaar geleden, is behouden. Hier werden de Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen gedwongen aan land te gaan, om als slaven te worden verkocht aan de hoogste bieder. Voor een deel van hen stond de prijs tevoren vast; zij waren in Afrika 'op bestelling' aangekocht. Een wachter, een wachthuisje in het midden, die onder een dek van palmblad kan schuilen tegen de zon of de regen, aan weerszijden palen, waarschijnlijk voor de lantaarns. En natuurlijk zien we de vrouw links, een mand op haar hoofd, een kindje op haar rechterzij, ze passeert het gouvernementshuis waarvoor de imponerende tamarindebomen staan.

Aquarel 3 - Fort Zeelandia bij Paramaribo

De volledige titel van dit schilderij staat op de achterkant en is door de RKD ook in zijn geheel overgenomen: *Fort Zeelandia near Paramaribo in Suriname with in the background Chief Commissioner of Suriname Charles Bentinck, his nephew F.C. Bentinck and a groom.* Dit is wat ze wilde tonen aan de kijkers, hoewel er veel meer te zien is, want wat te denken bijvoorbeeld van de inheemse personen op de voorgrond, die beter te zien zijn dan de twee Bentincks en de staljongen?

Om je een voorstelling te maken van Fort Zeelandia in de tijd van de slavernij is deze aquarel waardevol. Hier bijvoorbeeld werden slaafgemaakten naar toe gebracht en opgesloten in de kerker aan de cour, in afwachting van hun veroordeling. In de kern lijkt het fort op het huidige fort, maar de kerk, de gracht en de bruggen eromheen zijn, evenals de wachters, allang verdwenen.

Met de naam Bentinck krijgen we een vermoeden van de relatie tussen Van Panhuys en Middachten. Die relatie komt aan de orde in deel 3. Tijd om eerst in het volgende deel aandacht te besteden aan de schilderes Louise van Panhuys zelf en haar connectie met Suriname.

Noot

1. *Met dank aan dhr. Conijn, conservator van kasteel Middachten, die de achterkanten van de aquarellen heeft gefotografeerd waarop de oorspronkelijke titels staan.en heeft mij de foto's van deze objecten gestuurd.*

© Ineke Mok, CC-BY

FORT ZEELANDIA NEAR PARAMARIBO IN SURINAME WITH IN THE BACKGROUND CHIEF COMMISSIONER OF SURINAME CHARLES BENTINCK, HIS NEPHEW F.C. BENTINCK AND A GROOM (L. VAN PANHUYS) | © RKD

De schilderes Louise van Panhuys en Suriname

Louise van Panhuys werd in 1763 te Frankfurt geboren als Frederike Auguste Louise von Barckhaus-Wiessenhütten. Haar vader was koopman, haar moeder zorgde ervoor dat ze zich cultureel ontwikkelde. Van haar leerde Louise tekenen en schilderen, later werd ze door een schilder uit Frankfurt opgeleid tot landschaps-schilder. Daarnaast leerde Louise vreemde talen. Ze werkte in Darmstadt en in Engeland, waar ze tweemaal met haar broer naartoe reisde.(1)

De Surinaamse connectie

Louise huwde in 1805 met de Hollandse officier Willem Benjamin van Panhuys, in 1796 vader én weduwnaar geworden. En bij hem begint voor Louise het Surinaamse avontuur, want zijn overleden vrouw was Clasina Alexandrina Elisabeth Reijnsdorp, dochter van Andreas, kleindochter van Nicolaas, de eigenaren van de Surinaamse plantage Reijnsdorp aan de Warappakreek, beter bekend als plantage Bakkie. Clasina was eveneens kleindochter van Elisabeth Godefroy geboren Danforth, eigenaar van de grote suikerplantage Alkmaar aan de Commewijne. Die plantage zou na 1811 in bezit komen van het echtpaar Van Panhuys.(2) Of Van Panhuys na het overlijden van zijn vrouw direct al deelde in de erfenis van plantage Reijnsdorp, is niet helemaal duidelijk. In 1800 was Van Panhuys in ieder geval in Suriname, wellicht vanwege zijn erfenis.(3)

Plantage Nut en Schadelijk 1811-1813

Louise van Panhuys had al een schilderscarrière opgebouwd toen ze in 1811 met haar man voor twee jaar naar Suriname vertrok. Ze woonden op de koffie-plantage Nut en Schadelijk aan de Commewijne, eigendom van de erven Reijnsdorp.(4) Van Panhuys bezat via zijn eerste vrouw aandelen in deze plantage, en zou de koffieproductie weer op orde brengen.(5) Louise schilderde landschappen, de bomen en de planten, ook op de plantage. Bijzonder is de afbeelding van slaafgemaakten die in huis dienden, waarbij ze hun namen heeft vermeld. Vermoedelijk kenden ze hen inderdaad persoonlijk.

Gouvernementshuis 1816

Louise en haar man keren terug naar Suriname. Ze betrekken het gouvernementshuis, nadat zij in januari 1816 door maar liefst duizend militairen tegemoet zijn gevaren die Van Panhuys verwelkomen als de nieuwe gouverneur-generaal. Hij is de eerste voor wie na de Engelse periode de Nederlandse vlag op het Plein zal worden gehesen. Amper vijf maanden later, op 17 juli 1816, overlijdt hij.(6)

Louise van Panhuys is ervan overtuigd dat haar man door 'opstandige' slaafgemaakten om het leven is gebracht. Dat zou althans blijken uit een brief van 18 mei 1816 die zij vanuit Paramaribo stuurde en die bewaard wordt in het Hessisches Landesarchiv Darmstadt: er wurde bereits im Juli 1816 von Aufstän-dischen ermordet.(7) Görner heeft in de tijdlijn van Van Panhuys deze 'slavenopstand' opgenomen: 'Mai 1816 - Während eines Sklavenaufstandes wird ihr Mann ermordet.'(8) Deze twee feiten, een opstand en de moord op de gouverneur-generaal, kunnen de bestuurders van Suriname niet ontgaan zijn. Maar, noch in de kranten of de journalen van de gouverneur wordt melding gemaakt van een opstand of een verdacht overlijden. In de krant staat alleen dat hij op 18 juli gestorven is.(9)

In het Journaal van de Gouverneur valt wel te lezen dat Van Panhuys ziek terugkeert van een inspectie van Fort Nieuw Amsterdam, aan de overkant van Paramaribo. Dagelijks wordt verslag gedaan van zijn situatie: hij braakt veel, lijdt hoge koorts, heeft af en toe een opleving, maar sterft vijf dagen later, 10 voor twaalf in de nacht van 17 op 18 juli 1816 in het bijzijn van zijn vrouw. Van Panhuys kan vergiftigd zijn - veel Europeanen vreesden op een dag vergiftigd te worden (10) - een tropische ziekte kan evengoed de oorzaak zijn. Een opstand? Vooralsnog onwaarschijnlijk, want niet gedocumenteerd.

Louise van Panhuys verlaat Suriname

Nog geen maand later, op 10 augustus 1816, laat Louise van Panhuys Suriname voorgoed achter zich. (11) Ze verblijft na haar terugkeer uit Suriname enige tijd in Den Haag, vermoedelijk om haar stiefzoon te ontmoeten. Daarna keerde ze terug naar Frankfurt waar ze het ouderlijk huis betrok, dat - toeval of niet - eigendom was geweest van de vader en de stiefbroer van de bekende kunstenares Maria Sybilla Merian, die honderd jaar eerder in Suriname tekeningen maakte van planten en insecten. Haar werk zou Louise van Panhuys hebben beïnvloed. In 1824 schonk Van Panhuys haar werk aan het Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft in Frankfurt am Main, waar het tot op de dag van vandaag bewaard wordt.

Bronnen en verder lezen:

(1) R. Hücking, 'Surinam am Main. Die Landschafts- und Pflanzenmalerin Louise von Panhuys', in: Heidrun Merk e.a. Pinien, Palmen, Pomeranzen: Exotische Gartenwelten in Frankfurt Rhein Main, (2012) p. 102 - 111, m.n. 103. Zie ook: K. Görner, 'Louise von Panhuys: Biographische Skizze einer Frankfurter Malerin', in: Görner, Karin & Klaus Dobat, 1991 Reise nach Surinam: Pflanzen- und landschaftsbilder der Louise von Panhuys 1763-1844. Frankfurt Am Main: Helmut Burkhardt (1991), p. 11 - 42, m.n. 26 - 27.

(2) Philip Dikland, Suriname Heritage Guide, geraadpleegd 30 april 2021.

(3) Philip Dikland, Suriname Heritage Guide, plantage Alkmaar, geraadpleegd 30 april 2021.

(4) Deze plantage was eerder via Elisabeth Danforth, gehuwd met (1) Abraham Lemmers en (2) Charles Godefroy, in bezit gekomen van de familie Reijnsdorp. Van Panhuys was in 1811 al deeleigenaar van deze plantage.

(5) R. Hücking, 'Surinam am Main', p. 102 - 111, m.n. 104. Volgens Wikipedia was hij eigenaar geworden van deze plantage. Een primaire bron hierbij staat niet vermeld.

(6) Nationaal Archief, Den Haag, archnr. 2.10.01, inv.nr. 3601.

(7) K. Görner, 'Louise von Panhuys: Biographische Skizze einer Frankfurter Malerin', p. 11 - 42, m.n. 26 - 27.

(8) Idem, 10.

(9) Zie Rotterdamsche Courant 8 oktober 1816 en Leydse Courant 7 en 9 oktober 1816.

(10) Tinde van Andel, Suriname door de ogen van een achttiende-eeuwse biologiestudent, p. 375 - 384, m.n. 378 - 379.

(11) Opvallend gezien de context van dit artikel: hetzelfde journaal vermeldt op 24 juli dat een ''M.'' en een ''W.'' van Middachten naar Nederland vertrekken. Interessant zou zijn te achterhalen wie zij waren: behoorden zij tot de adellijke tak? Waren zij bedienden? In het volkstellingsregister van 1811 komen zij niet voor.

© Ineke Mok, CC-BY

Bentinck in Suriname en Guyana op Middachten

Voor dit laatste deel keren we terug naar de derde aquarel van Louise Van Panhuys die eerder in deel één kort besproken is. Op dit werk zou voor het gouverneurshuis te zien zijn: Charles Ferdinand Bentinck, gouverneur van Suriname. Vermeld wordt daarnaast een neef, aangeduid met F.C. Bentinck en een paardenjongen, hoogst waarschijnlijk een slaafgemaakte jongen.

FORT ZEELANDIA NEAR PARAMARIBO IN SURINAME WITH IN THE BACKGROUND CHIEF COMMISSIONER OF SURINAME CHARLES BENTINCK, HIS NEPHEW F.C. BENTINCK AND A GROOM (L. VAN PANHUYS) | © RKD

Wie waren deze Bentincks?

Karel of Charles Ferdinand Bentinck (1764-1811) was met zijn broer Henry William Bentinck (1765-1820) uit angst voor de Fransen naar Engeland gevlucht. Engeland was een logische keuze, niet alleen omdat de stadhouder hier eveneens zijn toevluchtsoord had gevonden, maar ook omdat de broers vertrouwd waren met het land. Hun grootvader Willem Bentinck was er geboren en woonde er met hun grootmoeder, Charlotte Sophie van Aldenburg. De broers werden vervolgens door de Engelse regering aangesteld als gouverneurs van drie Nederlandse koloniën in Zuid-Amerika die in Engelse handen waren overgegaan: Karel Ferdinand werd gouverneur van Suriname, zijn broer van Demerara en later Berbice, twee koloniën die later deel uitmaakten van Guyana.

De connectie tussen de twee broers en Middachten ligt bij hun schoonzuster Jacoba Helena, gravin van Reede-Ginkel, vrouw van hun broer Jean Charles van Aldenburg Bentinck. Haar vader was eigenaar van Middachten. Haar beide broers stierven kinderloos en zo ging Middachten over naar twee van haar zonen: Willem Frederik Christiaan en Carel Anton Ferdinand. (1) Deze Carel Anton Ferdinand en een andere broer Henry John William zullen later een claim indienen bij de Britse regering om gecompenseerd te worden voor het aantal slaafgemaakten dat in vrijheid zou worden gesteld bij de afschaffing van de slavernij in Demerara, waarschijnlijk via het bezit van hun oom, de gewezen gouverneur Henry William Bentinck. De claim werd afgewezen.(2)

Elizabeth Rouse Bentinck - ‘free woman of st. Vincent’

De neef op de aquarel kan Willem Frederik Christiaan zijn – de neef wordt op de achterkant aangeduid met F.C. Bentinck - maar wellicht betreft het hier een zoon van de broer Henry William die gouverneur was van de naastgelegen kolonie Demerara en Berbice. Want hoewel zijn kinderen niet direct in stambomen terug te vinden zijn(3), had hij wel degelijk kinderen, zij het als ongehuwde vader. Zo wordt in mei 1798 te Demerara Henry William gedoopt, aangeduid als zoon van Henry William Bentinck en Elisabeth Rouse.(4)

Hij is niet hun enige zoon, zo blijkt uit het testament van Elizabeth Rouse, dat zij laat opmaken in 1806.(5) Daarin spreekt zij over drie zonen en houdt ze de mogelijkheid open dat er nog meer kinderen komen. Met een snelle ‘google-search’ kwam de naam John William Rouse naar voren, vermeld in de Demerary Essequibo Royal Gazette, waarin zijn ophanden zijnde vertrek uit Demerara wordt aangekondigd. Een Sophia Rouse komt voor in het Bentinck/Aldenburg-archief. Hun eerder genoemde neven die een claim indienden bij de Britse regering voor een compensatie bij de afschaffing van de slavernij in Demerara, hebben met de kinderen van hun oom, zo lijkt het, geen rekening gehouden.

Opvallend ten slotte is dat Elisabeth Rouse zichzelf in het testament voorstelt als ‘free woman of color from st. Vincent’. Wellicht verklaart dit waarom Henry William Bentinck niet met haar getrouwd is; een

huwelijk met een vrouw van kleur was in strijd met de toenmalige racistische mores. In een advertentie uit 1812 waarin zij op zoek is naar een beheerder van de plantage, duidt zij zichzelf overigens wel aan met Elizabeth Rouse Bentinck, wat binnen die context als daad van verzet kan worden gezien.(6)

LOUISE VON BARCKHAUS-WIESSENHÜTTEN (1763-1844), GEHUWD PANHUYS
© WIKIPEDIA: PD

Van Frankfurt naar Middachten

De relaties van Bentincks en hun doen en laten in Suriname en Guyana – de naam Bentinck komt overigens in beide landen voor onder slaafgemaakten – verdienen een geheel eigen spoor.

Terug naar de aquarellen en naar de vraag hoe de werken op Middachten terecht zijn gekomen. Dat blijft lastig, want de twee met stadsgezichten in Paramaribo zijn door Louise van Panhuys voorzien van het jaartal 1818. Dit zou betekenen dat ze beide, eenmaal terug in Frankfurt, heeft geschilderd of in ieder geval heeft voltooid. Bentinck was in 1811 overigens al gestorven, het jaar dat zij in Suriname arriveerde. Heeft ze deze vervolgens opgestuurd naar Middachten? Het zou kunnen, want opvallend is dat ze de titels erg algemeen heeft gehouden, geschikt voor iemand die nooit in Suriname is geweest. Correspondentie hierover was via het archief van Middachten of van de familie Aldenburg-Bentinck nog niet te achterhalen. Of er moet in het kasteel zelf nog een aanwijzing te vinden zijn. Niet onmogelijk; toen ik in 2019 een bezoek bracht aan het kasteel en de conservator mij de reisschrijftafel van Karel Ferdinand Bentinck toonde, en we met moeite een van de twee schrijf-kleppen open kregen, bleken daar nog brieven onder te zitten. Maar ook van Louise van Panhuys zijn nog brieven bewaard gebleven, die nader onderzoek verdienen.

Ten slotte

De vraag hoe en wanneer de drie aquarellen van Louise van Panhuys precies op kasteel Middachten terecht zijn gekomen, is nog niet beantwoord. Dit laat onverlet dat Middachten eigenaar is van uniek Surinaams erfgoed. De werken bieden aanknopings-punten voor vele verhalen over Suriname en de slavernij, zelfs over de familie Bentinck in Guyana, zoals we hebben gezien. Al die verhalen kunnen worden gekoppeld aan concrete plekken, zichtbaar in deze en andere aquarellen, waardoor de geschiedenis van slavernij in Suriname nog meer tot leven komt. Zelfs een aquarel met slechts enkele gevels van Paramaribo nodigt uit een kijkje te nemen op de erven achter de huizen, en ons een voorstelling maken van het leven van de mensen op het erf, de slaafge-maakten. Dus koesteren dit erfgoed en zorgvuldig conserveren voor de toekomst!

Wie een indruk wil krijgen van het andere werk van Louise van Panhuys kan op deze website kijken. Een aantal van de titels in deze database verdient wel correctie.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Ortenburg-Bentinck I.A. gravin zu & N.W. Conijn , Tuinen en Kasteel van Middachten (2002).*
(2) *Zie: Legacies of British Slave Ownership (geraadpleegd 10 mei 2021).*
(3) *De stamboom van Bentinck (PDF).*
(4) *Gelders Archief, archiefnr. 0613, inv.nr. 1721.*
(5) *Gelders Archief, archiefnr. 0613, inv.nr. 1699.*
(6) *Demerary Essequibo Royal Gazette, 27 juni 1812.*

© Ineke Mok, CC-BY

Een bescheiden geluid tegen slavernij op Huis Zypendaal

Een abolitionistisch schilderij

1700-1800 | Arnhem e.o.
Zijpendaalseweg 44, Arnhem

Wie op zoek is naar sporen van slavernij in Gelderland, komt een keer bij Huis Zypendaal in Arnhem uit. De familie Brantsen die onder andere deze buitenplaats had laten bouwen, was eigenaar van onder meer plantage Vossenburg in Suriname, ofwel hield mensen in slavernij en plukte de vruchten van hun arbeid. Op huis Zypendaal zelf is daarvan niet direct iets te zien. Hoe zou het ook? Misschien een portret van de slaafgemaakte Anna van Vossenburg, die met de twee gefortuneerde zusters De Vree in 1729 van Suriname naar Arnhem verhuisde? (Zij huwden beiden met een Brantsen.) Weinig kans. Anna woonde vooral in de stad Arnhem, in de Olde Munte aan de Bakkerstraat.

Morland

De bezoeker van Huis Zypendaal kan hier echter kennis maken met George Morland's Fruits of Early Industry and Economy uit 1789. Het origineel wordt bewaard in het Philadelphia Museum of Art. Volgens de toelichting op de museumwebsite is dit fantasiewerk een aanklacht tegen de wijze waarop de rijkdom toen werd vergaard. Hiervoor staat de Afrikaanse man symbool: die rijkdom kwam er dankzij slavenhandel en slaven-arbeid. Inderdaad, hij is de bediende en presenteert de 'fruits'. Hij is ook de enige hier die zichtbaar werkt. De zakenmannen, vermoedelijk eigenaar van het havengebouw of schepen en van het landhuis op het schilderij, drinken een borrel en tellen hun geld. Er ligt een mooi karpet op de vloer, de vrouw is uitbundig gekleed, een klein kind krijgt van haar wat druiven aangereikt; zij plukken letterlijk de vruchten.

Pamflet tegen slavernij?

Het schilderij is veelvuldig gekopieerd, samen met The effects of Youthful Extravagance and Idleness. Dit laatste werk toont hoezeer men tot armoede kan vervallen door een extravagant en lui leventje. Deze pendant hangt ook in Zypendaal. De moraal wordt onderaan in dichtvorm toegelicht. Of Morland met het eerste werk nu werkelijk een pamflet tegen de slavernij maakte? Dat is zonder meer het geval bij het schilderij dat hij een jaar eerder maakte: Execrable Human Traffic or the Affectionate Slaves uit 1788, beter bekend als Slave Trade. Te zien is hoe een Afrikaanse familie uiteen wordt gerukt door Europese slavenhandelaren. Twee jaar later maakte hij African Hospitality, waarmee hij indirect de houding van Europeanen jegens Afrikanen hekelt: Europese schipbreukelingen worden door Afrikaanse mannen en vrouwen gered en verzorgd. Ook van deze werken zijn kopieën in omloop gebracht, waarmee Morland de abolitionistische beweging ondersteunde.

Beweegredenen

Over de persoonlijke beweegredenen van Morland is weinig bekend. Het kan zijn dat hij geïnspireerd was door zijn plaatsgenoot in Londen, de Afrikaanse abolitionist Olaudah Equiano, die zelf in slavernij had geleefd. Geldersch Landschap en Kasteelen kocht de prent in 1983 voor de (her)opening van Zypendaal in datzelfde jaar, omdat het naar eigen zeggen 'goed paste bij de 18de eeuwse sfeer van Zypendaal'.(1) Was het bedoeld als verholen zelfreflectie? Hoe dan ook. Mooi is het wel, dit bescheiden geluid tegen slavernij op Zypendaal.

Bronnen:

(1) Aldus conservator van GLK Jorien Jas, [9-9-2021], in een schriftelijke reactie.

© Ineke Mok, CC-BY

PRINT VAN W.WARD, VAN FRUITS OF EARLY INDUSTRY AND ECONOMY VAN GEORGE MORLAND 1789, VOORZIEN VAN MORALISTISCH VERS | © THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM

Slavernij in achttiende-eeuws Ceylon

Een Gelderse connectie: Lubbert Jan van Eck

1700-1800 | Arnhem e.o.
Overbeeklaan 16, Velp

Tot ver in de achttiende eeuw is de 'slavenhandel' in Azië onder de VOC omvangrijker dan in Suriname en de Cariben.(1) Een van de VOC-ambtenaren is de Gelderse Lubbert Jan van Eck van Overbeek (1719-1765), afkomstig uit Velp. Als gouverneur van het eiland Ceylon, het huidige Sri Lanka, is Van Eck vooral bekend vanwege zijn optreden tegen het koninkrijk Kandy. Minder bekend is zijn betrokkenheid bij slavernij. Uit zijn testament, opgemaakt in 1759, blijkt dat Van Eck 43 personen tot zijn persoonlijk bezit rekent.(2)

Slavernij in Colombo

Van Eck woont en werkt in Colombo, een havenstad in het zuidwesten van Ceylon. Deze stad bestond aan het einde van de zeventiende eeuw voor meer dan de helft uit tot slaafgemaakte mensen. De VOC importeert mensen vanuit Zuid(-Oost) Azië en de oostkust van Afrika. Ze worden hier nodig geacht om het land te bewerken en verrichten zwaar werk voor de VOC. Ook zijn er veel slaafgemaakten in huishoudens. Het aantal slaafgemaakten in een huishouden hangt af van inkomen en status van de eigenaar, maar vaak geldt: hoe hoger de rang, hoe meer 'lijfeigenen'.(3)

Van Ecks 'Slaaven'

Kunnen we meer te weten komen over de 43 'Slaaven' die bij Van Eck geregistreerd staan? Veel van hen zijn vernoemd naar klassieke en Bijbelse figuren. Namen zoals Achilles, Mozes, April en Merkurius geven echter weinig weg over de herkomst van deze mensen. Geografische namen vormen een aanwijzing, maar zijn verraderlijk. Zo verwijst 'Fortuin Javaan' mogelijk naar een afkomst uit de Indonesische Archipel. Toch zegt dit weinig over de etniciteit of afkomst, omdat slaafgemaakten vaak worden hernoemd als ze veranderen van eigenaar. Het hernoemen van slaafgemaakten kan een strategie zijn om familie- en culturele banden te doorbreken. Opvallend is dat een aantal slaafgemaakten onder Van Eck een Aziatische naam hadden, zoals Malati, Slamat en Sabar. In de administratie van Van Eck zijn ook familiebanden te zien, zoals huwelijken tussen slaafgemaakten en geboren kinderen.

Waarschijnlijk werken de slaafgemaakten voornamelijk in het huishouden. Daarnaast kunnen ze worden 'uitgehuurd' aan de VOC, om bijvoorbeeld sjouwwerk te verrichten in de haven. Het geld dat ze hiermee verdienen - het zogenaamde 'koeliegeld' - gaat meestal niet naar degene die het werk uitvoert, maar naar de eigenaar. Het bezitten van slaven in Colombo was dus niet alleen een statussymbool: het was een manier om extra inkomen te genereren.(4)

Vrijgemaakt

Er zijn verschillende manieren voor zogeheten lijfeigenen in Colombo om vrijheid te verkrijgen. Sommigen kopen zichzelf vrij door extra geld te verdienen met 'koeliediensten' of worden ondersteund door familie en vrienden. Soms worden ze ook vrijgelaten door hun eigenaar als 'beloning' voor jarenlange trouwe dienst.(5)

Vlak voor zijn vertrek naar het koninkrijk Kandy in 1764 bepaalt Van Eck welke van zijn 'lijf eigenen' "in vrijheid sulle moeten werde gestelt Zoo ik niet mogte retourneeren".(6) De meeste vrijgelatenen zijn onderdeel van een familie, zoals "Achilles met zijn vrouw Rose, en haar kint of kinderen" en "Muskettier en zijn soon Snaphaan".(7) Elke familie krijgt een bedrag van 150 rijksdaalders. Hiermee kunnen zij wellicht een stukje land kopen om in eigen onderhoud te voorzien. Aan Vinsent, Barka, Antoni en Albertina schenkt Van Eck elk 75 rijksdaalders.(8) Zij zijn geen familie, en het blijft onduidelijk waarom zij wel vrijheid verkrijgen, en anderen niet.

We weten weinig over het leven van deze individuen na vrijlating. Eén aanwijzing vormt 'Musquettier', die zijn naam direct na vrijlating verandert naar 'Jan Alexander', 'libertijn'.(9) Hij is mogelijk degene die later onder de naam 'vrijeling Alexander Jansz' de tot slaafgemaakte Februarij koopt voor 105 rijksdaalders. Wat is de relatie tussen deze twee personen? Om meer te weten te komen over Februarij en Musquettier, zullen we nog verder de Sri-Lankaanse archieven in moeten duiken.

Doorgegeven aan erfgenamen en landgoed Overbeek in Velp

Vaak worden slaafgemaakten op Ceylon per testament doorgegeven aan de erfgenamen.(10) Aangezien Van Eck geen vrouw of kinderen heeft en alle naaste familieleden in de Republiek wonen, worden de individuen die als zijn slaven geregistreerd staan publiekelijk verkocht, vooral aan lagere VOC-ambtenaren. Zo verkopen van Ecks testamentaire executeurs de 'slave jonge' Raesis aan de heer Wits voor 71 rijksdaalders. De 'slave jonge' Lawan wordt aan de priester Abraham Fabrisius verkocht voor 255 rijksdaalders. In totaal levert de 'publieke vendue' ruim duizend rijksdaalders op.(11) De opbrengst wordt opgenomen in de erfenis en gaat naar Van Ecks (half-)broers en zussen. Waarvan de voornaamste, Jacob Willem van Eck (1727-1789), enkele jaren later landgoed Overbeek in Velp groots laat verbouwen.

Emma Hooghwinkel schreef dit verhaal in het kader van haar onderzoeksstage bij Erfgoed Gelderland.

Bronnen en verder lezen:

(1) *M. van Rossum, Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC (2015), p. 7 en 27.*
(2) *Gelders Archief (GA), Arnhem, Collectie 0491 Familie Van Voërst van Lynden, inv nr. 105.*
(3) *Van Rossum, Kleurrijke tragiek, pp. 30-31.*
(4) *K. Ekama, Slavery in Dutch Colombo. A social history (Masterscriptie, Universiteit Leiden 2012), pp. 13 - 16.*
(5) *D. Lyna, 'Leven na slavernij en voor abolitionisme. Op zoek naar vrijgelaten slaven in achttiende-eeuws Sri-Lanka', in: Nieuw Letterkundig Magazijn, jaargang XXXVIII (december 2020), p. 14.*
(6) *GA, 0491 Familie Van Voërst van Lynden, inv. nr. 105*
(7) *GA, 0491 Familie Van Voërst van Lynden, inv. nr. 105.*
(8) *GA, 0491 Familie van Voërst van Lynden, inv. nr. 105.*
(9) *Nationaal Archief (NL-HaNa), Den Haag, Collectie Panthaleon van Eck, 1.10.65.01, inv. nr. 60.*
(10) *Ekama, Slavery in Dutch Colombo, p. 22.*
(11) *NL-HaNA, Panthaleon van Eck, 1.10.65.01, inv.nr. 60.*

© Emma Hooghwinkel, CC-BY

FRAGMENT LANDGOED OVERBEEK AAN DE OVERBEEKSELAAN IN VELP
© ESTHER WESTERVELD/WIKIMEDIA COMMONS, CC BY 2.

Gecompenseerden uit de Wageningse elite

De Surinaamse banden van de familie van Daalen

1800-1900 | Arnhem e.o.

Hoogstraat 81-67 Wageningen

Goedhart, Bloemenperk, Boomblad, en Rook: het is een greep uit de achternamen die zijn gegeven aan de slaafgemaakte personen die gebonden waren aan plantage Zorgvliet. Op deze koffieplantage in het gebied Beneden Commewijne in Suriname leefden in 1863 ongeveer 77 mensen.(1) In dat jaar werd de slavernij afgeschaft. Terwijl vele voormalig slaafgemaakten nog tien jaar door moesten werken onder het staatstoezicht, kregen de vijftien aandeelhouders van plantage Zorgvliet een bedrag uitgekeerd ter compensatie van hun verlies van menselijk bezit. Van de vijftien aandeelhouders kwamen er twee uit de Gelderse stad Wageningen: Carolina Henriëtte Maria Johanna van Daalen en haar jongere zus Anna Maria Adriana van Daalen.(2) Het contrast tussen de levens van deze twee Wageningse medeaandeelhouders en de mensen die zij tot 1863 in hun bezit hadden was groot.

Leven op de koffieplantage

De dagen op de koffieplantage waren lang. Het werk van slaafgemaakte mensen bestond onder andere uit het planten van bomen, het plukken, drogen en stampen van koffiebessen en het verpakken van de koffiebonen in vaten. Dit betekende dat slaafgemaakte personen op plantage Zorgvliet werkdagen van wel vijftien uur lang moesten maken. Op koffieplantages werden, naast koffie, ook bananenbomen en 'koffiemama's' (schaduwbomen) verbouwd. De schaduw die deze bomen gaven was noodzakelijk om de koffiebomen te laten groeien. Dit zorgde ervoor dat slaafgemaakten op het land, anders dan op bijvoorbeeld suikerplantages of katoenplantages, relatief meer in de schaduw konden werken.(3)

Na emancipatie

Hoe is het de slaafgemaakte mensen op plantage Zorgvliet na de emancipatie vergaan? Van de ongeveer 21 families die hier rond 1863 hebben geleefd zijn er een aantal terug te traceren tot Paramaribo, maar er zijn ook voormalig slaafgemaakten terug te vinden in andere gebieden in Suriname.(4) Van bijvoorbeeld de familie Krommie, bestaande uit "moeder Maria, peetvader Petrus, en kinderen Rozetta, Ferdinand en Ernstina Krommie", is bekend dat zij na het staatstoezicht in Paramaribo zijn gehuwd en zijn overleden.(5) Veel voormalig slaafgemaakten en hun nakomelingen zijn in de Volkstelling van 1921 geregistreerd als arbeider. Zij werden bijvoorbeeld landbouwers, wasvrouwen, of houtdelvers. Hier is de doorwerking van de slavernij zichtbaar: de voormalig slaafgemaakte personen van plantage Zorgvliet konden zich niet zomaar opwerken tot hogere functies. De diepe ongelijkheid van de slavernij drukt(e) haar stempel op hun toekomst.

Wageningse elite

De zussen Carolina Henriëtte Maria Johanna en Anna Maria Adriana van Daalen leefden een ander leven in de hoogste sociale kringen van Gelderland. Financiële zorgen waren er niet. Beide zussen hadden een aandeel van 15/360 in plantage Zorgvliet. Daarvoor ontvingen zij in 1863 ieder 987,5 gulden, voor die tijd een groot bedrag.(6) Daarnaast was de vader van Carolina en Anna, mr. Hermanus Bernardus van Daalen, een rijk en vooraanstaand man in Wageningen.(7) Hij was notaris, stadssecretaris, en viceburgemeester.(8) Ook was hij kerkvoogd, lid van de schutterij en medeoprichter van de lokale afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.(9) Tot slot was hij één van de oprichters van de tabaksfabriek in Wageningen.(10) Door zijn (tweede) huwelijk met Jeanne Emilie Wilhelmine Phaff, een dochter uit de militaire familie die de plantage bezat, kreeg hij een band met Suriname.(11) Vanwege zijn functie als notaris komt Hermanus Bernardus van Daalen veelvuldig voor in de Wageningse archieven. Zo legaliseerde hij de vrijheidsakte van Andries Lau, bediende van dominee Conrad Schwiers en zijn vrouw Mary Stafford, die woonden in het Bassecour in de Wageningse binnenstad.(13)

PORTRET VAN DAALEN| © ICONOGRAFISCH BUREAU/BEELDBANK WAGENINGEN

H.B. van Daalen bezat verschillende panden in de Wageningse binnenstad.(12) In het huidige Wageningen zijn de panden te lokaliseren op Hoogstraat 52 en 54 en Heerenstraat 37, 39 en 41. In deze grote en statige panden zijn Carolina en Anna opgegroeid. Er zijn geen aanwijzingen dat Carolina en Anna ooit met hun familie naar Suriname zijn afgereisd. Een dochter van Anna trouwde met een luitenant in het Oost-Indische leger en verhuisde met hem naar Java.

Wagenings contrast

Vanwege zijn functie als notaris komt Hermanus Bernardus van Daalen veelvuldig voor in de Wageningse archieven. Zo legaliseerde hij de vrijheidsakte van Andries Lau, zoals hierbove Enerzijds was H.B. van Daalen dus betrokken bij de vrijheid van een voormalige slaafgemaakte persoon. Anderzijds bracht zijn tweede vrouw een aandeel in een Surinaamse plantage mee in het huwelijk en werd dit aandeel doorgegeven aan zijn dochters.

Van west naar oost

Anna Maria Adriana van Daalen huwde in 1848 met Pieter Poel, een houtkoopman.(14) Deze overleed in 1866 in Wageningen.(15) Tussen 1871 en 1876 verhuisde Anna met haar familie, waaronder haar dochter Henriëtte Carolina Maria Johanna Poel en zus Carolina, naar Delft.(16) Anna overleed daar in 1873.(17) Carolina bleef ongetrouwd en overleed in 1883 in Delft.(18)

Dochter Henriëtte Carolina Maria Johanna Poel trouwde in 1877 in Delft met Johannes Petrus van Velthuysen, luitenant in het Oost-Indische leger. Het paar verhuisde naar Java in Nederlands-Indië.(19) Niet alleen had de familie van Daalen banden met Nederlands West-Indië: door dit huwelijk werd deze Wageningse familie ook actief in de kolonie Oost-Indië.

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

GEVELSTEEN VAN HET HUIS VAN DE FAMILIE VAN DAALEN OP DE HOOGSTRAAT. | © VIA BEELDBANK WAGENINGEN

Bronnen en verder lezen:

(1) *Philip Dikland, koffie plantage Zorgvliet aan de Commewijnerivier (2000, aangevuld 2012); Nationaal Archief, Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven Emancipatie 1863.*

(2) *Nationaal Archief, Archief 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, inventaris-nummer 228 Plantage-slaven Suriname: plantages T-Z, NL-HaNA_2.02.09.08_228_0839, borderelnummer PL232.*

(3) *Carel van Hest, Atlas van plantages in Suriname 1667-1930 (Paramaribo 2019) 67-80.*

(4) *Via krantenartikelen (Delpher) en Namenklapper Volkstelling 1921*

(5) *De Surinamer: nieuws- en advertentieblad, 15-06-1905; Koloniaal Nieuwsblad, 16-12-1868; Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad, 27-02-1866; Suriname: koloniaal nieuws- en advertentieblad, 23-02-1875; Suriname: koloniaal nieuws- en advertentieblad, 02-11-1886; De West: nieuwsblad uit en voor Suriname,20-07-1936.*

(6). *Nationaal Archief, Archief 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, inventaris-nummer 228 Plantage-slaven Suriname: plantages T-Z, NL-HaNA_2.02.09.08_228_0839, borderelnummer PL232. Huidige 'koopkracht' waarde volgens de IISG calculator 9316 euro.*

(7) *Gemeentearchief Wageningen (GW), Index Belastingregister 1834, Classificatierol 1834.*

(8) *GW, Inventaris van het Oud Archief der gemeente Wageningen (1335) 1500 – 1815; GW, Inventaris Notariële Archieven Wageningen (1811-1915).*

(9) *GW, Inventaris van het Archief der Archief der Nederlands Hervormde Gemeente Wageningen Wageningen Kerkvoogdij 1454 -1927 (1953); GW, Inventaris van archieven van het Departement Wageningen Departement Wageningen van de Maatschappij tot Nut Maatschappij tot Nut van 't Algemeen van 't Algemeen 1807-1960, 1967-1979. Anton Zeven, MR. HERMANNUS BERNARDUS VAN DAALEN HARDERWIJK 1782 - WAGENINGEN 1850, Oud Wageningen 15 (1) 1987 (PDF).*

(10). *Bob Kernkamp/Gemeentearchief Wageningen, Commissie tot regeling en afdoening van de vorderingen met betrekking tot het Tabaksmagazijn, 1812-1851 (ongepubliceerd).*

(11) *Gelders Archief, archief 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, inventarisnummer 2635, aktenummer 90, 19-12-1850.*

(12) *Anton Zeven, Wie Woonde Waar in Wageningen?; GW, Inventaris van stukken betreffende een pand aan de Hoogstraat en daar achter gelegen panden aan de Achterstraat (de huidige Herenstraat) te Wageningen 1743-1912.*

(13) *Wageningers met Afrikaanse roots in de negentiende eeuw, mijnGelderland.nl*

(14) *Gelders Archief (GA), archief 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, inventarisnummer 2634.*

(15) *Idem.*

(16) *Stadsarchief Delft (SD), Bevolking, inventarisnummer 16.58, folio 663, 1861-1876.*

(17) *SD, BS Overlijden, archiefnummer 0015, aktenummer 480, 1873.*

(18) *SD, BS Overlijden, inventarisnummer 15.599, nummer 791, 11-11-1883.*

(19) *SD, BS Huwelijken, inventarisnummer 15.226, 14-9-1877; Delftsche courant, 16-04-1882.*

© Inge de Vries, CC-BY

Een levend verleden

Een verhaal van Barbara Esseboom

“Mijn naam is Barbara Esseboom. Ik ben geboren in Paramaribo en getogen in Arnhem met verhalen, liederen en rijmpjes die op een subtiele, onderhuidse manier verwezen naar het slavernijverleden. Verhalen van Anansie de spin en zijn vrouw M’Kuba, verhalen van Mama Aisa, Moeder Aarde die ons, haar kinderen, beschermt, draagt, steunt en voedt, verhalen van vooroudergeesten die voortleven en huizen in de bomen, in het water nabij de watervallen of op het land dat gemarkeerd wordt door termietenheuvels. De bemanning van de slavenschepen zag erop toe dat de slaafgemaakten geen bezittingen meenamen. Geheel naakt moesten zij de overtocht maken naar een nieuwe onbekende wereld. Zij wisten echter enkele dingen mee te nemen, zoals deze verhalen.”

Kinderrijmpjes

“Daarnaast waren er ook de verhalen waarin de relatie tussen de slaafgemaakten en hun eigenaren werden benadrukt. Deze lieten niets aan de verbeelding over. Zo ook het liedje over de afranseling van een slaafgemaakte vrouw in opdracht van de slaveneigenaar. Lijfstraffen uitdelen was de taak van de Bastiaan of Basia, een slaafgemaakte man die als beul moest dienen op de plantage. “Basia fon mi taki fon na wenke mik mi ati brong, Basia fon mi taki fon na wenke mik mi ati brong.” - *Bastiaan ransel haar af ik zeg ransel haar af, die griet heeft mij boos gemaakt.”*

“Het weerwoord van de slaafgemaakte vrouw maakte de slaveneigenaar zo boos dat hij de Bastiaan opdroeg om door te slaan. Dat werd haar uiteindelijk fataal. “Membre taki yu bin kari mi, mi mooi Jaba, mi switi lobi, membre taki yu bing kari mi mi mooi Jaba mi swit lobi.” - *Herinner je je nog dat jij mij beeldschone Jaba, mijn zoete geliefde noemde.”*

“Een bekender rijmpje dat wij allemaal wel kennen, stamt volgens onderzoek van Frank Martinus Arion uit de slavernijperiode. ‘’Iene miene mutte, tien pond grutte. Iene miene mutte, tien pond kaas. Iene miene mutte, is de baas. Wil je niet geloven klim naar boven. Klim maar in de mast, iene miene mutte is de baas.’’ Deze tekst is echter een andere vertaling van de oorspronkelijke Creoolse tekst: ‘’Iene miene mutte,

PORTRET BARBARA ESSEBOOM FOTO ERIK ‘T HULLENAAR

temp de grutte. Iene miene mutte, tempu de kasa. Iene miene mutte, es debas.'' De betekenis van dit rijmpje verwijst naar de slaafgemaakte vrouwen die benedendeks gevangen werden gehouden op een slavenschip: "Meisjes met veel tijd om te vrijen, meisjes met veel tijd om te trouwen, heel veel meisjes daar beneden.""

De eerste Esseboom

"Tot de mooiste verhalen behoren de verhalen over de eerste dragers van de naam Esseboom. Zij waren drie broers uit toenmalig Nieuw Rotterdam. Sommige verhalen gaan over twee broers die waren weggelopen naar Berbice, waar de slavernij al was afgeschaft. Heimwee en verhalen over de naderende afschaffing van de slavernij in Suriname heeft ze doen besluiten om terug te keren naar Nieuw Rotterdam. Volgens een ander verhaal was de afschaffing de reden dat ze verkozen om niet te vluchten. Hoe het verhaal ook liep, een échte Esseboom herken je uit duizenden. Een echte Esseboom is een lange statige man met een spitse neus en wat hoekige gelaatstrekken. Slank, maar gespierd. Met kaarsrechte tanden. Tanden zo recht dat je kan zeggen dat ze waterpas staan. En een huid die glimt in de zon als een zwarte parel."

Borderellen

"Hoe verheugd ik was om de eerste Esseboom te vinden via de website van het Nationaal Archief. Zijn naam was Charles Esseboom. Zijn naam stond ook op een archiefstuk, het borderel van slaveneigenaar Anthony Dessé. Bij de emancipatie in 1863 moesten de plantage-eigenaren de slaafgemaakten aangeven die ze bezaten. Voor iedere slaafgemaakte kregen zij driehonderd gulden van de Nederlandse overheid ter compensatie voor diens vrijheid. De voormalige slaafgemaakten moesten zelf ook een prijs betalen, zij moesten nog tien jaar hetzelfde werk doen voor een hongerloon. Op de plantage zelf was het gebruikelijk dat slaafgemaakten naast de naam gegeven door de plantage-eigenaar ook een eigen Afrikaanse naam hadden. Deze naam kregen zij van hun moeders."

Esseboom

"Wat mensen wél kregen bij de Emancipatie in 1863 was een achternaam. Ik stel me voor dat er een ambtenaar uit Nederland in de Surinaamse hitte de borderellen aan het opmaken was van de plantages van Anthony Dessé. En de volgende persoon staat voor zijn tafel. "Naam?" De jongen zegt zijn naam, maar aan het andere eind van de tafel zegt iemand: "Dat is Charles, hij is geboren in 1845." Een andere ambtenaar kijkt naar de lijst met achternamen op alfabetische volgorde. Namen die niet in Nederland voorkomen, maar wel Nederlands klinken. Hij is aangekomen bij de E. De E van Esseboom. Binnen enkele minuten loopt Charles Esseboom van de tafel weg. Hij is degene die ze Charles Esseboom noemen. Hij is dan zeventien jaar oud. Op 1 juli 1863 krijgt hij zijn vrijheid, hij moet nog tien jaar doorwerken maar hij is vrij. Zijn vrijheid kost hem zijn naam en geeft hem een nieuwe ervoor in de plaats: Charles Esseboom. Hoe meer ik te weten kom over mijn geschiedenis, hoe meer vragen ik heb over die geschiedenis. Hoe zag zijn leven eruit? Wie was zijn moeder? Vaders kunnen we immers niet terugvinden. Zij werden niet geregistreerd om eventuele eigendom-sconflicten te voorkomen. Wat heb ik meegekregen van Charles en wat geef ik door?"

Bij 'Rijk van Nijmegen' staat een artikel van de hand van Robin Akkermans en Laura de Jong over hun historische zoektocht naar de voorouders van Barbara.

© Barbara Esseboom, CC-BY-NC

Een nieuw besef van een nieuwe generatie historici

De geschiedenis wordt levend

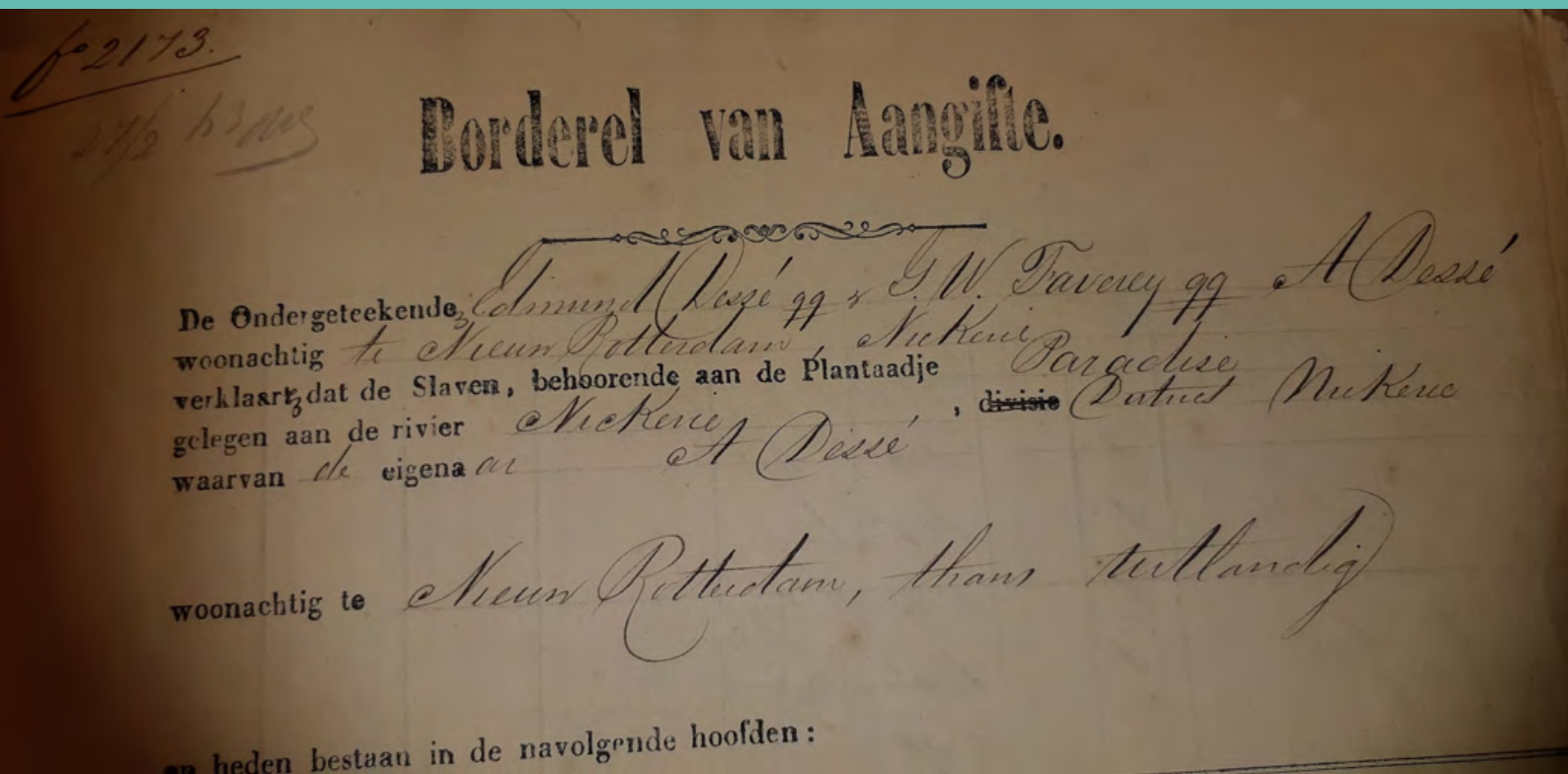
Robin Akkermans en Laura de Jong raakten als student betrokken bij het project 'sporen van slavernij-verleden'. Meestal hadden ze tijdens hun studie geschiedenis uitsluitend bronnen uit het verleden onderzocht. Nu werd de geschiedenis opeens levend. Hun onderzoek ging over de voorouders van Barbara Esseboom uit Arnhem, een nazaat van slaafgemaakten uit Suriname. Robin en Laura vertellen in dit artikel over hun ervaringen.

Barbara Esseboom

Barbara's familie en familieverhalen waren noodzakelijk voor het uitvoeren van het genealogisch onderzoek. Toen we vastliepen met de bronnen in het Nationaal Archief en daar in de kantine onze opties aan het bespreken waren, werden we plots benaderd door een man wiens stamboom aan die van Barbara raakte. Ook Barbara en haar nicht vergezelden ons en zo, met de telefoon in de hand om familie te bellen voor vragen, konden we een heel stuk van de stamboom invullen dat ons anders onbekend was gebleven.

Niet alleen kwam de geschiedenis zo tot leven, ook kregen we een besef van hoeveel mensen getroffen en betrokken waren bij de slavernijgeschiedenis in Suriname. Dit inzicht groeide ook door het bestuderen van de borderellen emancipatieregisters). In deze dossiers werd geregistreerd hoeveel compensatie een eigenaar ontving voor de slaafgemaakte mensen in zijn of haar bezit. Dikke pakketten met eindeloze lijsten van slaafgemaakte mensen lagen voor ons, pakketten die slechts een momentopname zijn van het totale aantal mensen dat ooit in Suriname in slavernij is geweest. Door ons archiefonderzoek kwam

BORDEREL VAN AANGIFTE VAN DE VOOROUDER VAN BARBARA ESSEBOOM

f 2173.

Borderel van Aangifte.

De Ondergeteekende, Edmund Dessé 29 x J.W. Favery 99 A Dessé
woonachtig te Nieuw Rotterdam Nickerie Paradise Nickerie
verklaart dat de Slaven, behoorende aan de Plantaadje , divisie Dutrel
gelegen aan de rivier Nickerie
waarvan de eigenaar A Dessé

woonachtig te Nieuw Rotterdam, thans Nederlandsch

en heden bestaan in de navolgende hoofden:

het daadwerkelijke besef van het aantal slachtoffers van de slavernij. De geschiedenis werd niet alleen levend, maar ook menselijk.

Kijken door een nieuwe lens

Behalve levende bronnen zijn ook archiefbronnen als de borderellen van grote waarde voor genealogisch onderzoek. Om waardevolle inzichten uit deze bronnen te halen is een verschuiving van perspectief noodzakelijk. Deze hernieuwde kijk op bestaande bronnen verlegt de focus van de eigenaren naar de ervaring van de slaafgemaakte personen. Het oorspronkelijke doel van de borderellen was om de compensatie van slaveneigenaren te registreren. Tijdens de emancipatie van 1863 ontvingen zij driehonderd gulden voor elke slaafgemaakte persoon die vrijkwam. Nu kan de index op de borderellen echter samen met de eerdere manumissieregisters (vrijlatingsregisters) en de slavenregisters gebruikt worden om familielijnen van de slaafgemaakte personen te traceren (1).

Een breuk in het verleden

Onder meer door de slavenregisters konden we samen met Barbara haar familielijn vinden tot het begin van de negentiende eeuw. De zoektocht leidde naar Barbara's voormoeder Peggy, die omstreeks 1800 werd geboren en vroedvrouw was op een plantage te Nickerie. Dat het spoor daar doodliep, toont de beperking aan van Europese bronnen. Vóór 1826 was er geen centrale registratie van slaafgemaakte mensen in Suriname. De overheid hield alleen aantallen mensen bij voor de belasting en voor de plantages waren deze mensen alleen productiemiddelen. Het ging de overheid en de planters om de aantallen werkkrachten en hun financiële waarde, menselijkheid werd hen afgepakt. Daardoor is er veel dat we niet weten over de levens van slaafgemaakte mensen en over Barbara's familiegeschiedenis.

Omdat de namen van de mensen die vanuit Afrika naar Suriname werden verscheept niet werden opgeschreven, en ze bij aankomst in Suriname op de plantage nieuwe namen kregen, is het onwaarschijnlijk dat we er nog achter zullen komen wanneer Barbara's voorouders in Suriname aankwamen en uit welke regio in Afrika zij afkomstig waren. Barbara's verhaal is er een van de velen. De slavernijperiode heeft een breuk veroorzaakt in de familiegeschiedenis van veel mensen, die zij tot op het heden niet kunnen helen.

Ondanks alle beperkingen worden steeds meer verhalen naar boven gehaald. Verhalen over familieconnecties, afkomst en de levens van de slaafgemaakte mensen. Zo wordt het mogelijk de diversiteit en complexiteit te tonen die het slavernijverleden kenmerkt. De geschiedenis krijgt een gezicht.

Bronnen en verder lezen:

(1) De borderellen, emancipatieregisters en slavenregisters zijn te vinden in het Nationaal Archief:
Borderellen = https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.02.09.08/invnr/%40235~223-248
Emancipatieregisters = https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341
Slavenregisters = https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00461

© Laura de Jong en Robin Akkermans

De familie Phaff en de Surinaamse koffieplantage Zorgvliet

1800-1900 | Arnhem e.o.
Boterstraat 28, Wageningen

In 1821 stierf Johannes Emilius Phaff in de Gelderse stad Wageningen.(1) De vader van deze kolonel, dominee Johannes Phaff, was eigenaar van de koffie-plantage Zorgvliet in het gebied Beneden Commewijne in Suriname. Wie was deze familie Phaff en hoe is haar aandeel in het slavernijverleden zichtbaar in Wageningen?

PORTRET
JOHANNES EMILIUS PHAFF
© RKD

Dominee en plantage-eigenaar

In 1742 ging dominee Phaff naar Suriname en via zijn huwelijk met Maria de la Rivière in 1749 kreeg hij de plantage Zorgvliet in mede-eigendom. Het eigenaarschap van deze dominee zorgde ervoor dat de plantage door slaaf-gemaakten ook wel 'domini' werd genoemd.(5) Maria de la Rivière was de weduwe van de Raad-Fiscaal van Suriname, Jacobus van Halewijn, heer van Werven, die de eerste eigenaar van Zorgvliet was. Na hun huwelijk ging het echtpaar naar Den Haag.(4) Johannes Phaff keerde voor een periode van drie jaar terug naar Suriname, van 1757 tot 1760. Hij stierf in 1762.(7 en 9) Maria bleef in Nederland wonen.(8) Hun zoon Johannes werd militair en woonde later in Wageningen. Johannes en Ida Phaff bewoonden met hun kinderen en dienstboden een huis op de toenmalige Achterstraat, de huidige Heerenstraat en Boterstraat en later een van de huizen bij het statige Bassecour.(14) Dit is hetzelfde pand waar Andries Lau rond 1820 woonde met dominee Conrad Schwiers en zijn vrouw Mary Stafford.(15) Andries Lau, geboren als slaafgemaakte, werd vrij in Wageningen in 1823. Rond 1820 verhuisde de familie Phaff uit het Bassecour en kochten zij twee panden aan de 'Agterstraat 266', waarschijnlijk de huidige Boterstraat 26 en 28.(16)

Aandelen

Plantage Zorgvliet is via vererving, via de huwelijken van Maria Emilia de la Rivière met Jacobus van Halewijn en Johannes Phaff, in 1863 onder vijftien aandeelhouders verdeeld.(17) Elke kleinzoon of -dochter erfde een aandeel van 30/360(18), waaronder Jeanne Emilie Wilhelmine Phaff. In 1821 trouwde Jeanne Emilie Wilhelmine met mr. Hermanus Bernardus van Daalen, notaris in Wageningen. De familie van Daalen kwam daarmee via haar aan aandelen in de plantage Zorgvliet. De kinderen van oud-militair Johannes Phaff groeiden op in de binnenstad van Wageningen, om de hoek van notarissen, dominees, renteniers, zakenlieden en andere vooraanstaande Wageningers.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Gelders Archief (GA) Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, Wageningen, archief 0207, inventarisnummer 2637, 08-08-1823, aktenummer 54.*
(2). *F. O. Dentz, 'De familie Van Halewijn van de Werve in Suriname', De West-Indische Gids 13 (1), 531-533, (1932).*
(3) *Dikland, koffie plantage Zorgvliet aan de Commewijnerivier (2000, aangevuld 2012). Idem.*
(4) *F.O. Dentz, 'De Herkomst en de beteeknis van Surinaamsche Plantagenamen', De West-Indische Gids 26(27) (1944-45) 147-161, aldaar 155; Dikland, Zorgvliet.*
(5) *GA, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, Lochem, archief 0207, inventarisnummer 3721, 02-04-1879, aktenummer 21.*
(6) *Dentz, 'De Herkomst en de beteeknis'.*
(7) *Nationaal Museum van Wereldculturen, Plantage Sorgvliet.*
(8) *Rotterdamsche Courant, 04-06-1796.*
(9) *Stadsarchief Breda (SB), Trouwen nh Grote kerk 1762-1783, archief-nummer CB, Collectie DTB Breda, inventarisnummer 45, blad 233.*
(10) *SB, J.H. Roelants, Allerhande acten (Minuten), 1776, Notariële archieven Breda, inventarisnummer 1039, aktenummer 24.*
(11) *M. Geerdink-Schaftenaar, Correspondentie van J.E. Phaff (2020).*
(12) *RKD, Johannes Emilius Phaff.*
(13) *Anton Zeven, Wie woonden waar in Wageningen?*
(14) *Wageningers met Afrikaanse roots in de negentiende eeuw, mijnGelderland.*
(15) *GA, Memoires van Successie Johannes Emilius Phaff, inventarisnummer 6, 0036 Memoires van Successie, Kantoor Wageningen, folio 234-237-240.*
(16) *Nationaal Archief, Archief 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, inventaris-nummer 228 Plantage-slaven Suriname: plantages T-Z, NL-HaNA_2.02.09.08_228_0839, borderelnummer PL232.*
(17) *Idem.*

© Inge de Vries, CC-BY

Arnhemse rentenier en slavenhandelaar in Berbice

Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher

1800-1900 | Arnhem e.o

Graaf van Rechterenweg 12, Oosterbeek

Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher (1780?-1842) was rentenier. In 1833 kocht Maurenbrecher een stuk van landgoed Dreyen (nu Dreyeroord, Oosterbeek) van de St. Nicolai Broederschap in Arnhem. Zijn welvaart had hij te danken aan de koloniale connecties die zijn familie in stand had gehouden.

VOC en slavernij

De familie Maurenbrecher was nauw betrokken bij de Nederlandse koloniale gebieden. Een voorouder van Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher, waarschijnlijk zijn grootvader, staat in het Nationaal Archief genoteerd in de index van VOC-opvarenden. Deze Johan Hendrik Ludwig Maurenbrecher trad op 12 januari 1758 in dienst als sergeant en maakte tot 1763 verschillende reizen naar Batavia. Bij terugkeer in Nederland handelde hij in koloniale goederen die deels afkomstig waren uit plantages, zoals suiker. Dat de VOC in het gebied rond de Indische Oceaan handelde in slaafgemaakten, kan Maurenbrecher niet zijn ontgaan. Deze Maurenbrecher kon tijdens zijn carrière bij de VOC dus niet om het lot van de personen in slavernij heen, wellicht omdat hij zijn eigen welvaart zag stijgen besteedde hij hier geen aandacht aan.

Koloniale welvaart

Een inventaris waarin deze Maurenbrecher voorkomt als voogd beschrijft koloniale artikelen. De persoon in voogdij bezat onder meer 'een paar fijne katoenen kousen', Oost-Indische kistjes en een Japans kabinetje. Door te handelen en mee te varen met de VOC kon Johan Hendrik Ludwig dus een flink fortuin vergaren, waardoor hij steeg op de maatschappelijke ladder. Zowel het materiële bezit als de sociale status werden meegenomen in latere generaties van de familie, waar onder meer de negentiende-eeuwse Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher van profiteerde.

Berbice, Guyana

Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher was een particuliere slavenhouder in Berbice, in het huidige Guyana. Hij bezat dus geen plantages, maar verhuurde personen in slavernij aan plantagehouders. Berbice was een Nederlandse kolonie, die in 1814 in bezit kwam van Groot-Brittannië. Maurenbrecher was een van de Nederlanders die na de overname nog bezittingen had in dit gebied. Toen de Britten in 1834 de slavernij afschaften en compensatie aan slavenei-genaren uitkeerden, ontving Maurenbrecher ook een financiële vergoeding.

Verhuurde personen

Bij de compensatieclaim van Maurenbrecher staat dat hij in 1834 dertig personen in slavernij bezat. Ten tijde van de compensatie bevonden zij zich op koffie-plantage Buses Lust and Resolute. Deze mensen waren onder erbarmelijke omstandigheden vanuit Afrika naar Berbice verscheept, net voordat de Britse regering in 1808 de trans-Atlantische slavenhandel verbood. Deze slaafgemaakten hadden een leeftijd van rond de twintig jaar en werkten als timmerman of veldwerker. De werkdruk in Berbice was zeer hoog, zelfs in vergelijking met andere koloniën. Omdat het gebied daarnaast moerassig was en men op blote voeten moest werken kwamen ziektes hier veel voor. In Berbice waren de sterftecijfers onder personen in slavernij dan ook het hoogste in het negentien-de-eeuwse Caribisch gebied.

Vergoeding

Maurenbrecher staat bij de compensatieclaim beschreven als 'absentee'. Dit betekent dat hij in 1834 niet aanwezig was in de kolonie. Hij kon zelf dan ook

niet de informatie voor de compensatieclaim verstrekken. Zijn broer, Frederik Maurenbrecher, (1786-1834) verbleef op dat moment wel in Berbice. Frederik had tevens een claim van een persoon in slavernij openstaan. Hij had zelf dus ook baat bij het indienen van de juiste informatie. Frederik stierf nadat hij deze informatie had doorgegeven, waardoor zijn deel van de vergoeding in 1835 bij zoon Frederik Louis Maurenbrecher terecht kwam. Hij was in 1818 geboren in Berbice, en werd in 1838 aangesteld als Majoor der Genie binnen de landmacht in het voormalige Nederlands-Indië.

Dreyeroord

De koop van een deel van landgoed Dreyen valt samen met de afschaffing van de Britse Slavernij in 1833 en de compensatiegelden die slavenhouders vanaf 1834 ontvingen. Hoewel archiefmateriaal hier geen uitsluitsel over geeft, is het dus goed mogelijk dat de opbrengst hiervan in dit landgoed is gestoken. Het kan ook zijn dat Maurenbrecher deze compensatie niet eens nodig had voor de aanschaf van dit landgoed omdat hij al rijk was door investeringen in koloniale gebieden. Volgens Justus Gerardus Swaving, die in 1812 in Berbice verbleef, had Maurenbrecher in deze periode al veel welvaart vergaard door zijn aandeel in de slavernij.

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bronnen en verder lezen:

- *Salvador Bloemgarten, Justus Swavings wondere bestaan. Wereldreiziger van 1784 tot 1835 (Amsterdam 2015).*
- *Marjoleine Kars, Bloed in de Rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie (vert. Nannie de Bijs Bik-Plasman en Albert Witteveen) (Amsterdam 2021).*
- *Gelders Archief, stukken betreffende de verkoop van Dreyen.*
- *Nationaal Archief, VOC-opvarenden, Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher.*
- *Stadsarchief Breda, Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher.*
- *Centre for the study of the legacies of British Slavery, Maurenbrecher.*
- *Centre for the study of the legacies of British Slavery, Claim van Maurenbrecher.*

© Inge Kleefman, CC-BY

HOTEL DREYEROORD VOOR DE SLOOP EN VERBOUWING IN 2016

JOHANNES HENDRIK LODEWIJK MAURENBRECHER | © RKD

Langdurige welvaart door het kolonialisme

Johannes Vincent Westrik

1800-1900 | Arnhem e.o.

Koningsstraat 1 Arnhem

Johannes Vincent Westrik werd in 1802 geboren in Berbice, in het huidige Guyana. Dit was eerst een Nederlandse en vanaf 1814 een Britse kolonie. Westrik studeerde rechten in Leiden, werd vrijgesteld voor het leger en vestigde zich vervolgens als advocaat in Arnhem. Later werd hij Raadsheer bij de provincie Gelderland.

De familie Westrik

Zowel zijn moeder, Henriette Elisabeth Swaving, als zijn vader, die ook Johannes Vincent Westrik heette, waren geboren in Berbice. Omdat familiebedrijf Westrik en Pool een groot aantal plantages in Berbice bezat, verbleven veel familieleden in deze kolonie. Kooplieden konden zich bij deze firma aansluiten en meeprofiteren van de inkomsten van de plantages en dus van de slavernij. Gasper Jan Westrik, oom van de jonge Johannes Vincent Westrik, was in 1814 hoofd van deze firma. In een brief aan de minister van Buitenlandse Zaken schreef hij dat de kolonie alleen zou kunnen opbloeien als de handel in slaafgemaakten weer mogelijk werd. Sinds de Britten die in 1808 hadden afgeschaft was de welvaart in Berbice volgens Gasper Jan afgenomen, omdat er een "gebrek aan handen ter bewerking" was. Probeerde hij hiermee tegen te houden dat Nederland de slavenhandel zou afschaffen? Willem I besloot daartoe in 1814, onder druk van de Engelsen.

De familie Swaving

Ook aan zijn moeders kant speelden de koloniën een belangrijke rol. Henriette Elisabeth Swaving, die later zou trouwen met Johannes Hendrik Lodewijk Maurenbrecher, kwam uit een koloniale familie. Haar vader, de grootvader van Johannes Vincent, Jan Justus Swaving (1748-1810), was eigenaar van zeven plantages in Berbice en was lid van de Raad van Politie en Criminele Justitie. Dit betekent dat hij medeverant-

EERSTE STEEN VAN DREYEROORD, 23 OCTOBER 1817 | © VIA HEEMKUNDE RENKUM

woordelijk was voor het bestuur en de rechtspraak in de kolonie. Omdat twee van zijn plantages, Hollandia en Zeelandia, een belangrijke rol speelden bij de Slavenopstand in Berbice moet ook hij zich bewust zijn geweest van het lijden van de personen in slavernij.

Slavenopstand Berbice (1763-1764)

De slechte werkomstandigheden en harde straffen zorgden ervoor dat slaafgemaakten in Berbice op 27 februari 1763 in opstand kwamen. De plantages Hollandia en Zeelandia werden het hoofdkwartier van Coffij, die de opstand leidde. Tevens werden hier Europeanen gevangengezet. De opstand hield een jaar stand. Afgezien van Haïti hebben personen in slavernij nergens anders een kolonie zo lang onder controle kunnen houden. Na de Slavenopstand raakten veel plantages in verval of vernietigd, waardoor zij hun waarde verloren. De opbrengst die Jan Justus Swaving uit Hollandia en Zeelandia kon halen moet in deze periode dus sterk verminderd zijn. De gevolgen van de opstand waren voor de personen in slavernij uiteraard veel groter; velen waren omgekomen in gevechten tegen de Europeanen, bevolkingen werden uit elkaar gerukt omdat slavenei-genaren de plantages verlieten of verkochten, en vanwege het financiële verlies besteedden planta-ge-eigenaren nog minder geld aan slaafgemaakte personen.

Erfenis

Johannes Vincent Westrik werd in de Memorie van Successie aangesteld als erfgenaam van Mauren-brecher en Swaving. Van Maurenbrecher kreeg Westrik onder meer landgoed Dreyen. Van zijn moeder ontving hij een deel van de erfenis van Jan Justus Swaving, waaronder restbedragen van verkochte plantages. Hierdoor profiteerden ook zijn vrouw en drie kinderen van de welvaart uit de koloniën. Het gezin woonde eerst in de Kerkstraat maar verhuisde na het overlijden van hun jongste zoon naar de Koningstraat. Tegelijkertijd wilde Johannes Vincent Westrik investeren in landgoed Dreyen en hier een buitenhuis neerzetten. Na zijn dood legden dochters Johanna Paulina Elisabeth Westrik en Henrietta Christina Westrik de eerste steen van het latere Hotel Dreyeroord. Dit gebouw zou tijdens de Slag om Arnhem worden gebruikt als hoofdkwartier van de King's Own Scottish Borderers.

Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bronnen en verder lezen:

- *Heemkunde Renkum, de geschiedenis van Dreijeroord.*
- *Salvador Bloemgarten, Justus Swavings wondere bestaan. Wereld-reiziger van 1784 tot 1835 (Amsterdam 2015).*
- *Marjoleine Kars, Bloed in de Rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie (vert. Nannie de Nijs Bik-Plasman en Albert Witteveen) (Amsterdam 2021).*
- *Erfgoed Leiden, inschrijvingsregister Nationale Militie 1821.*
- *Gelders Archief, Memorie van Successie.*

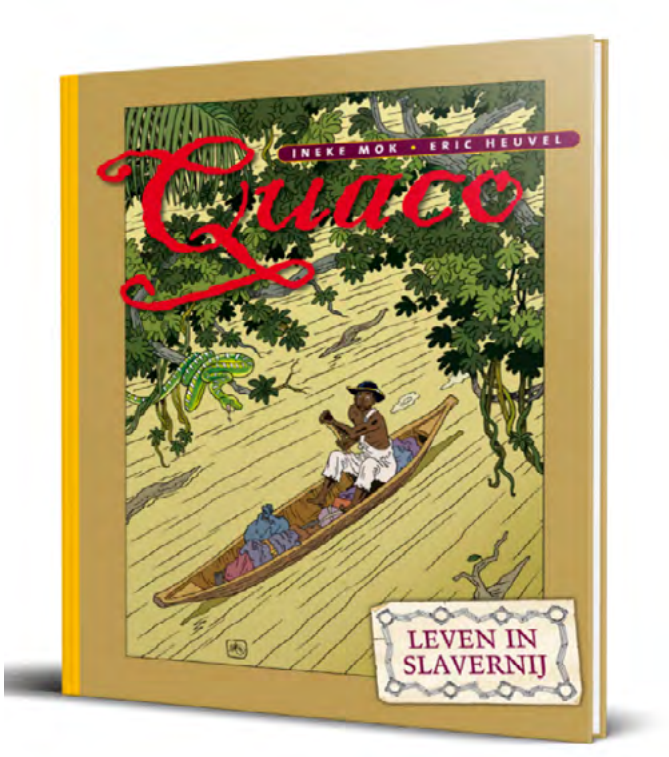
© Inge Kleefman, CC-BY

Quaco en Kasteel Rosendael

Stripverhaal over het Nederlandse slavernijverleden

1700-1800 | Arnhem e.o.
Rosendael 1, Rozendaal

Quaco is de hoofdpersoon in het eerste stripverhaal over het Nederlandse slavernijverleden, gemaakt door Ineke Mok en Eric Heuvel. Quaco is geboren in Guinee en blijkt verbonden aan Kasteel Rosendael, in Rozendaal bij Velp. Hoe kwam Quaco daar in de achttiende eeuw terecht? Wat is er te vinden over zijn leven en verblijf in Gelderland? Aan de hand van informatie uit het stripboek en enkele blogs van Ineke Mok een reconstructie over Quaco en Kasteel Rosendael.

HET STRIPBOEK OVER QUACO: 'LEVEN IN SLAVERNIJ' | © PD

'Futuboi' en lijfeigene

Via John Gabriel Stedman (1744-1797), een Schots-Nederlandse kapitein, krijgen we een inkijk in het leven van Quaco, al is de informatie beperkt. Stedman komt in 1773 naar Suriname met als doel de strijd aan te gaan tegen marrons, de slaafgemaakten die vluchten van de plantages. Hij verblijft er gedurende vier jaar en houdt een dagboek met (aan) tekeningen bij van deze strijd. In 1796 wordt dit dagboek in Londen uitgegeven onder de titel: *Stedman Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam.*

Uit het dagboek van Stedman blijkt dat Quaco voordat hij de zogenaamde futuboi, de persoonlijke bediende van Stedman wordt, 'eigendom' is van de Schotse plantage-eigenaar Walter Kennedy. Stedman ontmoet Kennedy kort na zijn aankomst in Paramaribo. Stedman: "Ik was uitgenodigd om te komen dineren bij de heer Kennedy (...) Hij leende mij zijn negerjongen om mijn parasol te dragen zolang ik in de kolonie ben". Quaco is dan ongeveer twaalf jaar. In 1775 koopt Stedman Quaco voor vijfhonderd gulden van Kennedy.

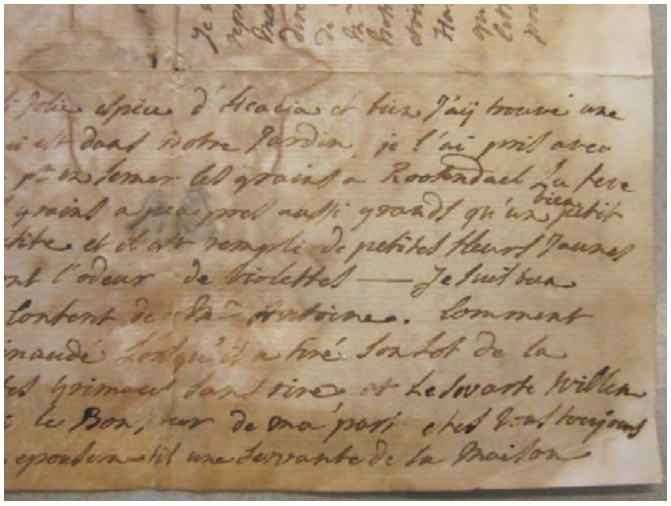
Naar de Republiek

Als op 1 april 1777 de diensttijd van Stedman in Suriname erop zit, keert hij samen met Quaco terug naar Holland. In een konvooi van zes schepen met manschappen en een lading koffie, katoen en cacao arriveerden ze eind mei op Texel. Vanuit Texel reist Quaco per boot mee met Stedman om korte tijd te wonen in Den Bosch, Zutphen en Bergen op Zoom. In Zutphen en Bergen op Zoom gaat Quaco naar school.

Naar Kasteel Rosendael

Het is niet helemaal duidelijk wanneer Quaco op Kasteel Rosendael arriveert. Stedman meldt in 1777 dat hij Quaco met diens toestemming 'cadeau' doet aan de vrouwe van Rosendael, Eusebia Jacoba de Rode van Heeckeren, gehuwd met Assueer Jan Torck van Rosendael. Uit archieven die Ineke Mok onderzocht, blijkt dat hij pas jaren later bij de familie Torck van Rosendael in dienst komt. Dan is Quaco inmiddels vrijverklaard (10 juli 1778).

Ineke Mok vond een volgend spoor van Quaco dat verband houdt met Kasteel Rosendael in het Gelders Archief, in een brief uit 1782-83, van of aan Betje, een van de dochters van de familie Torck van Rosendael. Rechtsonder staat: "le swarte Willem, comment fait il avec son argent (...)". Quaco werd door de familie Torck van Rosendael ''swarte Willem'' genoemd.

UITSNEDE UIT BRIEF UIT HET ARCHIEF VAN 'HUIS ROSENDAEL' IN HET GELDERS ARCHIEF | © FOTO DOOR INEKE MOK CC BY NC

Doopvermelding als 'Willem'

De naam Willem is ook terug te vinden in de doopvermelding van Quaco. Op 13 november 1785 is Quaco gedoopt in de Nederduits gereformeerde kerk van Rosendael, vlak naast het kasteel. Bij zijn doopvermelding staat: "een Afrikaansche Moor in dienst van de WLHG (Weledel hooggeboren) heer van Rosendael". Bij zijn doop krijgt hij de naam: Willem Stedman of Stidtman, vernoemd naar zijn eerdere meester.

NEDERLANDS HERVORMDE KERK ROZENDAAL, MARCEL MULDER, CC BY-SA 3.0

FOTO VAN HET DOOPBOEK VAN DE KERK VAN ROSENDAEL
© INEKE MOK CC BY NC

In 1790 werd Quaco lid van de Nederduits-gereformeerde kerk van Someren in Brabant en vanaf dan is hij bediende op het nabijgelegen kasteel Asten van Assueer Jan Torck (1733-1793), heer van Rosendael. In 1792 wordt hij hier om onduidelijke redenen weggestuurd.

Laatste teken van leven

Quaco monstert op 19 november 1792 aan op het VOC-schip IJsselmonde. Vanuit Goederede in Zuid-Holland vertrekt hij naar Batavia waar hij in augustus 1793 arriveert. Zijn naam is terug te vinden in het soldijboek van dit schip: matroos Willem Stedman of Stidman, van de kust van Guinee. Op 31 oktober 1795 eindigt zijn contract bij de VOC en het schip de IJsselmonde wordt een jaar later gesloopt. Dit is het tot nu toe het laatste teken van leven van de dan ongeveer 32 jaar oude Quaco.

Meer lezen? In het stripverhaal over Quaco staan erg veel details over het leven van Quaco, verteld vanuit zijn eigen perspectief. Op de website van het stripboek staan ook meer bronnen en lesmateriaal.

Bronnen en verder lezen:

- *Brabants Erfgoed, Quaco.*
- *'Quaco, een leven in slavernij'.*
- *De publicatie van John Gabriel Stedman, via Worldcat.org.*
- *Ineke Mok, 'Quaco in Zutphen en Bergen op Zoom', Cultuursporen.nl*

© Else Gootjes, Erfgoed Gelderland, CC-BY-NC

HET BASSECOUR IN WAGENINGEN | © HV OUD-WAGENINGEN CC-BY

Andries Lau en Zephir

Wageningers met Afrikaanse roots in de negentiende eeuw

1800-1900 | Arnhem e.o.
Bassecour, Wageningen

Andries Lau woonde rond 1820 bij dominee Conrad Conrad Schwiers en zijn vrouw Mary Stafford.(1) In de Heerenstraat in Wageningen was Zephir huisknecht bij de rentenier Herman Kleijn. Van Zephir weten we niets meer dan dat hij in Demerara in het tegenwoordige Guyana is geboren, waarschijnlijk in slavernij. Misschien was hij eenmaal aangekomen in Wageningen wel een vrij man.

Berbice

Over Andries Lau, bediende van dominee Conrad Schwiers, weten we iets meer. Die kennis begint bij Conrad Schwiers, die predikant was van de Nederduits-gereformeerde kerk op Sint Eustatius/ Statia en aansluitend in Batavia en Londen.(2) Daar trouwde hij met Mary Stafford, een dochter van een predikant.(3) Het echtpaar vestigde zich in 1802 in de Nederlandse kolonie Berbice, waar zo'n veertig jaar eerder een langdurige opstand van slaafgemaakten had plaatsgevonden.(4) Het echtpaar bezat in Berbice de plantage Uytvlugt. Als predikant kon Schwiers beschikken over een schip en zes slaafgemaakten.

Naar Wageningen

Van de de slaafgemaakten op plantage Uytvlugt is weinig bekend. Wel bekend is dat in 1804 de plantage een arbeider moest leveren voor werkzaamheden aan het Fort Andries. Toen het echtpaar Schwiers de plantage verkocht, bepaalden zij dat de achtjarige ''jonge slaaf Andries Lau'', die tot de plantage behoorde, alleen voor hen hoefde te werken en onder hun ''opzigt, gezag en orders'' zou blijven staan.(5) De reden voor deze speciale conditie staat er niet bij. Was hij een vriend of een ''speelslaaf' van een van hun kinderen? Bij hun vertrek naar Nederland in 1818 naar Nederland, kochten ze de inmiddels elfjarige Andries voor vijftienhonderd gulden en namen hem mee naar Wageningen.(6)

Na vijf jaar vrij mens

Andries Lau kwam te wonen in het luxe appartementengebouw Bassecour, dat de bemiddelde dominee en zijn vrouw hadden gekocht. Zag hij ook de rivier langs de Betuwe stromen of had hij slechts een kamer in het souterrain? Mocht hij naar school of was hij huisknecht? Zeker is dat Andries na vijf jaar inwoning bij de familie Schwiers - zo rond zijn zestiende jaar - van zijn "slaafsche diensten" werd ontslagen. Het echtpaar Schwiers verklaarde hem per notariële akte van 13 maart 1823 tot "vrij mensch" die kon gaan en staan waar hij wilde en verstrekte hem tot bewijs daarvan een afschrift van de akte. Uitdrukkelijk werd ook bepaald dat hij naar Berbice kon terugkeren wanneer hij dat wilde. Of hij dat heeft gedaan, weten we (nog) niet. Verdere sporen van hem ontbreken.

Bronnen en verder lezen:

(1) Het Bassecour is rond 1740 gebouwd op initiatief van Lubbert Adolf Torck, heer van Rosendael. Het grote gebouw bestond uit luxe huurwoningen met uitzicht over de rivier. Van 1876 tot 1990 was het Bassecour het hoofdgebouw van de Landbouwuniversiteit Wageningen (en haar voorgangers). Inmiddels is het opnieuw een appartementengebouw.

(2) Schwiers' eerste echtgenote was Gerarda Weppelman uit Veenendaal, zij overleed op St. Eustatius. Zie 'grofkeramiek' (PDF).

(3) Volgens Genealogie Online heette de vader John Stafford. In de Legacies of British Slaveownership wordt ook een John Stafford vermeld, met weinig verdere informatie.

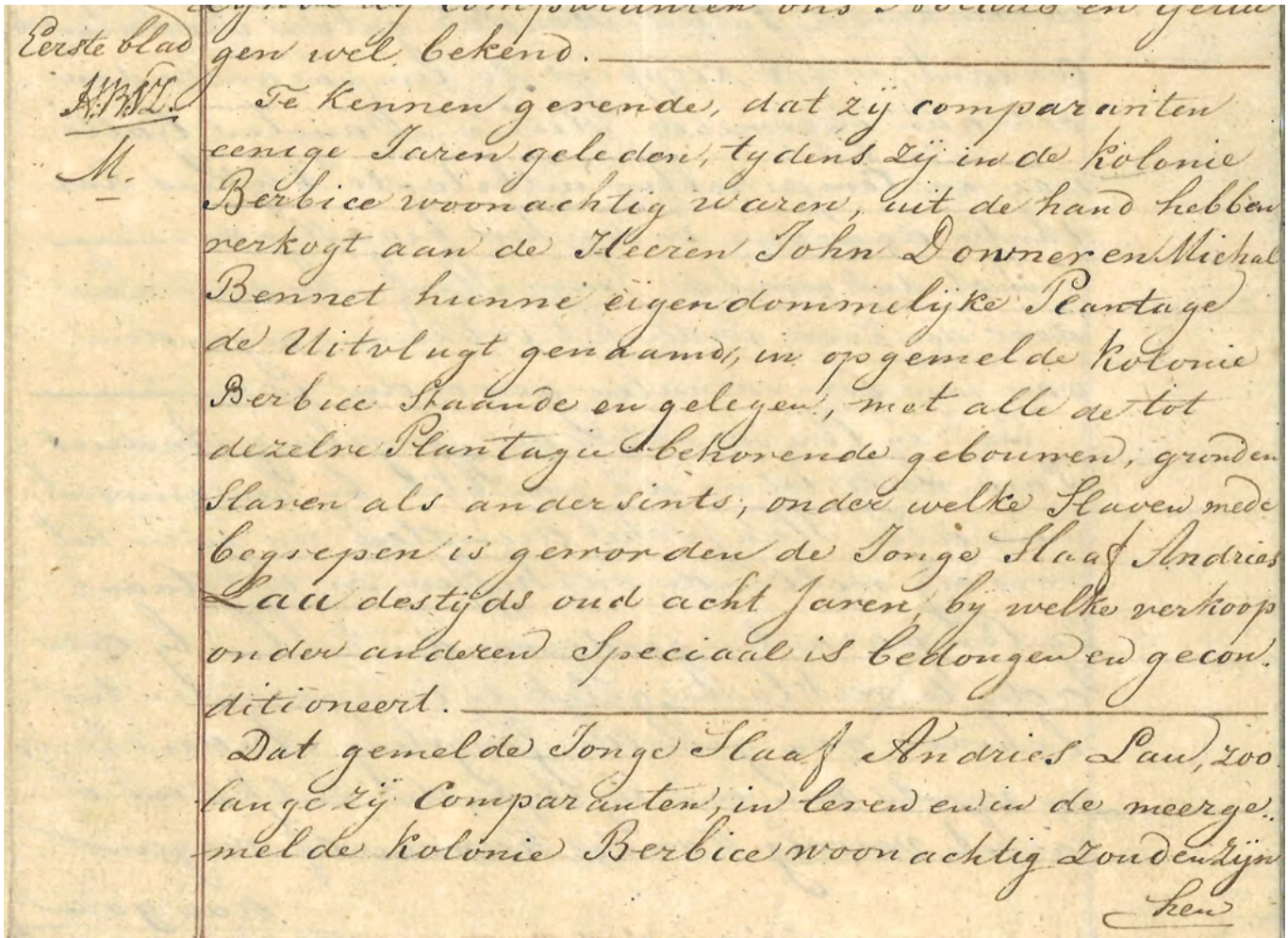
(4) Marjoleine Kars, Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie (Amsterdam 2021). ; Recensie in Trouw.

(5) Gemeentearchief Wageningen, Notariële Archieven, inv.nr. 1568 (akten notaris mr. H.B. van Daalen, nr. 25 d.d. 13 maart 1823). De plantage werd uit de hand verkocht aan John Downer en Michal Bennett.

(6) Gemeentearchief Wageningen, Notariële Archieven, inv.nr. 1568.

© Oorspronkelijke auteur: Kees Gast (mei 2020) van Oud Wageningen, bewerkt voor Sporen van Slavernij Gelderland door Dineke Stam en Else Gootjes. CC-BY-NC

DE AKTE VOOR DE VRIJHEID VAN ANDRIES, NOTARIS MR. H.B. VAN DAALEN, NR. 25, D.D. 13 MAART 1823, GAW, NOTARIËLE ARCHIEVEN, INV.NR. 1568 | © CC-BY

Eerste blad
gen wel bekend.
Te kennen gerende, dat zij comparanten
eenige Jaren geleden, tydens Zij in de Kolonie
Berbice woonachtig waren, uit de hand hebben
verkogt aan de Heeren John Downer en Michal
Bennet hunne eigendommelijke Plantage
de Uitvlugt genaamd, in opgemelde Kolonie
Berbice staande en gelegen, met alle de tot
dezelve Plantage behorende gebouwen, gronden
Slaven als anderzints; onder welke Slaven mede
begrepen is geworden de Jonge Slaaf Andries
Lau destijds oud acht Jaren, by welke verkoop
onder anderen Speciaal is bedongen en gecon-
ditioneert.
Dat gemelde Jonge Slaaf Andries Lau, zoo
lange Zij Comparanten, in leven en in de meerge-
melde Kolonie Berbice woonachtig Zouden zijn
ken

Anna van Vossenburg

Een Surinaamse-Nederlander in de achttiende eeuw

1700-1800 | Arnhem e.o.
Bakkerstraat 58, Arnhem

Aan haar naam kun je zien dat Anna tot het eigendom behoort van plantage Vossenburg te Suriname. Ze is daar in slavernij geboren, de exacte datum weten we niet. In 1727 komt ze te wonen in Arnhem. Anna's geschiedenis is verbonden met de Arnhemse families Brantsen en De Vree. Ze woont in het centrum van de stad, in de Olde Munte. Vanuit het buitenhuis Zypendaal beheert Brantsen de plantage waar zij vandaan komt. Anna woont tot haar overlijden op 22 december 1780 bij de Brantsens.(1)
Maar wie is Anna eigenlijk? Wie is haar moeder? Haar vader? En waarom is zij in Nederland, of in Arnhem om precies te zijn? Om bij die laatste vraag te beginnen - en voorlopig is dat de enige vraag waarop een concreet begin van een antwoord te vinden is - Anna komt in 1727 vanuit Suriname mee met de zussen de Vree: Hester Henriëtte de Vree en Johanna Elisabeth de Vree, dan vijftien en bijna veertien jaar oud.

ANNA WOONDE TOT HAAR OVERLIJDEN IN DE OLDE MUNTE, BAKKERSTRAAT 56 ARNHEM (1890, GELDERS ARCHIEF)

Anna op Vossenburg (deel 1)

Anna's geboorte

Het is niet eenvoudig een antwoord te vinden op de vraag wie Anna's moeder is en bijna onmogelijk om haar vader te vinden. Terwijl er wel heel veel archief-materiaal is over de plantage Vossenburg. Op het moment dat de Arnhemmer Gerard de Vree in mei 1705 door zijn huwelijk met de weduwe Emilia de Graaff-Broen de plantage- en dus slaveneigenaar wordt, laat hij de waarde van de slavenmacht taxeren. De namenlijst van mei 1705 bevat alleen namen en een geldwaarde, zonder vermelding van beroep of andere gegevens over de slaafgemaakten. Er staan twee Anna's op de lijst, een vrouw en een meisje. Zij zijn naamgenoten van de Anna die zo'n vijf jaar later werd geboren en in Arnhem terecht kwam. De jonge Anna is getaxeerd op honderd gulden. De oudere Anna op vierhonderd gulden.

Verschillende Anna's

Pas in september 1728 is er een nieuwe lijst van de slavenmacht opgetekend. Op die lijst staan opnieuw twee Anna's nu allebei bij de vrouwen. De jongere heet Klein Anna, creool, wat wil zeggen dat zij op de plantage werd geboren, en naast haar naam staat het hoogste bedrag van alle vrouwen en mannen, zeshonderdvijftig gulden. Toch kan dat niet de Arnhemse Anna zijn, want in de balans van de plantage Vossenburg van 1 januari 1728 staat Anna al aan de verlieskant genoteerd, 'de negerin Anna met Juffrouwen de Vree, na Holland gegaan', naast het 'kind van Nani, gestorven' en een man genaamd Hans die in slavernij is gestorven.(2)

Verliespost

Anna's vertrek geldt met andere woorden als een verliespost: het jaar 1728 start met veertig vrouwen in slavernij, in september 1728 staan er nog negenendertig vrouwen op de lijst. Daarnaast zijn er tweeëntveertig mannen, tien jongens en dertien meisjes, kleine verschillen met de aantallen van september 1828 waar veertig mannen, tien jongens en twaalf meisjes staan genoteerd. Dat Anna opgenomen is in dit kasboek en bij deze rubriek, houdt in dat Anna 'slavin' is en niet als vrije jonge vrouw Suriname verlaat.

Drie Anna's en een Nani

Anna kan een dochter zijn van Klein Anna, maar daarvoor hebben we geen bewijs. De inventaris in de grootboekrekening (1706-1722) van Vossenburg meldt de kinderen die op de plantage geboren of gekomen zijn vanaf 1705.(3) Helaas staan er vaak geen namen bij genoemd. Op 13 november 1709 wordt "een meijsje" geboren en op 21 augustus 1710 twee kinderen. In het jaar 1711 staan er "twee kinderen", op 23 maart en op 29 mei. Op 29 augustus 1711 "een meijsje". Anna kan één van hen zijn. De enige bij name genoemde in deze jaren is een meisje genaamd Nannij, 2 juli 1709. Op de lijst van 1728 staat er ook een Nennij, creool, met een waarde van vierhonderdvijftig gulden. Zou dat dezelfde Nani zijn die haar kind verloor op ongeveer hetzelfde moment dat Anna met de zusters de Vree naar Holland ging? Zij staat op 8 mei 1728 op dezelfde pagina genoemd (zie afbeelding 1).

Raciale benamingen

Dat Anna van Vossenburg 'negerin' wordt genoemd, betekent bovendien dat haar vader ook een slaafgemaakte man van Afrikaanse oorsprong was en zij waarschijnlijk geen dochter is van Gerard de Vree, zoals eerder is geopperd.(4) In dat geval zou Anna als 'mulat' in de administratie zijn opgenomen, want in de kolonie is 'ras' allesbepalend voor iemands positie en mogelijkheden en (daarom) kent bijna elke zogenaamde 'mengvorm' een naam. Mulat is de benaming voor iedereen met één Afrikaanse en één Europese ouder. In de toenmalige praktijk betekent dit een witte vader en een zwarte moeder, omdat relaties tussen een witte vrouw en een zwarte man in de kolonie sociaal niet worden geaccepteerd. Op de vraag wie de vader van Anna is, hebben we geen antwoord. Hoe Anna's leven in slavernij is, verkennen we in het volgende deel.

Bronnen en verder lezen:

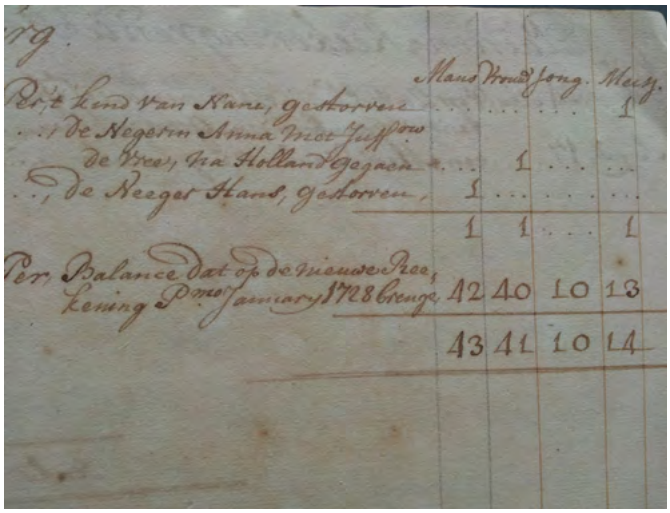
(1) *Ineke Mok kwam Anna van Vossenburg op het spoor bij haar onderzoek over Quaco in 2012 dankzij Jorien Jas, curator http://www.glk.nl/Geldersch Landschap en Kasteelen. Het boek De mensen van Vossenburg en Wayampibo, twee Surinaamse plantages in de slaventijd (2019) van Bert Koene gaf veel achtergrondinformatie.*

(2) *ISSG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana 1727-1735, inventarisnummer 9, scannummer 14.*

(3) *IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana 1727-1735, inventarisnummer 2, scannummer 63.*

(4) *B. Koene, Schijngestalten. De levens van diplomaat en rokkenjager Gerard Brantsen (2013), p. 13*

© Dineke Stam (IMHP), Ineke Mok (Cultuursporen), Else Gootjes (Erfgoed Gelderland) , CC-BY-NC-SA

ARCHIEFSTUK UIT HET IISG: 'ANNA MET DE JUFFROUWEN DE VREE NAAR HOLLAND GEGAAN' | © INEKE MOK, CC-BY-NC-S

Leven op Vossenburg (deel 2)

De plantage

Plantage Vossenburg, in het Sranan Tongo Mosika Di Vroe genoemd, ligt in de achttiende eeuw op ongeveer tien uur varen vanaf Paramaribo aan de Boven-Commewijne. De Vroe verwijst naar Gerard de Vree, hoewel die niet de eerste eigenaar is. Dat is Adriaan de Graaff uit het Gelderse Nederhemert.
Vossenburg is een suikerplantage met een watermolen. Een schip kan op plantage Vossenburg komen door met het tij mee te bewegen, omdat de werking van eb en vloed tot voorbij Vossenburg reikt. De watermolen werkt alleen genoeg bij springtij. Dit betekent dat er twee oogst- en maalperiode's per maand zijn waarbij er ook 's nachts doorgewerkt wordt. Het werk is daarom nog zwaarder dan op suikerplantages die werkten met paardenkracht. Vanaf 1723 wordt er ook koffie geoogst. (1)

De slavenmacht

De slavenmacht bestaat in Anna's tijd uit ongeveer honderd mensen. De lijst van 1705 telt tweeënnegentig mensen. Negenendertig mannen, zevenentwintig vrouwen en zesentwintig kinderen (jonger dan twaalf jaar), veertien meisjes en twaalf jongens. Gemiddeld wonen vier mensen bij elkaar in een hut op de plantage. Op de lijst uit 1728, het jaar dat Anna met de zussen afreist, staan timmerlieden, zagers, kanters, suikerkokers, kuipers, delvers (voor de waterhuishouding) en tuiniers genoemd. Bij de vrouwen zijn geen beroepen opgeschreven, behalve bij Sibilla, die als huisslavin te boek staat. Er staan een paar Afrikaanse namen op de lijst, het meisje Affiba, de volwassen delver Quamina, Codjo, "een creool", Coffie, "heel oud" en Amima. Vijf vrouwen staan genoteerd "met haar zuigeling". Het Journaal van 1705-1722 vermeldt ook een Anna Catharina van Gent in dienst van Vossenburg voor "opsigt op de sieke slaven en deselve verbinden".(2)

De slavenhouders

Gerard de Vree (1679-1726) trouwt in 1705 met de weduwe Emilia De Graaff-Broen (1669-1707) en na haar dood in 1708 met Abigail van Sandick (1682-1714). Haar vader is commissaris van de slavenhandel van de WIC. Abigail overlijdt in het kraambed van haar vierde dochter, als de twee dochters Hester Henriëtte (1712-1742) en Johanna Elisabeth (1713-1769) nog heel

PORTRET VAN DERK DE VREE (1676-1743), BURGEMEESTER VAN ARNHEM, BRANTSEN VAN DE ZYP STICHTING

jong zijn. Hester en Johanna komen onder de hoede van een 'mademoiselle', een kinderjuffrouw. In eerste instantie is dat Maria Anna van Hek en later Maria Anna Giroud.(3) De zusjes de Vree wonen ook in Paramaribo waar De Vree nog een huis bezit. Ze gaan in ieder geval in 1722 naar school bij Juffrouw Gilbert. Ze hebben gereserveerde zitplaatsen in de Nederduits-gereformeerde kerk van Paramaribo. Waarschijnlijk heeft Anna voor het vertrek naar Holland al bij de zusjes in Paramaribo gewoond.

Sterfte en verzet

Tussen november 1705 en september 1706 koopt Gerard de Vree veertien mensen via de West Indische Compagnie: Carel, Hansje, Christina, Alexander, Hester, Peter, Dona en een meisje Olimph (haar komen we ook in de lijst van 1727 tegen, en in 1744 staat er nog een Olimpie op de lijst), Galant, Joost Baron, Rabbie, Lisabeth en Jurij. In de drie maanden na het opmaken van de lijst in 1705 zijn er al zeven mensen op de plantage gestorven. Er sterven meer slaafgemaakte mensen op de plantages dan dat er opgroeien. Bovengenoemde Alexander en Rabbie benemen zichzelf van het leven binnen hun eerste jaar op de

plantage. Verzet van tot slaafgemaakten was er steeds. Mensen trachtten te ontvluchten en zichzelf in het bos in leven te houden. Soms kozen ze voor de dood in plaats van dwangarbeid en onvrijheid.

Jeugd in slavernij

Als Anna in 1711 wordt geboren, zwaaien Gerard en Abigail de Vree de scepter op de plantage. Veel andere slaveneigenaren wonen elders en bemoeien zich amper met het werk op de plantages, zij strijken alleen de winst op. Plantagedirecteuren zijn meesters van alle slaafgemaakten, zij beslissen over de vaak wrede lijfstraffen zonder enige vorm van proces, zij regelen de uitdelingen van voedsel en kiezen zelfs de namen van de kinderen die een slaafgemaakte vrouw ter wereld brengt of die worden gekocht. Zo komt ook Anna aan haar voornaam. Zij is in haar jeugd met geweld, uitbuiting, dwangarbeid en dood geconfronteerd. Misschien werkt Anna niet op het veld of in de suikermolen, zoals het merendeel van de slaafgemaakten, maar is ze al van jongs af aan in huis bij de familie de Vree tewerkgesteld. Wellicht zelfs als speelmaatje voor de zusjes Hester en Johanna. Anna is immers maar een jaar ouder dan Hester. In het grote huis op de plantage is een kinderkamer. De slaafgemaakten in de huishouding sliepen op de galerij beneden, in de keuken of op de zolder, Vossenburg had een apart gebouw als keuken met een gemetselde haardstede.(6)

Tekeningen

Ruim een eeuw nadat Anna op Vossenburg woonde, laat een plantagedirecteur een bijzondere collectie tekeningen na. Deze tekeningen van directeur Théodore Bray (1818-1887) zijn bewaard in het Gelders Archief, als onderdeel van de Collectie Ver Huell.(7) De tekeningen geven een geromantiseerd beeld van de situaties die Anna in haar vroege jeugd heeft mee kunnen maken. Een blik in de kasboeken onthult echter de gruwelijke werkelijkheid achter de winst- en verliesposten.

Vragen

Wist Anna dat ze zou afreizen met de dochters van de overleden slavenmeester Gerard de Vree, om hen te begeleiden op de zeereis naar 'huis', naar Gelderland? Anna verliest op het moment van vertrek alle contact met haar familie en geboortegrond. De jonge meisjes die haar 'meesteressen' zijn, vormen de enige band met de plek en gemeenschap waar zij is opgegroeid. Zingt Anna ook met de zussen liedjes als Faya Siton of Kofi Lepi na Bon, of zijn deze alleen binnen eigen kring van slaafgemaakten gedeeld? Spreken zij onderling ook sranan? Hun Surinaamse tongval zal in Arnhem zeker opvallen.

Bronnen en verder lezen:

(1) Zie voor een uitgebreide indruk van Vossenburg de onvolprezen website van Philip Dikland, Suriname Heritage Guide.
(2) IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana, inventarisnummer 5, scannummer 8.
(3) IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana, inventarisnummer 2. Zij komen voor in de Grootboekrekening van 1718, scan 298 en 330.
(4) R. Beeldsnijder, Om werk van jullie te hebben. Plantageslaven in Suriname 1730-1750 (1994), p.116. ; Genoemd in B. Koene (2019), p.38.
(5) A. van Stipriaan, Surinaams contrast, KITLV-uitgeverij Leiden, 1993. p. 384, 396, 399, 447
(6) B. Koene (2019), p. 67.
(7) Familie getekend door Braij die rond 1845 directeur was van de plantage Vossenburg; Collectie Ver Huell.

Klik hier voor de algemene kaart van Suriname, met de plantage Vossenburg zichtbaar.

© Dineke Stam (IMHP), Ineke Mok (Cultuursporen), Else Gootjes (Erfgoed Gelderland) , CC-BY-NC-SA

© GELDERS ARCHIEF, COLLECTIE VER HUELL - CC-BY 3.0
TEKENINGEN DOOR DIRECTEUR VAN VOSSENBURG BRAY ROND 1850.

N°. 14

© GELDERS ARCHIEF, COLLECTIE VER HUELL - CC-BY 3.0
TEKENINGEN DOOR DIRECTEUR VAN VOSSENBURG BRAY ROND 1850.

Anna in Arnhem (deel 3)

Drie tieners van Paramaribo naar Arnhem

Als Anna in 1780 overlijdt in Arnhem, is zij 69 jaar oud. Zij is in 1727, wanneer ze Suriname verlaat, dus hooguit zestien/zeventien jaar, ofwel praktisch net zo oud als de beide zussen De Vree met wie ze naar de Republiek reist.(1) Het verschil: Anna heeft de status van slavin en heeft daarom slechts een voornaam, de zussen zijn vrije meiden met ieder drie namen en een behoorlijke erfenis in het verschiet. De reden van hun vertrek: door het overlijden van hun vader, Gerard de Vree, zijn zij wees geworden. Hun moeder was jaren eerder al gestorven, evenals hun zussen en broer. Hun oom Derk de Vree, burgemeester van Arnhem en een broer van vader, laat zijn twee nichten met Anna naar Gelderland komen. Gerard de Vree bepaalt bij testament "dat zijn dochters bij eerste gelegenheid en goed seizoen" begeleid door één of twee dienst-meiden naar het moederland moeten gaan. Het wordt één dienstbode: Anna.

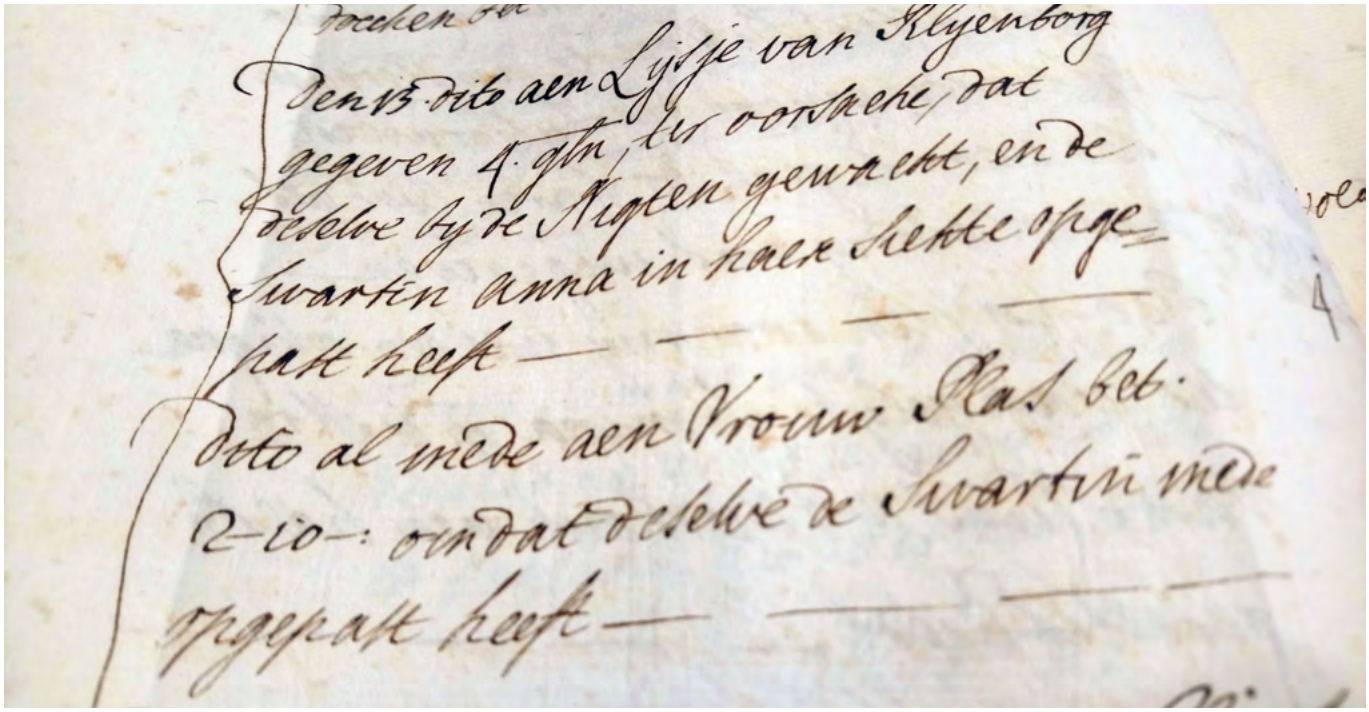
Aan boord

Het schip waarop Anna en de zussen varen heet de Susanna, met als kapitein Rijk Hendricksz. In de vroege zomer van 1727 vertrekt het in konvooi met drie of vier andere schepen naar de Republiek, naar Texel en Amsterdam. De zusters De Vree zijn verzekerd tegen "de zeeroverijen des Turks", ieder voor een som van achtentwintigduizend gulden. Aan boord zijn ook tweehonderd okshoofden Surinaamse suiker van plantage Vossenburg, de kleding van de overledene en het goud en zilverwerk en de juwelen van de familie de Vree. Uit de administratie van plantage Vossenburg blijkt dat de overtocht terdege werd voorbereid; in 1727 zijn er kosten voor het breien van acht borstrokken en wollen mutsen. Hoe zou Anna de overtocht op het schip van Rijk Hendricksz hebben beleefd? Verbleef zij in dezelfde kajuit als de zussen Hester en Johanna de Vree?

Aankomst

Na aankomst gaan Anna en de zussen in de zomer van 1727 met de beurtschipper van Amsterdam naar Arnhem met vijf koffers en twee trommels bagage. Anna komt een paar keer voor in de voogdijrekening van oom Derk de Vree(2), waardoor we een paar strepen kunnen schetsen van haar bestaan in Arnhem. Anna en de zussen De Vree worden na aankomst in de Republiek ziek. Derk de Vree betaalt in september voor de verzorging van Hester, Johanna en Anna. Eind oktober 1727 staan betalingen aan de dokter en de apotheker voor zowel de zussen als Anna opgetekend. Anna heeft dan wel geen achternaam, haar huidskleur

KOSTEN VOOR DE ZIEKE ANNA, UIT VOOGDIJREKENING VAN DERK DE VREE

'kleeft aan haar naam', althans voor de mensen om haar heen in het Arnhemse, want in de administratie heet ze niet gewoon 'Anna', maar "swartin Anna": "Den 13 dito (september 1727) aan Lijsje van Blijenborg gegeven 4 gln ter oorzaeke, dat dezelve bij de Nigten gewacht, en de swartin Anna in haar siekte opgepakt heeft" en "dito al mede aen Vrouw Plas bet. 2,10 omdat dezelfde de Swartin mede opgepakt heeft".

Bijbels en een rijglijfje

De zussen én Anna krijgen een bijbel, in de rekening staat de aankoop van drie bijbels met zilverbeslag vermeld. In december 1727 krijgen de zussen geld voor handschoenen voor Anna en een boek. Een half jaar later wordt voor Anna een rijglijfje betaald. Zij lijkt dus gekleed te zijn in eenzelfde soort kledij als de twee zussen. Of de kwaliteit van de stoffen hetzelfde was? Anna verdient wat geld met naaiwerk, het maken van twee jakjes en een hemdrok.

Naar school

Wat doet Anna als de zussen in november 1727 naar de kostschool gaan? Zelf gaat ze pas in de zomer van 1728 naar school. Dit blijkt uit een betaling op 14 december 1728: voor vijf maanden schoolgeld voor Anna betaald aan Van Kel, onderwijzer in het Burger-weeshuis, de school voor weeskinderen. Het bedrag is vele malen lager dan dat voor de kostschool van de zussen. Voor Anna's bijna twee jaar op school wordt in totaal zes gulden gulden betaald, voor ruim een jaar kostschool van de zussen minstens zeshonderd gulden. De zussen krijgen zakgeld en aparte bedragen voor thee en de huur van een 'cabinet' op de school. En voor de diensten van een zangmeester en de dansmeester Monsieur Loth en het kostgeld voor de 'mademoiselle'. Zal Anna wel eens mee hebben gedaan met de dansles, of de zangles?

Anna blijft langer op school dan de zussen de Vree, tot de zomer van 1730. Op 20 januari van 1729 gaan de zussen van school en wordt het kostgeld van de afgelopen tijd aan de heer Bouillonnière voldaan met een fooi voor de meid erbij. De laatste vermelding van Anna in de voogdijrekening van Johanna de Vree is op 1 januari 1731: 'nog aan nigt gegeven voor Anna, 3 gulden'. Het duurt dan nog tot 1801 dat Anna weer in het familiearchief van de familie Brantsen verschijnt.

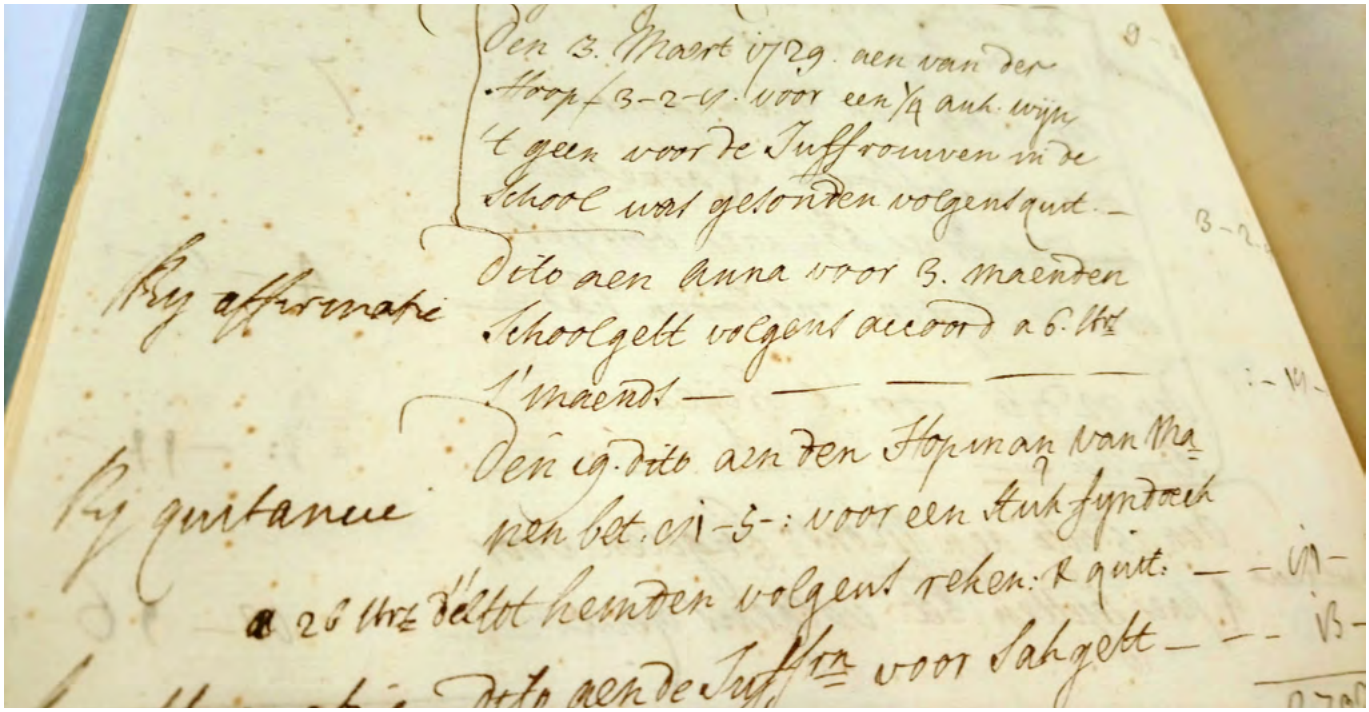
Bronnen en verder lezen:

(1) (Leeftijd bij overlijden wordt genoemd door Johan Brantsen junior (geboren 1768) in GA FAB, inv nr 1 fol 47 tot 49. Deze Johan Brantsen is de kleinzoon van Hester Henriëtte de Vree en Johan sr. Zijn vader, Gerard Brantsen (1735-1809) erfde na het overlijden van zijn vader Johan Brantsen senior in 1774 het huis aan de Olde Munte. Anna woonde daar nog steeds toen Johan jr. werd geboren. Anna stierf in 1780 stierf, dus Johan was toen 12. Volgens hem trok Anna meteen na het huwelijk in bij De Olde Munte. Het jaar van overlijden vond Ineke Mok in het Gelders Archief in het Begraafboek van de Hervormde Gemeente Arnhem.

(2) Gelders Archief, Familie archief Brantsen 0452 inv. nr. 182.

© Dineke Stam (IMHP), Ineke Mok (Cultuursporen), Else Gootjes (Erfgoed Gelderland) , CC-BY-NC-SA

SCHOOLGELD BETAALD VOOR ANNA, UIT DE VOOGDIJREKENING VAN DERK DE VREE

Anna's leven bij de Brantsens (deel 4)

Anna in de familiekroniek

Pas in 1801 komt Anna weer in het archief van de Brantsens voor: Johan Brantsen schrijft in een familiekroniek uit 1801 over de zussen Hester Henriëtte en Johanna Elisabeth de Vree:
'... en kwamen hier behouden over met een Zwarte meid. Die naderhand gedoopt en haare belijdenis gedaan heeft. Men had deeze de naam van Anna van Vossenburg gegeven, naar die Plantagie waar zij geboren was. Zij bleef gedurende haar leven bij Johan Brantsen en Hester Henriëtte de Vree in huis, en deeze overleden zijnde, bij hunne oudste zoon Gerard Brantsen in het ouderlijk huis in de Bakkerstraat waar zij in haar zeventigste jaar stief. Op haar doodsbed gaf zij aan de opsteller deezes, Johan Brantsen tot een gedachtenis een zilvere kurkentrekker met een cachet daaraan'.(1) Johan was een kleinzoon van zowel Hester als Johanna, door een huwelijk van nicht en neef Brantsen met Brantsen.

Buren van Brantsen

In de Bakkerstraat in het centrum van Arnhem wonen Anna en de zussen al vanaf hun aankomst. Het huis van oom Derk de Vree en zijn vrouw Ermgard Helena Tulleken (waar nu winkelgalerij Het Hemelrijk is) staat direct naast de burgemeesterswoning van de familie Brantsen. Het is bijna onvermijdelijk: de zusters De Vree huwen met de twee buurjongens. De elitefamilies uit de stad versterken elkaar en vergroten hun rijkdom. Hester huwt met de oudste zoon, Johan Brantsen, in 1729. Johanna trouwt vijf jaar later met de derde zoon, Hendrik Willem Brantsen, die het beheer van Vossenburg overneemt. Zij kopen Zypendaal in 1742 en bouwen het zoals we dat nu kennen.

De Olde Munte

Anna gaat mee met Hester de Vree en Johan Brantsen. Na hun huwelijk bouwen zij De Olde Munte, een patriciërswoning aan de Bakkerstraat. Het huis stond op de plaats waar ooit munten werden geslagen. Het werd in 1925 afgebroken, een deel van de inboedel ging naar de Lakenhal in Leiden. Anna blijft daar wonen na de dood van Hester in 1742. Ze zal ook in de zomer vaak op het landgoed Hulkestein zijn geweest, dat Johan van zijn vader had geërfd. Hulkestein is in de Tweede Wereldoorlog verwoest en niet meer herbouwd. Anna woont ook nog in De Olde Munte als Johan Brantsen na vijf jaar hertrouwt met Anna Elisabeth Schimmelpenninck tot de Kimmenade (1705-1774). Ze blijft bij Hesters zoon Gerard Brantsen (1735-1809) die na zijn vaders dood in 1774 de Olde Munte erft en samen met zijn zussen, broer, nichten en neven de plantages erft.(2)

Vossenburg onder de Brantsens

Door al deze huwelijken komen drie Surinaamse plantages Vossenburg, Wayampibo en Onverwagt van de familie de Vree via de twee zussen in handen van de familie Brantsen. Ze zijn daarmee ook de eigenaren van de geslaafde mannen, vrouwen en kinderen; degenen die het werk verzetten, al gauw een paar honderd mensen. Anna hoort dan niet meer tot hun eigendom, zij is in Arnhem officieel een vrije vrouw. De broers Brantsen gaan zelf niet naar Suriname, maar worden uitstekend op de hoogte gehouden via correspondentie van het wel en wee op de plantages. De Brantsens kregen ieder jaar bericht over de opbrengsten van Vossenburg, maar hoorde Anna ooit iets van haar familie?

Familie van Anna?

Op de lijst van de slavenmacht van Vossenburg in 1744 (54 vrouwen, 82 mannen, 39 jongens en 25 meisjes) staan nog steeds twee vrouwen genaamd Anna, een ervan heet nu Anna (mulattin). Als het klopt dat er een moeder-dochter connectie tussen de Anna's was, dan had Anna's moeder nog een dochter met een witte man gekregen. In 1760 (94 vrouwen, 76 mannen, 54 jongens en 48 meisjes) staan Anna (mulattin) en Anna er nog steeds op, onder de categorie "van generlei waarde". Een categorie die pijnlijk duidelijk maakt dat de mensen in de administratie als een ding werden beschouwd, alleen van waarde vanwege het werk dat ze verrichten.

Anna's doop

Net nadat Anna in 1727 in Arnhem aankomt krijgt ze een bijbel. Pas op zondag 26 maart 1741 "na voorafgaande geloofsbelijdenis" wordt Anna gedoopt.(3) Waarschijnlijk vond Anna's doop plaats in de Grote- of Eusebiuskerk. De kerkenraad van de Nederduits-gereformeerde kerk in Arnhem vermeldt dat "een

heidinne" met de naam Anna van Vossenburg belijdenis heeft gedaan en is gedoopt. Anna is dan inmiddels bijna veertien jaar in Nederland. Doop was vaak een voorwaarde voor het verkrijgen van de vrijheid, maar dat lijkt bij Anna niet zo te zijn, zij is al vrij.

Anna's sterven

In het begrafenisboek van de Nederduits-gereformeerde kerk van Arnhem staat Anna's begrafenis genoteerd. Die vindt plaats op 22 december 1780, "Anna Vossenburg, ongetrout".(4) Het is opmerkelijk dat van de vrouwen die meegenomen werden in slavernij er weinig trouwden, meerdere keren – zoals bij Susanna Dumion – bleven ze hun hele leven in dienst van de familie. Van enkele mannen in vergelijkbare posities als Anna, zoals Louis Alons (1754/55-1831) uit Curaçao en Sappemeer, of Cupido (1760-1806), is wel bekend dat ze trouwden en nazaten in Nederland kregen.(5)

Anna geeft op haar sterfbed een zilveren kurkentrekker aan Johan Brantsen jr, zo schrijft hij in de familiekroniek. Dit betekent dat zij niet geheel zonder have en goed gestorven is. Waarom geeft ze dit cadeau aan Johan? Is het een erfstuk van de zusjes? Heeft ze de kurkentrekker ooit zelf gebruikt om een glaasje voor een gast en voor zichzelf in te schenken? Of gebruikt hij hem om haar een glaasje in te schenken?

Meer vragen

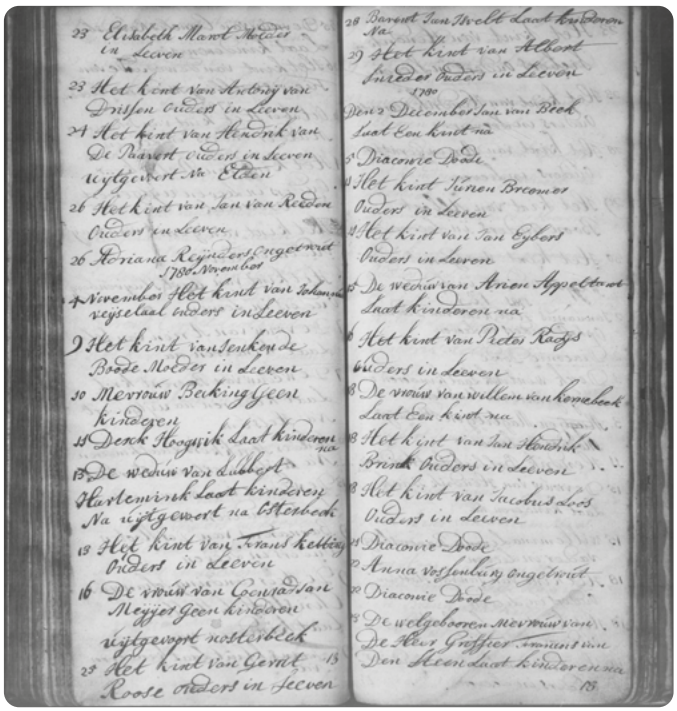
Of en waar er nog iets over haar leven in Arnhem te vinden kan zijn? Wat doet ze al die jaren vanaf 1731 tot 1780? Ze is naar school geweest. Ze kon kleding naaien. Kookte ze? Zorgde ze voor de kinderen van Hester toen die was overleden in 1742? Stond haar hele leven in dienst van de familie Brantsen, konden de kinderen altijd bij haar terecht met hun vragen?(6) Had ze vrienden of vriendinnen? Hoe had ze zich voorbereid op de doop? Ging ze wekelijks naar de kerk? Viel zij op in Arnhem? Kende ze andere mensen van kleur? Ze was niet de enige in de omgeving. Het zou kunnen dat ze Rabeau, 'hofmoor' bij Willem IV, of zijn opvolgers Cupido en Sideron (1756-1803) bij Willem V wel eens heeft ontmoet, er was contact tussen de Brantsens en het hof. Of heeft ze Quaco ontmoet, toen hij in 1777 met John Gabriel Stedman in Nederland aankwam?

Weet iemand nog andere bronnen waarin Anna wordt genoemd? Laat het ons graag weten!

Bronnen en verder lezen:

(1) Gelders Archief, Familie Archief Brantsen, inv nr 1 fol 47 tot 49
(2) Hester Henriëtte had vier kinderen: Nalida Johanna, Gerard, Wilhelmina Elisabeth en Derk Willem Abraham (pag. 100 Koene). Die vier kinderen erfden de plantages. Hun oom Hendrik Willem deed de administratie van de plantages. De oudste zoon Gerard Brantsen erfde De Olde Munte. De jongste zoon trouwde met zijn nicht Gerarda Abigail Brantsen, de dochter van Johanna Elisabeth en hún zoon is de Johan jr die in 1768 werd geboren en over Anna schreef.
(3) Gelders Archief, Lidmaten Hervormde Kerk, inv nr 87 scan 132
(4) Gelders Archief, Begraafboek Hervormde Gemeente Arnhem, Kerkenraad 1738-1796 (inv. 160, p.166)
(5) B. Henkes en M. Fokken, Sporen van het slavernijverleden in Groningen (2016), p.7 en E. Schreuder, Cupido en Sideron. Twee Moren aan het hof van Oranje (2017).
(6) Podcast De plantage van onze voorouders, deel I.

© Dineke Stam (IMHP), Ineke Mok (Cultuursporen), Else Gootjes (Erfgoed Gelderland), CC-BY-NC-SA

'OVERLIJDEN ANNA VOSSENBURG ONGETROUT - 22-11-1780'
© GELDERS ARCHIEF, BEGRAAFBOEK NEDERLANDS HERVORMDE GEMEENTE.

“Bewustwording van je eigen verleden is voor iedereen relevant”

John Hoogwoud over zijn leven als nazaat van de plantage Vossenburg

John Hoogwoud werd in 1957 geboren in Paramaribo. Hij woonde daar tot zijn veertiende en vertrok drie jaar voor de Surinaamse onafhankelijkheid met de boot naar Nederland. Over het Surinaamse verleden werd er thuis amper gesproken. John ging geschiedenis studeren en onderzocht zijn voorouders. Dat persoonlijke verhaal heeft waarde, niet alleen voor hemzelf, ook voor anderen.

Een nieuwe omgeving

“Het was een hele ervaring om aan te komen in Amsterdam. Ik herinner mij vooral de haven nog goed, de uitbundige neonreclame op het Leidseplein en de bebouwing. Dat maakte indruk, net als de eerste keer sneeuw. In Suriname heb je geen sneeuw,” vertelt John over zijn eerste herinneringen aan Nederland. Heimwee had hij echter niet. “Er was zoveel nieuws dat ik daar helemaal niet mee bezig was.” Daarnaast werd John in Suriname al langer voorbereid op de reis naar Nederland, iets wat volgens hem een normaal onderdeel van de Surinaamse opvoeding was in deze tijd. “Er werd ontzettend opgekeken naar Nederland, het moederland. Die directe vorm van kolonialisme was daar in de jaren zestig tot aan de onafhankelijkheid in 1975 nog altijd aanwezig. Op school was de voertaal Nederlands en het lesmateriaal kwam uit Nederland. Het werd over het algemeen zelfs gezien als ongepast om Surinaams te spreken.”

Het begin van een zoektocht

Eenmaal in Nederland was snel aanpassen de belangrijkste taak. “Je was anders dan de Nederlandse kinderen, dat wist je wel, maar op je veertiende ben je daar gelukkig niet echt mee bezig. Ik stelde dan ook geen vragen toen ik in Nederland op de mavo geplaatst werd terwijl ik in Suriname nog het atheneum deed.” Binnenshuis waren de Surinaamse cultuur en geschiedenis nooit ver weg. “Verhalen werden altijd wel gedeeld over de oma’s en tantes.” Die verhalen maakten John nieuwsgierig, hij ging op zoek naar de bewijsstukken van het leven van zijn voorouders, in die tijd nog lastig te vinden.

Eerste resultaten

Via het Centraal Bureau voor Burgerzaken kreeg John een lijst in handen met alle namen in de familie Hoogwoud vanaf 1863, het jaar van de afschaffing van de slavernij in Suriname. “De namen van voor die tijd waren natuurlijk lastig te achterhalen, maar uiteindelijk heb ik veel gevonden in de journalen die op de plantage Vossenburg werden bijgehouden.” John’s betovergrootmoeder Christina was in 1803 in slavernij geboren en haar moeder heette Antje. “De periode voor 1803 is helaas minder goed te reconstrueren. Er is ook over Vossenburg geschreven. Ik ben gemotiveerd om verder te zoeken.”

Verbinding

De naam 'Hoogwoud' doet John veel. Hij ziet zijn achternaam niet alleen als een door de kolonisatoren/ plantage-eigenaren toegewezen naam. De naam staat ook voor de krachtige zelfstandige vrouwen uit de familie die hun naam doorgaven aan hun kinderen, en niet die van de vader. Ondanks het feit dat het vanaf 2020 voor nazaten van tot slaaf gemaakten gemakkelijker is gemaakt om hun achternaam te veranderen zou John dit niet willen doen: "Ik heb er weleens over nagedacht, maar dat wil ik niet. Het is mijn overgrootmoeders achternaam. Zij heeft er bewust voor gekozen om deze naam door te geven. Daarom draag ik die naam Hoogwoud met trots."

Vandaag de dag is er fysiek niets meer van de plantage Vossenburg over. "Ik voel mij door alle verhalen en het onderzoek verbonden met de plantage. Dit verleden gebruik ik niet alleen als inspiratie voor mijzelf, maar ook voor anderen." Nu John gepensioneerd is heeft hij meer tijd om zich in te zetten voor zijn onderzoek. "Er is gelukkig al meer aandacht voor het slavernijverleden, maar we zijn er nog niet. Er is nog steeds sprake van institutioneel racisme. Bewustwording van je eigen verleden is voor iedereen relevant. Herdenking en herinnering kunnen hier een belangrijke rol in spelen. En daar blijf ik mij graag voor inzetten."

© Denischa de Jezus, CC-BY-NC

LOUISE VAN OMMEREN, 'PATRIOTSE VISIE OP SLAVERNIJ' | © RIJKSMUSEUM CC-BY

Een geborduurd protest tegen de slavernij

Louise van Ommeren-Hengevelt

1700-1800 | Arnhem e.o.

Oldenhof 21, Driel

Komt, daar onse harten bloeden / Dat hier onse daden spreken / Op het zien van slavernij / Laten wij dit Muisje vrij.(1)

In 1794 borduurde de Arnhemse Louise van Ommeren-Hengevelt (1757-1846) deze woorden onder haar borduurwerk 'Patriotse visie op slavernij'. De woorden geven blijk van een politiek standpunt dat niet direct uit de voorstelling zelf gehaald zou kunnen worden. Op het eerste gezicht zien we een simpel tafereeltje in een zomerse tuin. Een oudere man, gekleed in een kamerjas en huismuts, zit aan een ronde tafel en wordt vergezeld door twee vrouwen en een jongetje. Samen kijken ze naar het muisje dat in het kooitje is gevangen. Door Louise's woorden weten we dat de muis niet slechts een bron van vermaak vormt, maar naar een grotere maatschappelijke discussie verwijst.

Politiek in de privésfeer

In de negentiende eeuw vormden vrouwenbewegingen een belangrijke stem in de abolitionistische beweging. De vrouwenbeweging in de Verenigde Staten was deels een uitvloeisel van de beweging voor het afschaffen van de slavernij. Vrouwen in Nederland konden zich mengen in dit debat, omdat abolitionisme als een morele kwestie werd gezien. Moraliteit behoorde tot de privésfeer, het domein van de vrouw. Zo konden de vrouwen van zich laten horen zonder de gevestigde genderorde te verstoren. In de achttiende eeuw, de periode waarin Louise haar borduurwerk vervaardigde, bestond er nog geen actieve vrouwenbeweging in Gelderland. Toch waren adellijke vrouwen en vrouwen uit het patriciaat ook in deze tijd al in staat om hun stem te laten horen. Zij konden bijvoorbeeld gebruik maken van een vaardigheid die hun van jongs af aan werd aangeleerd: de naaldkunst. In de handen van een maatschappelijk betrokken vrouw kon een naald een pen worden en een borduurwerk een politiek pamflet.

Louise van Ommeren-Hengevelt

Zo ook het werk van Louise. Ze borduurde het in Arnhem, waar ze haar getrouwde leven zou doorbrengen. Ze trouwde als Louise Hengevelt met de rijke Arnhemse koopman Jacob Jan van Ommeren, die actief patriot was en lid was van de Vaderlandsche Sociëteit voor Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap te Arnhem.(2) Mogelijk is Louise door de politieke betrokkenheid van haar man bekend geraakt met de patriotse ideeën over vrijheid en gelijkheid. Zij kon echter niet op dezelfde manier in de publieke sfeer optreden. Desondanks bereikt Louise's stem ons door de eeuwen heen, door haar borduurwerken. Dit is genoeg om ons af te vragen: wie was Louise? Wat vertelt haar werk ons nu?

Louise en Maria

Het leven van de Arnhemse borduurster is moeilijk in beeld te brengen, omdat de bronnen beperkt zijn. We weten dat ze een vooraanstaand lid was van de Arnhemse gemeenschap. Na de dood van haar man in 1819 was ze universele erfgename van een aanzienlijk aantal huizen in en rond Arnhem, en tot aan haar dood in 1846 woonde ze in de Oldenhof te Driel. Als rijke weduwe steunde Louise haar parochie in zulke mate dat ze in 1837 een lofrede ontving van de predikant: "... uwe naam is op ieder tong, uwe werk staat voor ieders oog."(3)

TOT AAN HAAR DOOD WOONDE LOUISE VAN OMMEREN IN DE OLDENHOF (DRIEL).
© HISTORISCHE KRING DRIEL ; BOERDERIJ FAM. VOS, DE OLDENHOF.

Wat vertelt Louise's werk ons nu, in het kader van de Gelderse sporen van het slavernijverleden? Louise was niet de enige Gelderse vrouw die zich in haar tijd uitliet tegen de slavernij. Het is goed mogelijk dat ze in contact stond met Maria Post (1755-1812), de schrijfster van de brievenroman *Reinhart, of natuur en godsdienst,* uit 1791-1792. In dit werk nam Maria een kritisch standpunt in over de behandeling van slaafgemaakten in Suriname. De sporen die Maria en Louise hebben achtergelaten getuigen van een maatschappelijk betrokken houding binnen de hogere kringen van Gelderland.

De vrouwenbeweging

Dat er nog geen georganiseerde vrouwenbeweging was in hun tijd, wil niet zeggen dat de ideeën van deze vrouwen op zichzelf stonden. Betje Wolff (1738-1804) en Aagje Deken (1741-1804) schreven bijvoorbeeld in dezelfde tijd hun brievenromans waarin ook zij een kritische houding toonden ten opzichte van de maatschappij waarin zij leefden. Hun aandacht ging uit naar thema's als opvoedingsidealen, de rol van de kerk maar ook naar slavernij. 'Ik heb een natuurlyken afkeer van slavenkoopers', schreef Betje Wolff in een brief aan Coosje Huet-Busken. In 1789 vertaalde Wolff een boek van Benjamin Frossard tegen de slavernij. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw zouden er georganiseerde vrouwenbewegingen opkomen. Deze organisaties lieten fysiek bewijs achter dat aantoont dat de betrokken vrouwen met elkaar in contact stonden, van elkaar leerden en elkaars ideeën hebben beïnvloed. Zo werd omstreeks 1855, kort na Louise's dood, een oorkonde naar de koning gestuurd door het Dames-Comité ter bevordering van de evangelie-verkondiging en de afschaffing der slavernij te Suriname.

Om Louise te benoemen tot een voorloper van de vrouwenbeweging en het abolitionisme is een sprong te ver. We kunnen haar werk wel zien als een vroege knoop in de draad van dit verleden en een bijzonder Gelders erfstuk dat het verdient om voor ieders oog te staan.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Patriotse visie op slavernij, Louise van Ommeren-Hengevelt (Arnhem 1794), collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-1991-22.*
(2) *In de archieven zijn er sporen te vinden die de naam 'Van Ommeren' verbinden aan plantages in Suriname. Er bestond onder meer een plantagedirecteur die de naam droeg. Of het om de familie van Jacob Jan van Ommeren gaat of om toevalligheid vraagt nog om verder onderzoek.*
(3) *Gelders Archief, Archief Hervormde gemeente Driel, inv. nr. 121. ; Transcriptie van een toespraak van ds. H.F. Mallinckrodt tot mevrouw Louise van Ommeren-Hengevelt uit 1837.*

- *Oorkonde, Afschaffing van de slavernij, Dames-Comité ter bevordering van de evangelie-verkondiging en de afschaffing der slavernij te Suriname (1855), collectie Atria.*
- *B. Aardewerk, 'Tuintafereeltje of politiek pamflet?', Kunst en Antiek-journaal (september 1999), 15.*
- *S. Legêne, 'Gekooide levens: een vrije interpretatie van een borduurwerk tegen de slavernij', Bulletin van het Rijksmuseum 48 (2000), 280-293.*
- *E. Sint Nicolaas en M. Jorna, 'Geschiedenis verbeeld', De Rijksmuseum Kunstkrant 29 (2003), 20-21.*
- *K. Duysters, 'Ode aan vier vrouwen inde naaldkunst. Louise van Ommeren, Constance de Nerée tot Babberich, Mien Bongers en Tjitske Modderman', Arnhems Historisch Tijdschrift 34 (2014), 62-65.*
- *Gelders Archief, Archief 0021 Memories van successie, Kantoor Arnhem, inv.nr. 2, Memorie van successie te Arnhem 1819.*
- *A. F. Timm & J. A. Sanborn, Gender, Sex and the shaping of Modern Europe: A History from the French Revolution to the Present Day (New York/Londen 2016), 133-134.*
- *Betje Wolff (vertaling Benjamin Frossard) De zaak der negerslaven, en der inwooneren van Guinéa; ingeleverd bij het gerichtshof der rechtigheid, van de godsdienst, en der staatskunde, 1789.*

© Robin Akkermans & Laura de Jong , CC-BY-NC

Mabba uit Angola, alias Christiaan Lespau van de kust van Guinee (ca. 1790-1858)

Zijn achtergrond en Gelderse jaren – een onderzoeksverslag (deel 1)

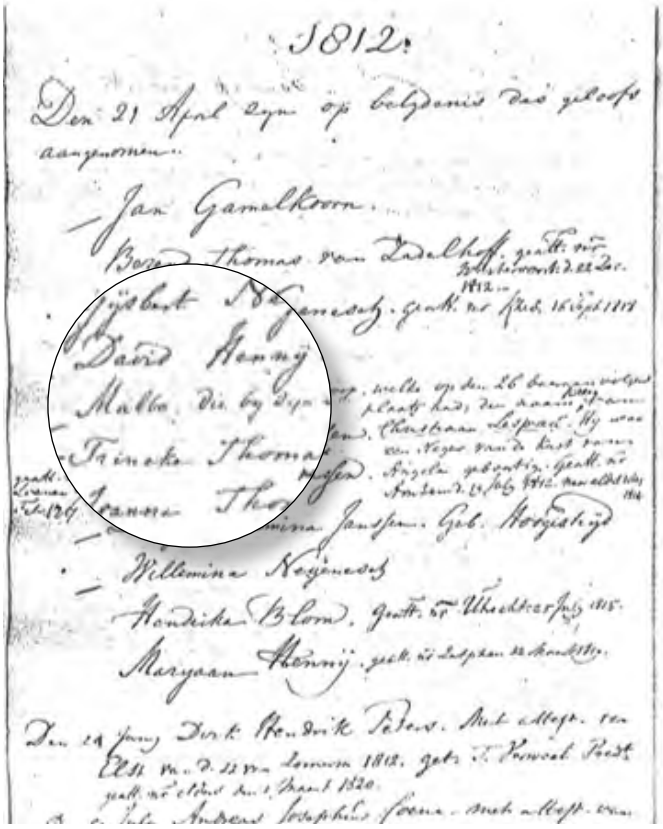
1700-1800 | Arnhem e.o.
Kerkstraat 56, Velp

In deze kerk in Velp deed op 21 april 1812 Mabba uit Angola belijdenis. Bij zijn doop, vijf dagen later in dezelfde Nederduits-gereformeerde kerk, nam hij de naam Christiaan Lespau aan. Mabba was toen ongeveer 26 jaar en woonde op de Ommershof te Velp bij een man genaamd J.M. Simons.(1) Daarna vertrok hij naar Arnhem, hij werkte er als bediende, werd "oppasser" in Den Haag en was tussendoor in Rheden "herenknegt" en "koopman". Lespau huwde tweemaal – in zijn huwelijksakten werd Guinee als herkomst vermeld. Zijn stamboom is vertakt tot in de huidige tijd. Wat weten we over zijn achtergrond en zijn leven in Velp en Rheden? Of in Arnhem?

Over Christiaan Lespau is niet alleen digitaal via de burgerlijke stand van Den Haag informatie te vinden, maar ook via de inventarisatie van Svend Veldhuijzen uit 2001 van onder meer Aziaten en Afrikanen in Den Haag.(2) Op deze lijst, op papier beschikbaar in het Haags Gemeentearchief, komt Christiaan Lespau tamelijk uitgebreid voor en Veldhuijzen is erin geslaagd een deel van zijn vroege stamboom in Nederland te reconstrueren.
De bevindingen in de 'Haagse Lijst' van Veldhuijzen bieden enige aanknopingspunten voor nader onderzoek, zowel in Gelderland als in Den Haag. Hier gaat het om Lespaus jaren in Gelderland en zijn mogelijke achtergrond.

IN DEZE KERK AAN DE KERKSTRAAT IN VELP WERD IN 1812 MABBA UIT ANGOLA GEDOOPT. [C MET RONDJE] KOEN BIERBOOMS - WIKIPEDIA, CC BY-SA 3.0 NL

NOTITIE VAN BELIJDENIS, DOOP EN NAAMSVERANDERING VAN MABBA, GELDERS ARCHIEF, LIDMATENBOEK - NEDERDUITS GEREFORMEERDE GEMEENTE VELP 1772-1840, 382.2

Waar kwam Christiaan Lespau vandaan?

Het volgende heeft Veldhuijzen uit Haagse bronnen achterhaald over de achtergrond van Christiaan Lespau en zijn eerste jaren in Nederland:

Ca. 1794 geboren op de kust van Guinee, acht à negen jaar oud als slaaf onder de naam Mabba naar de West vervoerd zonder ooit ouders of familie nog gezien te hebben. Na verblijf aldaar van ongeveer 4 jaar met de heer Paulus in Nederland gekomen en dienstbaar geworden bij Noel Simons te Amsterdam en daarna bij de heer Kempenaer in Gelderland.

Of Veldhuijzen hier citeert, is niet duidelijk, maar het kan zijn dat deze tekst ontleend is aan de huwelijksakten ofwel de akten bij ondertrouw van Christiaan Lespau. Dat moet nog gecheckt worden. Wat opvalt is dat de informatie over zijn leeftijd en herkomst hier niet strookt met de informatie genoteerd bij zijn belijdenis in Velp; volgens de 'Velpse bron' zou Lespau rond 1786 geboren moeten zijn, ofwel zo'n acht jaar eerder, en was hij afkomstig uit Angola. Nu kan dat laatste nog steeds zo zijn, maar is in Den Haag de kust van Guinee als herkomst genoteerd, naar de laatste aanlegplaats van het slavenschip aan de Afrikaanse kust voordat het koers zou zetten naar 'de West'. Of, de schrijver nam het niet zo nauw. De leeftijd van Mabba is in ieder geval onduidelijk. Helder is dat hij niet vrijwillig aan boord is gestapt en op jonge leeftijd als slaafgemaakte is verkocht.

Voor de vroege jaren van Christiaan Lespau kunnen we namen uit het Haags Gemeentearchief combineren met de gegevens rond zijn doop en attestatie uit het Gelders Archief. Dit is wat we dan weten:

1) ene Paulus zou hem vanuit 'de West' hebben meegenomen;
2) hij diende bij ene Noël Simons in Amsterdam
3) vervolgens bij een Kempenaer in Arnhem
4) daarna bij J.M. Simons van de Ommershof in Velp en hij vertrok met een attestaat, een getuigschrift van de kerk naar Arnhem.

Jacoba Sara Noël en Jacob Matthijs Simons, moeder en zoon

Om maar bij de laatste naam en de eerste Gelderse bron te starten: Christiaan Lespau woonde ten tijde van zijn doop in 1812 op De Ommershof te Velp bij ene J.M. Simons. Deze Simons moet wel haast Jacob Matthijs Simons zijn, die begin negentiende eeuw eigenaar werd van De Ommershof.(3) Wanneer precies is niet duidelijk, wel is de vorige bewoner bekend: Jan Carel van Eck. Hij kocht de buitenplaats in 1786.(4)

Volgens gegevens uit het Gelders Archief heeft Jacob Matthijs Simons van 1812 tot 1814 deel uitgemaakt van het gemeentebestuur van Velp.(5) Daarna lijkt hij te vertrekken: hij verpacht en verkoopt in 1814 en 1815 stukken grond(6) Jacob Matthijs Simons heeft waarschijnlijk een tiental jaren in Velp gewoond, maar net als Noël Simons (genoemd in de 'Haagse lijst') is Amsterdam zijn officiële woonplaats.

In Amsterdamse notarisstukken komt Jacob Matthijs Simons inderdaad vaker voor en dan wordt aannemelijk dat Noël Simons te Amsterdam, bij wie Mabba volgens de 'Haagse lijst' in dienst zou komen, dezelfde is als Jacoba Sara Noël, de moeder van Jacob Matthijs Simons en sinds 5 maart 1776 weduwe van zijn vader Jan Simons, geboren in 1756 te Amsterdam.(7)

Het is niet voor het eerst dat Simons iemand uit Afrika in zijn directe omgeving heeft. In 1772 woonde de Afrikaanse Atalana enige maanden bij hen in huis. Zij had de vijfjarige Catharina Maria Slot begeleid na een kort bezoek aan haar vader in Berbice. Als driejarige was Catharina bij de familie Simons in huis gekomen na het overlijden van haar moeder. Zij kwam van hun plantage, waar hun vader administrateur was. Jacob Matthijs Simons werd haar voogd. Zijn moeder overleed in 1797 in zijn huis "op 't Singel tusschen de Gasthuysmolen en Romijnsarmsteeg".(8)

De familie Simons en Berbice

Met de familienaam Simons komt een mogelijk vroeger spoor naar Mabba in beeld, zoals hij in de achttiende eeuw heette. In een contract uit 1780 worden namelijk de weduwe Johanna Sara Noël en haar broer François Noël genoemd als respectievelijk directrice en directeur van de koffieplantage Den Arend en La Tranquilité in Berbice, dan nog een Nederlandse kolonie, gelegen naast Suriname.(9) Uit een inventarisatie van Paul Koulen (2011) blijkt dat in 1794 de koffieplantage eigendom is van de erven J. Simons, ofwel van de erven van Jan Simons.(10) Daar hoort Jacob Matthijs ook bij, evenals zijn vrouw Meinouda Engelberts: in 1792 heeft Simons voor haar een zestiende van de plantage gekocht.(11) Een jaar eerder was hij eigenaar samen met de tweede man van zijn moeder Nicolaas Bondt. In 1817 is hij eigenaar samen met ene D. Borch en bezitten zij samen 171 slaafgemaakten. Ruim twee decennia later, in 1818 en 1819, zijn diverse leden van de familie Simons, onder wie Jacob Matthijs, eigenaar van deze plantage.(12) De eigenaren wonen op afstand – Simons is rechter bij de rechtbank in eerste aanleg van beroep in Amsterdam –de plantage komt in slecht daglicht te staan vanwege het vele en zware geweld dat de slaafgemaakten te verduren krijgen, de situatie is zo alarmerend dat de fiscaal, de openbaar aanklager in Suriname hierover wordt geïnformeerd.(13)

Bronnen en verder lezen:

(1) Gelders archief, Lidmatenboek van de Nederduits-Gereformeerde Gemeente te Velp, 1772-1840, DTB 13882.2.
(2) Gemeentearchief Den Haag, [notatie in potlood] OV18 Algemeen.nr. 36 Sv.E. Veldhijzen 2001, (concept-artikel) De moren van Patras; vroege allochtonen in Den Haag.
(3) Buitenplaatseninnederland.nl geraadpleegd 28 september 2021; visitarnhem.nl geraadpleegd 28 september 2021.
(4) Zie: https://www.buitenplaatseninnederland.nl/velp-ommershof.html
(5) Gelders Archief, archiefnummer 2501 Gemeentebestuur van Velp.
(6) Notaris L.J. van der Sluis, te Velp: protocol van de jaren 1814-1822, betreffen samenvattingen van de in het archief bewaard gebleven minuutakten. Gelders Archief: toegangsnummer: 0168 inv.nrs 1432, 1433, 1434. Beschikbaar gesteld als pdf, met index door Harry Burger.
(7) Deze jaartallen ontleend aan diverse DTB bronnen, Gemeentearchief Amsterdam.
(8) P. Dekker 1970, 'Een Zijpenaar ging naar de Barbiesjes', bundel Oud West Friesland 37. Van Catharina Maria Slot is in 1774 een portret gemaakt, met op de achtergrond Jan Simons en Jacoba Sara Noël, haar voogden toen: https://rkd.nl/nl/explore/images/184051
(9) Stadsarchief Amsterdam, deel 12454, periode 1780, 29 september 1780, aktenr. 81624. De plantage komt in andere stukken ook voor als 'Den Arend' of als 'Den Arend en la Tranquillité'.
(10) Paul Koulen 2011 Berbice Colonial Staff & Planters 1793, digitaal beschikbaar via sites.rootsweb.com, geraadpleegd 17 oktober 2021.
(11) Stadsarchief te Amsterdam, Notariële archieveDeel: 12510, Periode: 1792, Amsterdam, archief 5075, inventarisnummer 12510, 2 april 1792, Notariële archieven, aktenummer 136497
(12) Paul Koulen, 2014, Lijst van eigenaren van plantages en houders van hypotheken op plantages in Berbice, Demerara en Essequebo, 1818-1819. Digitaal als pdf geraadpleegd, 27 september 2021.
(13) J.H.Lean 2002 The Secret Lives of Slaves: Berbice 1819 to 1827. University of Canterbury (PHD) https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.909.6252&rep=rep1&type=pdf

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Zijn achtergrond en Gelderse jaren – een onderzoeksverslag (deel 2)

Pauels en Lespau

Via een contract uit 1791, bewaard in het Stadsarchief Amsterdam, komt een mogelijke tweede link met de naam Lespau in beeld. Het betreft het contract met ene George Pauels uit Wezel, die naar Berbice – hij was daar al eerder geweest – zal vertrekken als chirurgijn van de plantage Den Arend en La Tranquilité .(1) Het lijkt er dus sterk op dat Lespau een anagram is van deze Pauels (en niet van Paulus genoemd in 'de Haagse lijst') en dat we inderdaad voor de herkomst van Christiaan Lespau aan Berbice moeten denken.

Dan vormen de familie Simons uit Amsterdam en George Pauels uit Wezel de link met Mabba. Overigens: via de namen Paulus of Pauwels vond ik via gedigitaliseerde archieven geen relatie met Berbice of de familie Simons.

Mogelijk heeft Pauels Mabba in 1802 of 1803 meegenomen vanuit Berbice naar Amsterdam. Pauels woont dan in Berbice en is in 1803 in ieder geval in Amsterdam in verband met een betaling.(2) Echter, welke schepen in die periode van Berbice naar

Amsterdam voeren? Daarvan bestaat geen overzicht; wellicht bieden de nog niet gedigitaliseerde archieven van The National Archives in Londen inzicht.

George Pauels komt zeker vaker voor in de archieven in relatie tot Berbice en hij heeft 'goede' zaken gedaan: in 1817 is hij eigenaar van drie plantages, deeleigenaar van een vierde en beschikt hij over 257 slaafgemaakten.(3) Hij woont aan het einde van zijn leven als rentenier in ieder geval (ook) in Nijmegen, waar hij in 1821 een testament laat opmake.(4) Daarin wordt Mabba of Christiaan Lespau niet genoemd. Christiaan woont dan met zijn vrouw Anna Christina Elisabetha Pickert in Rheden waar hij als "hereknegt" werkt. In 1814 zou hij met attestaat naar Arnhem zijn gegaan, maar over zijn verblijf hier in die periode heb ik niets kunnen achterhalen.

Dienstbode

Wel weet ik de volgende bij wie hij in dienst was, François Arnould Noël Simons, generaal van het ministerie van Financiën die in 1821 korte tijd het beheer van dat departement op zich nam. Hij was ook lid van de Raad van State in buitengewone dienst. Hierna kwam Christiaan Lespau terecht bij de Arnhemse jurist Jacobus Mattheüs de Kempenaer, die onder andere minister van Binnenlandse zaken was. Er is ook een vermelding dat Christiaan Lespau in 1825 dienstbode was bij de hervormde predikant dominee Van de Kasteele op de Groenmarkt. Het was even puzzelen maar Reinier Pieter van de Kasteele was gehuwd met Sara Clasina de Kempenaer, tante van de minister. Deze Van de Kasteele gaf rond 1791 ook een attestaat uit van de kerk van Rosendael voor Quaco om te vertrekken naar de kerk van Someren en hij heeft meerdere zwarte bedienden gehad. Christiaan Lespau werkte nog bij een andere minister, mr. Cornelis Felix van Maanen. Daarna komt hij in 1826 voor in het Stadsarchief van Den Haag als hij in het huwelijk treedt met de tien jaar jongere Anna Christina Elisabetha Pickert.(5)

Terug in Velp

In 1828 is Christiaan Lespau terug in Velp, dat wil zeggen, dat jaar wordt aldaar zijn zoontje geboren, waarbij hij vermeld wordt als "hereknegt" te Rheden. Bij wie hij in dienst is, weten we nog niet. Twee jaar later, als zijn dochter wordt geboren, eveneens in Velp/ Rheden, wordt hij aangeduid als 'koopman', 36 jaar oud. Het zoontje sterft vijf maanden oud, het dochtertje als ze twee jaar oud is. Zij kreeg de volle naam mee van Anna Maria Josina Wilhelmina Lespau. Het laatste spoor dat ik tot nu toe over Mabbe of Christiaan Lespau vond is dat hij overlijdt op 9 november 1858 in Den Haag, 63 jaar oud, zonder beroep.

Bronnen en verder lezen:

(1) Stadsarchief Amsterdam, notarieel archief, deel 12509, periode 1791, 31 oktober 1791, aktenr. 107086. https://www.openarch.nl/saa:9d6d21e1-b1cb-666d-e053-b784100a1840

(2) Notariële archieven, archiefnummer 5075, inventarisnummer 19005, aktenummer 486780, Gemeente: Amsterdam. Periode: 1803

(3) Berbice Slave Registers, 1817, digitaal bestand, geraadpleegd 18 oktober 2021.

(4) George Pauels, geboren 1768 overlijdt in 1826 in Grietenbosch, in het land van 'Cleeve', waarschijnlijk is dit de naam van een huis, zie https://www.knggw.nl/wp-content/leeuw/1922-110-218.pdf . Zijn testament uit 1828 is bij de National Archives UK, PROB11/1743/75, 5 juli 1828.

(5) Haags Gemeentearchief te Den Haag, BS Huwelijk

(6) Ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente 's-Gravenhage, 's-Gravenhage, archief 335-01, inventaris¬num¬mer 575, 01-02-1826, Huwelijksakten Den Haag, aktenummer 26, Permalink https://hdl.handle.net/21.12124/98644F8A84C94745ABC5E4EC6426E8F5

© Ineke Mok, CC-BY-NC

Twee landen in mijn hart

Marlene Melfor van Curaçao naar Nederland en terug

Marlène Melfor werd geboren op Curaçao, waar ze haar jeugd doorbracht tot ze dertien jaar oud was. Ze ging in haar eentje naar Nederland. Eerst naar een internaat in Limburg, en uiteindelijk kwam ze in Arnhem terecht. Ze vertelt over haar jeugd en haar tijd in Limburg, waar ze ineens als 'anders' werd benaderd en constant met haar afkomst werd geconfronteerd.

PORTRET MARLÈNE MELFOR | © RENS PLASCHEK, FOTOGRAAF

Opgroeien op Curaçao

''Ik ben opgegroeid in Willemstad, de hoofdstad van Curaçao. Mijn beide ouders kwamen van het platteland, mijn vader van Barber, mijn moeder van Soto waar tijdens de slavernijperiode diverse plantages waren gevestigd. In Soto vind je onder andere landhuis Groot Santa Martha, in Barber vind je onder andere plantage Ascencion. Mijn moeders focus lag vooral op de stad en zij kon soms in haar opwinding of boosheid melden dat anderen zoals bijvoorbeeld mijn vader uit het gebied kwam van 'die zwarte mensen'. Als kind heb ik dit nooit begrepen, we waren immers toch allemaal zwart...''

Grootouders

"Mijn grootouders hebben als kind een staartje van de slavernij nog van dichtbij meegemaakt, hun ouders groeiden in slavernij op. Mijn grootouders hadden veel kleinkinderen en als kind bezocht ik hen samen met mijn ouders iedere zondag. Daar ontmoette ik altijd mijn nichten, neven, tantes en ooms. Dat voelde altijd als een feest waar ik iedere week naar uitkeek. Als kind hadden we bij mijn grootouders op het erf veel ruimte om te spelen. Zij bezaten een enorme landgoed dat waarschijnlijk tijdens de slavernijperiode geannexeerd was door de plantagehouders. Bij hun vertrek hebben die dit land weer teruggegeven aan de rechtmatige eigenaren, waaronder mijn familie."

Nederlandse invloed

"De Nederlanders die op het eiland verbleven toen ik kind was, werkten veelal in het onderwijs, in de zorg of ze maakten deel uit van de overheid of zaten in de regering. Zij waren degenen die dicht bij de bron van alles zaten, althans zo leek het. Zij bezaten de middelen, de goederen en de kennis. Later ben ik gaan begrijpen dat kolonialisme er zo uit kon zien. Vanuit Nederland werd het eiland bestuurd alsof ons land het bezit van Nederland was. De praktijk en uitgangspunten die tijdens de slavernijperiode werden gebezigd, worden nu nog in een modern jasje voortgezet. De Nederlandse aanwezigheid en invloed was en is nu nog steeds nadrukkelijk waarneembaar en voelbaar."

Koloniale boodschappen

"Wat doe je als je als Curaçaoënaar in een gekoloniseerd land bent geboren, daar opgroeit en zwart bent? Je gaat geloven in de boodschappen die vanuit het koloniale systeem geuit worden en telkens weer

gereproduceerd en herhaald worden. Een van die boodschappen is bijvoorbeeld, dat je de kolonisator oftewel de machthebbers nodig hebt om in je leven te kunnen voorzien. Je gaat zonder dat je het door hebt, zorgen dat je dicht bij de witte mensen komt, want zij hebben immers de middelen die jij ook nodig hebt om in je leven verder te komen. Je wordt afhankelijk en gaat je onbewust ook zo gedragen."
"Mijn eerste kennismaking als kind met het systeem van het kolonialisme was in het onderwijs. Op school werd er bijvoorbeeld vanuit de Nederlandse religies gedoceerd. Geboren in een Curaçaos gezin werd ik vanaf de eerste dag op de kleuterschool verplicht om Nederlands te spreken. Thuis had ik altijd Papiamentu gesproken en geen Nederlands. Gekoloniseerd zijn betekende dat het verre Nederland waar weinigen van ons toen nog geweest waren, in onze verbeelding op een paradijs leek."

Vertrek naar Nederland

"Ik kom uit een gezin van zes kinderen en ben de tweede in de rij en de oudste dochter. Mijn ouders hadden snel door dat ik een slimme leerling was en hun idee was dat het volgen van onderwijs in Nederland voor hun dochter de beste garantie zou geven met de meeste zekerheid zodat ik in mijn leven vooruit zou komen. Het plan was dat ik in Nederland naar de middelbare school zou gaan en vervolgens naar huis terug zou keren om hen te ondersteunen met de zorg en de opvoeding van mijn broers en mijn zus en andere familieleden. Zo kwam ik na de lagere school al jong in Limburg op een meisjesinternaat terecht."

"De verandering van land, cultuur en het weggaan bij mijn familie was een heftige ervaring. In Nederland woonden toen nog weinig zwarte mensen en in het katholieke Limburg van toentertijd, midden jaren zestig, was ik voor menigeen de eerste zwarte persoon die men in levende lijve zag. De ervaring en de kennis die er toen veelal in Nederland en zeker ook in Limburg was over zwarte mensen, ging over de arme zwartjes in Afrika die via de missie geholpen dienden te worden door het sparen van zilverpapier."

"Zelf werd ik toentertijd vaak door omstanders met ongeloof benaderd. Gaf mijn zwarte huid niet af? Waarom was ik in mijn handpalmen lichter van kleur? Hoe voelde mijn kroeshaar aan? Woonde ik in het land waar ik vandaan kwam in een boom? Zonder gêne wreef men over mijn armen om zich te overtuigen of mijn donkere huidskleur wel of niet afgaf. Ook werd er schaamteloos aan mijn haar gezeten omdat men wilde weten hoe het aanvoelde. Mij werd niets gevraagd!"

Meisjes uit De West

"Op het internaat waar ik op school zat, was er nog een groepje van ongeveer acht meisjes uit de toenmalige Antillen: de zogenaamde meisjes uit 'de West'. Het wonen in Nederland was voor ons allemaal nieuw. We zochten elkaar op en wat we deden was ons aanpassen aan de nieuwe omgeving. Om te overleven in de nieuwe situatie die voor mij nog onbekend was en waar ik nog mijn weg in moest vinden, leek het alsof mijn eigen afkomst minder belangrijk was en schoof ik die meer naar de achtergrond. Er kwam toen veel op mij af. Nu ik 68 jaar ben en gepensioneerd, pas ik me minder aan. Ik voel daardoor meer ruimte om mezelf toe te staan herinneringen uit mijn jeugd toe te laten."

Oma's Anansi-verhalen

"Een ding waar ik heel blij mee ben, is dat ik ondanks mijn vroege vertrek uit Curaçao, niet mijn eerste taal, het Papiamentu, heb verleerd. Het was de taal waarin mijn oma ons verhalen vertelde over Anansi, de spin. Ik ben opgegroeid in een echte verhalencultuur. Oma zat in een schommelstoel en wij lagen aan haar voeten. Vele verhalen van Anansi gingen erover hoe hij de witte, de plantagehouder, de Shon, te slim af was. Zij konden dan wel de machthebbers zijn, maar Anansi, in de gedaante van een spin, was hen altijd slimmer af. Door ze af te leiden, lukte het hem altijd zijn doel te halen en de anderen min of meer in verbijstering achter te laten. De Anansi-verhalen maakten vaak duidelijk dat de Shon (de witte man) de macht kan hebben, maar niet per se slim hoeft te zijn."

Niet meer teruggekeerd

"Na de middelbare school in Limburg ben ik niet meer naar mijn geboorte-eiland teruggekeerd zoals mijn ouders van mij verwachtten. Ik kon daar niet meer wennen. Pas toen ik midden dertig was, keerde ik voor een langere tijd naar Curaçao en naar mijn familie terug. Inmiddels weet ik dat ik van zowel Curaçao als van Nederland hou en beide landen in mijn hart heb gesloten."

© Kees Huntink, op basis van een interview afgenomen door Jos van Limbeek, CC-BY-NC

Een strijd voor gelijkheid

Leven in Nederland met een slavernijverleden

Marlène Melfor werd op Curaçao geboren, waar ze tot haar dertiende gewoond heeft. Op twaalfjarige leeftijd is ze zonder haar familie naar Nederland verhuisd, om daar naar school te gaan. Na de middelbare school deed ze in Nederland vervolgopleidingen en kwam toen in Arnhem terecht. In dit verhaal vertelt ze over hoe het is om in Nederland te leven met een slavernijverleden en hoe haar strijd voor gelijkheid, inclusiviteit en diversiteit voortduurt.

Terugkeer naar Curaçao

"Toen ik 34 was, ben ik naar mijn geboorteland teruggekeerd en heb ik daar vier jaar gewoond en gewerkt. Het besluit om naar Curaçao terug te gaan, was mij vooral ingegeven door de wens dichter bij mijn familie te zijn. Jammer genoeg werd het al snel duidelijk dat ik het moeilijk vond om daar weer te wennen. Ik merkte toen hoe klein het eiland is in vergelijking met Nederland. De mogelijkheden om bijvoorbeeld culturele activiteiten te bezoeken waren beperkt. Het was de tijd dat er nog geen internet was. Mijn verblijf op Curaçao duurde niet heel lang. Na een aantal jaren besloot ik om weer naar Nederland terug te keren."

Leven in Nederland

"Discriminatie omwille van huidskleur en afkomst heb ik in Nederland vaak ervaren. In mijn gedrag en houding heb ik altijd geprobeerd er boven te staan. In het werk had ik vaak leidinggevende functies met eindverantwoordelijke taken. In de uitvoering van het werk kwam ik ook discriminatie tegen terwijl het geven van leiding door een zwarte vrouw ook vaak in tegenspraak was met discriminerende gevoelens, gedachten en handelingen van anderen. Het krijgen van leiding van een zwarte vrouw was niet altijd voor iedereen even gemakkelijk te accepteren."

Niemand staat boven een ander

"Het is en blijft voor mij onbegrijpelijk dat er verschil wordt gemaakt tussen mensen en dat er gedacht en gehandeld kan worden alsof dat de ene bevolkingsgroep meer verheven zou zijn boven de andere groep. Zelfs wetenschappelijke studies worden ingezet en aangehaald om deze zogenaamde verschillen hoegenaamd te bevestigen, te vergoelijken en te bewijzen. Velen van ons zijn helaas in die verschillen gaan geloven en soms betrap ik mezelf ook op het feit dat ik behept ben met bepaalde discriminerende vooroordelen."

"Slavernij heeft kunnen bestaan en heeft zich voort kunnen zetten door het geloof dat de witte plantage-houder meer en beter was dan de tot slaaf gemaakten. Met zijn superieure en arrogante gedrag en de dwang dat hij met mensenhandel in en met Afrikanen kapitaal moest genereren, stond hij zichzelf toe om de onbetaalde werkers op de plantage wreed, bruut en onmenselijk te behandelen. Naarmate ik de geschiedenis van mijn voorouders beter leer kennen, voel ik ook de noodzaak om ongelijkheid en onrecht-vaardigheid tussen mensen te bestrijden. Niemand staat boven een ander!"

Een moeilijk verleden

"Ik ga regelmatig voor korte periodes terug naar Curaçao. Mijn ouders zijn inmiddels overleden en mijn broers en zus die daar wonen zoek ik steeds weer op. Curaçao maakt een moeilijke periode door. Economisch gaat het slecht. Het onderwijs kampt met grote achterstand. Er is sprake van veel jongeren die hun school niet afmaken, grote aantallen tiener-moeders en jongeren die in het bezit zijn van vuurwapens. Voor veel families is het erg ingewikkeld om hun sociale omstandigheid te doorbreken en te verbeteren. De overheid zou naar mijn mening hier een voortrekkersrol in moeten nemen, maar dit gebeurt maar mondjesmaat."

"De slavernijgeschiedenis die gepaard ging met veel vernederingen achtervolgt de Curaçaoënaar in de huidige tijd nog altijd. Door de tijd heen blijkt dat het uiteindelijk moeilijk is om het toenmalige collectief opgelopen gevoel van minachting en vernedering, los te laten en geloof en vertrouwen te hebben in je eigen kracht en ontwikkeling en zo ook in de mogelijkheden van je land. De kolonisatie van het eiland door Nederland die na de slavernij volgde en tot de dag van vandaag voortduurt, maakt het proces van zelfwaardering voor de eilandbewoners niet gemakkelijk. In het gedrag van de kolonisator is er nog steeds sprake van een denigrerende bejegening.

Dans en muziek

"Als er iets is waarbij een deel van de Curaçaose geschiedenis goed zichtbaar is, dan is dat bij dans en muziek. Tijdens de slavernij waren muziek en dans voor de werkers op de plantage dé manier om onderling met elkaar te communiceren met buitensluiting van de slavenhouder omdat hij hen niet kon begrijpen. Zij ontwikkelden een andere taal dan de witte overheersers. Er werd bijvoorbeeld gezongen over de 'Bomba'. Een Bomba was een tot slaaf gemaakte die ingezet werd om de mensen op de plantage in de gaten te houden en hen bij de Shon (de plantagehouder) te verklikken. Hij kreeg van de Shon dan meer privileges. Ced Ride, een bekende Curaçaose zanger, zingt hierover in het lied 'Butchi Fil'."

"De Tambu werd en wordt nog steeds veel gedanst. Deze dans komt ook rechtstreeks uit de periode van de slavernij en heeft veel Afrikaanse invloeden. Met muziek en dans gingen slaven met elkaar in gesprek. Tijdens het dansen communiceert men met het lichaam onder begeleiding van trommelmuziek onderling met elkaar. Het dansen van de Tambu is onder invloed van de katholieke kerk lang verboden geweest. De geschiedenis laat zien dat de katholieke kerk met name in de tijd na afschaffing van de slavernij een kwalijke rol heeft gespeeld in het willen verstoppen van het pijnlijke verleden. Ik ben groot geworden met de boodschap dat het dansen van de Tambu primitief en ordinair is. Tegenwoordig is het dansen en het genieten van Tambumuziek populair en aan het einde van het jaar en met carnaval wordt er veel Tambumuziek gemaakt en wordt er uitbundig gedanst. Elia Isenia is op Curaçao een bekende Tambuzangeres en storyteller."

"De laatste jaren wordt er meer over het verleden van Curaçao geschreven en verteld. De Curaçaoënaar vindt het niet altijd gemakkelijk om de pijnlijke geschiedenis onder ogen te zien."

Denken over slavernij in de toekomst

"Ik vind dat we meer kennis moeten opdoen over de geschiedenis. Deze maand ga ik naar Amerika en daar ga ik zo'n honderdvijftig mensen van Afrikaanse afkomst ontmoeten. Samen kijken we naar onze geschiedenis en zoeken we uit wat de geschiedenis persoonlijk voor je betekent. Gezamenlijk ontladen we de pijn die onze voorouders is aangedaan en die ze ons ongewild hebben doorgegeven. Door zicht te krijgen op de opgelopen pijn kunnen we erover praten en ontladen. Dit geeft ons meer de mogelijkheid om buiten gevoelens om te werken aan het elimineren van het racisme dat in de verschillende samenlevingen aanwezig is. We kunnen dan sterker zeggen: 'Stop! Geen racisme meer in mijn leven en geen onrechtvaardigheid!'."
"Het is belangrijk ons te realiseren dat het stoppen van racisme niet alleen een zwarte aangelegenheid is. Witte mensen hebben evenzo last van pijn die veroorzaakt wordt door racisme. Het is daarom ook heel belangrijk dat er witte bondgenoten zijn. Dat er een groep witte mensen is die hier ook over na wil denken."

© Kees Huntink, op basis van een interview afgenomen door Jos van Limbeek, CC-BY-NC

Rijk van Nijmegen

Inhoud

Manille, 'gewezene lijfeigene' te Nijmegen 140
Mariënburg 27 Nijmegen
Een Nijmeegs aandeel in de slavernij 141
Kerkstraat 95 Nijmegen
Clazina uit Suriname 143
Vleeshouwerstraat C 221
Diorama van Plantage Kerkshoven 144
Kelfkensbos 59, 6511 TB Nijmegen
Een symbool van je afkomst 145
Persoonlijk verhaal
Gecompenseerden uit Beek bij Nijmegen: Maria Anna Pringle 146
Rijksstraatweg 139, Beek-Ubbergen
Carel Hendrik Phaff 148
Oude Kleefsebaan 221, Berg en Dal
Johanna en Alina Klein op Neerbosch 149
Scherpenkampweg, Nijmegen
Gestolen kinderen of weeskinderen? 150
Scherpenkampweg, Nijmegen
Charles Guillaume van Sandick 152
Stockumstraat 1, Nijmegen
Dat het verleden tijd is betekent niet dat je er niets van hoeft te weten 153
Persoonlijk verhaal

Manille, ‘gewezene lijfeigene’ te Nijmegen

Aanwezigheid van een man uit Oost-Indië

1800-1900 | Rijk van Nijmegen

Mariënburg 27 Nijmegen

Een akte in het Gelders Archief getuigt van het overlijden van ene ‘Manille’ in Nijmegen, op 28 mei 1814. In de registratie van zijn overlijden staan geen ouders vermeld, wel dat hij 19 jaar is en afkomstig zou zijn uit ‘Macassar, Nederlands Oost-Indië.’ Manille is dan geen vrij man: hij wordt genoemd ‘gewezene lijfeigene van den Heere Richmond’.

Manille is hoogstwaarschijnlijk meegenomen uit Nederlands-Indië door Jan Christoffel Richemont, een militair afkomstig uit Amsterdam. Richemont treedt in 1803 in dienst bij de marine en vanaf 1807 dient hij als officier in het Koninklijk-Indisch Leger (KNIL). Hij is betrokken bij veldtochten in Cheribon, Bantam en Djocjacarta.

Het kwam vaker voor dat KNIL-officieren een ‘bediende’ meenamen uit de Oost, ook al was slavernij in Nederland bij wet verboden. Over de achtergrond van Manille weten we (nog) zeer weinig. Wat was zijn echte naam, onder welke omstandigheden werd hij meegenomen, en hoe kwam hij in Nijmegen terecht?

© Emma Hooghwinkel en Ineke Mok, CC-BY-NC

AKTE WAARIN MANILLE VERMELD STAAT © GELDERS ARCHIEF

ORANJESTEIN, KERKSTRAAT 95 (HEES, NIJMEGEN). © CC0

Een Nijmeegs aandeel in de slavernij

Triebels en Bedloo

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Kerkstraat 95 Nijmegen

In 1821 trad koopman en later locoburgemeester van Nijmegen Wilhelm Triebels in het huwelijk met Anna Maria Bedloo, telg uit een Surinaamse planters-familie. Het kersverse echtpaar streek neer in Huize Oraniënstein in Hees. Ruim veertig jaar later, een jaar voordat in 1863 de slavernij in Suriname officieel werd afgeschaft, maakte Triebels zich bekend als deeleigenaar van een plantage d'Alyda van zijn echtgenote. Een slavenhouder kon een financiële compensatie krijgen van driehonderd gulden per slaafgemaakte arbeidskracht. De toenmalige locoburgemeester Triebels van Nijmegen was een van de aanvragers.

Plantage d'Alyda

Anna Maria Bedloo (1801-1837) stamde uit een van de oudste kolonistenfamilies van Suriname en de aandelen van twee plantages circuleerden al enkele generaties in de familie. De verbintenis met Suriname was begonnen in de zeventiende eeuw toen Willem Bedloo van Middelburg naar Suriname emigreerde. Hij werd regent en was daarnaast verantwoordelijk voor gewelddadige strafexpedities tegen mensen die van de slavenarbeid op de plantages waren weggevlucht naar het oerwoud om daar als vrije mensen te leven. Op 19 februari 1771 vielen volgens het gouverneurs-journaal circa tweehonderd "Wegloopers" Willems Plantage Hagenbosch aan en doodden de directeur.(1) Het was de zesde aanval op plantages door de zogenaamde 'Marrons' in dat jaar. In 1827 vluchtten achttien slaafgemaakten van plantage d'Alyda.(2)

De omstandigheden op de suikerplantage waren verschrikkelijk. Dat blijkt uit ook het bekende reisverslag van de Schotse militair John Gabriel Stedman, die tegen de Marrons vocht. Op de plantage Alia (d'Alyda), "(...) morgens, onder het ontbyt, wierden zeven Negers strengelyk gegeeseld".(3)

Compensatie voor eigenaren

Anna Maria Bedloo was in 1863 al dertig jaar dood en weduwnaar Triebels en zijn zonen meenden dat hij als haar erfgenaam mocht delen in de compensatie-gelden. Vaak was de eigenaar niet de beheerder van de plantage. Eigenaar waren vaak meerdere afwezige aandeelhouders die in de opbrengsten deelden zonder ooit één voet overzee te hebben gezet. De Surinaamse plantage-economie werd draaiende gehouden met slavenarbeid en gefinancierd met Nederlands krediet. De opbrengsten vloeiden terug naar Nederland.

Familie Bedloo

Triebels aanspraak op een aandeel en een compensatie werd afgewezen. Wel werden twee leden van de familie Bedloo gecompenseerd. De eerste was Triebels schoonmoeder Elizabeth, die in de Lange Hezelstraat 20 woonde in het pand waar tegenwoordig een apotheek zit. Haar man, de in Suriname geboren Everardus Bedloo (1774-1779) – Willems kleinzoon – was neergestreken in Nijmegen. (4) Hij legde daarmee dus een relatie tussen Nijmegen en de plantages d'Alyda en Karelsburg. Aan plantage d'Alyda waren in totaal 85 slaafgemaakten verbonden. De tegemoetkoming liep daarmee op tot 25.000 gulden. Elisabeth Triebels gebruikte de tegemoet-koming onder meer om schulden op de twee plantages af te lossen.

In de administratie van Plantage d'Alyda staan in 1863 ook enkele vrijgemaakte personen genoteerd, waaronder "huismeid" Francina Margot Stamhoef, "metselaar" Simon Laarhoop en "veewachter" Hermanus Hoogstad. Zij kregen geen financiële vergoeding.(5)

De tweede begunstigde was de zuster van Everardus, Elisabeth Bedloo. Zij was met haar broer vanuit Suriname naar Nederland verhuisd. In Den Haag zou haar dochter de Haagsche Diaconessen-Inrichting stichten, beter bekend als het Bronovoziekenhuis. Of de oprichting van dit ziekenhuis geschiedde met geld dat was verkregen uit de plantages, is niet bewezen, maar kan ook niet uitgesloten worden.

Koloniale Waren

Hoewel locoburgemeester Triebels niet deelde in de compensatiegelden bleef ook voor zijn familie de relatie met de koloniën bestaan. Twee van zijn zonen waren al eerder onder de naam 'De Gebroeders Triebels' een 'handel in tabak en kruidenierswaren' of 'koloniale waren' begonnen die jarenlang in Nijmegen heeft gefloreerd.

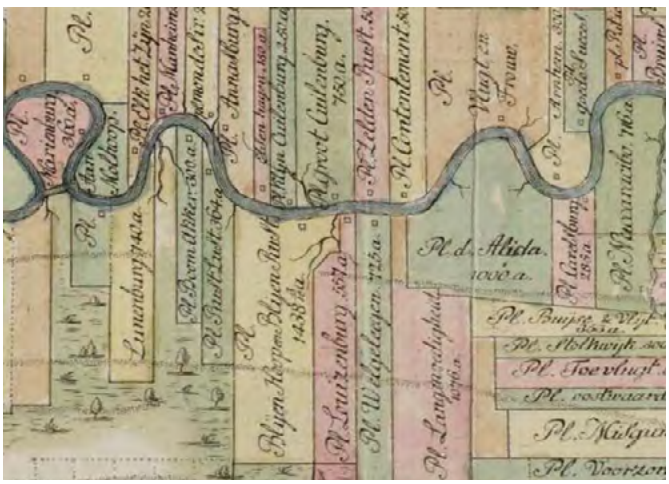
Bronnen en verder lezen:

(1) J.Wolbers, Geschiedenis van Suriname (Amsterdam 1861), 144.
(2) Alex van Stipriaan, Surinaams Contrast. Roof en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863 (Leiden 1993), 279.
(3) Verslag Stedman, pagina 319. De volledige tekst is beschikbaar via The Internet Archive.
(4) Nationaal Archief, vrijverklaarde slaven (emancipatie 1863) (2.02.09.09), inv.nr. 223 onder eigenaren: Elisabeth Bedloo.
(5) Nationaal Archief: vrijverklaarde slaven (emancipatie 1863) onder Francina Margo Stamhoef, Simon Laarhoop en Hermanus Hoogstad.

© Mirjam Vriend, Radboud Universiteit Nijmegen, CC-BY-NC-SA

KAART VAN PERCELEN LANGS DE SARAMACCA RIVIER IN SURINAME, VOLGENS EEN PROJECTKAART VAN LANDMETER J.G.R. BÖHM, 1801.
UBM: KAARTENZL: 101.12.15 D, SURINAMICA, UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM.

KAART D'ALYDA © CC0

Clazina uit Suriname

Vrijverklaard in 1830

1800-1900 | Rijk van Nijmegen

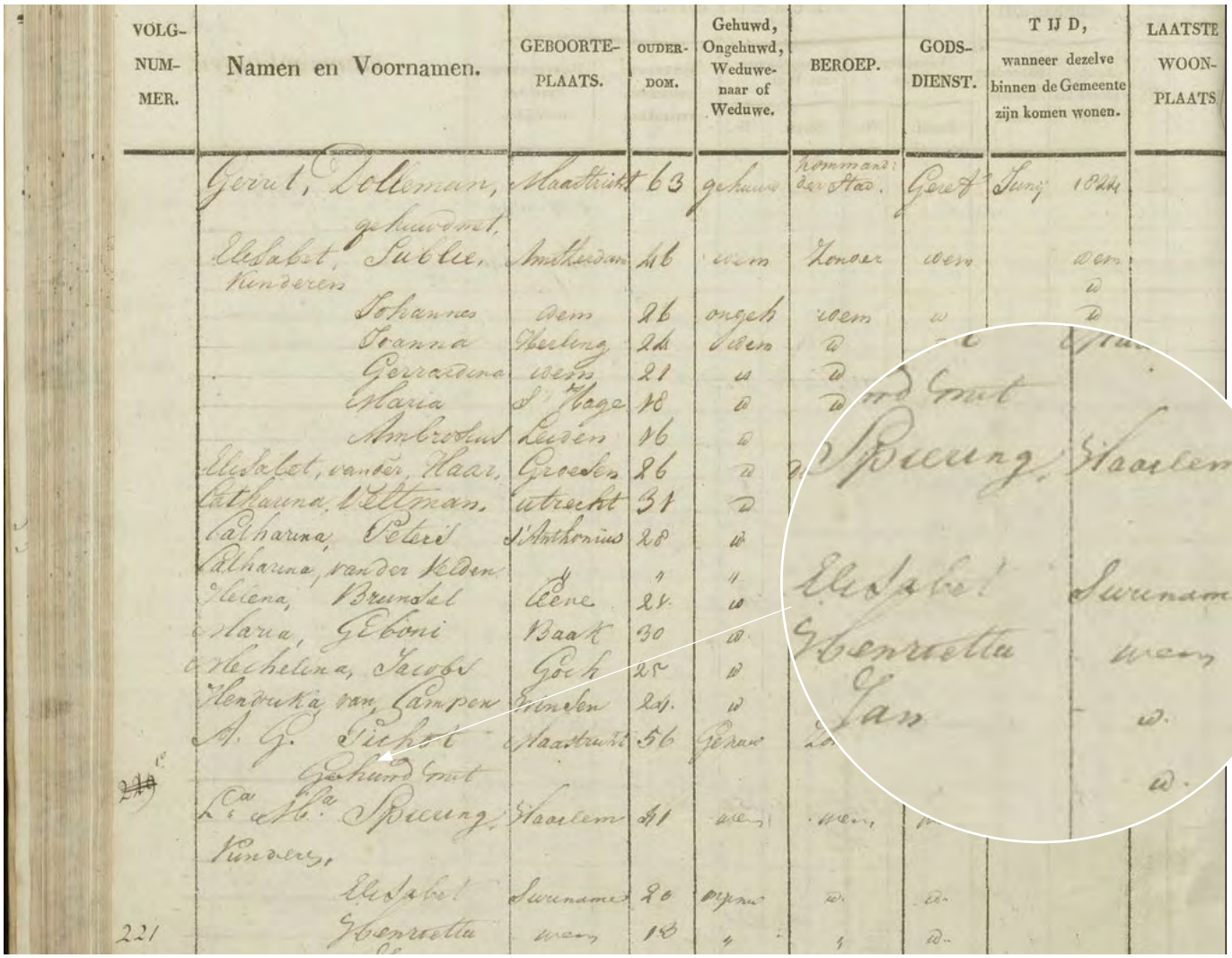
Vleeshouwerstraat C 221 (toenmalige huis bestaat niet meer)

In september 1832 verhuisde Clazina met de familie Pichot-Spiering van Haarlem naar Nijmegen, naar de Vleeshouwerstraat. Clazina was 25 jaar, geboren in Suriname en lid van de Evangelische Broeder-gemeente.

Twee jaar eerder nog, in Suriname, had haar 'eigenaar', Quirin George Pichot, het verzoek ingediend haar vrij te laten uit slavernij. In 1834 overleed Pichot te Nijmegen aan de Molenstraat, waar de familie toen woonde. In zijn testament had hij "het mulatte meisje" Clazina bedacht met een legaat van duizend gulden. Zijn weduwe keerde met haar kinderen terug naar Haarlem. Clazina ging mee, maar in 1839 zou zij teruggaan naar Suriname. Meer informatie hebben we over haar nog niet gevonden. Mogelijk was Pichot haar vader en droeg ze zijn naam.

Het originele pand aan de Vleeshouwerstraat bestaat niet meer.

© Ineke Mok, CC-BY-NC

INSCHRIJVING VAN DE FAMILIE PICHOT-SPIERING 'UIT SURINAME' IN HET BEVOLKINGSREGISTER IN DE GEMEENTE NIJMEGEN IN 1832

Diorama van Plantage Kerkshoven

Terug te vinden in de collectie van het Valkhofmuseum

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Kelfkensbos 59, 6511 TB Nijmegen

Dit diorama van de koffie- en katoenplantage Kerkshoven aan de Warappakreek in Suriname is sinds 1914 in bezit van Museum Het Valkhof in Nijmegen.

De Surinaamse tekenaar en schilder Gerrit Schouten (1779-1839) maakte het in 1823 in opdracht van de plantage-eigenaar Gerard de Putter, zodat hij in Nederland een beeld kreeg van de plantage en zijn bezit kon tonen. Met één kanttekening: de wreedheid van het slavernijsysteem is niet te zien, wel slaafgemaakten, de barakken, het hospitaal en de koffieloods. De koffieloods draagt de initialen (CHW) van C.H. Winthorst, vanaf 1808 administrateur van de plantage. De koffieloods is later verplaatst naar plantage Peperpot.

© Else Gootjes, CC-BY-NC

DIORAMA VAN PLANTAGE KERKSHOVEN IN SURINAME | © MUSEUM HET VALKHOF, CC

Een symbool van je afkomst

Stanley Veldwachter over plantage Kerkshoven

Het diorama van plantage Kerkshoven in de collectie van Museum Het Valkhof in Nijmegen kreeg voor Stanley Veldwachter een belangrijke betekenis. "Lange tijd wist ik nauwelijks iets over mijn familiegeschiedenis." Stanley werd in 1960 geboren in Suriname en hoorde thuis geen familieverhalen. Tot 2010, toen hij ontdekte dat zijn voorouders op de plantage Kerkshoven hebben geleefd

Naar de toekomst kijken

"Net als andere Surinaamse gezinnen die opgroeiden aan het einde van de twintigste eeuw, keek mijn familie vooral op naar Nederland. Op school in Suriname werd de Surinaamse taal zo min mogelijk gebruikt. Mijn vader keek vooral naar de toekomst in plaats van naar het verleden. Hij leefde van dag tot dag, en ik ging hier als vanzelfsprekend in mee. Toen ik een aantal jaar geleden tijdens een reis in Suriname gevraagd werd of ik iets kon vertellen over mijn familie-geschiedenis in combinatie met het slavernijverleden, stond ik met de mond vol tanden. Ik kon niks precies aangeven. Ik was sprakeloos."

Op zoek naar het verleden

"Dit was het moment dat mijn zoektocht naar het verleden begon. Van allerlei kanten kwam er informatie op mij af: 'weet je dat de familie Veldwachter van plantage Kerkshoven komt?'. "Toen ben ik mijn verleden gaan onderzoeken en heb ik op de grond van de voormalige plantage Kerkshoven in Suriname gestaan".

Het diorama

In de collectie van Museum Het Valkhof bleek een groot diorama te vinden van plantage Kerkshoven, van de hand van Gerrit Schouten. Het diorama is een soort grote kijkdoos van de plantage, met daarop onder andere de woningen van tot slaaf gemaakten, het huis van de directeur en de koffieloods waar de koffiebonen verwerkt werden.

"Ik moet zeggen dat het een bijzondere mededeling was, dat dit bestond," vertelt Stanley. "Voor mij is het diorama veel meer dan gewoon een onderdeel van de collectie. Ik ziet het diorama als een bevestiging: dat ik er mag zijn en dat ik ergens vandaan kom. Een bevestiging waarbij ik niet om het verhaal heen hoef te gaan draaien. Ik kan nu eindelijk aangeven waar mijn achternaam vandaan komt en zelfs aan anderen laten zien waar de Veldwachters ook hebben gewoond en geleefd en dat is bijzonder."

Stanley heeft achter de schermen van Museum Het Valkhof het diorama bekeken. "Je voelde direct dat waar je naar kijkt de plek is die symboliseert waar je vandaan komt. Ik kan mijn afkomst eindelijk duiden. Het was geen gespeelde emotie, het was net zoals staan op de plek staan waar plantage Kerkshoven heeft gelegen."

Lessen voor de toekomst

Door de jaren heen is Stanley steeds meer het belang van het verleden gaan beseffen. Hij geeft de kennis door aan zijn eigen drie kinderen. Stanley werkt in het onderwijs. "Of het nu Surinaams-Nederlandse kinderen zijn of met een Antilliaanse achtergrond of alleen met een Nederlandse achtergrond, ik laat altijd doorklinken dat ik nooit aan hun menszijn zal komen. Want je bent voor mij belangrijk. Je betekent wat en je mag er zeker zijn. Het verleden kan je ook sterker maken. Dit is een van de belangrijkste dingen die ik hun wil meegeven."

© Denischa de Jezus, op basis van een interview afgenomen door Barbara Esseboom en Else Gootjes, CC-BY-NC

Gecompenseerden uit Beek bij Nijmegen: Maria Anna Pringle

Rijk geworden van plantage Dijkveld

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Rijksstraatweg 139, Beek-Ubbergen

Plantage Dijkveld aan de Surinamerivier was vanaf 1819 in handen van familie Roepel. Zij woonden in Nederland en kwamen nooit op de plantage. De dagelijkse gang van zaken op plantage Dijkveld werd geregeld door administrateurs die in plaats van de eigenaren handelden. Plantage Dijkveld was ook wel bekend onder de naam Dikvelt of Dijkvelt.

Tegemoetkoming aan Maria Anna Pringle

De Roepels vormen samen een netwerk van plantage-eigenaren van zowel plantage Dijkveld als de plantages Sans Souci, Mariëndaal en Languedoc.(1) Maria Anna Pringle (1817-1880) was kleindochter van Anna Fontane en nicht van Anna Maria Schas. Zij had in 1863 het grootste aandeel van 5/21 in de plantage en kreeg in 1863 hiervoor een 'tegemoetkoming' van ƒ19.857,14 (ongeveer € 211.000,-).(2) Maria Anna was dochter van Johanna Elisabeth Roepel (1781-1853), een dochter van Anna Fontane en James Pringle (1768-1823). Hij was rond 1820 secretaris van het gouvernement, postmeester, havenmeester en tijdelijk waarnemend secretaris van het Hof van Politie en Criminele Justitie in Suriname.(3) Johanna Elisabeth Roepel had naast aandelen in de plantage ook negen slaafgemaakte personen in particulier bezit. Deze personen werden na haar dood in 1853 aan nieuwe eigenaren verkocht in Suriname.(4)

Verzet op Dijkveld: 'weggelopen'

Eind 1849 weigeren slaafgemaakte personen van koffieplantage Vrouwenvlijt overgeplaatst te worden naar suikerplantage Dijkveld.(5) Het verzet was groot, omdat het verbouwen en verwerken van suikerriet tot het eindproduct suiker zwaarder en gevaarlijker was.(6) De slaafgemaakte personen van plantage Vrouwenvlijt waren niet de enigen die van een andere plantage naar Dijkveld werden verplaatst. In 1831 werden ook al slaafgemaakten van plantage Sans Souci naar Dijkveld overgeplaatst.(7) De slaafgemaakten werden in grote administratieve boeken geregistreerd. In deze zogenaamde 'slavenregisters' staan vier personen genoemd met de namen: LaFleur, Angela, Monkie en Wilhemina. Zij deden in 1856 een succesvolle ontsnappingspoging van plantage Dijkveld. Op 2 september 1856 werden zij uit de registers geschreven als zijnde 'weggelopen'.(8) Uit de documenten van plantage Dijkveld uit 1863 wordt duidelijk dat er nog eens vijf slaafgemaakten zijn gevlucht, namelijk: Dirk, Lodewijk, Daniel, Abraham en Bachus.(9) Helaas is er verder weinig bekend over deze personen, over waar zij vandaan kwamen, naartoe gingen en hun onderlinge relaties.

DANIEL FRANÇOIS SCHAS (1772-1848), OLIEVERF OP DOEK, 1826, ALEXANDRE JEAN DUBOIS DRAHONET | © RIJKSMUSEUM (PD)

Maria Anna in Gelderland

Maria Anna Pringle – die in 1863 gecompenseerd werd – is in Paramaribo geboren en vertrok al op jonge leeftijd met haar ouders naar Nederland. Ze trouwde in 1850 met belastingcontroleur Herman baron Lewe van Middelstum (1820-1878). Het huwelijk bleef kinderloos. Het echtpaar woonde sinds 1861 met hun vijf bedienden in Beek bij Nijmegen. Verder weten we dat baron Herman in 1871 een huis tegenover het Raadhuis van Beek probeerde te verhuren.(10) Maria Anna overleed geheel onverwacht op 63-jarige leeftijd in Beek.

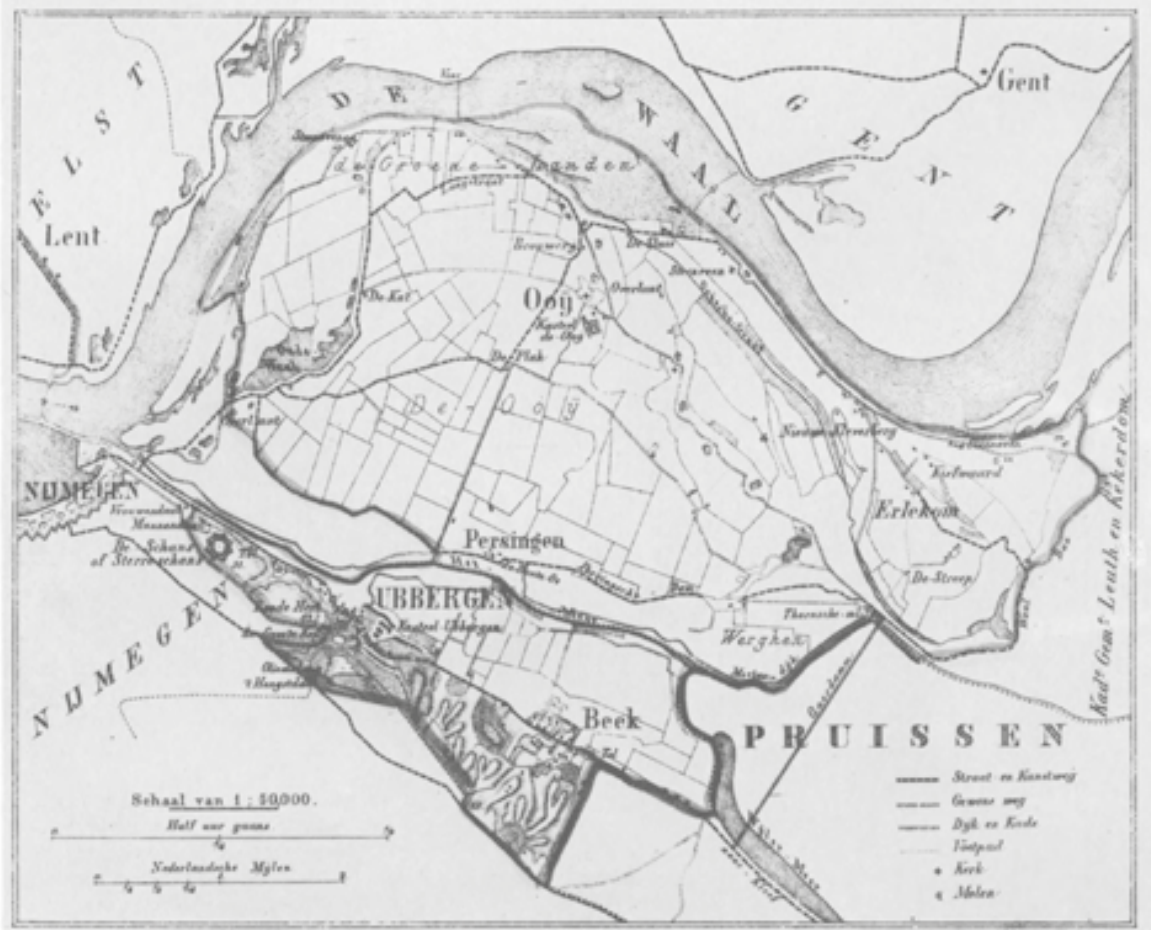
Dit spoor over 'gecompenseerden' is onderdeel van een serie, gemaakt door studenten geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Bronnen en verder lezen:

(1) *P. Dikland, Suikerplantage Dijkveld aan de Surinamerivier (2005), PDF.*
(2) *Nationaal Archief (NA), 2.02.09.08 Inventaris van het archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, scans 313-362.*
(3) *NA, '2.10.01 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën, 1814-1849, 3599 Naamlijsten van ambtenaren in de kolonie Suriname, met klapper. 1820-1828'.*
(4) *NA, 'Slavenregisters Suriname', Inventarisnummer 26, Folionummer 1052.*
(5) *'Haarlem, 31 December', Opregte Haarlemsche Courant (01-01-1850).*
(6) *A. van Stipriaan, Surinaams Contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863 (Leiden, 1993), 165-166 en Dikland, Suikerplantage Dijkveld, PDF.*
(7) *'Algemeene Secretarij', Surinaamsche Courant (15-08-1831).*
(8) *NA, 'Slavenregisters Suriname', Inventarisnummer 29, Folionummers 0516; 0518 en 0519.*
(9) *NA, 'Algemene Rekenkamer' scans 313-362.*
(10) *'Te Huur, te Beek', Opregte Haarlemsche Courant (21-01-1871).*

© Myrthe Groot, Radboud Universiteit, CC-BY

KAART VAN BEEK, UBBERGEN, OOIJ EN PERSINGEN UIT DE KUYPERS GEMEENTEATLAS, 1866 | © CC-BY, VIA DBNL.ORG

HOTEL GROOT BERG EN DAL OP PRENTBRIEF, CA 1909-1910 | © COLLECTIE GELDERS ARCHIEF, PD

Carel Hendrik Phaff

Compensatie voor Hoteleigenaar Berg en Dal

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Oude Kleefsebaan 221, Berg en Dal

In 1863 ontvangt Carel Hendrik Phaff, eigenaar van hotel Groot Berg en Dal, een compensatie vanwege de afschaffing van de slavernij in Suriname.

Hendrik erft 30/360 aandelen in de plantage Zorgvliet van zijn vader en zijn grootvader. De mensen in zijn bezit kwamen op dat moment vrij. Zijn 'bezitsverlies' werd gecompenseerd met een bedrag van 23.700 gulden.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

Johanna en Alina Klein op Neerbosch

Gestolen kinderen of weeskinderen? (deel 1)

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Scherpenkampweg, Nijmegen

In het jaar van de afschaffing van de slavernij – 1863 – opent evangelist en bijbelverkoper Van het Lindenhout een weeshuis in Nijmegen. Een paar jaar later is de Weesinrichting Neerbosch een feit. In 1893 wonen er duizend kinderen. Christelijke opvoeding is het doel. De kinderen leren een vak: jongens leren klompen maken, huizen bouwen, kranten drukken; voor meisjes is dienstbode de enige optie.

Eene Afrik. Inheemse vrouw'

Twee kinderen komen in 1891 vanuit Congo in Weesinrichting Neerbosch terecht: Johanna Klein (1880-1944) en Alina Klein (1883-1894). Of zij wezen waren is de vraag: van hun Congolese moeder kennen we niet eens de naam. Bij de inschrijving van Johanna en Alina op Neerbosch werd hun moeder vermeld als 'Eene Afrik. Inheemse vrouw'. In het bevolkingsregister van Nijmegen staan de zussen op 5 augustus 1891 ingeschreven met geboorteplaats "Banana, Congo, Zuid Afrika".

ALINA KLEIN, (1883-1894) BEELDBANK LINDENHOUTMUSEUM

Factorij van Nederlanders in De Congo

Banana was de grootste factorij van Nederlanders in Congo (de huidige Democratische Republiek Congo). Vanaf 1857 kwamen daar handelaren uit Nederland, die later de Afrikaanse Handelsvereniging (AFH) vormden. In 1884 volgde de Nieuwe AFH die 69 handelsposten langs de rivier de Congo had. Zo hebben meer dan vijfduizend Nederlanders in Congo gewoond. Onder hen zijn opvallend veel Groningers, onder wie de vader van Johanna en Alina, Gerhardus Jelles Klein (1855-1891) uit Veendam, zuidelijk Groningen. Met een Afrikaanse vrouw had hij daar twee dochters gekregen. Hoe is besloten dat de meisjes van elf en acht jaar naar Nederland zouden gaan? Wist hun moeder daarvan?

Heropgevoed?

Uit recent onderzoek blijkt dat in het Nederlandse en Belgische koloniale rijk kinderen werden toegeëigend. Inheemse kinderen werden uit hun eigen families en omgeving gehaald en 'heropgevoed' in een Westers-christelijke context. Het zou kunnen dat dit ook bij Johanna en Alina is gebeurd. Alina is al na drie jaar verblijf op Neerbosch in Nijmegen overleden, nadat ze twee jaar 'influenza' had. Johanna is vanuit Nijmegen uitgezonden als dienstbode naar Kralingen en bleef tot haar dood in 1944 wonen en werken in de protestantse verpleeginrichting Het Diaconessenhuis in Haarlem, waar zij samen met andere diaconessen is begraven op de Kleverlaan.

© Dineke Stam, met dank aan Anne-Marie Jansen, Stichting Memento Mori, CC-BY-NC

Gestolen kinderen of weeskinderen?

Een gesprek tussen Anne-Marie Jansen en Dineke Stam (deel 2)

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Scherpenkampweg, Nijmegen

Het onderzoek naar beide zusjes is grotendeels gedaan door Anne Marie Jansen. Hoe kwam dat?
Anne-Marie wilde graag op een historische plek wonen en kwam zo in 2004 op Kinderdorp Neerbosch terecht. Ze verdiepte zich in het erfgoed en was gedurende tien jaar directeur van het Van 't Lindenhoutmuseum, waar de sociale geschiedenis van Neerbosch centraal staat. Nu zet Anne-Marie zich in voor het behoud van en onderzoek naar het Weezenkerkhof Neerbosch (www.weezenkerkhof.nl).

Kind van kleur

Nadat Anne-Marie op zekere dag een kind van kleur op een van de foto's van Wilhelm Ivens zag staan, ging ze op zoek. Wie was dat meisje? Ze was enorm opgetogen toen ze de naam vond van Johanna Klein. En met dit houvast ging ze verder speuren. De eerste keer publiceerde ze erover in 2014, in 2020 verscheen dit uitgebreide verhaal over haar onderzoek.

Gevoelens en feiten

"Het feit dat Alina op de het Weezenkerkhof Neerbosch begraven ligt – in een van de niet meer aanwezige graven – is een van de redenen dat haar naam genoemd moet blijven worden. Johanna en Alina hoorden er hier bij, Johanna gaf bloemen aan de koningin, kwam later terug naar Neerbosch voor de jaarlijkse reünie 'Oud Weezendag'."

"De vader van de kinderen was een Groningse arbeider die voor een Rotterdamse Handelsmaatschappij in Banana/Congo gewerkt heeft. Bij de Nederlandse burgerlijke stand is de naam van zijn Congolese vrouw niet bekend. Johanna en Alina dragen de naam van de Nederlandse vader. Dat de naam van de moeder er niet bij stond, vond ik heel erg. Toen vader Klein overleden is in 1891, zorgde opa Klein dat de zusjes opgevangen werden in de Weesinrichting Neerbosch, onderwijs en een geborgde woonplek voor de toekomst kregen.

JOHANNA KLEIN (1880-1944)

Opa Klein heeft het grote bedrag van achthonderd gulden betaald om hen hier te laten verzorgen, omdat hij dat als schipper zelf niet kon."

Anne-Marie herkent zich wat betreft de zusjes Klein niet in het beeld van de gestolen kinderen, die alleen maar meegenomen zijn om heropgevoed te worden. "Naar mijn inzicht en onderzoek klopt het niet. Ik ontken niet dat zulke dingen gebeurden, maar het is niet op de door mij gevonden feiten over deze twee kinderen gebaseerd."

Christendom en slavernij

Dineke weet uit haar onderzoek naar slavernij dat in de negentiende eeuw wel degelijk slavernij werd goedgepraat met verwijzing naar het christendom. Afschaffing van de slavernij werd uitgesteld met twee argumenten: De slaveneigenaren wilden compensatie voor het verlies van hun bezit. De Afrikaanse, 'heidense' slaafgemaakten moesten eerst christelijk worden, dan zouden ze wel vrij kunnen leven.

De feiten van deze kinderen vanuit het perspectief van hun moeder of henzelf zijn niet of amper meer te achterhalen. Afgaande op wat nazaten nu vertellen over 'gestolen kinderen' en heropvoeding - onlangs heel actueel in Canada, België en Australië - moeten we er rekening mee houden dat dit ook voor deze meisjes zo kan zijn geweest. Maar zeker weten we het niet. Alida is heel jong gestorven. Johanna heeft haar leven lang gediend, uiteindelijk als diacones, verpleegster 'uit roeping', dus zonder betaling.

Naar aanleiding van ons gesprek vonden Anne-Marie en een vrijwilliger Gerard Smid nog meer gegevens over de beide kinderen, die het verhaal nog complexer maken:

Nieuwe gegevens en nieuwe vragen

Johanna was nog geen vier jaar in 1884 toen zij in Nederland terecht kwam. Zij heeft in Rotterdam op verschillende adressen bij gezinnen gewoond. Alina was vijf jaar oud in 1888 toen ze in Nederland in Rotterdam in een gezin is geplaatst. Ze staat geregistreerd op 20 juli 1888 in het "Alleenstaandenregister". Ze woonde daar bij de familie Frede op de Isaäc Hubertstraat 138. Op 20 juli 1888 komt Johanna daar ook wonen. Bijna een jaar later – 3 mei 1889 – gaan de zusjes samen naar weduwe Geertruida Theodora Kuhn-van Gool in Kralingen. Daar blijven ze bijna twee jaar, tot 4 augustus 1891, wanneer zij samen vertrekken naar Nijmegen, waar ze op 5 augustus 1891 worden ingeschreven bij de Burgerlijke Stand.

Waarom deze route voor deze twee zusjes? Vader overlijdt op 36-jarige leeftijd op 26 januari 1891. Wat is de rol van de moeder? Had zij een keus? Hebben de zusjes dezelfde moeder?

De zusjes zijn al jaren in Nederland voordat zij door hun opa op de Weesinrichting Neerbosch geplaatst worden. De Weesinrichting Neerbosch meldt dat de kinderen 'wees' zijn, maar klopt deze informatie? Van de moeder is geen naam genoteerd. Was zij overleden? Wie en waarom heeft 'iemand' beslist dat de zusjes naar Nederland zouden vertrekken, wie heeft dat geregeld en betaald? Hoe kwamen de meisjes hier? Anne-Marie en vrijwilligers gaan door met het onderzoek.

© *Dineke Stam, met dank aan Anne-Marie Jansen, Stichting Memento Mori, CC-BY-NC*

ALINA KLEIN STAAT RECHTS OP DE VOORSTE RIJ, ZONDER WIT SCHORT EN MUTS.

Charles Guillaume van Sandick

Bezitters van aandelen in meerdere plantages

1800-1900 | Rijk van Nijmegen
Stockumstraat 1, Nijmegen

De Overijsselse ambtenaar Charles Guillaime van Sandick (1810-1877) woont sinds 1849 in Nijmegen, in een pand aan de Nijmeegse Stockumstraat C379. Van Sandick bezit, als telg uit een adellijke familie uit Wijk bij Duurstede, aandelen in verscheidene Surinaamse plantages.

De verbintenis tussen Suriname en de familie van Sandick stamt uit de zeventiende eeuw: zijn voorouders bekleedden allerlei hoge functies in het koloniale bestuur en de WIC. Zij gebruikten Suriname om op te klimmen op de maatschappelijke ladder en rijkdom te vergaren. Op deze manier kwamen plantages als Mon Byou, Ro(o)zenburg en 't Eylant geheel of gedeeltelijk in bezit van de familie.

De plantage Roozenburg is ook bekend geworden vanwege de opstand van tot slaaf gemaakte personen tegen het aanstellen van een wrede administrateur in 1759. De plantage is op dat moment in handen van de familie van Sandick.

© Jos van Limbeek, CC-BY-NC

EEN AANTAL PANDEN TUSSEN DE STOCKUMSTRAAT EN DE HOOGSTRAAT, 1939
© FOTOCOLLECTIE REGIONAAL ARCHIEF NIJMEGEN

Dat het verleden tijd is betekent niet dat je er niets van hoeft te weten

Joyce van Steenveldt-Licie

Joyce van Steenveldt-Licie bracht haar jeugd door op Curaçao. Zes jaar na haar geboorte in 1957 verhuisde zij met haar familie naar Santa Maria op Curaçao. Later ging ze studeren in Nijmegen. Liedjes houden de herinnering aan haar geboorteland levendig.

Opgroeien op Curaçao

"Mijn opa en oma woonden bij ons in de buurt. Mijn opa was van Afrikaanse afkomst, mijn oma had Indiaanse wortels. Ze hadden het niet slecht, ze hoorden bij de middenklasse. Ik heb een hele sterke band met mijn familie. Op het eiland speelde ik veel buiten. Ik had vrienden en vriendinnen en deed aan sport. Ik ben op school geweest bij de nonnen en daar spraken we alleen Nederlands. Je mocht op school geen Papiaments spreken, het was verboden. Ik ben opgevoed om in het Nederlands te schrijven en na te denken, maar op het eiland werd ook Engels en Spaans gesproken, onder invloed van de Venezolaanse zender. Tegenwoordig krijgen kinderen onderwijs in het Papiaments met Nederlands als bijvak. De MAVO en de HAVO heb ik op Curaçao gedaan en daarna ben ik in Nederland gaan studeren voor analist."

JOYCE (RECHTS) EN BARBARA DOEN ONDERZOEK IN GELDERS ARCHIEF

Muziek en dans

"De eerste Papiamentse liedjes kreeg ik als kind al te horen. Eén van de eersten is dat liedje dat ze ook in het Nederlands zingen: 'Ogen, oren, puntje van de neus'. Liedjes uit de tijd van slavernij, Tambu, mochten toen niet gezongen worden. Die liedjes hadden altijd een moraal, er werd gezongen over vreemdgaan bijvoorbeeld. Toen ik achttien was wist ik dat het niet mocht van de katholieke kerk. Nu is het heel normaal. Liedjes gingen ook over Anansi de Spin. Ik herinner me dat mijn vader ze zong. 'Maria ta den cushina ta waya candela' bijvoorbeeld, over Shi Maria die staat te koken en Anansi die haar iets wil vertellen."

Beelden van Nederland

"Op school vertelden ze over huizen met daarop een schoorsteen en uit de schoorsteen kwam rook. Ik dacht: 'Wat zijn dat dan voor huizen?' Dus toen ik voor het eerst in Nederland kwam vroeg ik me af waar toch al die huizen waren. Ik moest mijn beeld bijstellen, want er waren heel veel flats."

"In Nederland hebben ze hele mooie voortuinen, maar je ziet nooit iemand in de tuin. Je wilt iets tegen de buren zeggen, maar alle deuren zijn gesloten. In een flat zijn alle deuren hetzelfde: 'In welke flat woon jij dan?' Dat vond ik niet leuk. Dan was je echt een nummer."

Zo vader, zo dochter

"Mijn vader heeft op zijn vijftigste de HTS gehaald. Hij was er heel trots op; toen hij jong was had hij niet de kans gehad om te leren. Hij was heel belezen, zocht alles op en was van alles op de hoogte qua nieuws op het eiland, maar ook daarbuiten. Ik luister naar heel veel nieuws, journaal, naar radio, naar wat er gebeurt in de wereld. Ik kreeg het met de paplepel ingegoten en nog steeds maak ik daar gebruik van."

Vergeten slavernijverleden

"Ik vind het jammer dat als je het gesprek aangaat over het slavernijverleden mensen antwoorden: 'Het is al gebeurd, het is verleden tijd'. Dat betekent niet dat je niet hoeft te weten wat er gebeurd is. Mijn dochter is vernederlandst, voor haar is het minder belangrijk. Ik heb het wel verteld en ik merk ook dat als je op tijd begint te vertellen, dat ze er toch wel een stukje van meenemen..."

© Kees Huntink, op basis van een interview met Joyce van Steenveldt-Licie, afgenomen door Morgan van den Reydt in Arnhem.

Rivierengebied

Inhoud

Kasteel Soelen 157
Achterstraat 7C02, Zoelen
Rechters Rink en Spiering 158
Nieuwe Tielseweg 14, Tiel
Gezusters Spiering 159
Gasthuisstraat, Tiel
Angelique Le Jeune en Egbert Rink 160
Meester Rinkstraat 1, Tiel
Familie Mackay Ophemert 161
Dreef 2, Ophemert
Jacoba Maurina Spiering (deel 1) 162
Nieuwstraat 520 (wijk C), Zaltbommel
Jacoba Maurina Spiering (deel 2) 164
Nieuwstraat 520 (wijk C), Zaltbommel
Djoerang: een Gelderse onderneming op Java 166
Uiterdijk 62, Zoelen
Gelderlanders en de vroege Kaapse bezettingsperiode 168
Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)
Komst van slavernij naar de Kaap de Goede Hoop 170
Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)
Jan van Riebeeck - Culemborgers aan de Kaap 172
Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)
Ansiela van Bengalen en Anna de Coningh 174
Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)
Zwarte bediende van Anna de Bye 176
Wadensteinsesteeg, Herwijnen

Kasteel Soelen

Familie Pieck - van Aerssen Sommelsdijck

1700-1800 | Rivierengebied

Achterstraat 7C02, Zoelen

In 1732 trouwt Willem Hendrik Pieck (1698-1762), eigenaar van kasteel Soelen nabij de Gelderse plaats Buren, met Elisabeth Louisa van Aerssen (1714-1750).

Elisabeth is de kleindochter van Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck, gouverneur van Suriname en voor 33% eigenaar van de kolonie. In 1749 komt Willem Hendrik in bezit van de koffieplantage Zoelen te Suriname. Willem Hendrik verblijft enige tijd in Suriname, maar brengt meer tijd door op zijn landgoederen in Nederland.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

KASTEEL SOELEN IN ZOELEN, 2010 | © KASTEELBEHEER/WIKIMEDIA COMMONS, CC

ARRONDISEMENTSRECHTBANK IN TIEL | © RIJKSVASTGOED

Rechters Rink en Spiering

Familienetwerken, publieke functies en welvaart uit de kolonie

1800-1900 | Rivierengebied
Nieuwe Tielseweg 14, Tiel

Vanaf 1838 was er een arrondissementsrechtbank in Tiel, die in 1880 een nieuw gebouw betrok, dat hierboven is afgebeeld. De rechtbankpresident Rink, zijn plaatsvervanger Spiering en zijn zwager die lid was van de rechtbank in Arnhem behoorden tot de meer dan vijftig eigenaren van de plantage Poelwijk. Bij het vrijkomen van de 256 mensen in slavernij op die plantage in 1863, kregen de slaveneigenaren een compensatie.

Zes eigenaren van slaafgemaakten op Poelwijk woonden in Tiel. Zij waren nazaten van de neven en nichten van François Ewoud Becker (1735 - 1795). Becker had fortuin gemaakt in Suriname dankzij de bemiddeling van zijn oom, militair commandeur Jacob Hendrik Carel Spiering. Becker kocht Poelwijk in 1763, honderd jaar voor de afschaffing van de slavernij. Leden van de familie Le Jeune behoorden ook tot de nazaten van Becker. Egbert Dirk Rink, de echtgenoot van Angelique Jeanne Elisabeth Le Jeune, was president van de arrondissementsrechtbank te Tiel, het gemeenteraadslid Willem François Ewoud Spiering was zijn plaatsvervanger en de man van de zuster van de weduwe Rink, Henriette Johanna Le Jeune uit Arnhem, was gehuwd met het lid van de (Arnhemse) arrondissementsrechtbank Lambert Johan Arend van Eck. Familienetwerken, functies in de publieke sector en welvaart uit de koloniën versterken elkaar.

© Dineke Stam, CC-BY-NC

Gezusters Spiering

Rijkdommen van de Surinaamse plantage Poelwijk

1800-1900 | Rivierengebied
Gasthuisstraat, Tiel

Dat ook filantropische instellingen in Nederland profiteren van gedwongen arbeid van Afrikanen en Aziaten in de koloniën, blijkt uit het verhaal van de zusters Johanna Judith Spiering (1862-1944) en Henriëtte Wilhelmina Spiering (1852-1921), die in de Sint Walburgstraat worden geboren. Hun vader Willem François Ewoud Spiering is bij zijn huwelijk met moeder Elisabeth Johanna baronesse van Balveren kantonrechter van beroep. Hij draagt de voornamen van een ongehuwde oudoom, Mr. Francois Ewoud Becker (1735 - 1795), eigenaar van plantage Poelwijk die zijn bezittingen nalaat aan neven en nichten.

De zusters Spiering erven rijkdom die onder meer in de koloniën is verworven en gebruiken hun vermogen om in 1909 de Fundatie voor Christelijke Belangen te Tiel op te richten. Deze fundatie bekostigt onder andere de bouw van de Eben-Haezerkerk in de Gasthuisstraat en het christelijke ziekenhuis aan de Achterweg. Deze gebouwen zijn in de twintigste eeuw gesloopt, maar de fundatie bestaat nog steeds en steunt zorginstellingen.

© Kay Geurts, CC-BY-NC

GEZUSTERS SPIERING | © REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

Angelique Le Jeune en Egbert Rink

Eigenaren van de plantage Poelwijk in Suriname

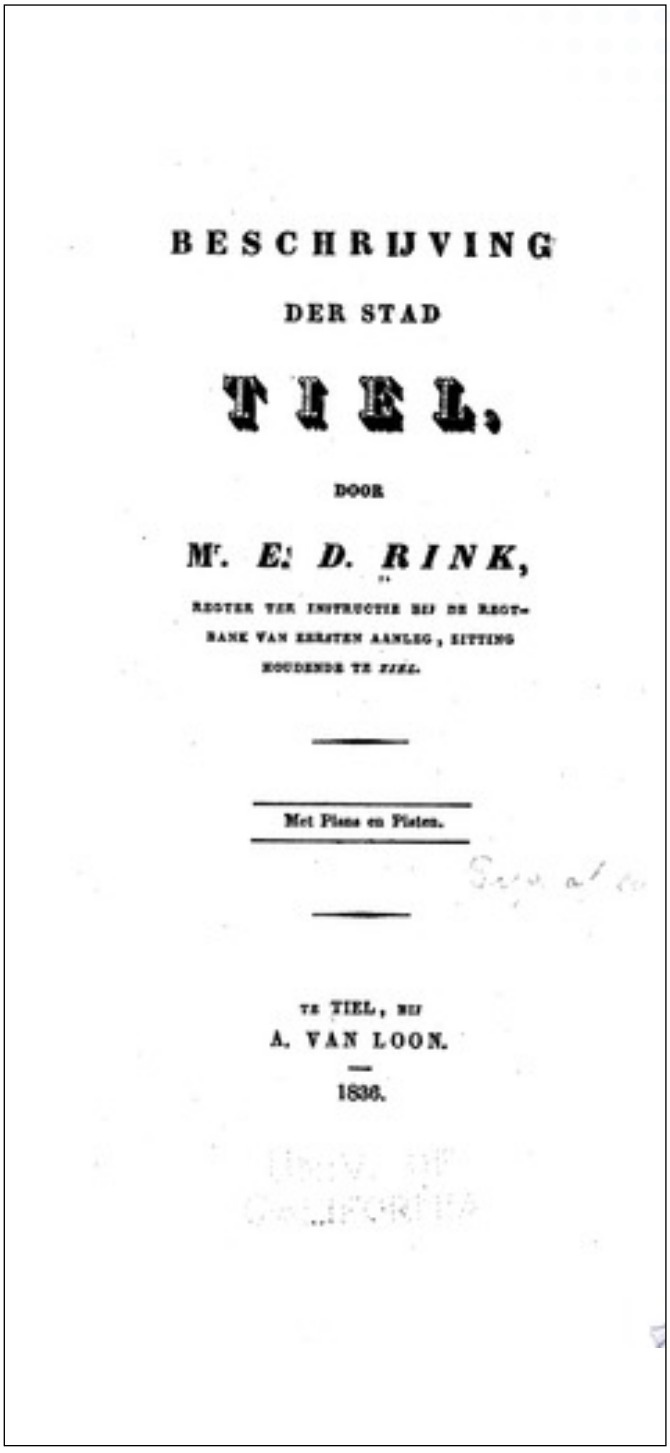
1800-1900 | Rivierengebied

Meester Rinkstraat 1, Tiel

De Rinkstraat in Tiel is vernoemd naar Egbert Dirk Rink (1779-1856). Hij is niet alleen president van de arrondissementsrechtbank, actief in bestuurlijke functies en geschiedschrijver, maar ook via zijn vrouw een mede-eigenaar van de plantage Poelwijk in Suriname.

Bij de afschaffing van de slavernij komen 255 mensen op Poelwijk vrij. De weduwe Rink, Angelique Jeanne Elisabeth Le Jeune, krijgt voor haar aandeel in de plantage in totaal 1.683,- gulden.
Poelwijk heet Bekri in het sranan tongo. Die naam is afgeleid van François Ewoud Becker (1735-1795) die Poelwijk erft rond 1763 en nalaat aan zijn neven en nichten. Het is een suikerplantage aan de Pericakreek. Het echtpaar Rink reist zelf nooit naar Suriname. Slechts twee van de 51 eigenaren van Poelwijk in 1863 wonen in Suriname, de andere 49 in Nederland.

© Kay Guerts, CC-BY-NC

BESCHRIJVING

DER STAD

TIEL,

DOOR

M^r. E. D. RINK,

REGTER TER INSTRUCTIE BIJ DE RECHTBANK VAN EERSTEN AANLEG, ZITTING HOUDENDE TE TIEL.

Met Plans en Platen.

TE TIEL, BIJ
A. VAN LOON.
1836.

BESCHRIJVING VAN TIEL

Familie Mackay Ophemert

Een Schotse familie op kasteel Ophemert

1800-1900 | Rivierengebied

Dreef 2, Ophemert

De familie Mackay vestigt zich in de zeventiende eeuw in Gelderland, eerst in het rivierengebied bij Tiel en Ophemert, en later ook in Nijmegen en omstreken. In de negentiende eeuw komt kasteel Ophemert in het bezit van deze van oorsprong Schotse familie.

De Schotse tak van de familie is zeer actief in slavernij: Eric Mackay (1773-1847), zevende lord Reay, bezit de plantage Goldstone Hall in Berbice, het huidige Guyana. Ook de Nederlandse tak heeft te doen met slavernij. Barthold J.C. Mackay (1773-1854), woonachtig te Nijmegen, bezit volgens documenten in het Nationaal Archief een aandeel in de plantage Annasburg in Suriname. Ook de familie van zijn Nijmeegse vrouw Anna van Renesse van Wilp (1775-1839) bezit 'obligaties' van Surinaamse plantages.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

KASTEEL OPHEMERT

HUIS KERMESTEIN TE LIENDEN IN 1875, MET KOETSENHUIS | © AREND ADEMA INSTITUUT VIA WEBSITE HISTORISCHE KRING KESTEREN EN OMSTREKEN

Jacoba Maurina Spiering (Suriname 1806 - Zaltbommel 1865)

Over profijt van slavernij op Kermestein en het schip Jacoba Maurina (deel 1)

1800-1900 | Rivierengebied

Nieuwstraat 520 (wijk C), Zaltbommel

Jacoba Maurina Spiering werd in 1806 in Suriname geboren als jongste dochter van Johanna Elisabeth Philippina Thomas en Frederik Hendrik Spiering. Toen Jacoba Maurina op jonge leeftijd wees werd, kwam de voogdij toe aan Quirin George Pichot, de man van haar zuster Louise Henriëtte.(1) Als gehuwde en later gescheiden vrouw woonde Jacoba Maurina in Gelderland, waar ze inkomsten genoot van haar bezittingen in Suriname: ze was onder meer deeleigenaar van diverse plantages en daarmee ook eigenaar van de mannen, vrouwen en kinderen die er onder dwang werkten.

Kasteel Kermestein in Lienden

Tot aan haar twintigste woonde Jacoba Maurina Spiering in Suriname, daarna huwde ze in 1826 te Leiden met de toen 23-jarige jonkheer en militair Jean Francois Gysbert de Mey (later voegt hij 'van Streefkerk' toe aan zijn naam).(2) Samen betrokken ze in het Gelderse Lienden het voorname huis of kasteel Kermestein, met grachten en land rondom. Hier werden kort na elkaar twee zonen en vervolgens drie dochters geboren. In het bevolkingsregister van 1839 staat Jacoba Maurina nog steeds vermeld als inwoner van Lienden, nu met alleen haar drie dochters en, naar

het lijkt, zeven dienstboden.(3) Haar man staat er niet bij; ze zou in 1853 van hem scheiden. Eerder moet het huwelijk al niet goed geweest zijn want al in 1847 werd op verzoek van haar man een scheiding van tafel en bed uitgesproken.(4)

'Particuliere slaven' verkocht en overgeschreven

Hoewel Jacoba Maurina Spiering met haar huwelijk Suriname definitief vaarwel had gezegd, bleef ze ook op Kermestein met de kolonie verbonden. Ze was niet alleen deeleigenaar van diverse plantages en dus ook eigenaar van slaafgemaakten, maar ze had ook de beschikking over zeven zogeheten 'particuliere slaven', mensen die, zo kunnen we aannemen, in Suriname tot haar persoonlijke huishouding hadden behoord en zorg hadden gedragen voor haar dagelijkse verzorging. Het gaat om drie vrouwen en hun kinderen, een meisje en drie jongetjes: Kwasiba (47 jaar), Marie (31 jaar), Cato (21 jaar), Dientje (14 jaar), Constant (6 jaar), Kobus (4 jaar) en Christiaan (?). In 1830 verkoopt haar zwager Quirin George Pichot de vrouwen en hun kinderen voor haar aan ene J. de Jager. De kleine Christiaan overlijdt op 30 juli.(5) In 1837 worden slaafgemaakten op haar naam geschreven. Het gaat om mensen van de plantages Ma Retraite en Mislukt Bedrog, die met instemming van het gouvernement worden overgeschreven op naam van hun (deel)eigenaren, waaronder Jacoba Maurina Spiering.(6)

Het schip Jacoba Maurina

Hoewel we geen kasboeken of correspondentie tot onze beschikking hebben, is digitaal wel te achterhalen dat Jacoba Maurina Spiering meer ijzers in het vuur had, indirect ook in de kolonie Nederlands-Indië. Zo was ze voor 1/32 deel eigenaar van het schip Jacoba Maurina, dat in 1838 in Amsterdam werd gebouwd en een aantal malen naar Batavia voer.(7) Van de eerste keer is bekend dat het terugkeerde met koffie, suiker en tin. In 1848 werd het schip verkocht.

Bronnen en verder lezen:

(1) *Register der ordinaire Notulen, gehouden by Zyne Excellentie den Hoog Edele Gestrenge Heer Prison Bonham, ...Gouverneur en Comandant en Chef over de Colonie Suriname ... en de Edele Achtbaare Heeren Raaden der Politie en Crimineele Justitie der voorsz. Colonie, 1 febr.-11 mrt 1813, p.31-32, e-document.*

(2) *Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, BS Huwelijk, Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA III)) (1816-1929), Deel: 4817, Periode: 1826, Leiden, archief 0516, inv.nr.4817, 5 juni 1826, Huwelijksakten 1826, aktenummer 113.*

(3) *RAR, 0802-902 Volkstellingsregister gemeente Lienden, 1829 en 1839.*

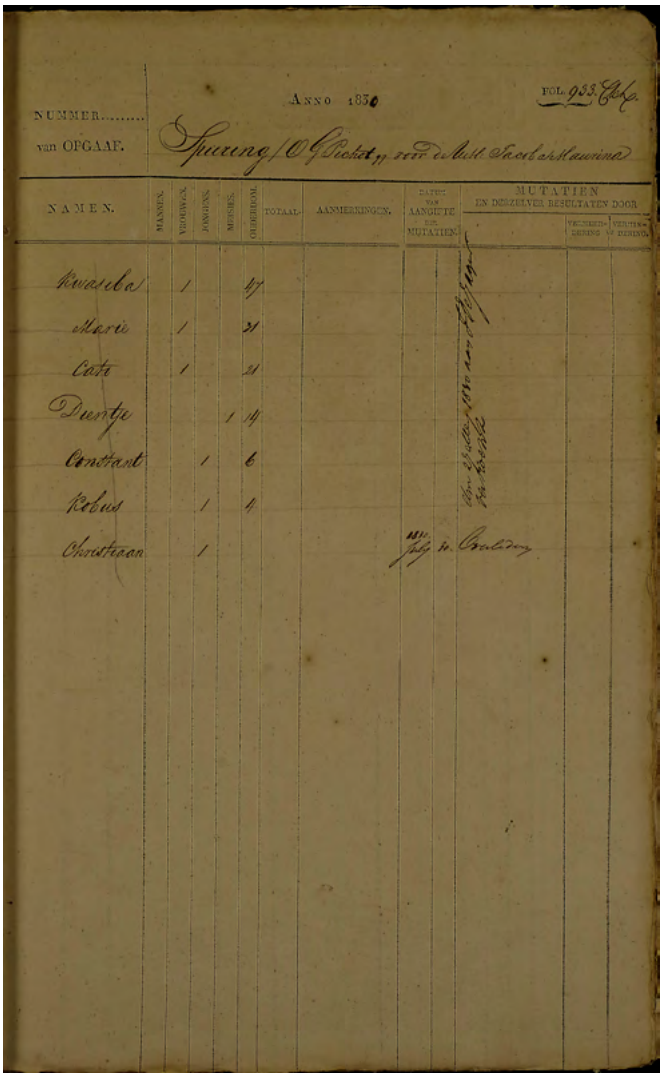
(4) *Leydsche Courant, 5 januari 1848, p.4.*

(5) *NA NadereToegangen/invnr/NT00461.1 Slavenregister, inv.nr.01 FolioNr 0933a.*

(6) *Bericht van het Gouvernements Secretarij, 28 mei 1837, Surinaamsche Courant, 31 mei 1837.*

(7) *Stichting Maritiem-Historische Databank, digitaal geraadpleegd 26 november 2021. 1/32 aandeel was fl.3.000; in 1841 wordt 1/16 aandeel aangeboden voor fl.6.000 gulden.*

© Ineke Mok, CC-BY-NC

NUMMER.....
van OPGAAF.

ANNO 1830

FOL. 933 Cbp

Spiering / Pichot, voor de Mstt. Jacoba Maurina

NAMEN.	MANNEN.	VROUWEN.	KNAPEN.	MEISJES.	TOTAAL.	AANMERKINGEN.	DATUM VAN AANGIFTE EN MUTATIEN.	MUTATIEN EN DEZELVER RESULTATEN DOOR: VERMEERDERING	VERMINDERING
Kwasiba		1			47				
Marie		1			31				
Cato		1			21				
Dientje				1	14				
Constant			1		6				
Kobus			1		4				
Christiaan			1				11 July		

VOOR DE 'UITLANDIGE' JACOBA VERKOOPT HAAR ZWAGER IN 1830 IN SURINAME ZEVEN TOT SLAAF GEMAAKTEN. | © NATIONAAL ARCHIEF CC

Jacoba Maurina Spiering (Suriname 1806 - Zaltbommel 1865)

Over het vertrek uit Kermestein en de compensatie als slavenhouder (deel 2)

1800-1900 | Rivierengebied
Nieuwstraat 520 (wijk C), Zaltbommel

Naar Wageningen en Zaltbommel en Soerabaja

Ook kasteel Kermestein wordt in 1848 te koop aangeboden. Jacoba Maurina Spiering wordt daarbij aangeduid als eigenaar. In 1840 werd het al te huur aangeboden, maar getuige de verklaring van haar scheiding van tafel en bed, woonde zij in 1847 nog steeds op Kermestein. Tussendoor zou ze met de dochters ook in Amerongen en Elst hebben gewoond. Ook in 1851 woonde in ieder geval één dochter nog op Kermestein.

Na Lienden woont Jacoba Maurina een aantal jaren in Wageningen. In 1855 verhuist ze naar Zaltbommel, eerst in Wijk C, Gasthuisstraat 381, daarna in dezelfde wijk in de Nieuwstraat nr. 520. Haar drie dochters staan op het eerste adres nog bij haar ingeschreven. De jongste dochter overlijdt in 1856, de tweede dochter huwt in 1861 en blijft in Nederland. In een recenter bevolkingsregister staat alleen de oudste nog bij haar ingeschreven. Die vertrekt in 1863 naar Soerabaja om daar in het huwelijk te treden. Haar beide broers hebben zich eveneens in Nederlands-Indië gevestigd.

Compensatie als slavenhouder

Jacoba Maurina Spiering ontvangt in 1863 een compensatie vanwege de afschaffing van de slavernij in Suriname. Ze is niet langer eigenaar van een deel van de slaafgemaakte mannen, vrouwen en kinderen van de vier plantages waarvan ze deeleigenaar is. De mensen worden vrijverklaard. Voor elke persoon die Spiering tot haar bezit mocht rekenen, ontvangt zij van de overheid driehonderd gulden. Het grootste bedrag levert plantage Guadeloupe. Ze is eigenaar van de helft van de in totaal 138 personen, degenen die weggelopen zijn niet meegerekend. Ze ontvangt ca. fl. 21.000. Voor de mensen van de plantages Breukelerwaard (1/24), Berg en Dal (1/24) en Poelwijk (180/2160) ontvangt ze respectievelijk fl.1.250, fl.4.000 en fl.6.425 gulden.(2) In totaal: ca. fl.32.675. Waarde in 2016: ca. €350.000.(3) Twee jaar later, in 1865, overlijdt Jacoba Maurina Spiering in Zaltbommel, 57 jaar oud.

TUINORNAMENT VAN BUITENPLAATS KERMESTEIN OP POORT | © JOKE HONDERS

Huis Kermestein afgebroken

Huis Kermestein werd eind negentiende eeuw afgebroken. Aan Jacoba Maurina Spiering herinnert hooguit nog de naam van een boomgaard: Quirinenburg, ongetwijfeld genoemd naar haar oudste dochter Quirina Georgine Louise Henriette Clasina, die op haar beurt vernoemd was naar haar

oom Quirin George Pichot die in Suriname de financiële belangen behartigde van haar moeder Jacoba Maurina Spiering.

Verder onderzoek

Duidelijk is dat Jacoba Maurina Spiering in Gelderland profijt had van Surinaamse plantages waarvan ze deeleigenaar was. Dat gold in ieder geval voor zes plantages. Zij heeft tot de afschaffing van de slavernij profijt gehad van wat slaafgemaakten aldaar verbouwden en ook als slavenhouder verdiende ze bij verkoop van personen en bij de afschaffing van de slavernij. Wat haar belangen nu precies waren en hoe groot haar verdiensten, dat is niet bekend, want een administratie of correspondentie heb ik niet kunnen achterhalen. Evenmin is duidelijk wat de transacties van bijvoorbeeld de zeven zogeheten 'particuliere slaven' nu precies voor henzelf betekenden. Of wat het betekende voor de mensen van Ma Retraite en Mislukt Bedrog toen zij op naam van de deeleigenaren werden gezet.

Misschien kan een nalatenschap of archief van nakomelingen van haarzelf of van haar jongere halfbroer Isaac Jacob Spiering hierin uitkomst bieden? Hij bleef in Suriname en kreeg daar kinderen en kleinkinderen die na de afschaffing van de slavernij in 1863 plantage Morgenstond overnamen. Dochter Louise Catharina Spiering, in 1860 geboren in Suriname, huwde met Stephanus Hendrik Gonggrijp uit Nederlands-Indië, die onder meer cacaoplanter werd in Suriname. Zij overleed in 1945 te Voorst; het Rijksmuseum beschikt over foto's van deze familie in Suriname en dan komt ook het Gelderse Twello in beeld.

Bronnen en verder lezen:

(1) Register der ordinaire Notulen, gehouden by Zyne Excellentie den Hoog Edele Gestrenge Heer Prison Bonham, ...Gouverneur en Comandant en Chef over de Colonie Suriname ... en de Edele Achtbaare Heeren Raaden der Politie en Crimineele Justitie der voorsz. Colonie, 1 febr.-11 mrt 1813, p,31-32, e-document.

(2) Nationaal Archief, Archief van de Algemene Rekenkamer 200.09.02, inv. nr. 224, borderel 77, inv.nr. 223, borderel 29, borderel 17, inv.nr. 227, borderel 173.

(3) Berekening volgens Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis, digitaal, geraadpleegd 25 november 2021.

© Ineke Mok, CC-BY-NC

SCHUUR MET RODE DAK OP DE PLEK VAN HET VOORMALIGE HUIS KERMESTEIN IN LIENDEN | © JOKE HONDERS

Djoerang: een Gelderse onderneming op Java

Catharinus Johannes Hasselman & Zoelen

1800-1900 | Rivierengebied

Uiterdijk 62, Zoelen

In de Gelderse plaats Zoelen bevindt zich de buitenplaats Djoerang, oorspronkelijk gebouwd in 1823 als Nieuwe-Wadestein.(1) Deze buitenplaats komt omstreeks 1850 in bezit van Catharinus Johannes Hasselman (1818-1875), die net met zijn gezin is teruggekeerd uit Nederlands-Indië. Hij noemt het huis naar zijn vorige woonplaats op het eiland Java, waar de Gelderse ondernemer enkele nopal-plantages bezit. Nopal is een schijfcactus waarop de cochenilleluis leeft die een rode verfstof produceert. Met de winst van zijn onderneming koopt Catharinus het huis in Zoelen.(2) De Hasselmans presenteren zichzelf als eerlijke, hardwerkende zakenlieden die het beste voorhebben met de Javanen, maar zat er ook een keerzijde aan hun onderneming?

Banden met Indië

Wie zijn de Hasselmans eigenlijk, en hoe komen zij in Nederlands-Indië terecht? Het begint met het huwelijk tussen Dirk Hasselman (1788-1848), een Gelderse schoolmeester uit Herwijnen, en Geertrui Adriana van den Bosch (1786-1845). De broer van Geertrui is Johannes van den Bosch (1780-1844). Deze bekende Gelderse generaal is onder meer oprichter van de Maatschappij van Weldadigheid, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en verantwoordelijk voor het invoeren van het Cultuurstelsel in Nederlands-Indië in 1830.

Via hun oom komen de vier zoons van Dirk en Geertrui in aanraking met Indië. Oudste zoon Gijsbert maakt al snel carrière als hij in 1829 meegaat met zijn oom als privésecretaris op dienstreis naar Nederlands-Indië.(3) Tweede zoon Johannes Jerphaas, kortweg Jan genoemd, begint in 1834 als koloniaal ambtenaar en wordt uiteindelijk assistent-resident van Djokjakarta. De twee jongste broers, Catharinus en Benjamin, duiken in het particuliere ondernemerschap. In 1842 sluit Catharinus een cochenille-contract af met de overheid voor nopal-plantages in de dessa's Gebok, Djoerang en Dawee.(4) In 1848, als Catharinus naar Nederland terugkeert, neemt broer Benjamin de plantages en het huis in Djoerang over om hier tot 1860 met zijn vrouw Gertrude Tydeman te blijven. De correspondentie tussen de familieleden geeft een goed beeld van het leven op Java en het beheer van de plantages.

Een Javaanse plantage

Op de Javaanse plantages werkten mensen in verschillende gradaties van slavernij. De arbeiders stonden vaak onder contract, dus werden niet als bezit beschouwd, maar hun situatie was zeker vergelijkbaar met die van slaafgemaakten, bijvoorbeeld omdat ze de werkplek niet mochten verlaten en omdat de plantage-eigenaar hen mocht straffen en opsluiten bij het minste. Het zware werk, zoals het oogsten en vervoeren van producten, wordt uitgevoerd door zogenaamde 'gouvernementskoelies' of 'contract-koelies''. Dit zijn Aziatische contractarbeiders die door het gouvernement worden aangeworven om buiten hun eigen woongebied in mijnen of plantages te werken. De werk- en leefomstandigheden zijn vaak slecht en de voorwaarden van de contracten zijn zeer onvoordelig voor de arbeiders.(5) Op de Djoerangse onderneming werken ook 'boedjangs': jonge, vaak ongehuwde Javaanse mannen die als bedienden worden ingezet.(6) Voor het oogsten van cochenille worden vrouwen en kinderen ingezet.(7) De boedjangs en koelies werken onder toezien van een 'mandoer', een Javaanse ploegleider. Helemaal bovenaan de rangorde staan de Europese opzichters.

Volgens Benjamin en Catharinus Hasselman hebben de "Djoerengsche javaantjes" het bij hen niet slecht. Waar op de gouvernementsplantages vaak hongersnoden heersen, maken zij zich er naar eigen zeggen hard voor dat er altijd voldoende rijst is voor hun werknemers.(8) Wel zijn ze openlijk over de lijfstraffen, die niet worden uitgevoerd door de Europese opzichters, maar door de

'wedono', het dorpshoofd. Zo bericht Catharinus in 1848 aan zijn broer Benjamin dat zijn opzichters niet direct koelies moeten toespreken, maar "ingeval een koelie eens brutaal tegen hem is" hij daarvan de naam aan de administrateur moet opgeven, "die dan de wedono verzoekt hem te straffen; zij werden door mij te goed behandeld dat canaillepak en hoe meer men toegeeft hoe brutaler zij worden".(9)

Het huishouden op Java

In Indische huishoudens werden in de tijd van de Hasselmans wel slaafgemaakte mensen ingezet.(10) In het huishouden van de familie Hasselmans zijn Javaanse mensen te zien. Dit weten we via enkele schetsen, waarschijnlijk van de hand van Benjamin, waarin hij het huishouden in Djoerang afbeeldt. We zien meestal Geertrui met de drie kinderen Jan, Constance (Ton-Tan) en Nanny op de voorgrond. Op de achtergrond staat waarschijnlijk een 'baboe'' die de kinderen verzorgt en minstens één Javaan die met een dienblad rondloopt. In de verre achtergrond zien we personen in Javaanse kledij aan het werk in de tuin of op het land.

Het blijft onduidelijk wie deze personen waren, onder welke status zij in het huishouden werkten en hoe ze werden behandeld. Hopelijk zal nader onderzoek dit kunnen uitwijzen.

Bronnen en verder lezen:

(1) Huize Djoerang
(2) Het is niet met volledige zekerheid te zeggen dat Huize Djoerang is gekocht met geld van de plantages, maar wel zeer aannemelijk. Zo schrijft Catharinus in 1851 aan zijn broer: "Mocht gij dit jaar weder een goede oogst krijgen dan zou mij Cramerus tegen het eind van dit jaar een ton kontanten kunnen overmaken en ik van Wadestein een pracht posessie kunnen formeeren". Ook blijkt uit de correspondentie dat 1849 en 1850 uitzonderlijk goede oogstjaren waren. Catharinus hoopte dat er in het jaar 1851 f 30.000 naar hem overgemaakt zou worden. Zie: brieven 16 april 1851 en 18 juli 1851. Familiealbum Hasselman, Regionaal Archief Rivierenland (RAR).
(3) A. Sens, De Kolonieman (2019), 255. Gijsbert overlijdt op relatief jonge leeftijd aan een longziekte onderweg terug naar Nederland.
(4) Familiealbum Hasselman, RAR.
(5) H. Burgers, De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat (2010), 103.
(6) P.J. Veth, Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië (2003), 88.
(7) B.R.P. Hasselman, Mijne ervaring als fabriekant in de binnenlanden van Java (1862), 29.
(8) Brief C.J. Hasselman aan B.R.P. Hasselman, 13 januari 1850. Familiealbum Hasselman, RAR.
(9) Brief C.J. Hasselman aan B.R.P. Hasselman, 19 juni 1848. Familiealbum Hasselman, RAR.
(10) Burgers, De garoeda en de ooievaar, 103.

© Emma Hooghwinkel, CC-BY-NC

SCHETS VAN INTERIEUR DJOERANG/DAWEE MET SPELENDE KINDEREN EN DE "BABOE" IN DE HOEK | © UIT HET FAMILIEARCHIEF HASSELMAN, RAR.

Gelderlanders en de vroege Kaapse bezettingsperiode

Jan van Riebeeck uit Culemborg in zuidelijk Afrika

1600-1700 | Rivierenland
Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)

In 1651 krijgt Jan van Riebeeck (1619-1677) opdracht van de bewindhebbers van de VOC om een verversingspost te vestigen aan de Kaap de Goede Hoop. Gelderlanders spelen een prominente rol in de vroege Kaapse bezettingsperiode en slavernij in zuidelijk Afrika.

Verversingsposten aan de Tafelbaai

Het Kaapse schiereiland kent een lange handels- en contactgeschiedenis met bezoekers uit oost en west. Alleen al tussen 1600 en1650 gebruiken meer dan duizend schepen en ongeveer 200 duizend bezoekers de Tafelbaai als landingsplaats en bevoorradingspost. Na de schipbreuk in 1647 van het VOC-retourschip de Haerlem bij Kaap de Goede Hoop overleven de gestrande bemanningsleden dankzij Autshumao (1610-1763), leider van een kleine groep Khoikhoi die wonen aan de oevers van de rivieren die uitmonden in de Tafelbaai. Het rapport van de schipbreukelingen met hun ervaringen en adviezen voor een verversingspost aan de Tafelbaai leidt tot de opdracht aan Jan van Riebeeck (1619-1677) om een VOC-post in te richten voor bevoorrading, herstel van zieken en gewonden en verdedigd met een fort en garnizoen.(1)

In feite fungeert Autshumao, die in 1630 met de Engelsen door Azië heeft gereisd, al min of meer als havenmeester voor de vrijwel maandelijks aanmerende schepen.(2) Van Riebeeck's 'verversingspost' was alleen voor de VOC bedoeld en betekende een militaire bezetting van een gebied dat al eeuwenlang door Khoikhoi- en San-gemeenschappen wordt bevolkt. Zo begint de kolonisering van zuidelijk Afrika.

Strijd om monopolie

De kleine VOC-bezettingsmacht kan aanvankelijk ook niet overleven zonder de hulp van Autshumao, die zich lang staande weet te houden als buffer tussen de Nederlandse kolonisten en de veehoudende Khoi-gemeenschappen. Het tienjarige nichtje van Autshumao, Krotoa (1642-1673), neemt zijn rol over, en Van Riebeeck weet haar uit haar gemeenschap weg te halen en in het fort te huisvesten. Krotoa wordt ingezet als tolk, gezant, gids, onderhandelaar en informant. Zij wordt op 'diplomatieke' en veeruilexpedities naar lokale gemeenschappen vaak namens de VOC vergezeld door de uit Zevenaar afkomstige Jan van Herwerden (...-1659).

De eerste jaren zijn bijzonder zwaar voor de kleine groep koloniale bezetters aan de Kaap de Goede Hoop. Alle voorzieningen moeten van de grond af opgebouwd worden en de verversingspost dient zelf ververst te worden. Voor Van Riebeeck zijn de eveneens uit Culemborg afkomstige compagnieboekhouder Roeloff de Man en vooral de Zevenaarder Jan van Herwerden onmisbaar, de laatste als hoofd van het garnizoen en opzichter van de openbare werken en landbouwactiviteiten.

Voor de Compagnie zelf blijkt de nieuwe post ook wennen. Tot 1659 bezoekt slechts 64% van de uitgaande schepen en 52% van de retourschepen de Tafelbaai. Vooral het eiland St. Helena wordt door VOC-schepen als alternatief gebruikt, totdat de Britten het eiland in 1659 in bezit nemen. Het vooraf beraamde aantal van zeventig tot tachtig personen om de VOC-post succesvol te laten opereren blijkt onrealistisch. Het hield geen rekening met lokale en internationale omstandigheden. De bezetting en vernietigende impact op de lokale leefgemeenschappen van Khoikoi en San zou uiteindelijk resulteren in niet minder dan negentien oorlogen van verovering en verzet. Daarnaast wordt de bezettingspost opgezet in een periode dat de

Republiek de eerste van vier zeeoorlogen met Engeland uitvecht. Verder verkeert de Republiek meerdere decennia in oorlog met die andere Europese koloniale grootmacht Frankrijk.

Vrijburgers en tot slaaf gemaakte mensen

Er zijn te weinig arbeidskrachten voorhanden om het geplande verversingsstation succesvol te laten opereren. De VOC lost dit probleem op door enerzijds voormalige VOC-dienaren en Europeanen toestemming te geven zich te vestigen als zogenoemde 'vrijburgers', die als boer land pachten van de Compagnie. Anderzijds introduceert de VOC slavernij aan de Kaap de Goede Hoop. Lees hier meer over de komst van tot slaaf gemaakte mensen en de directe betrokkenheid van verschillende Gelderlanders

KHOIKHOI MET VEE, MOGELIJK VICTOR VICTORS, VÓÓR 1713
© NATIONAL LIBRARY OF SOUTH AFRICA KAAPSTAD, PD

Bronnen en verder lezen:

(1) De archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie worden bewaard in het Nationaal Archief Den Haag onder toegangsnummer 1.04.02. De overgekomen brieven en papieren uit de Kaap de Goede Hoop, met daarbij dagregisters, resoluties en monsterrollen, inventarisnummer 3988 (1651) – 4360 (1794), zijn online toegankelijk via: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/3988. Op de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis zijn daarnaast veel data bijeengebracht, onder meer over: Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries (knaw.nl)

(2) Over de vroege Kaapse koloniale tijd zie o.m. Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662 (Pretoria 2010). Voor Autshumao en een ander, niet-Europees perspectief, zie: Mellet, Patric Tariq, The Lie of 1652 (Cape Town 2020). Belangrijke websites zijn o.a. First Fifty Years, a project collating Cape of Good Hope records: www.e-family.co.za en het Camissa Museum, a Camissa African centre for restorative memory: https://camissamuseum.co.za/

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Komst van slavernij naar de Kaap de Goede Hoop

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1600-1700 | Rivierenland

Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)

De samenlevingen van Khoikhoi en San in Zuidelijk Afrika kenden geen slavernij. Het is de Gelderlander Jan van Riebeeck die van de VOC-bewindhebbers uiteindelijk toestemming krijgt het slavernijsysteem namens de Compagnie aan de Kaap de Goede Hoop te introduceren om de verversingspost rendabel te maken. Verschillende Gelderlanders zijn vanaf het begin betrokken bij de Kaapse slavernij.

Commandeur Jan Van Riebeeck dient al enkele weken na zijn vestiging aan de Kaap de Goede Hoop een verzoek in om tot slaaf gemaakte mensen te mogen importeren. Daarnaast wil hij leden van de lokale bevolking als slaafgemaakten naar het oosten verplaatsen. Beide wordt hem door de Heren XVII verboden. In de instructie voor de verversingspost aan de Kaap is al voor vertrek opgenomen dat de lokale bevolking niet tot slaaf gemaakt mag worden. (1)

Eerste tot slaaf gemaakte mensen aan de Tafelbaai

Desondanks arriveren tussen 1652 en 1657 ruim twintig tot slaaf gemaakte mensen aan de Kaap de Goede Hoop. Vaak met retourschepen van de VOC, onderweg naar de Republiek. Zij worden door VOC-functionarissen meegenomen om onderweg te worden verkocht, of door buitenlandse bezoekers als gift aan de commandeur geschonken. De meeste van deze vroege slaafgemaakten zijn tewerkgesteld in het fort en het huishouden van Van Riebeeck, zoals het tienermeisje Ansiela van Bengalen [link maken naar artikel Ansiela van Bengalen en Anna de Coningh]. Andere slaafgemaakten worden in dienst geplaatst van de uit Zevenaar afkomstige sergeant Jan van Herwerden [link maken naar artikel Een Zevenaars-Doesburgs gezin aan de Kaap de Goede Hoop]. Zo krijgt hij in 1654 de uit Madagaskar meegebrachte Eva en haar zoontje Jan Bruyn toegewezen.

Van Riebeeck krijgt uiteindelijk toch toestemming om tot slaaf gemaakte mensen in te voeren ten bate van de koloniale verversingspost. In 1657 worden de eerste slavenexpedities georganiseerd naar de westkust van Afrika en naar het eiland Madagaskar aan de oostkant van Afrika. De Kaap de Goede Hoop lag eigenlijk binnen het chartergebied van de West-Indische Compagnie (WIC) en de VOC dient daarom een monopolievergoeding aan de WIC te betalen om te mogen handelen in tot slaaf gemaakte mensen in dit gebied, waar ook de Portugezen actief waren.

Slavernij aan de Kaap

De eerste grote groep slaafgemaakten die in 1658 de Tafelbaai bereikt, is niet via handel verkregen, maar buitgemaakt op de Portugezen. De meeste buitgemaakte en aangekochte mensen worden in opdracht van de bewindhebbers in slavernij doorgestuurd naar Batavia.

Na 1658 richten de slavenexpedities vanaf de Kaap zich voornamelijk op Madagaskar. Er varen in de zeventiende eeuw twaalf officiële VOC-expedities uit naar Madagaskar, waarbij 1064 mensen tot slaaf gemaakt worden en naar de Tafelbaai worden vervoerd. Daarnaast bereiken nog honderden slaafgemaakten via private transacties de Kaap. De private slavenhandel loopt veelal buiten de VOC-administratie om, waardoor deze groep slaafgemaakten voor een deel ontbreekt in de monsterrollen, waarvan ook historici gebruik maken om de populatie slaafgemaakten in de kolonie te berekenen. Naast deze volkstellingen kunnen we inzicht krijgen in het private bezit van tot slaaf gemaakte mensen via vermeldingen in bijvoorbeeld dagregisters en resoluties van het Kaapse bestuur, gerechtelijke uitspraken, erfenissen en boedelinventarissen, zoals die van Damiaan Hugo Staring.

De tot slaaf gemaakte mensen aan de Kaap waren voornamelijk afkomstig uit huidig Angola, Mozambique en Madagaskar, maar werden daarnaast van verder weg aangevoerd, uit Bengalen, Maleisië, Zuid-India en de Indonesische archipel. Slaafgemaakten in bezit van de VOC werden allereerst in de compagniestuin tewerkgesteld. In de loop van de tijd vindt naarmate de kolonie groeit een verschuiving plaats en worden 'Compagnieslaven' ingezet in magazijnen, werkplaatsen, graanschuren en bij publieke en havenwerken. Deze slaafgemaakten worden aanvankelijk in het fort ondergebracht en later in een gebouw bij de compagniestuin. In de voormalige 'slavenloge' is tegenwoordig het Iziko Slave Lodge Museum gehuisvest.

Het aantal tot slaaf gemaakte mensen aan de Kaap groeit van enkele tientallen in 1658 naar enkele honderden in de volgende twee decennia. In 1688 zijn er bijna duizend slaafgemaakten in de kolonie, aan het begin van de jaren 1720 ongeveer drieduizend. Vanaf 1710 overtrof de volwassen slaafgemaaktenpopulatie de volwassen kolonistenpopulatie tot wel 3:1. Tot het einde van het VOC-bewind in 1795 nam het aantal slaafgemaakten verder toe tot rond de 25 duizend.

Bronnen en verder lezen:

(1) Voor (koloniale) bronnen over de vroege VOC-periode en slavernij aan de Kaap de Goede Hoop zie Nationaal Archief Den Haag, Archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie 1.04.02, inventarisnummers vanaf 3988: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/3988. Zie ook First Fifty Years, a project collating Cape of Good Hope records: www.e-family.co.za. Literatuur: Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662 (Pretoria 2010); Schoeman, Karel, Early slavery at the Cape of Good Hope, 1652-1717 (Pretoria 2007); Shell, Robert, Children of Bondage. A History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652-1838 (Hanover 1994).

(2) Voor cijfers zie: Shell, Robert, Children of Bondage, speciaal pp. 426-448; Mbeki, Linda en Matthias van Rossum, 'Private slave trade in the Dutch Indian Ocean World: a study into the networks and backgrounds of the slavers and the enslaved in South Asia and South Africa', in: Slavery & Abolition 38.1 (2017), pp. 95-116.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

MAQUETTE VAN DE VOORMALIGE SLAVENLOGE IN KAAPSTAD | © JNANARANJAN SAHU, CC BY-SA

Jan van Riebeeck - Culemborgers aan de Kaap

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1600-1700 | Rivierenland

Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)

Culemborger Jan van Riebeeck wordt er door de VOC op uitgestuurd om aan de Kaap de Goede Hoop een verversingsstation te vestigen. Onder zijn verantwoordelijkheid worden kolonisten-boeren toegelaten en wordt slavernij in zuidelijk Afrika geïntroduceerd. In de eerste jaren van de VOC-bezetting is Van Riebeeck niet de enige Culemborger aan de Tafelbaai.

Jan van Riebeeck (1619-1677) is in Culemborg geboren als zoon van chirurgijn Anthonij van Riebeeck en Elizabeth van Gaesbeeck. Het gezin verhuisde in 1622 naar Schiedam. De opdracht om een verversingspost aan de Kaap de Goede hoop te stichten was een herkansing voor Van Riebeeck als functionaris in dienst van de VOC. Eerder was hij voor de Compagnie al actief in Batavia, Deshima (Japan) en Tonkin (Vietnam), maar nadat bleek dat hij voor eigen rekening handelde is Van Riebeeck teruggeroepen naar de Nederlandse Republiek. Hij hoort bij de retourvloot die in 1648 de schipbreukelingen van het schip de Haerlem aan de Tafelbaai oppikt.

Terug in Schiedam treedt hij op 28 maart 1749 in het huwelijk met Maria de la Queillerie (1629-1664). Het echtpaar verhuist naar Amsterdam, waar Van Riebeeck zich inzet om terug te keren in dienst van de VOC. Op 24 december 1651 vertrekt hij als commandeur met zijn gezin aan boord van de Dromedaris naar de Kaap de Goede Hoop, waar hij op 6 april 1652 voet aan wal zet.(1)

JAN VAN RIEBEECKHUIS IN CULEMBORG

Roeloff de Man

In 1653 arriveert Roeloff de Man (1634-1663) aan de Kaap de Goede Hoop. Hij is afkomstig uit een Culemborgse regentenfamilie en Van Riebeeck stelt hem aan als boekhouder. Vanaf 1657 bekleedt De Man de positie van Secunde, de tweede in rang na Van Riebeeck. Naast zijn Culemborgse tweede man steunt Van Riebeeck speciaal op de eveneens in 1653 gearriveerde Zevenaarder Jan van Herwerden. Deze wordt niet alleen het hoofd van het garnizoen, maar is ook toezichthouder bij openbare en landbouwwerkzaamheden.

Slavenbezit

Zowel Van Riebeeck als zijn echtgenote hebben al vroeg meerdere tot slaaf gemaakte mensen in persoonlijk eigendom. Veel van deze eerste slaafgemaakten aan de Kaap werden tewerkgesteld in het huishouden en staan in de boeken op naam van Maria. Dit geeft aan dat deze mensen als privébezit werden beschouwd, naast de slaven waarover Van Riebeeck als commandeur beschikte. De twee bekendste tot slaaf gemaakte vrouwen in het huishouden van het gezin Van Riebeeck zijn Ansiela van Bengalen en Anna de Coningh Van Riebeeck bezit daarnaast 18 slaafgemaakten op zijn eigen boerderij.

Ook Roeloff de Man heeft meerdere slaafgemaakten in bezit en koopt voor het vertrek van Van Riebeeck naar Batavia in 1662 nog enkele volwassenen en het Angolese jongetje Jacqje van de commandeur.

Het Khoikhoi-meisje Krotoa wordt door Van Riebeeck en De Man onderdeel van een Culemborgs-Gelders verhaal. Roeloff de Man treedt op als een van de getuigen wanneer Krotoa op 3 mei 1662 als Eva gedoopt wordt, kort voor het vertrek van Van Riebeeck naar Batavia. Opvallend genoeg zijn Van Riebeeck en zijn echtgenote geen getuige bij de plechtigheid, terwijl zij dan nog wel aan de Kaap zijn.

De Kaap als tussenstop

Van Riebeeck wil direct na aankomst aan de Kaap de Goede Hoop al weg. Hij ziet de Kaap letterlijk als tussenstop, een post waarmee hij zijn eigen carrière kan 'verversen'. Hij vraagt nog geen zeven weken na aankomst in een brief gedateerd 16 mei 1652 of hij door "UEd. van hier verlost ende in India tot een capitaler empleo moge ontboden worden". (2)
Het zal nog tien jaar duren. Na aankomst in Batavia in juni 1662 krijgt Van Riebeeck gezag als commandeur en directeur over de havenstad Malakka, in het huidige Maleisië. Hier overlijdt Maria de la Queillerie eind 1664, net 35 jaar oud. Van Riebeeck is van 1665 tot aan zijn dood in 1677 secretaris van de gouverneur-generaal en de Raad van India. Zijn aan de Kaap geboren zoon Abraham van Riebeeck (1653-1713) zou later de door zijn vader felbegeerde positie van gouverneur-generaal in Batavia bereiken.

Bronnen en verder lezen:

(1) Verslaglegging van de Kaapse periode door Van Riebeeck in zijn dagregister, resoluties en brieven is online raadpleegbaar via het Nationaal Archief Den Haag, Archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie 1.04.02, inventarisnummers vanaf 3988-3998: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/3988. In gedrukte vorm zijn de dagregisters ook lezen via: https://www.dbnl.org/tekst/rieb001dagh01_01/. Voor het leven van Jan van Riebeeck en zijn Kaapse carrière, zie daarnaast: Böeseken, A.J., Jan van Riebeeck en sy gesin (Kaapstad 1974); Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662 (Pretoria 2010). Voor bezit van slaafgemaakten zie ook: Hattingh, J.L., 'Kaapse notariële stukke waarin slawe van vryburghers en amptenare vermeld word', in: Kronos 14 (1988), pp. 43-65; Schoeman, Karel, Early slavery at the Cape of Good Hope, 1652-1717 (Pretoria 2007).

(2) Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap, p. 316; Leibbrandt, H.C.V., Letters despatched I (Kaapstad 1900), p. 37/39.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

Ansiela van Bengalen en Anna de Coningh

Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika

1600-1700 | Rivierenland

Achterstaat 38, Culemborg (Jan van Riebeeckmuseum)

Ansiela van Bengalen en haar dochter Anna de Coningh behoren tot de meest bekende tot slaaf gemaakte vrouwen aan de Kaap de Goede Hoop. Hun levens in slavernij zijn verbonden met huishoudens van Gelderse mensen in de vroege Kaapkolonie. Na hun vrijlating uit slavernij ontwikkelen zij zich tot welgestelde vrouwen binnen de Kaapse elite en hebben dan zelf meerdere tot slaaf gemaakte mannen, vrouwen en kinderen in bezit.

PORTRET VAN ANNA DE CONINGH
© CAPE ARCHIVES, ELLIOT COLLECTION, PD

Ansiela van Bengalen (ca. 1646-1720) is afkomstig uit de Ganges-delta van Bengalen. Zij geldt als oermoeder van vele Zuid-Afrikanen en wordt daarom wel Maai Ensiela genoemd, 'Moeder Ensiela'. Ansiela arriveert in 1657 vanuit Batavia aan de Kaap en wordt tewerkgesteld in het huishouden van Jan van Riebeeck. (1)

Twee Gelderse huishoudens

De positie van vrouwen is in de kleine geïsoleerde mannenwereld van de Kaapkolonie onzeker en onveilig. Dit geldt nog sterker voor de tot slaaf gemaakte vrouwen. In deze omstandigheden krijgen onder andere Ansiela van Bengalen en de Khoise Krotoa als tienermeisje 'buitenechtelijke kinderen', terwijl ze deel uitmaken van het huishouden van commandeur Van Riebeeck. De vader van Ansiela's dochtertje Anna de Coningh (ca. 1661-1734) is waarschijnlijk François de Coninck, een compagnie-dienaar afkomstig uit Gent.

Kort voor zijn vertrek naar Batavia in 1662 verkoopt Van Riebeeck Ansiela aan Abraham Gabbema en de Doesburgse Petronella Does. In hun huishouden krijgt zij nog twee zoontjes van een bezoekende VOC-dienaar. Op het moment dat Petronella en Abraham in 1666 zelf de Kaap verlaten, wordt op 13 april 1666 de manumissie (vrijlating) van Ansiela en haar kinderen, waaronder Anna, "uijt puijre genegentheijt" en wegens "seer goede en getrouwe diensten" vastgelegd. Na een 'leertijd' van een half jaar bij bakker Thomas Christoffel Muller is Ansiela daadwerkelijk een vrije vrouw. Zij zet een bedrijf op om fruit en groenten te verkopen. (2)

Een vrije vrouw

Ansiela trouwt in 1669 met vrijburger Arnoldus Willemsz Basson. Uit hun twintigjarige huwelijk worden nog zes kinderen geboren. Na zijn overlijden wordt Ansiela officieel eigenaar van land en bezittingen aan de Heerengracht naast de Groote Kerk. Zij is zo de eerste vrije zwarte vrouw aan de Kaap die onroerend goed onder haar eigen naam in bezit heeft. Zij heeft dan ook meerdere tot slaaf gemaakte mensen in eigendom. Bij haar overlijden in 1720 is Ansiela een rijke en gerespecteerde vrouw in de koloniale gemeenschap.

Anna de Coningh

Ansiela's dochter Anna de Coningh, 'in ketenen' geboren, trouwt als vrije vrouw in 1678 met de Zweed Oloff Bergh (1643-1724). In hun ruim veertigjarige huwelijk krijgen zij 12 kinderen. Oloff Bergh koopt in 1712 de wijnboerderij Groot Constantia en na zijn overlijden in 1724 wordt Anna hiervan officieel eigenaresse. Zij is op dat moment een van de rijkste weduwen aan de Kaap en bezit als voormalig slaafgemaakte nu zelf een groot aantal slaafgemaakten.

Bij haar overlijden in 1734 omvatten haar eigendommen onder meer tuinland waar zeven tot slaaf gemaakte mannen leven en werken. Zelf woonde zij in haar huis aan de Heerengracht met negentien slaafgemaakten. Op Groot Constantia zijn nog eens 27 mannen als slaaf tewerkgesteld. (3)

Anna is de enige vroege voormalige tot slaaf gemaakte aan de Kaap van wie een portret bekend is. Het schilderij, onderdeel van een dubbelportret met Oloff Bergh, laat Anna als volwassen welvarende vrouw zien.

Uitzonderingen en voormoeders

De levens van Ansiela en haar dochter Anna zijn uitzonderingen binnen de Kaapse slavernij. Sociale mobiliteit, zeker op deze schaal, is zeldzaam voor voormalig slaafgemaakten en hun verhaal toont aan dat dader- en slachtofferschap complex is. Angela komt tot slaaf gemaakt naar de Kaap, Anna de Coningh is 'in ketens geboren'. Beiden worden vrije zwarte vrouwen, weten zich persoonlijk en maatschappelijk te profileren. Zij zijn grootschalig slavenbezitter en landeigenaar. Land dat de leefgebieden van Khoikhoi- en San-gemeenschappen vormde en is afgenomen door de koloniale bezetter. Moeder en dochter overlijden beiden als rijke weduwen binnen de koloniale elite. Hun kinderen en kleinkinderen spelen rollen van betekenis als bestuurders in dienst van de VOC of als welvarende onafhankelijke vrijburgers. Beide vrouwen zijn 'koloniale matriarchen', stam- en voormoeders van vele (witte) Zuid-Afrikanen van vandaag.

Bronnen en verder lezen:

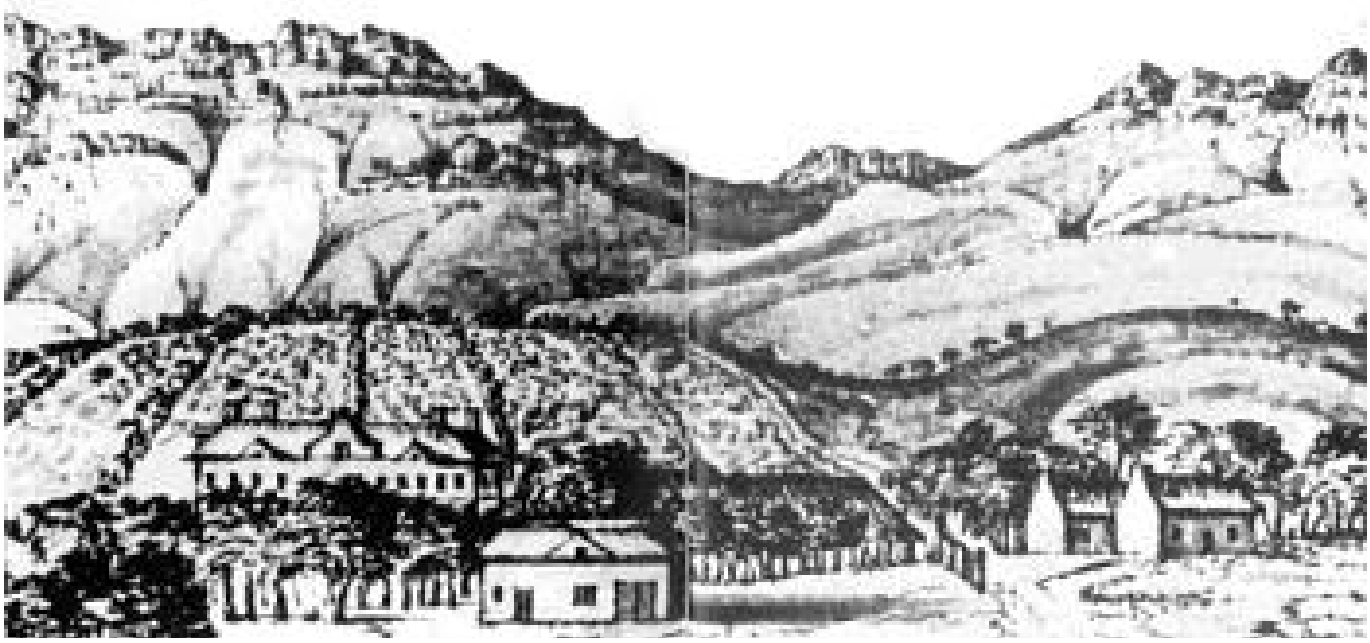
(1) Schoeman, Karel, Kolonie aan die Kaap. Jan van Riebeeck en die vestiging van die eerste blankes, 1652-1662 (Pretoria 2010); Schoeman, Karel, Early slavery at the Cape of Good Hope, 1652-1717 (Pretoria 2007); Shell, Robert, Children of Bondage. A History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652-1838 (Hanover 1994). Zie ook First Fifty Years, a project collating Cape of Good Hope records: www.e-family.co.za.

(2) Hattingh, J.L. (Leon), 'Kaapse notariële stukke waarin slawe van vryburghers en amptenare vermeld word', in: Kronos 14 (1988), p. 60.

(3) Cape Archives, Masters Office and Orphan Chamber (MOOC) 8/5, 118a, 1734; Worden, Nigel (red.), Cape Town between East and West (Hilversum 2012) p. 17.

© Aschwin Drost, CC-BY-NC

LANDGOED CONSTANTIA BIJ KAAPSTAD, E.V. STADE, 1710 | © PD

Zwarte bediende van Anna de Bye

Een schilderij van Nicolaas van Ravesteijn

1600-1700 | Rivierenland

Wadensteinsesteeg, Herwijnen

Nicolaas van Ravesteijn (1661-1750) schilderde rond 1690 Anna de Bye (1636-1713), vrouwe van Wayestein (Wadestein), die net als hij in Zaltbommel woonde. Naast haar is een zwarte jongen te zien.

De jongen, van wie de naam onbekend blijft, kijkt op naar de adellijke vrouw en draagt een gouden ring in zijn rechteroor. Anna's blik is gericht op de toeschouwer. Ze draagt sieraden met parels: dit zijn kostbaarheden die veelal werden meegenomen door de VOC uit de Golf van Mannar, tussen Zuid-India en Sri-Lanka.

Opvallend is dat Van Ravesteijn meer portretten maakte van hooggeplaatsten die worden bijgestaan door een zwarte bediende. Is te achterhalen wie de jongen op het schilderij kan zijn en hoe hij terecht kwam bij Anna de Bye?

© Ineke Mok, CC-BY-NC

SCHILDERIJ ANNE DE BYE MET ZWARTE BEDIENDE, CA 1690
© WIKIMEDIA COMMONS, CC0

Veluwe

Inhoud

Sporen van koloniale slavernij in de Nijkerkse kerk 179
Einthovenhof 1, Nijkerk
Rensselaerswijck en Schenectady 181
Holkerstraat 1, Nijkerk
Bijzondere ervaring op locatie met Theatervoorstelling Schitterende schaduw 183
Persoonlijk verhaal
Jan Bavius de Vries 184
Friesegracht, Harderwijk
Het Burgermeesterhuys aan de Vischmarkt 55/57 te Harderwijk 187
Vischmarkt 55-57, Harderwijk
Hoe het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk komt 189
Muntplein, Harderwijk
Afrikaanse bewoners van het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk 191
Muntplein, Harderwijk
Elizabeth Maria Post 193
Le Chevalierlaan 5A, Epe
Grafplaats van Anton de Kom 194
Groenendaalseweg 64, Loenen
Herinneringen van mijn tante aan Frimangron 195
Persoonlijk verhaal

KAART VAN NICOLAAS JOHANESS VISSCHER | © NATIONAAL ARCHIEF, CC-BY4.0

Sporen van koloniale slavernij in de Nijkerkse kerk

Arendt van Curler

1600 – 1700 | Veluwe

Einthovenhof 1, Nijkerk

Schenectady (V.S.) is gesticht door de Nijkerker Arendt van Curler, staat er onder het plaatsnaambord dat de ingang tot de stad Nijkerk markeert. Maar het ligt toch niet voor de hand dat Arendt een niet-bestaande plaats zo genoemd zou hebben. Schenectady is het Mohawk woord voor 'voorbij de pijnbomen'. De inheemse Amerikanen leefden al op die plaats toen Arendt van Curler zich daar vestigde en het land koloniseerde ofwel bezette.

Van Rensselaer en Van Curler

Welke koloniale sporen in Nijkerk verwijzen naar slavernij en slavenhandel (1)? Ver hoeven we niet te zoeken. We beginnen bij Van Rensselaer en eindigen bij Van Curler. In de Grote Kerk in Nijkerk is een opvallende grafsteen van de stamvader van de Van Rensselaers aan de muur bevestigd. Kiliaen van Rensselaer (1586-1643) gaf de opdracht voor het maken van de grafsteen. Amerikaanse nakomelingen zorgden er in 1938 voor dat de steen hier zichtbaar werd. De nazaten van Van Curler hadden al in 1909 een gedenkplaat aan Arendt gewijd in deze kerk.

GRAFZERK IN DE GROTE KERK VAN NIJKERK | © WIKIMEDIA CC1.0

Mede-oprichter WIC

De koopman Kiliaen van Rensselaer was één van de oprichters in 1621 van de West-Indische Compagnie (WIC), bekend van het monopolie op de trans-Atlantische slavenhandel. De familieboerderij van Kiliaen van Renselaer, die zelf trouwens in Hasselt werd geboren en in Amsterdam en het Gooi woonde, staat aan de Beulenkamperweg in Nijkerk. In de staat New York, vooral in de hoofdstad Albany is de naam Van Rensselaer prominent aanwezig.(2)

Kolonisatie

De WIC had een kolonisatieplan gemaakt, waarin slavernij van Afrikanen gepaard ging met kolonisatie door Europeanen. Een investeerder als Van Rensselaer mocht met inheemse Amerikanen onderhandelen over de aankoop van een stuk land. Dit ging echter voorbij aan de manier waarop de inheemse Amerikanen met land omgingen. Zij gebruikten het land op een meer flexibele manier, afhankelijk van seizoenen. Wat voor de Europeanen als landaankoop gold, was voor hen meer een 'pachtcontract'. Bezit en afgrenzen van land hoorde niet bij de cultuur. De kolonisatie begon vriendelijk, veelal met ruilhandel. Vooral beverhuiden werden geruild voor allerlei artikelen. Maar al snel ging kolonialisme gepaard met dwang, geweld, landroof en slavernij.(3) In 1629 beloofde de West-Indische compagnie te zullen "proberen om de kolonisten te voorzien van zo veel mogelijk zwarten als mogelijk".(4) Daarmee bedoelde men tot slaaf gemaakte Afrikanen.

Bronnen en verder lezen:

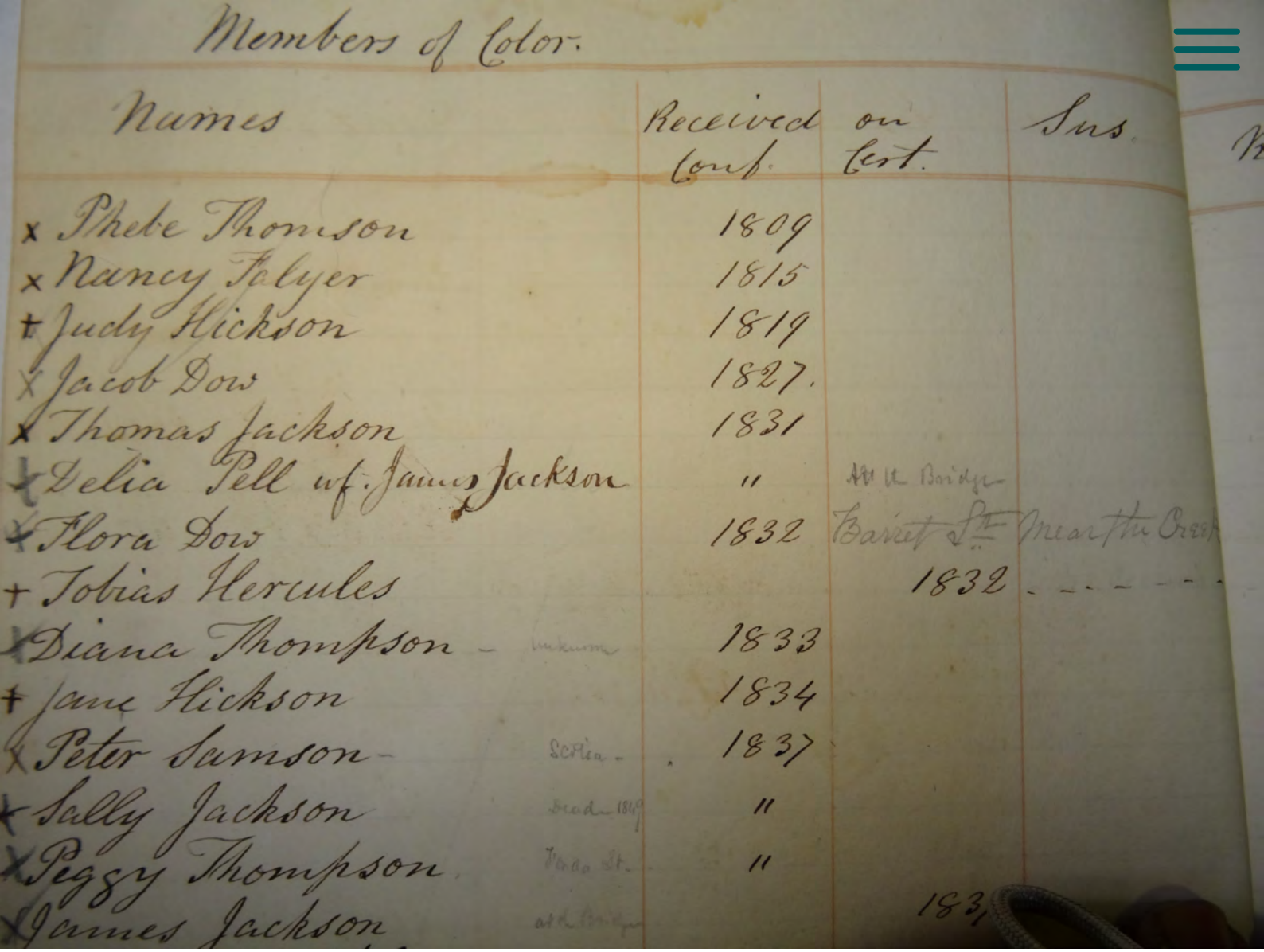
(1) Nijkerk kent meer dan tien historische plekken die verbonden zijn met de staat New York. Petra Groen en Elly Touwen, twee enthousiaste wandelaars die zich tijdens hun werkend leven al in koloniale archieven verdiepten, maakten een interessante route langs het koloniaal erfgoed, verbonden met de namen Van Rensselaer, Van Curler, Van Twiller en Van Slichtenhorst. Maar het woord 'slavernij' komt in deze tocht niet voor.

(2) Dienke Hondius, Nancy Jouwe, Dineke Stam, Jennifer Tosch, Dutch New York Histories. Connecting African, Native American and Slavery Heritage | Geschiedenissen van Nederlands New York, tweetalige Gids, (Volendam 2017).

(3) R. Raben, lezing op 3 november 2017 in Bronbeek, Nascholingdag oorlog en dekolonisatie Nederlands-Indië / Indonesië, 1942-1949 ; georganiseerd door Nationaal Comité 4 en 5 mei.

(4) 'Vrijheden en Exemptiën', art. 30, 7 juni 1629.

© Dineke Stam, CC-BY-NC

Members of Color.

Names	Received on Conf.	on Cert.	Sus.
x Phebe Thomson	1809		
x Nancy Folyer	1815		
+ Judy Hickson	1819		
x Jacob Dow	1827.		
x Thomas Jackson	1831		
+ Delia Pell wf. James Jackson	"		
+ Flora Dow	1832		
+ Tobias Hercules		1832	
x Diana Thompson	1833		
+ Jane Hickson	1834		
x Peter Samson	1837		
x Sally Jackson	"		
x Peggy Thompson	"		
x James Jackson		183	

NEDERLANDS HERVORMDE KERK (SCHENECTADY), DOOPREGISTER MET LIDMATEN VAN KLEUR | © CC-BY4.0?

Rensselaerswijck en Schenectady

Kiliaen van Rensselaer

1600-1700 | Veluwe

Holkerstraat 1, Nijkerk

Kiliaen van Rensselaer was een belangrijke kolonisator, één van 'patroons' van Nieuw Nederland, hoewel hij zelf nooit in zijn patroonschap Rensselaerswijk in het huidige Albany is geweest.

Rensselaerswijck

Kiliaen van Rensselaer, die met diamanthandel rijk was geworden, 'pachtte' of 'kocht' een enorm stuk land rond het huidige Albany en noemde het Rensselaers-wijck. De WIC verplichtte hem om voor eigen kosten en binnen vier jaar ten minste vijftig kolonisten te vestigen. Als tegenprestatie kreeg Van Rensselaer, de patroon, de jurisdictie over het gebied, en behield hij het als zijn erfelijk bezit. Zo is de familie van Rensselaer, met familieleden Van Wely (Kiliaen hertrouwde in 1627 met Anna van Wely), Van Twiller, Van Curler en Van Slichtenhorst in de koloniale bestuurs- en handelselite van Nieuw Amsterdam gekomen. Ook na de overname in 1667 door de Engelsen behielden zij hun prominente posities. Zij

hadden gelijke rechten als die van de nieuwe Engelse bewindvoerders, inclusief religieuze vrijheden en burgerschap. Nog later werden zij als vanzelfsprekend Amerikaanse burgers, terwijl volledige burgerrechten voor de meeste inheemse en Afro-Amerikaanse inwoners uitgesloten waren en bleven tot ver in de twintigste eeuw.

Familienetwerk

Een voorbeeld uit het familienetwerk van Van Rensselaers is Alida Schuyler Livingston (1656-1727), de weduwe van een Van Rensselaer en kleindochter van Brant van Slichtenhorst, die door Kiliaen van Rensselaer als directeur van Rensselaerswyck was benoemd. Zij klaagde in een brief uit 1711 dat "het teveel is voor mij om toezicht te houden op zoveel Negers". In dat jaar werden sommige namen van slaafgemaakten in haar huishouding en boerderij Livingston Manor genoteerd: Jacob, Charles, Peter, Tham, Anthony, Mary en Bettie. In 1714 schrijft Alida Schuyler in een brief: "Japick heeft de jonge neger gebracht, hij kan Engels spreken. Hij kostte 50 pond ... je moet de grote van Jeremiah ook naar Japick sturen". In 1812 kreeg Philip Henry Livingston een dochter met een tot slaafgemaakte vrouw genaamd Barbara Williams, maar deze verbintenis werd nooit erkend.

Nazaat van kleur

Een waarschijnlijke stammeling van Van Rensselaer die heeft gevochten voor afschaffing van slavernij was Thomas van Rensselaer. Hij bevrijdde zichzelf uit slavernij in Mohawk Valley in 1819, kort voor het einde van de slavernij in de staat New York in 1827. Thomas was een leider in de zwarte gemeenschap. Hij was lid van het in 1835 opgerichte Comité van Waakzaamheid en actief voor onderwijs aan zwarten en gelijke (politieke) rechten.

Juffrouw van Curler en Bassie

Tot slot Van Curler en de slavernij. Zijn oom Kiliaen van Rensselaer stuurde hem in 1637 naar Nieuw Nederland als zijn vertegenwoordiger. Hij dreef handel met de Mohikanen en leerde hun taal: Mohawks. In 1652 kreeg hij een dochter met een inheemse Maquaes (andere term voor Mohawk) vrouw, van wie de naam onbekend is. Net als de zoon van Kiliaen, Jeremias, wilde hij niet langer in Rensselaerswijk wonen. Met dertien andere kolonistenfamilies vestigden zij in 1662 een nieuwe kolonie in Schenectady. De inheemsen in Schenecady maakten van de naam Curler : Corlaer, een titel waarmee ze gouverneurs van New York aanduidden. Toen Arendt overleed liet zijn vrouw Anthonia Slaghboom hun slaafgemaakten vrij. Vanaf 1669 woonde ze als weduwe 'Juffrouw van Curler' samen met Bastiaen Pieterszoon, die zich voorstelde als haar bediende – geen slaaf. Toen 'Bassie' in 1671 stierf en begraven werd bij de kerk, de Schenectady Dutch Reformed Church, stond bij de registratie hiervan dat hij een man van kleur was.

Van Curler in Schenectady

In de plaats Schenectady zijn een straat, een theater en een hotel-operagebouw naar Van Curler genoemd. Onder die merknaam werden in de VS ook kruidnagels en andere specerijen verkocht. De connectie met Nederlands-Indië, die andere Nederlandse kolonie waar specerijen vandaan kwamen, ligt voor de hand.

© Dineke Stam, CC-BY-NC

BOERDERIJ CORLAER, DE GEBOORTEPLEK VAN AREND VAN CURLER
© GERRIT VAN DE VEEN (NIJKERK)

Bijzondere ervaring op locatie met Theatervoorstelling Schitterende schaduw

Stichting Reframing Herstory met als drijvende kracht Farida Nabibaks presenteerde zaterdag 30 oktober 2021 de voorstelling Schitterende Schaduw. Op locatie op kasteel Cannenburch in de ruimte waar het schilderij van de blank-witte Margaretha van Stepraedt van Isendoorn met een zwarte bediende hangt. Dineke Stam doet verslag.

De hele vloer was voor de gelegenheid bedekt met een dik wit plastic. Op dit podium dansten en zongen vijf volwassenen en een jongen, met muzikale begeleiding. De liederen, gezongen in het Duits met veel christelijke woorden, zetten een sterke associatie neer tussen slavernij, macht, welvaart, religie en klassieke muziek. Het schijnbaar vrolijke ritmische Surinaamse kinderliedje *Faya Siton non brong mi so* (Hete steen, brand mij niet) transformeerde naar een dreigende gewelddadige drumslag. De dans op deze muziek werkte enorm goed samen met de kostuums in de historische omgeving.

Het was een intense ervaring. Initiator, regisseur, choreograaf én danser Nabibaks heeft een indrukwekkend team van dansers, musici en producenten bij elkaar gebracht. Bijzonder is ook dat de voorstelling een plek heeft in wetenschappelijk onderzoek van de Radboud Universiteit Nijmegen. Dat onderzoek maakt deel uit van de Nationale Wetenschapsagenda Levend Verleden. Het Nijmeegse deel onder leiding van Liedeke Plaate stelt de vraag hoe dans het koloniale & slavernijverleden van Gelderland tastbaar, bespreekbaar en invoelbaar kan maken. Het doel is methoden te ontwikkelen om nieuwe gevoelens en interpretaties over erfgoed en geschiedenis op het spoor te komen en die zichtbaar en tastbaar te maken. Voor mij werd de term 'belichaamd erfgoed' ineens heel duidelijk. Door een workshop waarin we als publiek zelf met lichaamsbeweging uitdrukking gaven aan (machts-)verhoudingen en onverwachte verbindingen maakten, werden nieuwe woorden op het lichaam geschreven. De omgeving met

PORTRET VAN MARGARETHA ELISABETH SOPHIA VAN STEPRAEDT EN EEN BEDIENDE, COLLECTIE RKD/GLK

alle schilderijen en vooral de niet bij naam bekende dienaar die naast Margaretha van Stepraedt van Isendoorn is geportretteerd, krijgt hierdoor veel meer lagen van betekenis dan bij een eenvoudige rondleiding. Dat beklijft.

©Dineke Stam CC-BY-NC

Jan Bavius de Vries

Sporen van slavernijverleden in Harderwijk – (deel 1)

1700-1800 | Veluwe
Friesegracht, Harderwijk

Harderwijk staat bekend om de visserij, de Hanze en de universiteit. Minder besef is er over de koloniale slavernijconnecties van de oude Zuiderzeestad. Deze serie sporen laat zien hoe een paar protestantse families met een koloniaal-militaire achtergrond hun stempel op de stad drukten. De relatief kleine stad aan de Zuiderzee stond in de achttiende en negentiende eeuw in verbinding met Suriname, Nederlands-Indië en St. George d'Elmina in hedendaags Ghana. Dat brengt directe en indirecte sporen van slavernij mee. In vier delen gaan we in op Jan Bavius de Vries en de Friesegracht, het Burgemeestershuis aan de Vismarkt, de vestiging van het koloniaal werfdepot en sommige Afrikaanse bewoners ervan.(1)

Suriname en De Friesegracht

De Friesegracht, net buiten de stadsmuur van Harderwijk, is vernoemd naar burgemeester Jan Bavius de Vries (1717-1798). Zijn vader Johan Cornelis François de Vries is vanaf 1730 commandeur – militair commandant – van Suriname en koopt binnen een jaar na aankomst een stuk grond voor een plantage. Jan Bavius is cadet in zijn vaders leger. Wanneer en waar hij trouwt met Maria Catharina Cores (1720-1768) weten we niet. Zij is geboren in een gereformeerde plantersfamilie aan de Commewijne. Jan Bavius, Maria Cores en hun twee kinderen reizen in 1744 vanuit Amsterdam met een tot slaafgemaakte vrouw (haar naam weten we niet) terug naar Suriname. Tussen 1745 en 1752 bekleedt Jan Bavius meerdere functies in het bestuur van Suriname. Hij is onder andere lid van de Raad van Politie en de Raad van Civiele Justitie. De Vries erft in 1745 een deel van de Plantage Vriesenburg Nova, genoemd naar de familie en gelegen aan de Tapoeripakreek in het gebied van de Commewijne van zijn ouders. De slaafgemaakten noemen deze plantage later Reyziger/ Saffijn.

PENDANTPORTRET JAN BAVIUS DE VRIES TOEGESCHREVEN AAN DOMINICUS VAN DER SMISSEN TUSSEN 1750 EN 1760
© RKD (NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS)

Plantages in handen van De Vries

Het echtpaar De Vries-Cores verkrijgt in de jaren 1751-1752 naast Vriesenburg ook de plantages en slavenmachten van Goed Succes en Bodenburg/ Saffijn. In 1771 wordt Jan Bavius de Vries eigenaar van plantage Vrieshoop.(2) Coresburg, vernoemd naar De Vries' echtgenote, is in 1744 door slaafgemaakten aan de Orleanekreek aangelegd. Zij produceren er koffie en katoen. Coresburg blijft in ieder geval tot 1843 eigendom van de familie, maar is al in 1832 bijna verlaten. Dan wonen er nog zes mensen, waarschijnlijk ouderen die zichzelf daar moesten zien te redden. Op plantage Vriesenburg Nova verbouwen slaafgemaakten katoen en koffie. Koffieplantage Bodenburg blijft ongeveer negentig jaar in handen van

PORTRET VAN MARIA CATHARINA CORES (1720-1768)
© DOMINICUS VAN DER SMISSEN, COLLECTIE RKD, PD.

de familie De Vries. Uit de Surinaamse orale traditie is een verhaal bewaard over een plantage Goed Succes, ook wel Geertruidenberg genoemd. De bastiaan (de zwarte opzichter), Basja Adjuku, beschermde zijn mensen tegen wrede meesters met zijn krachtige winti. De zweepslagen op de rug van een slaafgemaakte zouden alleen door de meesters gevoeld worden.(3)

Naar Harderwijk

Kort na de geboorte van zoon Johan Cornelis François de Vries in 1751 vertrekt het gezin naar Nederland, eerst naar Culemborg en later naar IJsselstein. In 1762 vestigen Jan Bavius, Maria Catharina en hun kinderen zich in Harderwijk.(4) Het stadsbestuur biedt hun het grootburgerschap aan, een burgerschap met extra privileges, waarvoor meestal moest worden betaald.(5) Een aantrekkelijk aanbod omdat de stad een universiteit had waar de zoons rechten konden studeren.(6) Waarschijnlijk spelen zijn zus Hendrietta Susanna van Steenbergen-de Vries en zwager, goede vriend en mede-Surinameganger Willem Hendrik van Steenbergen uit Harderwijk hierin een rol. Zij hadden al in 1757 vanuit Suriname een huis gekocht in Harderwijk.

"Jonge mans slaaven"

In maart 1763 verkoopt Jan Bavius de Vries zijn plantage Vriesenburg Nova voor 36.000 gulden inclusief ''alle sijne bepotingen, beplantingen, slaaven, gebouwen, gronden'' aan zwager Willem Hendrik van Steenbergen. Bijzonder is dat bij deze overdracht de tot slaafgemaakte met de naam Primo, ''een sekere kriool neger'' daarbij apart wordt genoemd.(7) Dat Jan Bavius de Vries zich vanuit Harderwijk nog steeds met zijn andere plantages bemoeit, blijkt uit een notariële akte uit juni 1763.(8) Bij een Amsterdamse notaris geeft Jan Bavius een opdracht aan de West-Indische Compagnie. De fiscaal, de hoogste juridische ambtenaar en openbaar aanklager "over de Noord en Zuyd Kusten van Afrika", die op het punt staat af te reizen met het schip De Juffrouw Elisabeth, moet vierendertig "jonge mans slaaven" kopen voor de "plantagien in de Colonie van Suriname" van De Vries. De fiscaal krijgt bijna 4000 gulden voorschot om op korte termijn zeventien mannen in te schepen, 117 gulden per persoon. Als het bericht over hun aankomst in Suriname is ontvangen, zal nog eens bijna 2000 worden betaald voor de overige zeventien mannen. In het jaar 1763 voeren maar liefst achttien schepen onder Nederlandse vlag vanaf de kust van Afrika naar Suriname en Curaçao. Aan boord bij vertrek waren 6192 Afrikanen. Onderweg stierven 561 van hen. De andere 5631 wachtte een leven in slavernij. Onder hen de jonge mannen die De Vries had gekocht.

Gebrandmerkt

Jan Bavius de Vries vraagt expliciet om "Fidasche" of "Cormantijnse" mannen, afkomstig uit Fort Amsterdam aan de Guineese kust. Blijkbaar gaven slavenhouders en -handelaren dit advies onderling al door, voordat de arts D.H. Gallandat in Noodige onderrichtingen voor de slaafhandelaren (1769) over hen schreef. Naast de leeftijd, het vermogen tot zien, horen, de uitwendige gebreken en de inwendige kwalen, zou de regio een factor van betekenis in de aankoop van mensen zijn, volgens Gallandat.''Dit is de reden waarom de Guineesche slaven (alle andere zaken gelijkstaande) altoos veel duurder verkocht worden, dan de Angoolsche. Onder de Guineesche slaven zijn de Cormantijnsche, de Fantijnsche en Fidasche de besten''. Jan Bavius de Vries geeft de ongewone

opdracht om de mannen al aan de kust van Guinea met zijn initialen IBDV te brandmerken. Zijn eigen initialen op de huid van de mensen gebrand, dat gebeurde wel in Suriname, maar zelden in Afrika. Daar brandmerkten de handelaren hun gevangenen wel met de letters WIC.

Burgemeester en slavenhouder

In 1770 werd Jan Bavius de Vries lid van het stadsbestuur van Harderwijk. Naast de koloniale bestuurservaring en de al genoemde relatie met Van Steenbergen, is ook het huwelijk van zoon Johan Cornelis François de Vries met Mechtelt van Westervelt, de dochter van een Harderwijkse burgemeester, daarin van belang geweest.(9) Van 1773 tot 1778 is Jan Bavius de Vries burgemeester. Zijn eigen financiële gewin vaart daar wel bij. De Vries vraagt een lening aan van honderdvijftigduizend gulden voor zijn plantage Coresburg. Tegelijkertijd verschaft hij leningen aan mensen die een huis willen kopen.(10) In 1765 koopt hij een touwbaan aan een gracht net buiten de stadsmuur. Deze gracht en de nabijgelegen Frisialaan worden naar de Vries genoemd.(11) Zo heeft "de schatrijke Harderwijkse burgemeester Johan Bavius de Vries" een belangrijke rol gespeeld in de verbinding tussen het stadsbestuur, de militair-koloniale elite en de slavernij.

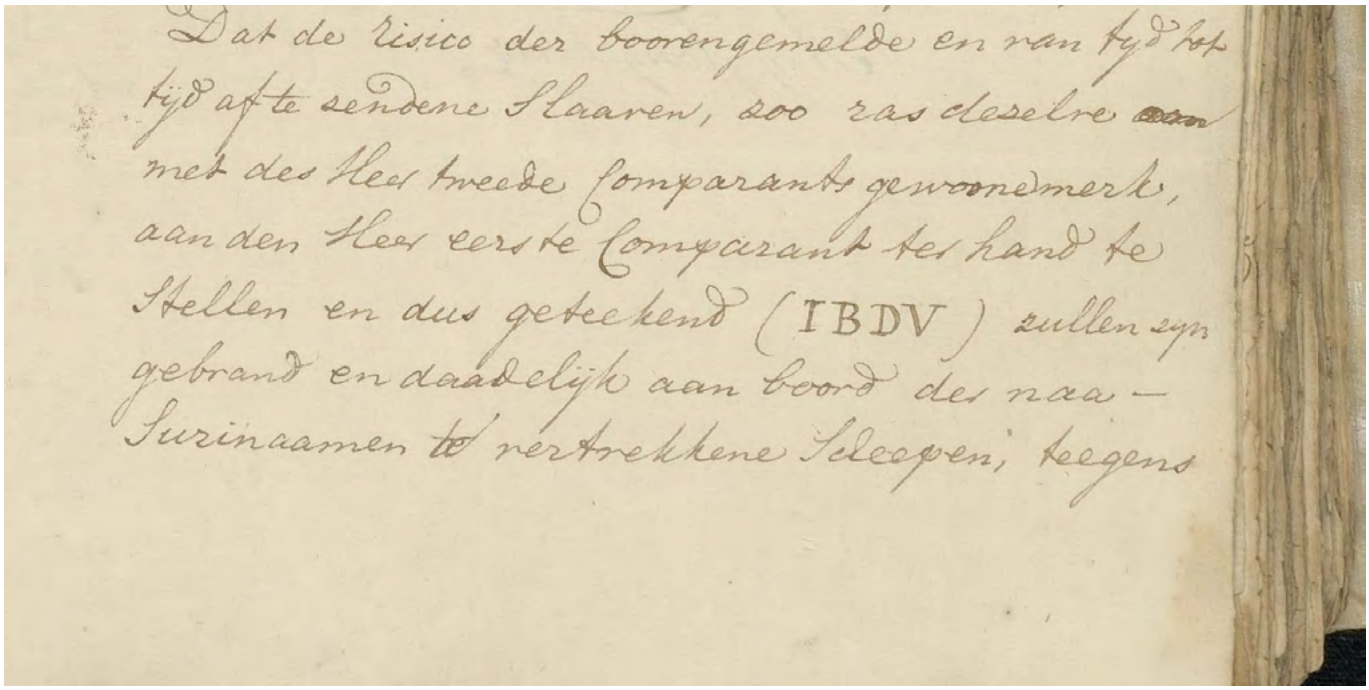
Bronnen en verder lezen:

Zie voor het archiefstuk waarin Jan Bavius de Vries de opdracht geeft tot het brandmerken, Stadsarchief Amsterdam.

(1) Dit verhaal is deels geschreven in tijden van corona. Dit betekent dat niet alle archieven beschikbaar waren. Het onderstaande verhaal is zeker voor aanvulling vatbaar, met name het onderzoek naar de vrouwen in deze geschiedenis.
(2) De slaafgemaakten noemden deze plantages /Reyziger en /Saffijn. Zie: A. van Stipriaan, Surinaams Contrast (1993), 457 & 469. Zie ook: Suriname Heritage Guide; Bodenburg & Coresburg.
(3) Van Stipriaan, Surinaams Contrast, 282.
(4) In 1757 wordt zoon Charles Bavius de Vries geboren in IJsselstein. In de Franse tijd zou hij burgemeester worden van Ede.
(5) Streekarchivariaat Noord-West Veluwe, afdeling Harderwijk. Het Oud Archief der gemeente Harderwijk (1935), verwerkt door P. Berends. Drukkerij Flevo Harderwijk, inv. nr. 165, p. 93.
(6 In 1770 beginnen J.C.F Bavius en in 1775 Charles Bavius aan hun opleidingen in de rechten aan de Universiteit van Harderwijk.
(7 Oud Rechterlijk Archief Harderwijk, inv.nr. 153., (1754-1765) Recognitie Boek der Stad Harderwijck, p. 531-532.
(8) Stadsarchief Amsterdam, Notarieel Archief, archiefnummer 5075, inv.nr. 14080.
(9) De familie Van Westervelt had ook aandelen op plantages in Suriname en was eigenaar van Landgoed Kasteel de Essenburg in Hierden.
(10) Kroniek van Harderwijk 1231-1931, p. 160.
(11) Tot aan 1930 heet de gracht Vriesegracht, maar dit is uiteindelijk verbasterd naar Friesegracht.

© Dineke Stam, Rune Sassen, Else Gootjes, CC-BY-NC

DE OPDRACHT VAN JAN BAVIUS DE VRIES OM TOT SLAAF GEMAAKTE MENSEN MET ZIJN INITIALEN TE BRANDMERKEN. (1) | © STADSARCHIEF AMSTERDAM CC-BY

Dat de risico der voorengemelde en van tyd tot
tijd af te senden Slaaven, soo ras dese alre aan
met des Heer tweede Comparants gewoonemerk,
aan den Heer eerste Comparant ter hand te
stellen en dus geteekend (IBDV) zullen zyn
gebrand en daadelijk aan boord der naa-
Surinaamen te vertrekkene Schepen, teegens

Het Burgermeesterhuys aan de Vischmarkt 55/57 te Harderwijk

Sporen van slavernij in Harderwijk (deel 2)

1700-1800 | Veluwe
Vischmarkt 55-57, Harderwijk

Het Burgermeesterhuys is gebouwd in 1757 in opdracht van Willem Hendrik van Steenbergen. Zijn familiewapen is er nog op te zien. Wat hebben de bouwer en bewoners van dit huis met slavernij te maken? Het huis wordt gebouwd als Willem Hendrik en zijn echtgenote Hendrietta Susanna de Vries nog in Suriname wonen. Kunnen we meer te weten komen over de mensen die zij tot slaaf gemaakt hadden? Hoe wordt dit huis het burgemeestershuis?

BURGEMEESTERSHUIS AAN DE VISCHMARKT 55/57 TE HARDERWIJK

Militair, slavenhouder en bestuurder in Suriname

Willem Hendrik van Steenbergen (1725-1788 – ook Steenberch) komt op 31 mei 1744 aan in Suriname, een "gereformeerd officier" met dertien militairen.(1) Zelf van gegoede komaf, maakt hij snel deel uit van de koloniale elite. Het huwelijk in 1747 met Hendrietta Susanna de Vries (vóór 1750-1783) zal daar zeker aan hebben bijgedragen. Zij is een dochter van de commandeur van Suriname, Johan Cornelis François de Vries, en de zus van Jan Bavius de Vries. Willem Hendrik van Steenbergen en zwager Jan Bavius krijgen ook een zakelijke relatie, waarbij ze over en weer elkaars belangen behartigen.

Plantages in familiehanden

Willem Hendrik van Steenbergen is eigenaar van plantages aan de Commewijne en de Warappakreek, waaronder de plantages Dwingelo, Driesveld en Alderat. Vlakbij ligt plantage Bodenburg/Saffin van Jan Bavius de Vries. In 1753 wordt Van Steenbergen ontvanger van de "kassa tegen weglopers". Uit dit systeem worden mensen betaald om marrons – slaafgemaakten die wegvluchten van de plantages – na te jagen en opnieuw gevangen te nemen.(2) In 1754 is Van Steenbergen raadsheer van het Hof van Civiele Justitie. In de periode 1755 tot 1762 – als het huis in Harderwijk wordt gebouwd – is hij lid van de Raad van het Hof van Politie en Criminele Justitie. In 1763 koopt hij de plantage Vriesenburg Nova van Jan Bavius de Vries, die zelf met zijn gezin sinds 1762 in Harderwijk woont.

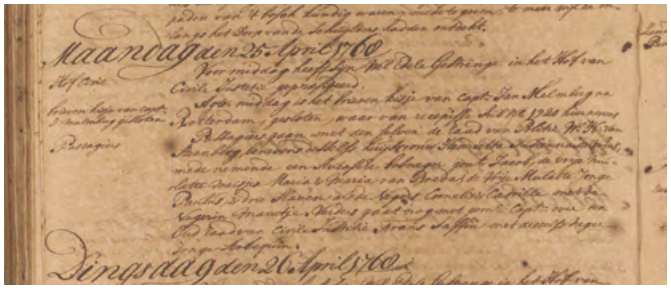
Verzet en protest

De plantage Driesveld is deeleigendom van Van Steenberg en De Vries tot deze rond 1800 overgaat naar het negotiatiefonds Hudig en Whaley.(3) In 1829 probeert de slaafgemaakte Jacquelina daar de directeur te vergiftigen. Haar verzet is gruwelijk bestraft. Het bekende anti-slavernijboek van M.D. Teenstra uit 1842 beschrijft haar verhaal: "Jaquelina, van de plantaadje Driesveld, werd, wegens poging ter vergiftiging van haren Meester, een oude, stroeve paai, die

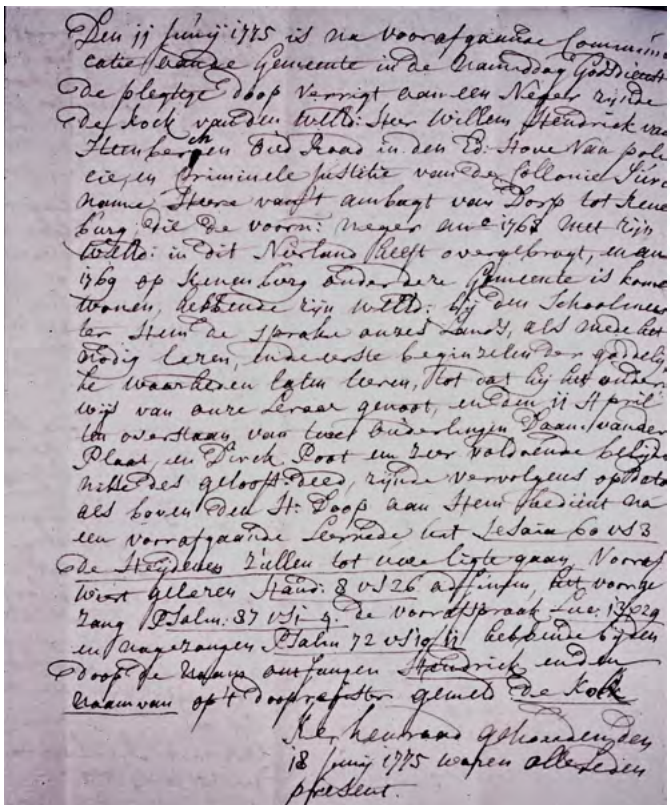
haar bij herhaling den toegang tot haren minnaar bleef weigeren, ter dood veroordeeld, ofschoon de drijfveer dier misdaad, in mijn oog, van een 'verzachtenden aard was, echter werd zij, in 1830, door het Hof van Politie en justitie, ter dood veroordeeld".(4)

Naar Harderwijk

Op 25 april 1768 varen Willem Hendrik van Steenbergen en Henrietta Susanna de Vries uit Suriname naar Rotterdam, "meenemende de Aucasche bosneger genaamd Jacob, de vrije mulatte meisjes Maria en Maria van Breda, de vrije Mulatte Jonge Paulus en drie slaven als de Negers Cornelis en Quadrille en Negerin Marretje". Een andere passagier is de "Oud raad van Civiele justitie Frans Saffin met zijn desselfs negerjongen Arlequin". Op hetzelfde schip, De Vrouwe Catharina, is ook een lading koffie, cacao, katoen en oud koper ingeladen.(5) De Aukaners behoren tot de zogenaamde marrons, mensen die in vrijheid leefden in het binnenland van Suriname. Of Jacob ook helemaal vrijwillig meeging, is de vraag, net als bij de andere drie vrije personen die waarschijnlijk een vader van Europese en een moeder van Afrikaanse herkomst hadden. De kok tussen de bedienden werd later Hendrik de Kock gedoopt. Van Steenbergen krijgt in 1768 het grootburgerschap van Harderwijk. Lang woont het gezelschap niet aan de Vismarkt.(6) In het jaar na aankomst koopt Van Steenbergen, in 1769, kasteel Keenenburg in Schipluiden, gelegen nabij Delft. (7) Dankzij het kerkelijk register van Schipluiden weten we iets over Hendrik de Kock.(8) Van de anderen weten we helaas nog niets.

INSCHRIJVING STEENBERGEN EN HUISHOUDING IN GOUVERNEMENTJOURNAAL SURINAME, PASSAGIERS OP DE SCHEPEN (1764) | © NATIONAAL ARCHIEF CC0

DOOP VAN HENDRIK DE KOCK | © FOTO DOOR J.W. MOERMAN

Een huis als doopgeschenk

Kort na het overlijden van zijn vrouw Hendrietta Susanna (1783) geeft Willem Hendrik van Steenbergen het Harderwijkse burgemeestershuis als doopgeschenk, of pillegift, aan de neef van zijn vrouw, Wilhelm Hendrik van Steenbergen de Vries (geboren 1752, zoon van Jan Bavius), een kapitein in het regiment Orange Vriesland, die tien jaar later het huis aan zijn oudere broer Johan Cornelis Franciscus de Vries verkoopt. Die is dan toegetreden tot het Harderwijkse stadsbestuur.

Bronnen en verder lezen:

1) *Gereformeerd was in die tijd een aanduiding voor protestants, de godsdienst die nauw was verbonden met de Republiek, later Nederlands Hervormd. Nationaal Archief Gouverneursjournalen op 31 mei 1744. Nationaal Archief 1.05.03, inventarisnummer: 199, folionummer: 491*
2) *Surinaamsche Staatkundige Almanach voor den Jaare 1794 (3) Een negotiatiefonds is een fonds waar plantage eigenaren geld konden lenen voor de koop van een plantage. De plantage diende als onderpand. Sommige negiotiatiefondsen werden hierdoor ook plantage eigenaar.*
4) *M.D. Teenstra, De negerslaven in de kolonie Suriname (1842), p. 156. & Jacqueline. Slavin van Plantage Driesveld, Landelijk Netwerk Slavernij-verleden*
5) *Nationaal Archief*
6) *Streekarchivariaat Noord-West Veluwe, afdeling Harderwijk*
7) *De vorige eigenaar was Reinhard Menno Larcher uit Venlo, die met een andere zus van Van Steenbergen was gehuwd, Louisa Helena Anthonia van Steenberge die 24-8-1750 naar Suriname vertrekt, trouwt en weduwe wordt van Gabriel de la Jaille of Gaille. R.M. Larcher komt ook als luitenant naar Suriname*
8) *J.W. Moerman, in: Midden-Delfkrant, jr. 18, nr. 2 (12-5- 1994), p. 19. Zie ook: Bubobooks & Werkgroep Caraibische Letteren.*

© Rune Sassen, Dineke Stam en Else Gootjes, CC-BY-NC

KOLONIAAL WERFDEPOT AAN DE SMEEPOORTSTRAAT TE HARDERWIJK, 1899 | © WIKIMEDIA/PD

Hoe het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk komt

Sporen van slavernij in Harderwijk – (deel 3)

1700-1800 | Veluwe
Muntplein, Harderwijk

Van generatie op generatie: stadsbestuur en slavernij

Johan Cornelis François de Vries (1750 - 1823), de zoon van Jan Bavius, woont vanaf 1794 in het huis op de Vismarkt in Harderwijk.(1) Hij promoveert in de rechten aan de Universiteit van Harderwijk. Net als de andere familie verdient hij op afstand veel geld met de handel in mensen en het stelen van hun arbeid op plantages. Zo verkopen J.C.F. de Vries en zijn vrouw Mechtelt in 1777 drie "timmer negers" met de namen Gain, Cornelis en Intrest voor 3000 gulden aan Hendrik van der Schaaff. Aan dezelfde man verkoopt Jan Bavius de Vries de timmerman Joost, een "capabele mulat", voor 2500 gulden.(2) Over het verdere leven van Intrest, Cornelis, Gain en Joost is tot nu toe niets bekend.

J.C.F. de Vries en zijn oudste broer Hendrik J. Arnoud de Vries erven na de dood van Jan Bavius in 1798 de familieplantages, zoals Bodenburg, met 135 tot slaafgemaakten. Tot 1843 blijven de plantages in familiebezit, deels in administratieve fondsen als Steenberg & Saffin en Hudig en Whaley.

Lobby van De Vries

In 1785 wordt J.C.F. de Vries secretaris voor de stad Harderwijk. In 1808 is hij gastheer voor koning Lodewijk Napoleon, een gevelsteen op de Vismarkt 55-57 herinnert nog aan die logeerpartij. Vanaf 1814 is J.C.F. burgemeester en lid van de provinciale raad van Gelderland.(3) Het tekent de militair-koloniale familiegeschiedenis van J.C.F. de Vries dat hij ervoor zorgt dat de nieuwe trainingsbasis voor koloniale troepen - het Koloniaal Werfdepot - in Harderwijk wordt gevestigd. De Vries reist naar Den Haag voor een lobby. Johannes van den Bosch, voormalig kolonel in

PORTRET J.F.C. DE VRIES
© RKD (NEDERLANDS INSTITUUT VOOR KUNSTGESCHIEDENIS)WIKIMEDIA/PD

het leger in Nederlands-Indië en generaal-majoor onder Willem I, kiest voor Harderwijk. Het Koloniaal Werfdepot blijft er van 1814 tot 1909. De stad wordt een belangrijk centrum in het Nederlandse koloniale wereldrijk.(4)

Soldaten in opleiding

In het trainingskamp aan de Smeepoortstraat worden ongeveer 150.000 Europese soldaten opgeleid om vervolgens via Rotterdam of Hellevoetsluis verscheept te worden naar de koloniën in Suriname en Indonesië, om het verzet tegen de koloniale bezetting te breken. Alleen al in Nederlands-Indië zijn minstens vijfhonderd koloniale oorlogen uitgevochten. De stad Harderwijk verdient aan de soldaten in opleiding die hun soldij uitgeven in de binnenstad. Koloniale oorlogen zorgen voor pieken in de stadsinkomsten.

Afrikaanse KNIL-soldaten

Het constante verzet tegen het Nederlandse koloniale bewind kan alleen met een groot koloniaal leger onder de duim worden gehouden. Vooral na de afscheiding van België in 1830 is er een tekort aan manschappen. Hierdoor dienen veel niet-Nederlandse Europeanen en lokale bewoners in het Oost-Indische leger. Ook in de omgeving van de vroegere Nederlandse slavenforten aan de Guinese kust zoekt men naar soldaten.(5) De Nederlandse overheid sluit een overeenkomst met de koning van Ashanti, Kwaka Dua I. Kwaka Dua gaat mannen leveren voor het KNIL en Nederland levert in ruil daarvoor wapens.(6) Dit is een verkapte vorm van slavenhandel, die officieel al is afgeschaft in 1814. De Afrikanen worden vaak Donko genoemd, een verzamelnaam voor slaafgemaakten. Uiteindelijk zijn er meer dan 3000 Afrikaanse soldaten gerekruteerd door de Nederlandse overheid vanuit St. George d'Elmina.

'Vrijkoopsom'

In ruil voor een contract van zes of twaalf jaar in het KNIL kopen de Afrikaanse mannen hun vrijheid terug. Van hun soldij wordt een 'vrijkoopsom' ingehouden. Vaak krijgen ze minder goede kleding en materiaal. Hun militaire rang is meestal fuselier en hun afkomst staat vaak gemeld op het contract.(7) Een kleine groep van 44 rekruten uit 1831-1832 stond niet vanuit de slavernij onder contract, het overgrote deel was van voormalig slaafgemaakten.(8) De Afrikaanse soldaten worden in Indonesië 'Belanda Itam' genoemd: Zwarte Hollanders. Meer dan vierhonderd van hen blijven na de diensttijd op Java wonen, vaak in Kampong Afrikan in Poerworedjo. Dit doet ook een voorouder van Griselda Molemans. Hij heet Naaba Jam of Naaba Yambaka ('de panter'), in het KNIL is hij soldaat fuselier Molemans.(9)

Bronnen en verder lezen:

(1) We hebben nog geen concrete aanwijzingen dat daar ook ex-slaven bij waren. De Gouverneur noteert alleen De Vries. Zijn vrouw en zoontje vertrekken in 1751 naar Amsterdam.
(2) Recognitieboek 1776-1788, folio 024 (PDF). De personen mochten geen ziektes zoals boasie (lepra) en jaas (framboesia) hebben. Deze ziektes waren een groot probleem op de Surinaamse plantages en veel slaafgemaakten stierven hieraan.
(3) Kroniek Harderwijk 1231-1931, 201
(4) M.P. Bossenbroek, Volk voor Indië. De werving van Europese Militaire voor de Nederlandse Koloniale dienst 1814-1909 (Amsterdam 1992)
(5) Bossenbroek, Volk voor Indië
(6) Als deel van deze afspraak kwamen ook de twee Ashantijnse prinsen Kwasi en Kwame naar Nederland om hier onderwijs te krijgen. Zie ook: Arthur Japin, De zwarte met het witte hart
(7) H.M. Harzog, Alfabetisch Naamregister van Militairen en oud-militairen van het Oost-Indisch leger. Overleden te Harderwijk (1993), 1(8) I. van Kessel, Zwarte Hollanders: Afrikaanse Soldaten in Nederlands Indië (Amsterdam 2005), 60
(9) G. Molemans, In het voetspoor van de panter (Amsterdam 2005).

© Dineke Stam, Rune Sassen, Else Gootjes, CC-BY-NC

Afrikaanse bewoners van het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk

Sporen van slavernij in Harderwijk – (deel 4)

1800-1900 | Veluwe
Muntplein, Harderwijk

Cobbina Jaboi

Om vroegtijdig of na hun diensttijd ontslag te kunnen nemen uit het Nederlandse Koloniale leger moeten alle zwarte soldaten zich tot 1888 melden bij het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk.(1) Gewonde soldaten worden soms gedwongen ontslagen uit het leger. Dat is wellicht het geval bij Cobbina Jaboi. Hij is met negentien jaar de jongste van de achttien Afrikanen die tussen 1843 en 1906 te Harderwijk overlijden en met naam gemeld staan in het bevolkingsregister. Soms komt een overlijdensbericht in een lokale krant. Een groot deel van de drieduizend Afrikaanse soldaten verblijft in Harderwijk totdat het volgende schip vertrekt richting Elmina. De duur van hun verblijf varieert.(2)

Louis Carré en Dirk van Es

Na twintig jaar dienst komen Louis Carré en Dirk van Es in Harderwijk aan. Hun oorspronkelijke namen kennen we niet. Ze wonen er een maand en zijn vooral in de kantine aan het dammen. "Hun was gelast het kwartier niet te verlaten", meldt een bericht in de Zwolsche Courant van 30 juli 1890. Beide mannen zijn op 30 mei 1870 samen aan boord gegaan in Elmina. Ze vechten in de langdurige Atjeh-oorlogen en verwerven daarmee een medaille. Vanaf 1888 krijgen ze een jaarlijks gagement. Vanuit Harderwijk vertrekken ze samen naar het Koloniaal Militair Invaliden Tehuis Bronbeek. Dirk van Es houdt het daar na een maand voor gezien en keert alsnog terug naar Elmina. Louis Carré, in 1846 in Elmina geboren als kind van Affoesie Jammie en Akusua Abramba, blijft tot zijn dood in 1897 in Bronbeek wonen.(3)

Opstootje

De Harderwijker Courant uit 1904 meldt een opstootje en beschrijft dat Afrikaanse soldaten, "zo'n zwarte Jan", mikpunt waren voor straatjongens. Het artikel *Een Feuilleton uit de 'Atjeh-tijd'* verhaalt over treiterende kinderen op de Vischmarkt die Afrikaanse KNIL-soldaten uitschelden voor "koffiedik" en "duivel", en hen met stenen bekogelen.(4) Een van de mannen wordt razend en pakt een kind vast, dat geen deel uitmaakt van de groep kwajongens. Een Harderwijker visser, de vader van het kind, ziet dit en gaat het gevecht aan. Nadat de politie de mannen uit elkaar haalt, spoelen de Afrikanen hun wonden bij de pomp af.

EEN GEWONDE KNIL-MILITAIR DIE DE NAAM KEES POP KREEG NA ZIJN WERVING OP ELMINA. ISAAC ISRAËLS SCHILDERDE HEM IN HARDERWIJK, 1882.
© COLLECTIE RIJKSMUSEUM PD

Kees Pop

De Afrikaanse mannen worden in de Harderwijker Courant niet bij naam genoemd. Soms tekenen de nieuwe rekruten onder hun eigen naam, maar meestal werd hun een naam toegewezen die te begrijpen was voor de Nederlandse officieren. Dat is het geval bij Jan Kooi en Kees Pop, twee Afrikaanse militairen die beiden zijn vereeuwigd tijdens hun periode in Harderwijk. De twee soldaten komen in 26 juli 1882 aan in Nederland op het schip de Celebes. Kees Pop is gewond wanneer Isaac Israëls hem schildert. Onder zijn mitella is een Atjeh-medaille zichtbaar.

Jan Kooi

J.C. Leich vereeuwigt Jan Kooi, die de Militaire Willemsorde draagt. Dit is een opmerkelijke onderscheiding. Jan Kooi verkrijgt zijn Willemsorde doordat hij in 1878 de levens van kapitein Bidum en Luitenant Bijleveld redt door Atjehers te doden. Samen met Korporaal Blik en Fuselier Jaap, beiden ook afkomstig uit Elmina, weet hij bovendien op 26 april 1879 een aanval van de vijand af te weren op het transport van 25 Europeanen en 65 kettinggangers (dwangarbeiders).(5) Bij aankomst in Nederland wordt Jan Kooi daarom groots onthaald en met lof beschreven in het *Overveluwsch Weekblad*, met een duidelijke koloniale ondertoon: "Kooi heeft een gunstig uiterlijk, is uiterst beschaafd en spreekt met de meeste liefde en achting over zijne familie en zijn land. Het Nederlands spreekt hij zuiver".

Ook kan men bij boekhandelaar J. Wedding, aan de Kerkstraat, het portret van Jan Kooi kopen voor vijftig cent met een beschrijving van "zijner veelvuldige heldendaden".(6) Kees Pop en Jan Kooi vertrekken beiden op 3 september 1882 weer naar Elmina. Java Hill is de plek waar veel afgezwaaide soldaten komen te wonen.(7) Jan Kooi komt in Elmina nog eenmaal terug in de archieven van doopregisters van de Rooms-Katholieke parochie St. Joseph, waar hij peetvader wordt van Grace Maria Plange, dochter van Jacob Plange en Arala Yaniba. Of Jan Kooi zelf nazaten heeft, is niet bekend.(8)

Belanda Itam

Sommige 'Belanda Itam' gaan terug naar Nederlands-Indië om daar een gezin te stichten of plantage-eigenaar te worden. Een enkeling blijft in Harderwijk. In 1906 sterft de laatste in Harderwijk woonachtige Afrikaanse ex-fuselier Ko Bus in het militair tehuis op 67-jarige leeftijd. Bij zijn overlijden is hij, voor zover bekend, kinderloos en ongehuwd.(9)

In Harderwijk zie je vele vormen van koloniaal geweld terug. Slavernij is in zichzelf een staat van oorlog, weten we al van Olaudah Equiano (ongeveer 1745-1797). Hij wordt op tienjarige leeftijd ontvoerd, weet zichzelf later vrij te kopen en werd een bekende, actieve pleiter voor de afschaffing van de slavernij.

JAN KOOI MET WILLEMSORDE (MEEST LINKS), J.C. LEICH MAAKTE IN 1882 DIT SCHILDERIJ VAN HEM IN HARDERWIJK | © COLLECTIE RIJKSMUSEUM PD

Bronnen en verder lezen:

1) *Na 1888 moesten soldaten zich melden in Amsterdam of Rotterdam om ontslagen te worden uit het Oost-Indisch leger. Soldaten moesten dus nog wel altijd langs Nederland*
(2) *I. van Kessel, Zwarte Hollanders, 186*
(3) *Met dank aan Hans van den Akker voor de informatie voer Van Es en Carré*
(4) *Het feit dat de straatjongens ervoor kiezen om in het Javaans te schelden, laat zien hoe ook in taal koloniale verhoudingen terug te zien zijn. Veel woorden die we nu nog altijd kennen, hebben een koloniale oorsprong, zoals piekeren, toko en gladjakker*
(5) *Nationaal Archief, Jan Kooi*
(6) *Advertentie uit Overveluwsch Dagblad (9-9-1882), 4.*
(7) *Nationaal Archief, Kees Pop*
(8) *I. van Kessel, Zwarte Hollanders, 199.*
(9) *H.M. Harzog, Alfabetisch Naamregister van Militairen en oud-militairen van het Oost-Indisch leger. Overleden te Harderwijk (1993).*

© Rune Sassen, Dineke Stam en Else Gootjes, CC-BY-NC

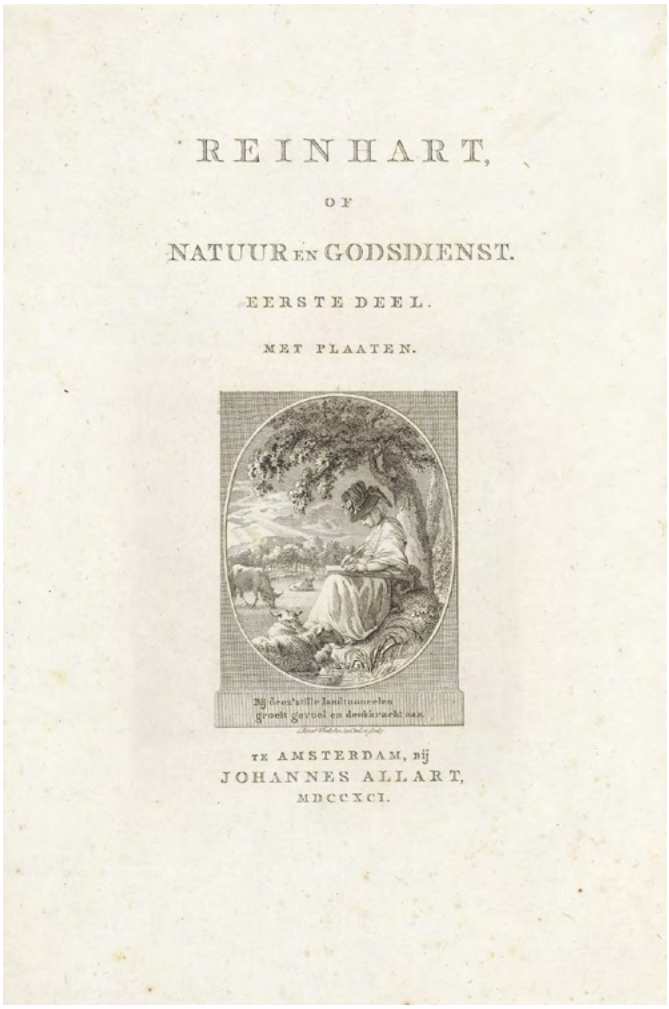
Elizabeth Maria Post

Schrijfster van de driedelige briefroman Reinhart

1800-1900 | Veluwe
Le Chevalierlaan 5A, Epe

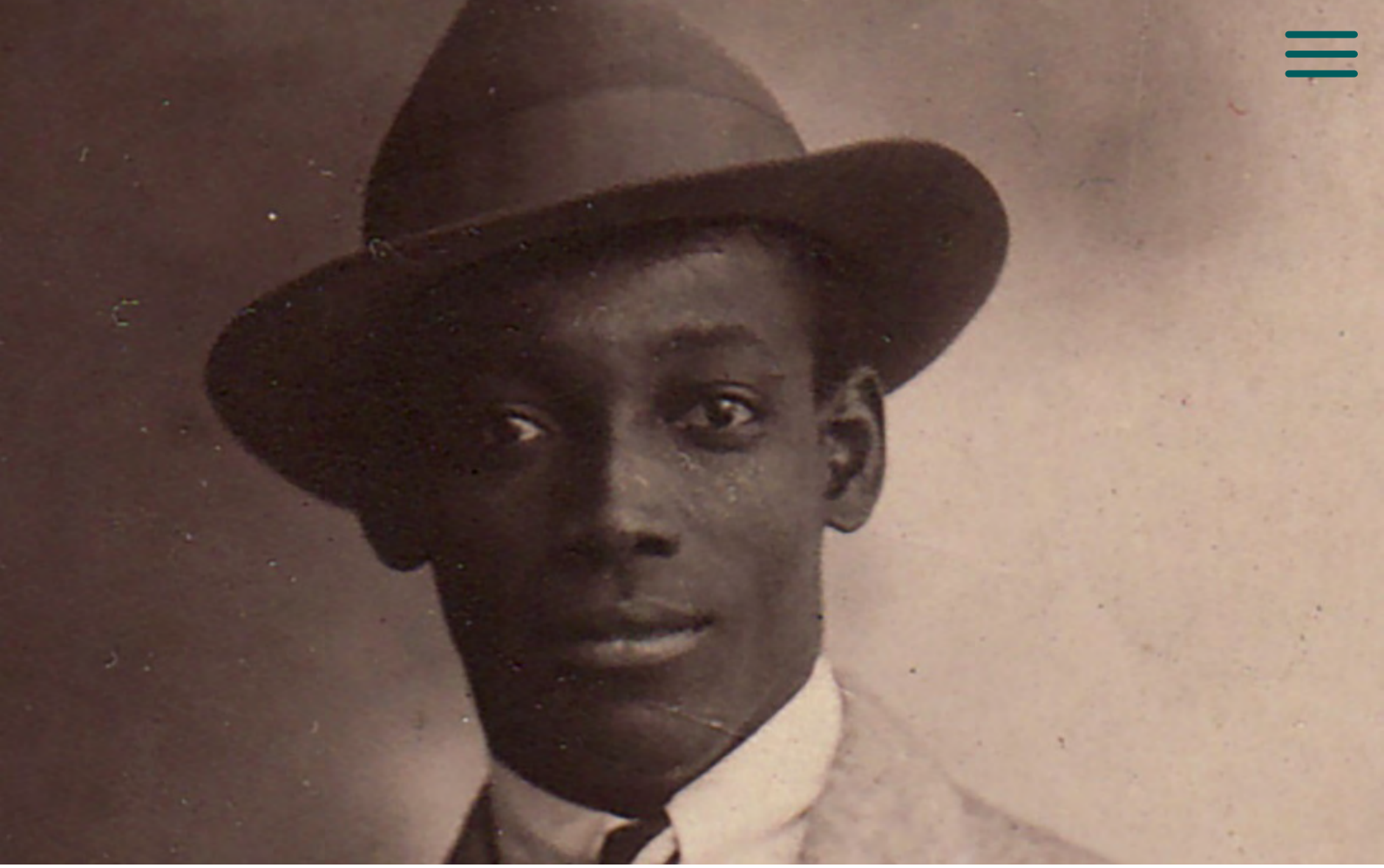
De schrijfster Elisabeth Maria Post (1755-1812) ligt begraven op de natuurbegraafplaats van het Landgoed Tongeren in Epe. Zij is bevriend met de familie Rauwenhoff die op het landgoed woont. Een van haar laatste boeken verschijnt als ze in Epe op de pastorie woont met haar echtgenoot, de predikant Justus Overdorp. Het is een boek uit 1810: *Ter gedachtenis van mijnen waardigen broeder H.H. Post, in 1809 te Demerary overleden.*

In haar driedelige briefroman Reinhart, of natuur en godsdienst (1791-1792) had ze al brieven van haar broer Hermanus verwerkt. Hij was een plantage- en slavenhouder in de toenmalige Nederlandse kolonie Demarary, vanaf 1814 onderdeel van Brits-Guyana. De hoofdpersoon van de roman Reinhart spreekt zich uit tegen de slavernij: "Al die mooie velden die ik hier en daar, wijd en zijd zie liggen zijn dan alle door het gedwongen zweet van beroofde, mishandelde mensen bebouwd en zijn gehuld in een treurige nevel van onrechtvaardigheid, die mij misselijk maakt en doet zuchten". Is Post daarmee een abolitionist? Dat is inderdaad de vraag; zij keerde zich tegen slechte behandeling van slaafgemaakten, maar keerde zich niet tegen het slavernijsysteem op zichzelf.
Lees ook het spoor over Louise van Ommeren in Arnhem e.o.

REINHART,
OF
NATUUR EN GODSDIENST.
EERSTE DEEL.
MET PLAATEN.
TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART,
MDCCXCI.

UITGAVE VAN REINHART, OF NATUUR EN GODSDIENST. 1791-1792
© COLLECTIE RIJKSMUSEUM

© Dineke Stam, CC-BY-NC

ANTON DE KOM OMSTREEKS 1924. (FAMILIEARCHIEF ANTON DE KOM)

Grafplaats van Anton de Kom

Nationaal Ereveld in Loenen

1900-1950 | Veluwe

Groenendaalseweg 64, Loenen

De Surinamer Anton de Kom (1898 - 1945) is hier begraven vanwege zijn verzet tegen de nazi's. Hij vocht al langer tegen het Nederlandse kolonialisme. In zijn boek 'Wij Slaven van Suriname', schrijft hij "nooit heeft het leed der slavernij sterker tot mij gesproken dan uit de ogen van mijn grootmoeder, wanneer zij ons kinderen, voor de hut in Paramaribo, de verhalen over de oude tijd vertelde".

Anton de Kom vertrekt naar Nederland op zijn 22ste en trouwt met Petronella Bosboom. Hij sluit zich aan bij de internationale sociale beweging voor arbeidersrechten, nauw verbonden met het communisme. De Nederlandse regering verbant hem in 1933 uit Suriname. In augustus 1944 arresteren de nazi's hem, vanwege zijn werk voor de illegale pers. Kort voor de bevrijding overlijdt Anton de Kom in Sandbostel. Zijn lichaam wordt in een massagraf geïdentificeerd en in 1960 herbegraven. De herdruk van zijn boek in 2020 wordt een bestseller. De eerste uitgave uit 1934 is ook digitaal beschikbaar.

© FOTO IRISH VERWEY, CC-BY

© Dineke Stam, CC-BY-NC

Herinneringen van mijn tante aan Frimangron

“Anton de Kom woonde een straat achter ons”

Monique Manhoef interviewde haar tante Jacqueline Charlotte Henriëtte Hoefdraad. Ze is geboren in 1925 in de Rust en Vredestraat nummer 133 in de wijk Frimangron (1) in Paramaribo, bestemd voor vrijgemaakte slaven. “Ik heb familie die al zes generaties woont op Frimangron, vrije nazaten van de slavernij.”

Het gezin Hoefdraad

Jacqueline Hoefdraad: “Het huis waar ik geboren ben bestond uit een zitkamer, een slaapkamer, een galerij en een klein keukentje. En we hadden ook een zolder. Ik had geen eigen kamer, we sliepen bij elkaar. Op het erf hadden we nog een keuken, waar we pap kookten. Er waren nog twee huizen op het erf, waar ik later ook heb gewoond. Daarachter had je de kumakoisi (de buiten-wc). Die stond achter de huizen.”

“Mijn moeder Satina Christina Hoefdraad had zeven kinderen. Vader Gustav Kranthoven verdween snel uit beeld: “Hij heeft ons niet verzorgd. Ik weet niet waarom. Hij had, denk ik, een andere vrouw.” Tot haar zevende woont tante Jacqueline bij haar moeder. Daarna wordt ze als enige van de kinderen ondergebracht bij tante Dorina, een nicht van haar vader.

Korenpap

Satina Hoefdraad was een marktvrouw. Ze verkocht er korenpap. “Dat was veel werk. Ze kocht koren en dan moest ze de omhulsels pellen en in kokend water zetten. En de volgende dag gaan stampen. Ik deed dat ook. Net als een buurjongen, die kwam ook elke dag stampen. Maar later had ze een molen. Die kon je kopen. En dan kon je malen, dat was gemakkelijker. De volgende dag om een uur of zes begon ze met koken in een grote pot. En dan deed ze de pap in een bananenblad. Ze vouwde het blad op een eigenaardige manier. En dan ging ze het verkopen. Het was heel goedkoop. De mensen aten het als ontbijt of tussendoor met suiker en melk erop. Maar ik vond het niet zo lekker.”

Je bent bediende

Tot haar veertiende gaat tante Jacqueline naar school. Daarna is ze thuis. Vanaf haar zeventiende gaat ze werken als hulp in de huishouding. “Weet u, in Suriname – waar je werkt, daar eet je. Ik ging daar schoonmaken en koken. ’s Morgens krijg je brood en ’s middags kook je voor die mensen en je krijgt ook eten. ’s Avonds moet je zelf voor je brood zorgen. Je werkte tot vier, vijf uur, vanaf ’s ochtends zeven uur. Ik werkte bij mensen die het beter hadden. Bij Hollandse of Surinaamse mensen met een lichte huidskleur. Ik had geen band met die mensen, ze voelden zich beter dan de Surinamers. Ik heb ook bij een Indische vrouw gewerkt. Die was gierig. Als ze iets ging eten of drinken gaf ze je nooit wat; je bent bediende, dus je krijgt niets.”

Plantage Frimangron

“Ik heb op plantage Frimangron een vrouw ontmoet die in slavernij geleefd heeft. Het was een hele oude vrouw. Ze vertelde dat ze door een mug was geprikt en daar had ze over geklaagd. En toen zei die slavenhandelaar: ‘die mug moet toch ook leven’. Het was een oude vrouw. Ik was veertien jaar. De slavernijvrouwen kleedden zich in een koto (2) en een jaki met een hoofddoek, een angisa. Maar toen ik haar ontmoette was de slavernij natuurlijk al afgeschaft. Ze was niet verdrietig.”

Slavendrijfster

“Ik heb gehoord dat als de mensen op het veld gingen werken, dat ze dan met de boot over de rivier gingen. Een vrouw had een baby, en die huilde en huilde. Ze wilde niet stil zijn. De slavendrijfster pakte het kind, dompelde het onder water en toen ze niet meer ademde gaf ze het terug aan de moeder. ‘Nu is ze stil’, zei ze. Ze was een

duivel, haar naam was Susanna Duplessis.(3) Mijn moeder maar ook andere mensen vertelden mij dat toen zij overleed het flink heeft geonweerd, de donder ging tekeer. Omdat ze zo slecht was, zij mishandelde vrouwen in die tijd. Ze is begraven bij Fort Zeelandia in Suriname."

Spaanse bok

"Als je in de slaventijd wat gedaan had dan kreeg je met de zweep bij Fort Zeelandia. Daar brachten ze de mensen naar toe en daar werden ze gezweept. 'Spaans Bokko'? Dat is de zweepslag die de slaven kregen. Ze gaven hun een brief om mee te nemen. Ze wisten het niet en kregen zweepslagen. In deze tijd zou er geen slavernij meer zijn. Want die jonge kerels zouden het niet pikken! Maar die kerels van vroeger, die gingen gewoon met een briefje en kregen een pak slaag."

Liedjes uit de kindertijd

"Er was een spelletje dat wij veel speelden toen we klein waren: we legden stenen neer stenen, dan rolde je met een steen. We zongen er een lied bij: 'Faya siton no bron miso, no bon miso' – Vuursteen brand me niet, 'Adygen masra Yanki kiri suma pikin' – Meester Jan maakt mensenkinderen dood."

Anton de Kom

De familie De Kom woonde vlakbij het huis van tante Jacqueline. Zij kende de zus van Anton de Kom. "Hij was in strijd met de regering. Zij hebben hem verbannen naar Nederland.(3) Of is hij zelf gegaan? Ik kende zijn twee zussen. Eén van hen werkte in een verpleeghuis voor lepralijders. Ik was nog een meisje van negen jaar, toen ik mensen hoorde zeggen wat er in de stad gebeurde met Anton de Kom. Een vrouw die van de markt kwam vertelde over Anton de Kom. 'Ze hebben hem gepakt.' Ze woonden in de straat achter ons. De eerste straat waar vrije slaven woonden. Daarom noemen ze de wijk ook 'Frimangron', Fri betekent vrij en mangron: slaafgemaakten'."

Vertrek naar Nederland

Toen Orlando, de zoon van tante Jacqueline, Suriname verliet en zich in Nederland ging vestigen, zei hij dat zij een keer naar Nederland moest komen. Dat deed ze, maar al snel bleek dat ze alles al hadden geregeld om haar ook in Nederland te laten blijven. Ze ging in Ede wonen in de wijk Velthuizen. Ze kreeg de Nederlandse nationaliteit, nadat ze werk had gevonden als huishoudelijke hulp in de thuiszorg. Ze had het goed maar miste het Surinaamse leven wel. "In Suriname ben je de hele dag buiten. Je kon buiten zitten onder de bomen, iedereen die langskwam kende je. Je hoefde maar een bankje neer te zetten. En iedereen komt zitten. Je zit buiten en praat. Maar hier... Je blijft de hele dag binnen."

Bronnen en verder lezen:

(1) https://nl.wikipedia.org/wiki/Frimangron
(2) https://atria.nl/nieuws-publicaties/bijzondere-vrouwen/vrouwelijke-pioniers/koto-angisa/
(3) http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/DVN/lemmata/data/Plessis,%20Susanna%20du
(4) https://www.antondekom.humanities.uva.nl/

© Interview Monique Manhoef, transcript en bewerking Paul Arends, CC-BY-NC

GEBOORTEHUIS VAN ANTON DE KOM IN DE WIJK FRIMANGRON IN PARAMARIBO, FOTO WIKIMEDIA COMMONS

Termenlijst

In deze termenlijst komen veel gebruikte termen in deze publicatie naar voren die misschien minder bekend zijn en uitleg behoeven. Deze lijst is grotendeels overgenomen uit : "Koloniaal Rotterdam, Stad van vandaag en morgen", waar ook een tijdlijn met belangrijke momenten en periodes is opgenomen. Voor onderzoek in archief- en museumcollecties is een Handreiking 'Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie' uitgegeven door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed. Daarin staat ook een lijst van alle koloniën, handelsposten en zoektermen.

Abolitionisme Het bepleiten van de afschaffing van het systeem van slavernij.

Afschaffing slavernij Ook wel emancipatie genoemd. In Nederlands-Indië werd slavernij afgeschaft in 1860. In Suriname en de Antillen in 1863. In 1873 kwam er een einde aan het 'staatstoezicht' in Suriname waaronder vrijgemaakten nog tien jaar gedwongen zijn op de plantages te blijven werken.

Borderellen Algemene term voor een administratieve lijst, meestal van goederen, rekeningen, bezittingen. De borderellen uit 1862 bevatten de voornamen van mensen die op een plantage als slaafgemaakten aanwezig waren. Op basis van de borderellen konden eigenaren aanspraak maken op compensatie (een vergoeding) van de Nederlandse overheid.

Commandeur Hoogste gezaghebber en bestuurder in minder belangrijke koloniale bezittingen, zoals aanvankelijk de door de VOC bezette gebieden in zuidelijk Afrika. De commandeur hier was ondergeschikt aan de gouverneur in Batavia. Eind zeventiende eeuw kwam de Kaapkolonie onder gezag van een eigen gouverneur.

Cultuurstelsel Stelsel waarmee de koloniale overheid lokale landbouwers in Nederlands-Indië dwingt om op een vijfde deel van hun land exportproducten te verbouwen voor de Nederlandse staat tegen een zeer lage vergoeding.

Dekoloniseren Het (zich) bevrijden van de koloniale erfenis in psychologisch, cultureel, economisch en politiek opzicht.

Emancipatieregisters De emancipatie registers bevatten de nieuw gegeven namen van de van vrijverklaarde slaafgemaakten en hun voormalige eigenaren. Deze registers zijn een belangrijke bron voor onderzoek.

Ethische politiek Nederland zou niet alleen van de koloniën mogen profiteren, maar moest ook zorgen voor betere ziekenzorg en scholing. In de praktijk was de ethische politiek gericht op ontwikkeling én op beheersing van de koloniën.

Fiscaal Titel voor een belangrijke functie in de koloniën, de hoogte juridische en rechterlijke ambtenaar en openbaar aanklager.

Handelsmonopolie	Het alleenrecht om in een bepaald gebied (bepaalde) producten te kopen en verkopen.
Handelspost of -fort	Nederzetting in het buitenland van waaruit handel wordt gedreven met lokale kooplui. Vaak was in de buurt een militair fort.
Institutioneel racisme	Werkwijzen, gedrag en handelen bij bedrijven, scholen, overheidsdiensten zoals uitkeringsinstanties én op de arbeidsmarkt, in de gezondheidszorg en het onderwijs, die leiden tot niet direct zichtbare, indirecte en ingebakken vormen van discriminatie op grond van bevolkingsgroepen. Zie ook Zwart Manifest.
Kolonie	Synoniem voor wingewest: gebied dat door een ander land wordt bezet met het doel winst te halen uit de daar aanwezige grondstoffen en arbeidskracht en/of politiek-strategische voordelen te behalen.
Kolonisten	De buitenlanders die een kolonie stichten en er zich vestigen.
Manumissie	Manumissie is de juridische term voor het volgens bepaalde rechtsregels bevrijden van een persoon uit slavernij. Manumissie wordt ook wel 'vrijgeving' of 'vrijverklaring' genoemd.
Marrons	Mensen in Suriname die zichzelf bevrijden uit slavernij door naar het bos te vluchten en daar nieuwe samenlevingen op te bouwen.
Nederlands-Indië	Het huidige Indonesië tussen 1814 en 1942.
Negotiatiefonds	Plantage hypotheek, verstrekt door een kooplieden-bankiers en gefinancierd door investeerders die obligaties tegen een vast rentepercentage kopen.
Plantage	Door kolonisten geëxploiteerde, grootschalige landbouwonderneming waarop meestal slechts één of twee exportgewassen worden verbouwd en waar de meestal onvrije arbeiders ook op de onderneming leven.
Regent	Bestuurder in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Iemand die regeert. Regenten in de Republiek waren vaak ook handelaren of fabrikanten.
Secunde	Hoge functionaris in de koloniën. Hoofdadministrateur en 'tweede in rang' onder de commandeur of gouverneur.
Slaafgemaakte	Iemand die door een ander mens als 'eigendom' wordt beschouwd, dwangarbeid moet verrichten en niet over het eigen leven mag beslissen. Deze publicatie kiest voor de aanduiding 'slaafgemaakten' om 'de onvrijwillige mensonterende omstandigheden onder de aandacht te brengen, zonder hun waardigheid en menszijn uit het oog te verliezen', in lijn met het Zwart Manifest (2021).

Slavenmacht	Mensen in slavernij die als bezit van één plantage werden gerekend. Van deze groep mensen in slavernij werden gegevens bijgehouden, zoals leeftijd, geslacht, waar zij werkten en welke taken zij op de plantage hadden en hun geldwaarde.
Slavenschip	Koopvaardijschepen, ingericht voor het vervoer van slaafgemaakten.
Trans-Atlantisch	Alle verbindingen tussen Europa, Afrika en Noord- en Zuid-Amerika via de Atlantische oceaan.
VOC	Opgericht 1602. Verenigde Oost-Indische Compagnie; bedrijf met aandeelhouders. De VOC had het monopolie (alleenrecht) op de Nederlandse handel en het bestuur en gebruik van militair geweld in het hele gebied tussen Zuid-Afrika en Japan, met als belangrijkste koloniën de Kaap-kolonie (Zuid-Afrika), Bengalen, Ceylon (Sri Lanka) en vooral delen van het huidige Indonesië.
WIC	Opgericht 1621. West-Indische Compagnie; bedrijf met aandeelhouders. De WIC had het monopolie alleenrecht op de trans-Atlantische scheepvaart en handel (tot 1730), waaronder de transporten van slaafgemaakten uit West-Afrika; tevens bestuurlijke en militaire macht voor de Caribische eilanden voor de gehele periode; participant in de Sociëteit van Suriname.

Colofon

Juli 2022

Eindredactie:
Marc Wingens, Erfgoed Gelderland

Auteurs:
- Dineke Stam, Intercultural Museum & Heritage Projects
- Ineke Mok, cultuursporen.nl
- Aschwin Drost, scribediem.nl
- Barbara Esseboom, Esseboom Interculturele & Erfgoedprojecten
- Else Gootjes, Erfgoed Gelderland
- Coen van Galen, Remco Ensel en studenten en assistenten Radboud Universiteit:
- Inge Kleefman
- Inge de Vries
- Björn Spekschoor
- Myrthe Groote
- Jos van Limbeek
- Kay Geurts
- Mirjam Vriend
- Morgan van den Reydt

Stagiaires en vrijwilligers Erfgoed Gelderland:
- Denischa de Jezus
- Emma Hooghwinkel
- Laura de Jong
- Kees Huntink
- Monique Manhoef
- Paul Arends
- Robin Akkermans
- Rune Sassen

Met dank aan de geïnterviewden:
- Marlene Melfor
- John Hoogwoud
- Joyce Licie-Steenvelt
- Mevlin Esseboom
- Mevrouw Hoefdraad
- Pita Schimmelpenninck van der Oije
- Stanley Veldwachter

Met dank aan:
- Afrikamuseum en Research Center for Material Culture
- Dhr. van Everdingen, Huis Djoerang
- Flip ten Cate
- Gelders Archief
- Kees Gast, Historische Vereniging Oud Wageningen
- Jan van Riebeeckhuis
- Jennine Staring, De Wildenborch
- Jorien Jas, Geldersch Landschap en Kasteelen
- Marc van Weede, Kasteel Ampsen
- Museum Het Valkhof
- Stichting Memento Mori

Financiële bijdragen van:
Mondriaanfonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, Stichting Wanatti en Stichting De Roos-Gesink

Vormgeving:
Buro 28 Arnhem

SPOREN VAN
Slavernij verleden
IN GELDERLAND

Erfgoed Gelderland

samen verledən toekomst geven